

ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫ

ЕЛІМЕН СЫРЛАСУ

VII TOM

НҰРСҰЛТАН НАЗАРБАЕВ

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

СӨЗДЕР, СҰХБАТТАР

VII ТОМ

KUL.TECIN
АСТАНА
2011

УДК 342
ББК 67.400.6
Н 86

*Қазақстан Республикасының Байланыс және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті "Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін
басып шығару" бағдарламасы бойынша шығарылды*

Жобаның авторы: **М. ЖОЛДАСБЕКОВ**,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Ғылыми кеңесші: **М. ҚАСЫМБЕКОВ**,
саясат ғылымдарының докторы

Нұрсұлтан Назарбаев
Н 86 **ЕЛМЕН СЫРЛАСУ**. Т. 7. 304 б. – Астана: "Күлтегін" баспасы, 2011.

ISBN 9965-642-98-2

"Елмен сырласу" – Қазақстан мемлекеттігінің негізін қалаушы, оның тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың халық алдындағы тарихи парызын терең сөзіне білетін азаматтық жауапкершілігін, қазақ топырағындағы жасампаздық құбылыстардың тікелей бастаушысы екендігін, тұрақтылық пен ұлтаралық татулық идеясын Қазақстан аясында ғана жүзеге асырып қоймай, ғаламдық биікке көтергендігін, әлемдік деңгейдегі қайраткерлігін ашып көрсететін көптомдық шығарма.

Басылымға Н. Назарбаевтың 1994 жылдың бірінші жартысындағы қоғам дамуының өзекті мәселелері бойынша баяндамалары, мәлімдемелері, ақпарат құралдарына берген сұхбаттары, оқыған дәрістері енгізілген.

Кітап тарихшыларға, саясаттанушыларға, саясатшыларға, жоғарғы оқу орындарының оқытушылары мен студенттеріне, сондай-ақ өз елінің тарихын танып білуге зейін қойған жалпы оқырмандарға арналған.

УДК 342
ББК 67.400.6

ISBN 9965-642-98-2

ISBN 9965-642-78-8

© «Күлтегін» баспасы, 2011

НОВОГОДНЕЕ ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. НАЗАРБАЕВА НАРОДУ КАЗАХСТАНА*

Алматы, 1 января 1994 года

Дорогие соотечественники!

На нашей земле начался отсчет нового, 1994 года. Мы вступаем в него с надеждами и ожиданием лучшего. И, как принято, задаем себе вопрос – каким был год прошедший, что принес он мне и моей семье, что изменилось в нашей жизни, в обществе, в стране, что ждет нас в будущем?

Если оглянуться назад, то можно увидеть, что минувший год прожит нами не впустую. Несмотря на сложности, нам удалось немало сделать как в политической, социально-экономической, так и международной сферах. Много из того, что мы можем сейчас вспомнить как реальное достижение, имеет, казалось бы, только общегосударственное значение и напрямую не связано с повседневными заботами конкретного человека. Однако это будет поверхностным суждением, каждое решение Президента и Правительства, любой международный договор, крупный хозяйственный или финансовый проект работают на интересы нашего общества в целом и каждого из нас в отдельности. И если не сегодня, то завтра обязательно принесут отдачу, скажутся на нашем благосостоянии.

Важнейшим событием стало введение собственной национальной валюты. Укрепление тенге – наша общая задача, которая поможет оздоровлению ситуации в экономике республики в целом. Еще недавно мы только приступали к приватизации, намечали в общих контурах программу действий. А сегодня практически завершился ее первый этап. Десятки тысяч казахстанцев уже завели свое дело, стали собственниками небольших предприятий, магазинов, фермерами. Практически каждая семья владеет собственной квартирой. В республике начался второй этап приватизации. Люди становятся обладателями приватизационных чеков, толково распорядившись которыми могут быть и совладельцами, инвесторами уже достаточно крупных производств. Недалеко то время, когда акции начнут приносить их владельцам ощутимые дивиденды.

* Газета "Казахстанская правда", 1 января 1994 года.

За минувшее время я побывал во всех областях Казахстана и уже видел многое из того, что еще вчера было лишь намерениями. У нас начат выпуск совершенно новых и крайне нужных для республики видов продукции – в Караганде открыт цех по производству электросварных труб, в Алматы, Актюбинске и Шымкенте выпускают пассажирские автобусы, в Акмоле и Аркалыке – грузовики и самосвалы. Налажено собственное производство техники для села, хлебопекарных и колбасных модулей, строительных материалов. Недавно состоялось очень важное для республики событие – пущен второй энергоблок Экибастузской ГРЭС-2. Все это вместе взятое означает, что мы значительно снизим затраты на приобретение промышленной продукции на внешнем рынке, сможем рационально использовать высвобожденные средства, в том числе и на социальные нужды, обеспечим новые рабочие места.

С каждым месяцем увеличивается и количество предприятий, выпускающих товары народного потребления, которые никогда в республике не производились. Казахстанская марка теперь стоит на холодильниках, телевизорах, акустических системах, пылесосах, других видах сложной бытовой техники. Наши предприниматели осваивают новые модели одежды и обуви, мебельное, парфюмерно-косметическое производство, расширяют сферу услуг. Постепенно насыщая наши прилавки товарами собственного производства, мы одновременно добиваемся очень важного эффекта – создаем конкуренцию среди производителей. Только так мы с вами, как потребители, можем рассчитывать на создание цивилизованного рынка, когда будет не сложно купить, а сложно продать, когда качественный товар будет предлагаться за умеренную цену.

1993 год памятен для нас и расширением международных связей. Они не только укрепили авторитет республики в мировом сообществе, но и открыли конкретные перспективы политического и экономического становления Казахстана. Вы знаете о тех встречах на высшем уровне, которые состоялись у меня с руководителями США и Китая, Турции и Франции, Ирана и Австрии, других стран. На прочной деловой основе развиваются наши контакты с крупнейшими представителями мирового бизнеса. Они воплощены в кредитных линиях, соглашениях и инвестиционных проектах, которые в суммарном исчислении составляют миллиарды долларов, вкладываемых в чашу экономику. Начали действовать тысячи совместных предприятий самых различных профилей.

Мне хотелось бы, чтобы каждый казахстанец понимал огромную значимость этой работы. Речь идет не только о привлечении капитала и новых технологий, что само по себе для нас чрезвычайно важно. Главное – это обретение экономической независимости, развитие производственного потенциала, освоение методов рационального и бережного использования наших природных богатств. Это даст Казахстану и всем нам возможность

эффективно решать проблемы занятости населения, подготовки кадров новой формации, обеспечить достаток тысячам и тысячам людей.

Целью международной политики, проводимой Казахстаном, я, как Президент, как гражданин республики, считаю создание прочного фундамента безопасности нашей страны, установление открытых, дружественных отношений со всеми государствами. Не имея ни к кому претензий, уважая права других государств, мы хотим, чтобы в равной мере уважали суверенитет и целостность Казахстана. Мы стремимся к равноправному сотрудничеству, к развитию свободной торговли, научных и культурных связей. На это направлены все наши инициативы, миротворческие усилия, международные соглашения и обязательства, включая недавно ратифицированный нами Договор о нераспространении ядерного оружия.

Каждым последующим шагом на международной арене я и впредь буду придерживаться этой политики, добиваться того, чтобы в наступившем году укреплялось доверие, расширялись взаимосвязи между странами и народами. В первую очередь отношу это к Содружеству Независимых Государств. По-прежнему убежден, что нам не дано иного, кроме как тесно сотрудничать во всех сферах, создавать общий рынок, крепить веками нажитое добрососедство. Мы не должны допустить возведения искусственных преград в чисто человеческом общении людей, разрушения наших культурных и духовных связей.

Уважаемые сограждане!

В череде непростых, нередко наполненных драматизмом событий последнего времени мы с вами сумели сохранить наше самое главное достояние – общественно-политическую стабильность, гражданский мир и межнациональное согласие в республике. Это тот самый краеугольный камень, опираясь на который, мы смогли избежать политических и экономических потрясений, имеем возможность заглянуть в день завтрашний. Сохранение такой атмосферы – наиболее ценное из того, чем мы можем гордиться, чем можем ускорить дело реформирования нашего общества. Я бесконечно благодарен вам, мои земляки и единомышленники, за такую поддержку.

Предоставленными вами и Конституцией полномочиями гарантирую, что в республике и впредь будет твердо соблюдаться принцип равенства прав и свобод граждан, независимо от национальности, вероисповедания, социального положения. Казахстанцы могут быть спокойны за свое будущее и будущее своих детей. Все мы граждане одной Родины – Республики Казахстан, и наши помыслы должны быть направлены на созидательный труд во имя ее процветания.

Нынешний год должен стать одним из важных этапов на этом пути. Убежден, что нам по силам добиться стабилизации экономики, остановить спад производства и начать его ритмичное наращивание. Многое будет зависеть от того, насколько мы сумеем обеспечить устойчивость нашей национальной валюты, ее нормальное обращение и проведение последовательного антиинфляционного курса. Самое же главное заключается в том, что всем нам нужно освободиться от иллюзий, будто позитивные перемены могут произойти сами по себе. Как никогда, нам нужны инициатива, организованность, предприимчивость, умение грамотно вести дело. Многое будет зависеть и от духовной атмосферы в общественной жизни республики. Впереди у нас выборы в высший и местные органы представительной власти. Призываю всех казахстанцев включиться в эту важную кампанию. Мы должны избрать в Парламент образованных, компетентных, энергичных депутатов, которые привержены реформам, не обременены прошлыми стереотипами. Надо добиться, чтобы политические дискуссии помогли обществу сосредоточиться на нерешенных проблемах, определили пути преодоления кризисных явлений. Убежден, что у нас будет деятельный профессиональный Парламент только в том случае, если казахстанцы с высокой ответственностью отнесутся к выдвижению кандидатов в депутаты, проявят гражданскую активность.

Хотел бы особо отметить, дорогие друзья, что 1994 год Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций объявлен Международным годом семьи. Видимо, не случайно мир в тревожное для него время обратился к такой непреходящей ценности цивилизации, как семья. Именно здесь зарождается все светлое и доброе, с любви к близким, к родному дому начинается любовь к Отечеству, в семье закладываются высокие моральные устои. В этих качествах сегодня очень нуждается наше общество. С другой стороны, в это трудное время самой семье требуются поддержка и забота государства. Все наши реформы в конечном счете и направлены на то, чтобы наши семьи жили в достатке и благополучии.

Я желаю в новом году каждой казахстанской семье – родителям, детям и внукам огромного счастья, здоровья, успехов! Всем казахстанцам – оптимизма, энергии, здравого смысла, чтобы с честью пройти через все жизненные испытания!

С Новым годом, дорогие мои соотечественники!

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СОВЕЩАНИИ ГЛАВ ГОСУДАРСТВ СНГ ПО РЕШЕНИЮ АРАЛЬСКОЙ ПРОБЛЕМЫ *

Нукус, 11 января 1994 года

Настоящая конференция – убедительное свидетельство объединения усилий наших стран в общей работе по решению аральской проблемы. Достигнут определенный прогресс. После Кзыл-Ординской встречи созданы и уже начали действовать по приоритетным направлениям межгосударственные институты – Международный фонд спасения Арала, Межгосударственный совет по проблемам бассейна Аральского моря и их рабочие органы.

Одним из самых важных направлений нашего сотрудничества стало совместное использование водных ресурсов бассейна Аральского моря. Мы должны найти оптимальное решение наших водохозяйственных проблем в условиях нарастающего дефицита воды и одновременно "вывести" Арал на экологически приемлемые отметки.

Сохранения моря, не самоцель, это необходимо сделать для становления нарушенного равновесия всей экосистемы региона, его оздоровления.

Составленный план практических действий в целом отражает меры неотложного характера, и его реализация, несомненно, будет способствовать оздоровлению районов, оказавшихся в эпицентре бедствия. В последние годы реки бассейна стали полноводнее, поэтому особое значение приобретают проведение руслорегулировочных работ, в особенности на реке Сырдарье, и стабилизация уровня малого моря. Все это способствовало бы уменьшению солевых и пылевых выносов, а в глобальном плане – предотвращению опустынивания других территорий региона.

Известно, что во всем мире границы речных бассейнов не совпадают с границами государств. Поэтому соглашения о сотрудничестве между государствами, которые находятся в верховьях рек, и теми, которые расположены ниже по течению, имеют перспективное значение.

Совместное пользование водными ресурсами пяти не имеющих выхода к морю стран Центральной Азии – ключ не только к будущему эффективному экономическому развитию, но и стабильности региона.

Международный фонд спасения Арала был создан главами государств Центральной Азии как инструмент коллективного воздействия на экологическую и социально-экономическую обстановку в бассейне Аральского моря. С первых дней существования фонд столкнулся с необходимостью утвердить свой высокий статус в глазах лидеров ведущих мировых держав. Имелось в виду, что он может войти составной частью в такие авторитетные организации, как ПРООН, ЮНЕП, ЮНЕСКО. Войти не формально, а своими комплексными программами, что способствовало бы значительно повышению эффективности мер по разрешению аральского кризиса.

С этой целью было направлено главам ряда государств и правительствам послание, в котором содержалась объективная информация о бедственном положении региона и обосновывалась необходимость ликвидации последствий аральской катастрофы совместными усилиями.

Обращение с пониманием встречено ведущими мировыми политиками. Среди откликов, которые продолжают поступать, письма глав государств США, Франции, Англии, Испании, Турции, Германии, других стран. Руководствуясь международно-правовыми нормами и принципами гуманности, они одобряют создание фонда, гарантируют его поддержку правительственными организациями своих стран и заявляют о намерении привлечь негосударственные структуры к разработке и реализации совместных экономических и природоохранных программ.

Так, например, Президентом США Б. Клинтоном даны указания о разработке практического плана финансовой и технической помощи Аральскому региону, выражено намерение поддержать деятельность фонда. Президент Франции Ф. Миттеран заявил о готовности оказать помощь в улучшении обеспечения населения Приаралья качественной питьевой водой. Король Бельгии Альберт II в своем ответном послании сообщил о принимаемых им мерах для решения аральской проблемы. Турецкая сторона предполагает участвовать в проведении совместных научно-исследовательских работ, проектировании и строительстве водопроводов, очистке высокоминерализованных коллекторно-дренажных вод, создании системы автоматизированного сбора и обработки информации о состоянии природной среды региона.

Таким образом, с полной уверенностью можно утверждать, что мировое сообщество не остается в стороне от одной из самых больших экологических трагедий уходящего века, что фонд спасения Арала получает широкое международное признание, конкретную весомую помощь.

Хорошо понимая, что ликвидация последствий аральского бедствия тяжелым бременем ложится на бюджеты всех стран Центральной Азии, фонд поставил одной из задач сконцентрировать разрозненные финансовые источники для более эффективного их использования в оздоровлении экологической обстановки в Приаралье. С этой целью мы обратились за поддержкой к банкам, финансово-промышленным группам и фирмам Ка-

захстана. Аналогичные обращения подготовлены в адрес крупнейших транснациональных компаний, банков и международных фондов. Как результат – на наших счетах уже начинают аккумулироваться первые взносы. Хочется надеяться, что подобную работу развернут и другие учредители фонда.

Эффективная деятельность международного фонда во многом будет зависеть от работы его региональных филиалов в городах Нукусе, Дашхове и Кызыл-Орде. Поэтому мы рассчитываем на помощь государств-учредителей в организации и обеспечении этих филиалов всем необходимым, что позволит фонду безотлагательно приступить к ликвидации последствий аральского бедствия непосредственно в его эпицентре.

Для этого необходимо в соответствии с нашими договоренностями и положением о фонде сформировать его уставные средства в виде первоначальных и долевых ежегодных взносов. Из-за объективных причин все мы не смогли их внести в установленные кзылординским решением сроки. Тем не менее итоги этой нашей конференции позволяют надеяться, что уже в самом скором времени фонд сможет приступить к финансированию неотложных региональных проектов.

Представляется также целесообразным, чтобы фонд, помимо поступающих в него средств извне, сам зарабатывал деньги, как это принято в мировой практике. Если это предложение получит поддержку, то можно поручить рабочим органам фонда подготовить соответствующее решение.

Буквально с каждым прожитым месяцем и днем мы все больше убеждаемся, что без объединения усилий нельзя работать эффективно, тем более решать сложные задачи, выдвигаемые самой жизнью. Ашгабатский саммит, решение об образовании Экономического союза государств Содружества – яркое тому подтверждение.

Экологические же проблемы, в том числе и аральская, с которыми сталкивается человечество, неизмеримо сложнее, поскольку "вбирают" в себя вопросы как экономического, так и социального, культурного и даже общечеловеческого плана. Поэтому наше сотрудничество в различных областях, все наши программы и конкретные шаги мы должны соотносить с общим для нас ориентиром: каждый живущий сегодня человек, будущие поколения имеют право на чистый воздух и воду, на удовлетворительную среду обитания. Соотносить и делать все от нас зависящее, чтобы привести в порядок Землю – наш общий с вами дом.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖАҢА ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСТІҢ ДЕПУТАТТЫҒЫНА САЙЛАНАТЫН ҮМІТКЕРЛЕРМЕН КЕЗДЕСУ КЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 20 қаңтар 1994 жыл

Мен, облыстардың Алматы және Ленинск қалаларының әкімдерімен, қоғамдық ұйымдардың өкілдерімен өте көп кеңестім. Болашақ парламентарийлерді іріктеудің өлшемі едәуір қатаң болды. Бұл орайда көктемде елімізде өткізілетін өзгерістерді сапалы заң тұрғысынан қамтамасыз етуге қабілетті кәсіби парламент, тұрақты қызмет ететін заң шығарушы органды қалыптастыру еске алынды. Жаңа шақырылатын Жоғарғы Кеңестің барлық депутаттары өздерінің бұрынғы жұмыс орнын тастап, заң шығарушы қызметке күш-жігерін шоғырландыруға тиіс.

Осындай жұмысты жүргізе білу және соған әзір болу, мемлекетте жүргізіліп жатқан саясатты түсіну және оны жақтау, біліктілік, жоғары қоғамдық-саяси бедел – міне, біз кандидаттарды іріктеу кезінде бағдар ұстаған қасиеттер осындай.

Әрбір облыста және республикалық бағыныстағы қалаларда мемлекеттік тізім бойынша екі депутаттан сайланатын болады. Сонымен бірге әрбір аймақта тізімге үш кандидаттан, ал Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша төрт кандидаттан ұсынылды.

Мен, осында жиналғандардың бәрін депутаттық өкілеттіктерді лайықты түрде жүзеге асыруға қабілетті Президент командасының мүшелері деп санаймын. Алайда түпкілікті таңдауды сайлаушылар жасайтын болады. Сөйтіп өздерінің есімдерін Президентпен тікелей байланыстыратын кандидаттарға парламентке барар жолда ерекше жеңілдікті жағдай жасамаған болар едім. Сайып келгенде, бәрі де сіздердің сайлаушыларға сайлау алдындағы қандай бағдарламаны ұсынатындарыңызға, халықпен сұхбат кезінде қандай дәлелдер табатындарыңызға байланысты.

Мемлекеттік тізім бойынша депутаттыққа кандидаттардың әрқайсысы жеткілікті дәрежеде байыпты дәлелдер таба алатынына сенім білдіремін. Өйткені, олардың ішінде 13 заңгер, 8 экономист, халық шаруашылығы түрлі

* "Егемен Қазақстан" газеті, 21 қаңтар 1994 жыл.

салаларының 26 маманы бар. Кандидаттардың ықтимал мүмкіндіктері туралы мынаны айтсақ та жеткілікті. Олардың ішінде 9 ғылым докторы мен 12 ғылым кандидаты бар. 17 адам – республиканың бұрынғы халық депутаттары, олар парламент мектебінен өткен адамдар, сөйтіп оның жұмысындағы сабақтастықты сақтауға көмектеседі. Кандидаттардың арасында 10 ұлттың өкілі, 16 жас адам, 7 әйел бар екені де аса маңызды.

Сіздердің сайлау алдындағы жұмысқа бірден кіріскендеріңіз жөн. Қазір республикада сайлау науқаны қарқын алып келеді: сайлау округтері, тиісті комиссиялар құрылды. Территориялық округтер бойынша кандидаттарды ұсыну аяқталып келеді. Республиканың қоғамдық ұйымдары мен азаматтары осы жұмысқа белсене қатысуда. "Қазақстан халық бірлігі" одағы, кәсіподақтар, Социалистік партия, Қазақстан халық конгресі партиясымен басқалары өздерінің кандидаттарын атады. Кейбір округтерде қазірдің өзінде бір депутаттық мандатқа оннан астам үміткерлер ұсынылып отыр. Сайлау алдындағы күрестің қызуы арта түсері сөзсіз. Әсіресе кандидаттарды тіркеу аяқталатын ақпанның 8-інен кейін қыза түспек. Саяси күштердің бір-біріне қарама-қарсы тұруы да жоққа шығарылмайды.

Өздеріңіз сайланатын аймақтардың проблемаларына терең үңілуге, республикадағы экономикалық және саяси жағдайды жіті білуге кеңес берер едім. Арзан айғайшыл мәлімдемелерді бірден ысырып тастаған жөн. Біз бастан өткеріп отырған кезеңнің бүкіл күрделілігі сіздерге мәлім, сондықтан халыққа алдын ала орындалмайтын уағдалар берудің өзі жауапсыздық болар еді. Бізде экономикалық, саяси және әлеуметтік өзгерістердің едәуір дәрежеде тексерілген бағыты бар. Осының негізінде өз айқындамаларыңызды құрғандарыңыз жөн.

Мен, өзім ұсынған депутаттыққа кандидаттарға өз тарапымнан толық қолдау жасайтыныма уәде беремін. Бірақ бұл орайда, заң шеңберінде бұқаралық ақпарат құралдарының мүмкіндігін белсенді пайдалануға, сенім көрсетілген өз адамдарыңызға кеңінен сүйенуге тура келеді. Адамдармен жеке кездесулер, сайлаушылармен байланыста болу сайлау алдындағы күресте абыроймен жеңіп шығуға көмектесері сөзсіз.

Құрметті үміткерлер! Осы қиын жұмыста табысқа жетіп, жаңа Жоғарғы Кеңестің депутаттығына кандидаттар құрамының лайықты өкілдері болатындарыңызға сенім білдіремін.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАВДА"
ГАЗЕТІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ***

Алматы, қаңтар 1994 жыл

**"МЕН ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ БІРТҰТАС ТАТУ-ТӘТТІ ОТБАСЫНДА
АЛАҢСЫЗ ӨМІР СҮРУІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУГЕ ҰМТЫЛАМЫН"**

Вячеслав Срыбных:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, Сіз өзіңіздің сөйлеген сөздеріңізде Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысты ұдайы пікір айтып келесіз. Ал уақыт өтіп жатыр, жағдай өзгеріп барады. Достастықтың көптеген мүшелерінің саясаты да құбылмалы. Сіз қазіргі кезеңде ТМД-ның болашағына қандай баға берер едіңіз? Бұрынғы КСРО республикалары экономикалық одағының өз валютамыз айналымға енгеннен кейінгі жағдайы қалай?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– ТМД мемлекеттері басшыларының кездесулері кезінде қабылданған көптеген шешімдер сөз жүзіндегі мәлімдеулер ғана болғанын, жеткілікті ойластырылмағанын және көптеген параметрлер бойынша орындалмай келе жатқанын өзімше ой елегінен өткізе отырып, ТМД-ның болашағынан қалай дегенде де түңілуге болмайды дер едім. Қанша айтсақ та, Ашғабат кездесуінде біздің елдеріміздің айқындамалары көптеген мәселелер бойынша, әсіресе экономикалық мәселелер бойынша, бір-бірімен жақындаса түсті. Ал ТМД шеңберіндегі байланыстарды қалай жолға қою керектігіне келетін болсақ, бұл жерде, менің ойымша, біздің Өзбекстанмен соңғы жасалған келісімдеріміз жарқын мысал бола алар еді. Біз орталық экономикалық кеңістік жасауға шешім қабылдадық. Банкілеріміз арасында өзара есеп айырысуды ұйымдастыру жөнінде, аймақтық инвестициялық банкілер құру туралы келісімдер жасастық, ең бастысы – шекараларымыздағы кедендік кедергілерді жоюға, адамдардың емін-еркін барыс-келіс жасауына, тауарлар алмасуға және қызмет түрлерін көрсетуге келістік.

Егер бұл мәселеге жеңіл-желпі қарайтын болсақ, ол бәлкім, едәуір тосын, күтпеген нәрсе сияқты көрінуі де мүмкін. Бірақ өздеріміздің ұлттық валюталарымызды айналымға енгізу Достастық мемлекеттерінің интегра-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 26 қаңтар 1994 жыл.

циялануы үшін қажетті де жеткілікті қуатты күштің нағыз өзі болып табылады. Біз ендігі жерде экономика тақырыбында тереземіз тең жағдайда сөйлесуге мүмкіндік алып отырмыз. Мұнда біреудің біреуге өктемдігі немесе жетекшілігі, сондай-ақ өзара кінәласып жатуы болмақ емес. Біз өзара әріптестерміз. Өзара есеп айрысу мәселелерін әр жақтың мүдделеріне сай келетіндей етіп өркениетті түрде шешуіміз, валюталық және төлемдік одақтар құруға бірте-бірте, кезең-кезеңімен көшуіміз керек.

Вячеслав Срыбных:

– Баспасөзде жарияланған тым жалпылама деректерге қарағанда, Халықаралық валюта қоры және Қайта құру мен дамудың халықаралық банкі егемен Қазақстанға өз валютасын нығайту және экономикасын нарық жолына көшіріп қалыптастыру мақсатында көмек беретіндігі мәлім болды. Сіз Халықаралық валюта қоры және Қайта құру мен Дамудың халықаралық банкі өздерінің бұл несиесін Қазақстанға қандай шарттармен ұсынатыны жөнінде неғұрлым толығырақ айтып бермес пе екенсіз?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Соңғы кезде халықаралық қаржы институттарымен өзара қарым-қатынас жасауды жолға қою жөнінде шын мәнінде орасан зор жұмыс атқарылды. Жүргізілген келіссөздер мен байланыстар орнату нәтижесінде олар Қазақстан жөнінде жеткілікті мөлшерде толық және объективті деректер мен мәліметтер алды, жүргізіліп жатқан реформалар мен қазір біз душар болып отырған проблемалардың жайына қанықты. Республиканың қаншалықты күш-қуатқа ие екендігін зерттеді. Сөйтіп олар біздің республикамыз экономикалық өзгерістер жасауға дұрыс бағыт ұстап отыр, оның қазіргі аяқ алысы жүйелі және кері бұрылмайтын бағыт екендігін айқын көрсетеді деген берік тұжырымға келді. Ең бастысы – әлгі беделді ұйымдар Қазақстанның шын мәніндегі лайықты, өздеріне алған міндеттемелерін орындауға жауап бере алатын, болашағы зор әріптес екендігін жақсы түсінді.

Өткен жылдарда да әртүрлі несиелер алу жолдары іске қосылып, инвестициялық жобалар жүзеге асырылған болатын. Соңғы кезде олардың көлемі артып келеді. Жуырда Парижде, жұрттың айтып жүргеніндей, "жәрдем беруге қол созушы елдердің" Қазақстанға қаржы жағынан көмек көрсету жөніндегі пікір алысқан кеңесі өз жұмысын аяқтады. Кеңес, қалыптасқан жағдайға талдау жасай келіп, біздің экономикамызға реформа жасауды одан әрі жалғастыра түсуге бір миллиардтан астам АҚШ долларын үстіміздегі жылдың өзінде-ақ беруге шешім қабылдады. Мұның өзін біздің зор табысымыз деп санауға болады. Бұл жағдай сонымен қатар Қазақстандағы саяси және экономикалық реформалардың бағыты дұрыс екендігін дүниежүзілік қауымдастықтың мойындауы да болып табылады. Мұндай несие алу мемлекет басшылығының, экономикалық органдардың орасан зор жұмыс жүргізуінің, көптеген мемлекет басшыларымен, дүниежүзілік қаражат ин-

ституттарының жетекшілерімен менің жеке өзімнің байланыс жасауымның нәтижесі болып отыр. Қазақстанға "көмек қолын созатын" негізгі қамқоршыларымыз Халықаралық валюта қоры, Қайта құру мен дамудың халықаралық банкі, Азия елдерінің банкері, сондай-ақ көптеген мемлекеттер болып отыр. Жапония үкіметінің бізге 220 миллион доллар бөліп, көмек қорына маңызды үлес қосқанын айрықша алғыс сезімімен атап айтқым келеді. Бұл көмек жөнінде осы елдің премьер-министрі Хосокава мырза менің атыма жолдаған хатында нақты мәлімдеді. Сондай-ақ Қайта құру мен дамудың еуропалық банкінің көмегін де айта кеткім келеді. Ол бізге шағын және орташа кәсіпорындарды қаржыландыру үшін 100 миллион экю мөлшерінде қарыз бермек.

Біздің реформаларымыз, жаңа ұлттық валютамыз алғаш рет осыншалықты мол мөлшерде қолдау тауып отыр. Ол қаржыларды ойдағыдай игере білген жағдайда Қазақстанға көрсетілетін көмек одан әрі жалғаса түспек.

Бұл жерде жұрттың бәрі де мына бір мәселені айқын түсінуі тиіс – бізге бөлініп отырған қаржылар тіпті де ешқандай қайырымдылық көмегі емес, қайта мұның өзі халықаралық қауымдастықта қабылданған ережелер мен нормалар бойынша жеріне жеткізе нақты есептелген қаржы операциясы болып табылады. Біздің алған несиелеріміз экономикамыздың одан әрі өздігінен өркендеуін қамтамасыз ететін өндіріс құруға және оны дамытуға бағытталған нақты жобаларды жүзеге асыруға жұмсалатын болуы тиіс. Ол несиелер, тиісті келісімдерде атап көрсетілген шарттарды сақтай отырып, көрсетілген мерзімдерінде қайткен күнде де қайтарылатын болуы керек. Бұл шарттардың барынша қатал екендігін және біз өз міндеттемелерімізді орындап шығу үшін қажымай-талмай қажырлы жұмыс істеуіміз қажет екендігін атап айтуға тиіспін. Халықаралық валюта қоры бүгінгі таңда тап осындай шарттар негізінде дүние жүзінің 80-нен астам мемлекетімен жұмыс істесіп отыр. Бір жағдайды ерекше атап өткім келеді: бұл несиелер біздің кәсіпорындарымыз өзге елдерден тікелей алатын несиелерден әлдеқайда тиімді.

Бұл ретте біздің үкіметіміз республикамызды әлде бір қаржылық кіріптар тәуелділікке қарай сүйреп отыр-мыс, сөйтіп қарызға белшесінен батып бара жатыр-мыс, ол қарыздарды болашақ ұрпақтың төлеуіне тура келеді-міс деген өсек-аяң, қаңқу сөздердің ешқандай негізі жоқ. Өйткені халықаралық ұйымдардың сарапшылары тексерген нақты есептер қолымызда отыр. Ол есеп-қисап экономикадағы құрылымдық өзгерістердің, сырттан әкелінетін тауарларды алмастыратын және сыртқа шығаратын тауарлар өндірісінің жаңа түрлерін құрудың, қарым-қатынастарды дамытудың, осы заманғы озық технологияларды өндіріске енгізудің нәтижесінде әлгі несиелерді толық қайтаруға болатындығына кепілдік береді. Мысалы, Халықаралық валюта қорының несиесін біз 17 жылдың ішінде орта есеппен жылына 7 процент өсім төлеу арқылы қайтаруымыз тиіс. Оның үстіне, 5 жылдық жеңілдік кезеңінде тек проценттер ғана төленіп тұрады. Мұның өзі біздің жағдайымызда мейлінше тиімді қарыздар болып табылатынын кез келген қаржы қызметкері растай алады. Өзге мемлекеттер бізге қарыз ақша беруге бір-бірімен таласа

кезекте тұр деп ойлауға тіпті де болмайды. Несие оларға емес, бізге керек. Өкінішке орай, бұл мәселе жөнінде баспасөз бетінде аз жазылып жүр. Мына мәселені де айта кету керек: келісімдер екі жақтың өзара міндеттемелер алуы, адал және жемісті ынтымақтастық негізінде жасалады.

Вячеслав Срыбных:

– Өзіміздің ұлттық валютамызды айналымға енгізу тап сол кездегі көкейкесті қажеттілік сияқты көрініп еді. Солай бола тұрса да, бүгінгі таңда оның ТМД елдері арасында төлем ретінде өтпей отырғанын және республиканың көптеген облыстарында теңге тапшылығы бар екенін көріп отырмыз. Соңғы кезде республиканың сом аймағына қайта оралуы жөніндегі алыпқашпа сөздер етек алып барады. Сіз бұл жөнінде не айтар едіңіз?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Сом аймағынан шығуымыздың және өз ұлттық валютамызды айналымға енгізуіміздің себептері туралы бұған дейін талай рет айтылды. Мұның өзі біздің қалауымызбен таңдап алынған нәрсе емес. Бізде ондай ерік болған жоқ. Қайталап айтып жатпайын, бірақ біздің айқындамамыз өзгеріссіз қалып отырғанын атап көрсетуім керек. Төл теңгемізге қолдау көрсетудің құралдары мен мүмкіндіктері әлі тіпті де толық, сарқа пайдаланылған жоқ. Сондай-ақ өзіңіз дұрыс назар аудартып отырғаныңыздай, кемшіліктер де бар. Валютамызды айналымға енгізу шын мәніне келгенде төтенше шұғыл жағдайларда іске асырылғанын еске алсақ та жеткілікті. Мұның үстіне баға, несие саясатында өзіміздің ішкі жағдайымыздағы объективті себептерге байланысты, сондай-ақ ТМД елдері шеңберіндегі келісімдер мен уағдаластықтардың орындалмай қалуы салдарынан артық шығындарға жол берілді. Өкінішке орай, көптеген айқындамалар бойынша құр ниет білдіруден өзге ілгері жасалған нақты қадамдар болған жоқ. Төлем жөніндегі дағдарыс – қазіргі экономиканың маңдайындағы сорына айналды. Мұның өзі – әсіре империяның құлауы, бұрынғы шаруашылық байланыстардың быт-шыт болып үзілуі салдарынан пайда болған, социалистік қоғамнан кейінгі сарқыншақ құбылыстың нағыз өзі. Қазіргі жағдайларда ол Достастық шеңберіндегі экономикалық өзара қарым-қатынастарды қалыпты жағдайға келтіру жөніндегі қабылданған келісімдердің орындалмай қала беруі салдарынан бұрынғыдан да күшейіп отыр. Міне, мұндай жағдайлар төлем есебін айырысудың проблемаларын шешу тәсілі ретінде сом аймағына қайта оралу жөніндегі әңгімелерді тудыруда. Бірақ қалай дегенде де біз реалистер болуға тиістіміз.

Жұртқа мәлім, тарих шартты райды қабылдамайды. Сом аймағына қайта оралу жөніндегі алыпқашпа өсек-аяңның ешқайсысының да, жұмсартып айтқанда, ешқандай негізі жоқ. Ұлттық валютамызды айналымға енгізу – тұтастай алғанда экономикалық саясаттағы сапалық жаңа кезеңді білдіретін мейлінше жауапты қадам. Біз мұндай бетбұрысты бастадық. Ал енді одан

бұлтарудың қай-қайсысы болса да өз айқындамаларымыздың әлсіреуіне ғана, реформалардың кедергілерге ұшырауына ғана алып барып соғады. Мен Ұлттық банкі мен Үкіметке республиканың өз ішіндегі төлемдер проблемасын шешуді жылдамдату жөнінде нақты тапсырма бердім. Олар ең таяудағы уақыттың ішінде қажетті шаралар қолдануы тиіс. Сонда халықтың теңгеге деген қажетін өтеуге байланысты мәселе шешілетін болады. Облыстарда ақша белгілерінің қолда бар мөлшері әбден жеткілікті. Ал ол ақшаларды алуға жұрттың бәрінің бірдей қолы жете бермейтініне келетін болсақ, мұның өзі кәсіпорындар мен ұйымдардың есепшоттарында қаржының жоқтығына (тағы да есепшоттарға қаржы түспеуі себепті) немесе олардың зиян шегіп отырғандығына, яғни кәсіпорындардың жұмысының тиімсіз болуынан, сондай-ақ жергілікті өкімет органдары мен банкілердің істі ұйымдастырудағы орашалақтығына байланысты. Мен әкімдердің барлығына да бұл саладағы бейберекеттік пен салғырттықтың қандай түрі болса да мемлекеттің қаржы саласындағы жағдайына, ұлттық валютаның бағытына зиян келтіру, оның беделін түсіру ретінде қаралатындығын және осыған байланысты тиісті қорытындылардың барлығы да жасалатынын ескерттім.

Сыртқы нарық саласындағы төлем проблемасы да жүйелі түрде шешілетін болады. Мысалы, таяуда Ресеймен отын-энергетика кешені саласындағы өзара төлемдер жөніндегі келісімге қол қойылды. Ал баспасөз бетіндегі алыпқашпа өсек-аяң мен жалған мәлімдемелерге келетін болсақ, оған жауап ретінде Қазақстан мен Ресей энергия көздері саласында бір-бірімен өзара қуат алмасу және сауда жасасу жөнінде толық тепе-теңдікке ие болып отырғанын айтар едім. Біз экономика мен саясаттың барлық бағыттары бойынша Ресеймен интеграция жасасу үшін өз қолымыздан келетін нәрсенің бәрін де істеп жатырмыз. Бұл біздің бұлжымайтын стратегиялық бағытымыз. Ресейдің де бұған тап осылай мүдделі болып отырғанына сенімдімін. Біздің қазіргі бірден-бір дұрыс жолымыз – өз валютамызды нығайту, экономикамызды соның негізінде құру. Мұның өзі – дүние жүзінің көптеген мемлекеттері жүріп өткен және өздерінің Қазақстан сияқты мол күш мүмкіндіктері жоқ бола тұрса да, тап әлгіндей қиындықтарды жеңе отырып, табысты жүріп өткен жол. Бұған мысал ретінде Балтық бойы елдерін алайық. Еуропа өзінің даму, өзге мемлекеттермен экономикалық байланыс жүйесін кеңейту деңгейіне сәйкес ұлттық валютадан тыс жалпыға ортақ валютаны жасауға және қолдануға мұқтаж болып отыр. Болашақта біз де мәселені тап осылай шешуге – ТМД-ның барлық елдерінде, ұлттық валютадан тыс, әрине, олардың қалауы болған жағдайда, айналымда жүретін жалпыға ортақ валютаны енгізуге баратын шығармыз деп ойлаймын. Мен мұндай ұсынысты жасап та қойдым және Ресейге, сондай-ақ Достастықтың басқа да елдеріне жасаған бұл ұсынысым қазір де өз күшінде сақталып отыр. Бұл ұсыныс іске асу үшін нақты жағдайлар неғұрлым тез жасалатын болса, ол біздің халықтарымыз бен елдерімізге солғұрлым көбірек пайдалы болар еді. Бұл салада, ашығын айту керек, Ресей бірінші дәрежелі, басты рөл атқаруы тиіс.

Қазір біз өздеріміздің экономикамызды тұрақтандыру проблемаларын шешудің жолын ТМД елдерінің жаңадан құрылған Экономикалық одақ шеңберіндегі интеграциялық процестерді күшейтуден көріп отырмыз. Біздің Өзбекстанмен уағдаластығымыз туралы мен жоғарыда айтып өттім. Тап соған ұқсас келісімдердің жобалары Кіндік Азияның өзге республикаларына да жолданды. Біз бұл мәселені ТМД-ның барлық өзге де елдерімен шешуге әзірміз. Қазақстанның үкіметі мен Ұлттық банкі Достастық мемлекеттерінің, Балтық бойы елдерінің барлығымен де сауда-экономикалық ынтымақтастық орнату принциптерін қазірдің өзінде айқын белгілеп отыр. Мұның бәрі де әрбір елдің пайдасына әрі баршамыздың игілігімізге қызмет етуі керек. Сонда бұл жол неғұрлым болашағы зор, сондай-ақ өркениетті жол болмақ. Мен саясаткерлер бұл жағдайды өте жақын арада түсінеді және өз елдерінің экономикалық салауаттылығына бірінші кезекте мән береді деп кәміл сенемін. Бірақ, қайталап айтайын, бұл мәселелердің шешілуі тек Қазақстанға ғана байланысты емес.

Вячеслав Срыбных:

– Редакцияға түсіп жатқан хаттардың мазмұнына қарағанда жалпының мөлшерін өсіруді тежеу кезінде бағаның өсуі халықты қатты алаңдатып отыр. Халықты, әсіресе оның табысы аз топтарын, мұндай жағдайда әлеуметтік тұрғыдан қорғаудың қандай да болсын нақты шаралары көзделіп отыр ма?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Бағаның өсуі – объективті процесс. Сайып келгенде, ол ішкі және сыртқы нарық әлеміндегі бағалардың бір-бірімен өзара ұласуына, баға белгілеу механизмдерінің бір-бірімен жақындасуына, тауар айналымының артуына, әсіресе, ең алдымен ТМД елдерінде артуына, алып барып соғуы тиіс. Бұл процесс көп жағдайда дүниежүзілік бағаларға да байланысты. Біз, қаласақ та, қаламасақ та, ұсынылатын тауарларымызды да, төлейтін төлемдерімізді де дүниежүзілік нарықтың жағдайына қарай жүзеге асыратын боламыз. Ал бізде бұл процесті әлдебір жолмен реттеп отыру қажеттігі бар екеніне, ал мұның өзі осы нарық әлеміне шығуға бүгінгі таңда қаншалықты әзір екендігімізге және қандай мүмкіндіктеріміздің бар болып отырғанына байланысты дейтін болсақ, мұның өзі басқаша мәселе.

Тұтынуға жұмсалатын қаржыларды реттеп отырудың қазіргі қабылданған шараларын дұрыс түсінуіміз керек. Бұл жерде әңгіме азаматтардың жеке өздерінің табыстарын шектеу туралы болып отырған жоқ. Ақшаның құнсыздануына жол бермеу үшін кәсіпорындардың немесе коммерциялық құрылымдардың еңбекке ақы төлеуге қанша қаласа, сонша қаржы жұмсауы мүмкін болып келген бұрынғы зиянды практикаға тыйым салу керек. Ондай жағдайларда алынған пайда жұмсалған еңбектің мөлшеріне, алынған өнімнің көлеміне тіпті де сәйкес емес мөлшерде жұмсалады.

Мұндай жағдай – біздің "жүрек талмасы соғу қарсаңындағы" экономикамызды былай қойғанда, кез келген экономика үшін ақылға қонымсыз нәрсе. Солай бола тұрса да, ол жағдай көптеген шаруашылық қызметкерлері мен кәсіпкерлерге ұнайтын. Өйткені олар қарапайым адамдардың жоғын жоқтап, мұңын мұңдайтын нағыз "қамқорлардың" өзі болып көрінуіне, мемлекеттің көзін ала бере жақсы атанып қалуына мүмкіндік алатын. Бірақ соның салдарынан да шеңбер тұйықталумен келді: жалақы өсе түссе, баға да өсе түсті, жалақы тағы да өсе түссе, баға тағы да шарықтап шыға келді. Сөйтіп, мұның тоқтайтын шегі болмады. Бұл жердегі жасалған жақсылықтың бәрі де жалған нәрсе еді.

Сондықтан да жалақыны ретке келтіру жүйесі әлде бір мұқтаждықтан гөрі объективтік шара болып табылады. Ал, егер оны жете түсініп, сауатты қабылдайтын болсақ, онда ол еңбек етуге де, табыс табуға да толық мүмкіндік береді. Тек бір ғана шартты мұқият орындау керек – тауарларды неғұрлым көп, түр-түрімен және сапалы өндіру қажет, ішкі нарықта да, сыртқа өнім шығаруда да өнім мен қызмет түрлерін жақсарту шарт. Аралас нарықта да солай болуы тиіс. Міне, сонда ғана ешкім де зиян шекпейді.

Бір сөзбен айтқанда, бұл жерде әңгіме жалақыны өсіруді тежеу туралы емес, қайта оны реттеу туралы болып отыр. Ал жалақы сөз жоқ, әсіресе өндіріс саласында өнім өндіру көлемінің өсуіне сай арта түсетін болады. Бюджеттен қаржы алатындардың жағдайы күрделірек. Үкімет бұл ретте индексстеу шарасының мүмкіндіктерін іздестіретін болады. Қазір "бюджетке қарағандардың" күні "өндірісшілерге" тікелей тәуелді болып отыр. Кейбір әлеуметтік бағдарламалардың жүзеге асырылуын сөзсіз тежей тұруға немесе қысқартуға тура келеді. Мемлекет соның өзінде де табысы аз, көп балалы адамдарға, зейнеткерлер мен мүгедектерге қалай да қамқорлық жасайтын болады. Мұның өзі – бірінші кезектегі мемлекеттік маңызы бар міндет. Бұл саясаттың мәні әлеуметтік қолдау көрсету ісін адамдардың нақты мұқтаж тобына қатысты болатындай етіп күшейте түсуге саяды, яғни мемлекет халықтың халі мүшкіл топтарына, одан әрі көмектесе береді. Бірақ мұндай көмек шын мәніндегі мұқтаж адамдарға, өз еңбектерімен өздерінің қажетін қамтамасыз ете алмайтын адамдарға ғана көрсетілетін болады. Мәселені екінші жағынан алып қарайтын болсақ, біздің қоғамымызда еңбек етуге қабілетті балалар өздерінің ата-аналарына қамқорлық жасауға және көмек көрсетіп отыруға міндетті деген түсінік берік қалыптасуы тиіс. Мұның өзі – реті келгенде айта кетейін, конституциялық норма.

Егер биылғы жылға арналған әлеуметтік тұрғыдан қорғау саясаты туралы нақты сөз ететін болсақ, онда бұл саясат қазірдің өзінде іс жүзіне асырыла бастағанын байқаймыз. Қандай да болсын қаржы қиыншылығына, ресурстардың өте-мөте тапшылығына қарамай, мемлекет өз азаматтарын тағдырдың талқысына итеріп тастай салмау үшін қолдан келген жағдайларды мейлінше молынан тудыруға мүмкіндіктерді іздеп тапты. Мен КСРО-ның құлауына байланысты халықтың жинақ қассаларындағы салымдарының

құнсыздауынан келген шығындардың өтемін жасау жөніндегі жарлыққа қол қойдым, зейнеткерлер мен мүгедектердің арасындағы жалғыз тұратын, жұмыс істемейтін азаматтарды әлеуметтік жағынан қолдау жөніндегі қосымша шаралар туралы Президент Жарлығы баспасөзде жарияланды. Балаларға берілетін жәрдемақылардың, зейнеткерлер мен жұмыссыздарға берілетін өтемақылардың мөлшерін арттыру, ең төменгі жалақының мөлшерін қайта қарау жөніндегі шешімдер мен шаралар әзірлену үстінде. Биылғы жылдың барысында адамдарды әлеуметтік жағынан қорғау бірінші кезектегі мәселелер қатарында қала береді. Ал олардың қалай шешілетіні экономикамыздың даму барысына, яғни сіздер мен біздерге байланысты болмақ.

Вячеслав Срыбных:

– Қазір республикада жекешелендірудің екінші кезеңі жүріп жатыр. Жергілікті жерлерден түсіп жатқан хабарларға қарағанда, бұл кезең өндірісшілерді де, кәсіпкерлерді де, халықты да қанағаттандырып отырған жоқ. Сіздің ойыңызша, жекешелендірудің нақты жүзеге асырылу барысы алдын ала белгіленген бағдарламаға қаншалықты сай келеді? Сізді осы бағытта жүргізілген жұмыстар толық қанағаттандыра ма?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Жекешелендірудің барысы туралы сұраққа жауап берерден бұрын мен кейбір жалпы пікірлерімді айтуды қалар едім. Атап айтқанда, экономика мен қоғамда реформа жасау мәселесін кейбір "еркін сарапшылардың", соның ішінде баспасөздің де, қалай түсіндіріп жүргеніне тоқтала кетейін. Бізде өз пікірін айтуға да, жазуға да құқықты екенін пайдаланып ойына келген нәрсенің бәрін де алуан түрлі конференцияларда, бұқаралық ақпарат құралдарында айтып қалуға, жария етуге тырысатындар өте жиі кездеседі. Мәселені жетік білмейтін, тіпті одан хабары жоқ адамдар да пікір айтуға құмар. Мұндай біржақтылық сайлау қарсаңындағы кезеңде күшейіп барады. Оның үстіне, мұндай пайымдаулар көпшіліктің пікірі ретінде беріледі. Ал сауатты мамандардың, өз сөздеріне жауап бере алатын адамдардың тарапынан ондай жарияланымдарға тойтарыс беретін жауаптар сирек жарық көреді. Мен кейбір бейшара экономистердің үкіметтің ұсынып отырған шараларын көбінесе өздерінше қайталаудан әрі аса алмайтынына, сөйте тұра үкіметті сынауға құмар екеніне жұрттың назарын аударған болатынмын. Өкінішке орай, мен қазір де пәлендей парасатты идеялар мен ұсыныстарды көре алмай жүрмін. Өз ісін жетік білетіндердің тапшылығы – біздің құтыла алмай келе жатқан қырсығымыз. Көптеген бұрынғы партия ұйымы хатшыларының және марксизм-ленинизмді жақтаушылардың нарыққа кедергі келтіргені, жұрт алдындағы беделінен жұрдай болғаны үшін өзім қызметінен тайдырған адамдардың нарық экономикасының нағыз жанашырлары ролінде бой көрсетуге тырыса қалатыны ерекше оғаш және тосын көрінеді. Сөз реті келгенде айта кетейін, мұндай халықтың қамқоры болып көрінгісі келетін кейбіреулердің шын

мәнінде кім екеніне әлі де толығырақ көз жеткізе түсу керек болады. Міне, тап сондай адамдардың пайымдаулары көп жағдайда теңдесі жоқ үздік ұсыныс ретінде берілетіні де бар. Бұған тәуелсіз баспасөз де кінәлі.

Қане, өзімізге өзіміз "Бұдан былай не істеуіміз керек?" деген мәңгі жасап келе жатқан байырғы сұрақты қойып көрейікші. Оның жауабы біреу-ақ. Ол жауапты мен берген жоқпын, Қазақстанның бүкіл халқы берген. Ол жауап реформа жолымен одан әрі алға баса беруіміз керектігі. Бұл жердегі ең негізгі шешуші мәселе – меншік түрлерін ауыстыру, еліміздегі әрбір азаматтың меншік иесі болуын қалыптастыру. Кейбіреулердің бірден "Бұл дегеніңіз капитализм ғой" деп шыға келуі мүмкін. Несі бар, бұл мәселеге одан әрі тереңірек ой жүгіртіп көрейік. Капитализмнің толып жатқан үлкен-үлкен ақауы бар екені даусыз. Американдық экономика мен жүйе де кемшіліктен құралақан емес: керемет байлармен қатар қайыршылар да, жұмыссыздар мен баспанасыздар да бар. Бірақ оның экономикасы ең алдымен жеке меншіктің арқасында, мемлекет пен меншік иесінің өзара қарым-қатынастарының жеткілікті қалыптасқан жүйесінің арқасында жақсы дамығаны соншалық, ол тіпті кедейлердің өздеріне де біздің жұмыс істейтін адамдарымыздан әлдеқайда жақсы тұруға мүмкіндік береді.

Рас, дүниеде нарықтық қатынастарға көшудің сәтсіз мысалдары да болған. Бірақ біз басымыздан көшірген социализм түріндегі құрғақ қиял арқылы табысқа жеткен бірде-бір гүлденген экономика болған емес. Мен біздің психологиямыз капитализмді оның ақаулары арқылы ғана қабылдайтынын жақсы түсінемін. Біздің болашағымыз, балаларымыз бен немерелеріміздің қандай қоғамда өмір сүретіні адам ретінде мені де қатты алаңдатады. Қалай дегенде де біздің кеңестік тәжірибеміз марксизмді және біздің социалистік таңдау жасағанымызды теріске шығарды.

Еркін экономиканың негізі адам өз табиғатында меншік иесі болып табылатындығынан бастау алады. Адам өз мүддесін ешқашан ұмытпайды. Жеке меншік жүйесі адамды жасампаздық еңбекке, қажымай-талмай жұмыс істеуге, қарапайым тілмен айтқанда, тыным таппай тыпыршуға, көп жағдайда тәуекелге баруға мәжбүр етеді. Ол осы әрекеттері арқылы өзінің байлығын арттырады, жолы болғыш адамдардың қатарына ілігеді және, сайып келгенде, қоғамның байлығын арттырады. Байлығы мол қоғам жолы болмаған, кәсіпкерлікке қабілетсіз адамдар жөнінде де қамқорлық жасай алады. Ол сондай-ақ, біздіңше айтқанда, арамтамақтың өзінің де біржола су түбіне кетуіне алуан түрлі жәрдем көрсету механизмдері арқылы мұрша бермейді. Ол жүйедегі ең басты да маңызды нәрсе – адамдар экономикалық жағынан еркіндік алады, ешкімге де, соның ішінде өкімет орындарына да, тәуелді болмайды.

Менің бұл айтып отырғандарымның бәрі де жекешелендіруге тікелей қатысты нәрселер. Жақында мен Николай Амосовтың былай деп жазған сөздерін оқыдым: "Кәміл сенім де, тәрбие де "менікі" және "біздікі" деген

ұғымдарды ешқашанда теңестіре алмайды... Шын мәніндегі меншік болмайынша, нарық экономикасы күшіне мінбейді: "біздікі" ешқашанда "менікі" бола алмайды". Менің ойымша, Амосов бұл жерде адамдарды тек қана қоғамдық (мемлекеттік) меншікке бағдарлаған, жеке меншікті және адамның жеке басының мүддесін мойындамай, ысырып тастаған социалистік жүйенің негізгі ақауын дәл көрсете білген.

Сонымен реформаның табысты болуы көп жағдайда біздің жекеменшікті (соның ішінде жер де бар), акционерлік және басқа да мемлекеттік емес меншік түрлерін қаншалықты тез жасай алатындығымызға байланысты. Басқа нәрсенің бәрі де екінші кезекте. Тек осылай еткенде ғана біз адамдардың "өздеріне өздері" жұмыс істеуіне мүмкіндік бере аламыз. Тауар өндірушілердің бәсекесі солай еткенде ғана қыза түседі. Сонда ғана нарықтық жағдайда тауарлар молшылығы жасалады, баға төмендей түседі. Жеке меншік болмайынша, бәсеке де жоқ. Мұны біз кеше өзіміздің "жарқын болашағымызды" – коммунизмді құрамыз деп босқа әуре болып жүрген кезде өз халықтарының гүлденген өмірге – азық-түліктің молшылығына, тұрғын үймен қамтамасыз етілуіне, жанға жайлы жағдайлар жасалуына, осы заманғы медициналық қызмет көрсетілуіне, сапалы білім алуына қолдарын жеткізген елдердің тәжірибесі айқын көрсетіп отыр.

Меншік иесі болу әркімнің қолынан келе бермейтіні және олардың тәуекелге баруды қаламайтыны өзінен-өзі түсінікті нәрсе. Бірақ ондай адамдар жекешелендірілген кәсіпорындарда жұмыс істей алады, өз еңбегінің нәтижесінде ешқандай шектеусіз табыс таба береді.

Бәлкім, менің бұл айтқандарымды аға ұрпақтың өкілдері толық қабылдай қоймайтын да болар, мен мұны жақсы білемін. Бірақ жастарға кәміл сеніммен айтар сөзім: гүлденген мемлекеттер жүріп өткен жолмен ілгері қадам баса беру керек, артқа қарай алаңдауға болмайды. КСРО-ның құлауына, бір құдайдың өзі куә, Қазақстан кінәлі емес. Біздің кері қайтуымызға жол жоқ.

Жекешелендіруді қалай жүргізу, қандай түрде, қандай мерзімде, қандай тәсілмен жүргізу керектігі жөнінде дауласа беруге болады. Бірақ біз дүниежүзілік тәжірибені зерттеп білуге тырыстық және соның негізінде өзіміздің үкіметте жекешелендірудің және меншікті мемлекет иелігінен алудың ұлттық бағдарламасын жасадық. Орайы келгенде айта кетейін, бұл жұмысқа біз өзіміздің кеңестік және кеңестік кезеңнен кейінгі мамандардың қатысуын сұрап, өтініш жасадық. Олардан тәп-тәуір ұсыныстар түсті. Біз оларды жан-жақты ескердік. Бірақ бұл ретте ешқандай да жаңалығы жоқ популистік идеялар да көп болды.

Жекешелендіру процесінің аяқталуына әлі ұзақ уақыт бар. Осыдан бұрын сөз еткеніміздей, риза болмаушылықтың себебі неде екендігін айқын білуіміз тиіс. Шамасы, кейбіреулер белгілі бір нақты кәсіпорынды мемлекеттің қамқорлығынсыз және қарыз ақшасынсыз қайта құру жөніндегі өздеріне беймәлім жұмыстың ақыры қандай болып шығатынына сенімсіздіктен де жүрексінуі мүмкін шығар. Енді біреулер өздеріне жіліктің майлы басы ти-

мей қалғанына риза емес. Ал үшінші біреулер меншік иесі болуға психологиялық жағынан тіпті де өзір емес. Мына мәселеге назар аударыңыздар, бізде директорлары жаңа жағдайға тез бейімделіп, еш нәрсеге де шағым жасамай-ақ, жап-жақсы жұмыс істеп жатқан кәсіпорындар аз емес. Жекеменшік және акционерлік компаниялар жалпы ешқандай сұрақ қою дегенді білмейді. Ал осы уақытқа дейін үкімет тарапынан ешқандай қайтарымызсыз берілетін қарыз ақшалар мен несиелерден "нәр алып" жүргендер және әлдебіреулерден "құнды нұсқаулар" немесе материалдық көмек күтіп жүргендер өз кәсіпорындарындағы қызметкерлерді қиын жағдайға қалдыруда. Әрине, қиғаш нәрселер де, қиянат жасаушылық та, ашкөз шенеуніктің пайдакүнемдігі де ортақ іске қырсығын тигізуде. Бірақ жекешелендіру саясаты – онсыз ешқандай нарықтық қатынастар болуы, жеке сектордың қалыптасуы мүмкін емес саясат. Тұтас алғанда жекешелендіру жүріп жатыр. Ол үстіміздегі жылы едәуір шапшаң жүргізілетін болады. Алайда бұған да, сондай-ақ реформалардың басқа бағыттары бойынша жүргізіліп жатқан жұмыстарға да толық қанағаттануға болмас, сірә. Бір нәрсені түсініңіз, қазіргі жасалып жатқан өзгеріс процестерінің барлығы да біз үшін мейлінше жаңа нәрселер. Оның үстіне, ол барлық параметрлері жағынан: мақсаты, мазмұны, қоғамдық түсінік пен қабылдануы, ұйымдастыру түрлері, орындалу механизмдері сияқты толып жатқан басқа да жақтарынан жаңа нәрселер. Сондықтан да жекешелендіру процесі оған қатысушылардың барлығын бір мезгілде қанағаттандыра алмайды. Бір нәрсені ғана атап өткім келеді: өткен жылы жекешелендіру жеткілікті мөлшерде қажырлылықпен және мақсаткерлікпен жүргізілді. Қазіргі басты мәселе – сол қарқынды жоғалтып алмау, меншік түрлерін өзгерту барысын, әсіресе жекешелендірудің экономикалық және әлеуметтік нәтижелерін жіті бақылап отыру, істің барысында жекешелендіруді жүргізудің механизмі мен тәртібіне түзетулер енгізіп отыру.

Вячеслав Срыбных:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы, Кеңес өкіметінің дағдарысқа ұшырауы Кеңестердің жаппай опырыла өзін-өзі таратуын тудырды. Солай бола тұрса да, баспасөзде атқарушы өкімет билігінің дағдарысы одан тіпті де кем болған жоқ, деген пікір айтылып жүр. Қолындағы "билік темігінен" айырылып қалмауды мақсат еткен ол Кеңестерді өзін-өзі таратуға арандатушының тап өзі болды. Бұл жөнінде Сіздің ойыңыз қандай?*

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Өкілетті және атқарушы өкімет билігі тармақтарының алдында тұрған проблемаларды ортақ бір шешімге келтірудің, оның үстіне, олардың біреуінің екіншісіне қатысты әлдебір қасақана әрекеттері жөнінде сөз етудің қисыны бола қоймас, сірә. Мен бір нәрсенің басын мейлінше ашып айта аламын: Кеңестердің және Жоғарғы Кеңестің өзін-өзі таратуына Президенттің де, Премьер-министрдің де ешқандай қатысы болған жоқ. Ал әлгі

әңгімелердің бәрі қазір саяси капитал жинап қалғысы келетін немесе өздерінің жылы орындарынан айырылған және жеке бастарының шамшылдығын қалай да қанағаттандыруды көздейтін адамдардың ойдан шығарып жүрген нәрселері. Үкімет үшін тап қазір сайлау өткізбей-ақ қою өте қолайлы еді. Ал ол алдағы сайлауға байланысты барлық қиындықтарды өз мойнына алып отыр. Оның үстіне, атқарушы өкімет билігі мен Жоғарғы Кеңестің арасында ешқандай да қарама-қарсылық кикілжіңі болған емес. Мен бұрынғы парламенттің жұмысы туралы талай рет жылы лебіз білдірдім. Мына нәрсені түсіну керек: Кеңестердің дағдарысы – оның ішкі дағдарысы. Ол кеңестік құрылымдардың өмірге сәйкессіздігінен, заң шығарушылық қызметі дәрежесінің бүгінгі таңда қоғамның алдында тұрған міндеттерге сәйкес келмеуі салдарынан пісіп-жетілген болатын. Кеңестердің өзін-өзі таратқандығын тағы да айрықша атап айтқым келеді. Бұл мәселе жөніндегі барлық шешімдерді Жоғарғы Кеңестің өзі қабылдады, оның жұмысына араласқан ешкім болған жоқ және мұның өзі шын мәніндегі объективтік процесс болды. Соңғы сессияның ашылар алдында 190-нан астам депутат өздерінің өкілеттігін тоқтатыны туралы жазбаша өтініштерін берді. Ол өтініштердің бәрі де архивте сақтаулы тұр.

Ал қазір Кеңестердің өзін-өзі таратуына байланысты республикадағы демократияға төнген әлдебір қатер туралы үндер естілгенде маған мұның бәрі де саяси аңқаулықтың салдарынан туған нәрселер сияқты болып көрінеді. Бүгінгі таңда, менің кәміл сенімім бойынша, Қазақстанға кәсіби парламент өте-мөте қажет. Мынаған сеніңіз: егер ол шын мәнінде тап осындай парламент болып шықса, онда оның "қалтадағы қолбала" болатыны, немесе, керісінше, "оппозициялық" сипат алатыны жөніндегі бос әңгімелердің бәрі де өзінен-өзі жайына қалады. Шын мәніндегі кәсіби парламент ең алдымен мемлекеттің, қоғамның және, ақыр соңында, өзіміз атқаратын ортақ істің мүдделеріне қызмет етеді. Біздің қоғамымыз заң шығарушы өкімет билігінен тап осындай жағдайды – істің мәнін терең түсіне білетін, жоғары сапалы заңдар қабылдауға, жүргізіліп жатқан реформалардың сенімді базалық негізін қалауға қабілетті, арзанқол популисті ойындардан іргесін аулақ салатын парламентті күтеді. Кәсіби парламент демократиялық процестердің дамуына бұл тақырыптағы жеңіл-желпі пайымдаулармен салыстырғанда жүз есе артық белсенді ықпал ете алатын болады.

Вячеслав Срыбных:

– Алдағы келе жатқан сайлауда Сіздің әлдебір партияны, қозғалысты немесе одақты қолдау ниетіңіз бар ма? Әлде бұрынғы бейтараптығыңызды сақтап қала бересіз бе?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Сайлау алдындағы күрес – табиғи процесс. Оның өркениетті әрекеттер шеңберінде жүргізілгені маңызды. Мен біздің қозғалыстарымыздың және

партияларымыздың сайлау алдындағы бағдарламаларынан олардың арасында пәлендей қарама-қайшылықтар бар екенін көріп отырған жоқпын. Әрине, маған қазіргі күрделі кезеңде қоғамның бірлігін күшейтетін, адамдарды топтастыра түсетін, реформаларды жүзеге асыру үшін нақты қадамдар жасауды ұсынатын тартымды да сындарлы идеялардың ұнайтыны әбден табиғи нәрсе. Сондықтан да мен әлдебір жеке адамдарға емес, қайта біздің қоғамдық күштеріміздің прогресшіл бастамаларына қолдау көрсетуге әзірмін. Ал өзімнің "Қазақстанның халық бірлігі" одағының жетекші серкесі болып сайланғанымды жұрт біледі. Мен Социалистік партия мен "Қазақстанның халық конгресі" партиясын құруға да тікелей атсалыстым. Олардың барлығы да Қазақстанның бірлігін нығайтуға, халықтар достығын күшейтуге қызмет ететін болады деп үміттенемін. Сондай-ақ біздегі саяси күштердің барлығы да Қазақстанның көп ұлтты халқының игілігіне бағытталған ортақ мақсаттарды көздейтін болады деп те үміттенгім келеді. Мұның өзі – қазір саясаттағы ең басты мәселе.

Ал жеке адамдарға келетін болсақ, бұл жерде мемлекеттік тізім бойынша өтетін депутаттыққа кандидаттардың бар екендігін де естен шығармау керек. Сайлау кезінде оларға қолдау көрсетілуін, сенім білдірілуін қалайтыным күмәнсіз нәрсе. Өйткені олардың шын мәніндегі беделді, парламент жұмысының дәрежесін арттыра түсуге қабілетті адамдар екеніне кәміл сенемін.

Вячеслав Срыбных:

– Сіз бұрын біздегі оппозиция әлсіз әрі сындарлы емес деген тұрғыдан талай рет мәлімдеме жасаған едіңіз. Сіздің оппозицияға деген сол көзқарасыңыз қазір сайлау қарсаңында өзгерген жоқ па? Сіз Қазақстандағы қазіргі партиялар мен қозғалыстардың қызметін жалпы алғанда қалай бағалайсыз?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Иә, мен демократиялық қоғамның саяси өмірінде оппозицияның болмай қоймайтын және жеткілікті дәрежеде маңыз алатын құбылыс екендігін әрқашан айтып келдім. Менің бұл жөніндегі көзқарасым өзгерген жоқ. Президент аппаратында біздің барлық қоғамдық күштеріміздің қызметіне байланысты жеткілікті дәрежеде байсалды талдау жұмыстары жүргізіледі. Сондықтан да ешқандай бағалы идея назардан тыс қалмайды. Идеялардың кейбіреулері үкіметтің әлсіз жақтары мен қателіктерін ашып көрсетуге, мемлекеттің қалыптасуына жәрдемін тигізуге бағытталған. Тек сондай идеялардың бұрынғысынша сирек кездесетіні өкінішті-ақ. Алдағы сайлау біздің қозғалыстарымыз бен партияларымыздың өз айқындамаларын мейлінше нақтылай түсуіне көмектеседі деп ойлаймын. Міне, осының өзінен-ақ бұл кезеңнің қаншалықты пайдалы екендігі айқын көрінеді. Партиялар мен қозғалыстардың қызметіне баға беру маған Президент үшін тіпті де жарасымды

іс емес сияқты көрінеді. Мен партиялардың қандай әңгімесі, қандай ұсыныстары, қандай пікірталасы болса да бүкіл қоғамымызға пайдасын тигізеді деп ойлаймын. Әрине, егер мұның бәрі де заңды негізде жүргізілетін болса.

Вячеслав Срыбных:

– Біздің елімізде "еңбекші" деген сөз әрқашан құрметте болып келді. Ол қазірге дейін құрметте. Бәлкім, мұның өзі жаман емес те шығар. Бірақ кейбір елдерде "салық төлеуші" деген басқа термин әдетте жиі қолданылады. Біз де барлық уақытта салық төлеп келдік. Әлі де төлеп жүрміз. Бірақ әлгі термин бізге сіңісіп кете қойған жоқ. Мұның сыры салық төлеушінің кәдімгі жай ғана қатардағы еңбекші емес, қайта өзінің және өзі сияқты өзге де адамдардың төлеген алым-салық қаржыларының қалай және қандай мақсатқа жұмсалып жатқаны жөнінде өкімет орындарынан есеп беруді талап ете алатын құқыққа ие адам екендігінде жатқан жоқ па? Бізде әдетте баспасөз бетінде жарияланатын мейлінше жалпылама ондаған бюджеттік цифрларды шын мәніндегі байсалды есеп деп санауға шынында да болмайды ғой...

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Бұған келісемін. "Салық төлеушінің" белгілі бір мәдениетін қалыптастыратын тәрбие жұмысы керек. Қазір біздің азаматтарымыз өздерінен қандай салық және оның не үшін алынатынын, қандай мақсаттарға жұмсалатынын көбінесе біле бермейді. Сондай-ақ өздерінің осы тұрғыдағы құқықтары мен мүмкіндіктерін де ажырата алмайды. Өзге елдердің тәжірибесінен мысалдар келтіруге болады. Оларда тұтынушылардың, салық төлеушілердің, тағы сол сияқтылардың одақтары бар. Үкімет экономикадағы істің жалпы жайы қандай екендігі жөнінде ғана емес, сонымен қатар салықтан түскен қаржының қаншалықты тиімді жұмсалатыны жөнінде де есеп беруге міндетті. Сондай-ақ жергілікті салықтар да бар. Адамдар ол салықтардың не үшін енгізілгенін де, жергілікті өкімет орындарының ол қаржыларды қалай жұмсап отырғанын да білуі тиіс. Бюджеттің табыс және шығыс бөліктерін қоса толық жариялап отыруы керек. Бізде бюджеттің құпия ұсталуы тиіс шығын көздері туралы баптар жоқ.

Вячеслав Срыбных:

– Қашан дәлелденіп, өзі мойындағанша біреуді кінәсіз деп санау – құқықтық мемлекеттегі қасиетті ұғым. Тек сот ғана адамды қылмыскер деп атай алады. Ал бізде әлдебір ведомстволық немесе, тіпті үкіметтік-ақ бола қойсын, тексерулердің қорытындысы бойынша адамдарға қылмыскер деп кінә таға салу екінің бірінде дерлік жиі кездеседі. Өкімет билігінің кез келген тармағы кімге болса да кез келген мәселе бойынша кінә таға салады. Сотты да, тергеуді де қажет етпейді. Тек ұрымтал "кезеңнің тиімділігін" басшылыққа алады. Біздің қоғамымыз өзге бар-

лық пайымдаулардың қай-қайсысынан болса да заңның басым тұратындығын қалай және қашан мойындай алар екен?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Республикада құқықтық реформа шын мәнінде енді ғана басталды. Бұл ретте біз өзімізді ғана кінәлай аламыз. Айтпақшы, құқық саласындағы сауатсыздық бүкіл қоғамымыздағы сияқты баспасөзге де тән. Президенттің жарлығымен, үкіметтің немесе парламенттің қаулысымен адамдарды бірден заңды құрметтей қоюға мәжбүр ету сірә де мүмкін емес. Сондықтан да заңды жетілдіре түсу жөнінде біздің орасан зор көлемде, мен бұлай деп айтудан қорықпаймын, жұмыс жүргізуімізге тура келеді. Қоғамымызды шалып отырған қырсықтың кезі біздегі заңдардың аздығында емес, қайта олардың не жетілдірілмеген шалағайлығында, не мейлінше шатастырылғандығында. Мұндай кеңінен етек алған індет шырмауында адамның белгілі бір бағдар ұстауы, шынында да, қиын. Мен бұл ретте өзіміздің құқықтанушылар мен заңгерлерге үлкен үміт артамын. Қалай дегенде де қазір бұл салада едәуір ілгері басқандық бар. Адамның кінәлі не кінәсіз екенін тек қана сот айқындайтынына мойынсұнып, дағдылану керек. Соттың тек жазалаушы орган емес, сонымен қатар адамдардың құқығын қорғайтын орган екенін де түсінетін уақыт жетті.

Вячеслав Срыбных:

– *Сіздің ойыңызша, сот билігіне реформа жасау үшін не істеу керек?*

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Мұның өзі республика өміріндегі өте-мөте қиын және көптен пісуі жеткен мәселе. Қазіргі қалыптасқан жағдай бойынша алсақ, істі жете білмейтін, ол аз десеңіз, оны алдын ала жорта шешіп қоятын судьялар іс жүзінде ешқандай жаза көрмей-ақ, ойларына келгендерін істеп жүр. Мен көптеген өзге мемлекеттердегі сияқты бізде де судьяларды демократиялық жолмен сайланған кеңестердің немесе жоғары дәрежелі маманданған алқаның ұсынуы бойынша Президенттің өзі тағайындауға көшіру қажет деген сенімдемін. Бұл мәселе қазір қоғамымызды қатты алаңдатып отырған қылмысқа қарсы күреспен тікелей байланысты. Біз демократия жөніндегі көпірме ұрандар айтып, билікті осалдатып алдық, ал демократияның шын мәні қандай екені жөнінде түсінігіміз жоқ екеніне де қарамадық. Міне, мұндай жағдайды көптеген адамдар, соның ішінде қылмыскер элементтер де, пайдаланып кетті. Сондықтан да, егер қажет болған жағдайда, азаматтарды заңды құрмет тұтуға мәжбүр ете алатын күшті атқарушы өкімет билігі керек. Мен бұл жерде заңды өкімет билігі туралы айтып отырмын. Ресейліктердің тап осындай нормалары бар Конституцияны қолдап шыққаны тіпті де тегін емес.

Вячеслав Срыбных:

– Соңғы кезде мемлекеттік шенеуніктердің, әсіресе жергілікті жердегі шенеуніктердің белгілі бір дәрежеде "басқаруға көнбей жүргені" байқалады: жарлықтар мен заңдар орындалмайды, кейде толығымен аяқ астында қалады. Мұндай жағдайдың орын алуы қалайша мүмкін болды деп ойлайсыз? Тағы да кадрлар туралы. Сіз қазіргі бар адамдармен жұмыс істеу керек, өйткені жаңа, нарықты білетін кадрлар әзірше жоқ, деп талай рет айтқан едіңіз. Ал, екінші жағынан алғанда, тәжірибелі саясаткер ретінде Сіздің ескі тәсілмен шыныққан кадрлардың біздегі реформаны жүзеге асырып бере қоймайтынын түсіне алмайды емессіз. Республикадағы бұдан былай жүргізілетін кадр саясаты қандай болмақ?

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Менің берген нұсқауларымды орындамағаны үшін тек өткен жылдың аяғында ғана облыстың төрт әкімі, бірнеше министр, соның ішінде құқық қорғау органдарының басшылары бар, қызметінен алынды. Сондықтан да бұл мәселеге назар аударылмай отыр деу дұрыс емес. Оның үстіне, екі жылдың ішінде үкіметтің құрамы іс жүзінде бірнеше рет өзгерді. Соның өзінде мен өздерімен жұмыс істеуге тура келетін басшылар әлі де бар деп есептеймін. Біздің бәріміз де нарықтың қалыптасып келе жатқан жағдайындағы күрделі мектептен өтудеміз. Шынында да, дайын кадрларды ешқайдан да ала алмаймыз. Алайда атқарушы органдардағы тәртіптің осалдығы біздің шенеуніктік ортамыздың шын мәнінде елеулі ақау екені рас. Оған қарсы күрес жүргізілмей отыр деуге болмайды. Оның үстіне, белгілі бір ынталандыру да керек. Бізге мемлекеттік қызмет туралы заң қабылдаудың ауадай қажет екендігі, мемлекеттік органдардың қызметкерлерін материалдық жағынан ынталандыру керектігі өзінен-өзі түсінікті нәрсе. Сондай-ақ барлық дәрежедегі басшылардың жеке табыстары ресми түрде жария етілуі қажет деп санаймын. Сондай-ақ бұл істе халықтың өзі де сырттай бақылаушы болып қалмай, өздеріне заңды түрде берілген мүмкіндіктерді лауазымды қызмет орындарына лайықты емес әкімдерге сенімсіздік білдіру үшін мейлінше толық пайдалануы тиіс. Осы мақсатпен Президенттің жанынан Бас бақылау инспекциясы құрылды. Ол жергілікті басшылардың үстінен түскен шағымдардың бәрін де тексеруге, сондай-ақ менің жарлықтарымның орындалуын бақылауға міндетті.

Қырсық нұсқаулардың орындалмауында ғана емес. Соңғы кезге дейін жергілікті жерлерде іс жүзінде қос өкіметтің болып келуі жұмысты қиындатып жіберді. Соның салдарынан да келіспеушілік, уақыт пен күш-жігерді қайдағы бір шамшылдықтарды қанағаттандыруға ысырап ету орын алды. Қазір бұл қиғаштық жойылды – жаңа заң барлық өкімет билігі құрылымдарының міндеттерін айқын жіктеп берді. Жергілікті жерлердегі атқарушы өкімет билігі қызметінің жеткілікті дәрежеде тиімді болмай отырғандығы – көп жағдайда заңдық базамыздың әлсіздігінің салдары. Біздің парламентіміз қабылдаған

көптеген заңдар, әсіресе экономика саласына қатысты заңдар, көп ретте жергілікті жерлерге жетпей жатып-ақ ескіріп қалумен болды, сөйтіп, оларды жүзеге асыратын адамдарды тұйыққа тіреді.

Ал жаңа формацияның кадрларына келетін болсақ, олар жөнінде біздің өзімізден басқа ешкім де қамқорлық жасап отырған жоқ. Нарықтың ережелерін түсінуге және қабылдауға ынтасы бар қабілетті кадрлармен жұмыс істей беру керек. Атап айтатын нәрсе – тек жағдайға қарай бейімделу емес, оны түсініп қабылдау керек. Қазір мұндай жұмыс жүріп жатыр. Біз өзімізде де, шетелдерде де көптеген жастарды оқытамыз.

Вячеслав Срыбных:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы! Сізге қосымша, тіпті кең өкілеттіктер берілгеніне бір ай өтті. Алайда Сіз бұл өкілеттіктерді тым белсенді пайдаланып жүрген жоқсыз. Сонымен, өткен ай Сіз үшін ойланып-толғану уақыты болды ма, әлде қазіргі жағдай түбегейлі шұғыл шаралар қабылдауды талап еткен жоқ па?*

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Ол өкілеттіктер маған ең алдымен парламенттің жоқ кезінде шұғыл шаралар қабылдауға тура келетін жағдай үшін ғана берілген. Немесе өзімнің оңды-солды бұрқыратып заң шығаруым үшін берілген емес. Мына нәрсені атап айтуым керек: мен әлдебір мөлшерден тыс өкілеттіктерге, шексіз өкімет билігіне тіпті де мұқтаж болған жоқпын. Ал кейбіреулер мұны демократияның жойылуы деп ұққаны рас. Бірақ, өздеріңіз көріп отырғандарыңыздай, бұл кезеңде ешқандай төтенше жағдай болған жоқ. Мұның өзі жақсы да шығар, мен қатал шаралар қабылдап, басқаша қадам жасауға барған жоқпын. Азаматтық туралы заңға өзгеріс енгізу, Ұлттық банктің төрағасын және Жоғарғы соттың төрағасын тағайындау – менің, өзіме берілген қосымша өкілеттіктерді пайдалана отырып, қабылдаған шешімдерім, міне, осылар ғана. Қазірдің өзінде көптеген нормативтік және заңдық актілерді талдап жасау жөніндегі шұғыл жұмыс жүріп жатыр. Ең таяудағы уақытта олардың көпшілігі халыққа жария етіледі. Мен әлгі өкілеттіктерді атап айтқанда экономика саласында, ақша айналымы саласында, адамдарды әлеуметтік тұрғыдан қорғау саласында жүзеге асырамын деп ойлаймын.

Қазір үкімет бұрын қабылдатуға ниет қылған заң жобаларының үлкен бір пакетін кері қайырып алды. Оларды, жаңа жағдайды есепке ала отырып, қайта талдау жүріп жатыр. Бәлкім, олардың кейбіреуіне менің қол қоюыма тура келер. Өйткені мен қалай дегенде де көптеген мәселені жаңа парламентпен келісе отырып шешемін. Негізгі Заңымызға өзгерістер мен қосымшалар енгізу жөніндегі жұмысты мен тап сол парламентпен бірлесе отырып жүргізуді қалар едім. Шынын айтып, мойындауымыз керек, біздің бірінші Конституциямыз, ол қаншалықты тарихи маңызға ие бола тұрса да, белгілі бір дәрежеде "компартия заманындағы" өлшемдер бойынша сайлан-

ған парламентпен ымыраласу негізінде қабылданған еді. Ең әуелі өзіміздің басқарудың президенттік түрін таңдап алғанымызды нақты айқындап алуымызға, атқарушы өкіметтің міндеттерін күшейтуге, парламенттің сенаттан және депутаттар палатасынан тұратын екі палаталық құрылымын бекітуге тура келеді. Парламент Президенттің өкілеттіктерін мерзімінен бұрын тоқтатуға, ал Президент, өз кезегінде, парламентті таратып жіберуге құқық алуы тиіс. Жерге деген меншік жөніндегі көзқарасымызды кеңейте түсетін уақыт жетті. Бұдан бұрын айтқанымдай, судьяларды Президент өмірлік мерзімге тағайындауы тиіс. Барлық саладағы кәсіпкерлік қызмет үшін қандай да болсын шектеу түрлері алып тасталуы керек. Азаматтарды толғандырып жүрген барлық мәселелер, соның ішінде ұлт мәселелері де, Конституциямыз бен заңдарымызда өз шешімін табуы тиіс. Өркениетті елдерде, міне, тап осылай жасалады.

Вячеслав Срыбных:

– *Айтпақшы ұлт мәселесі жөнінде. Қазір ол адамдарға көп ой салып жүр. Соңғы кезде Қазақстандағы "орыс тілділер" тақырыбы байсалды ақыл-парасаттың объектісіне ғана емес, сонымен қатар саяси жалдаптықтың да тақырыбына айналды. Сіз әрбір адамның және республикадағы барлық ұлт өкілдерінің құқықтарын сақтаудың кепілі ретінде бұл мәселеге қалай қарайсыз?*

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Біріншіден, мен "орыс тілді халық" деген терминді тіпті де қабылдай алмаймын. Қазақстанда іс жүзінде барлық тұрғындар, соның ішінде, әрине, қазақтар да, орыс тілділер болып табылады. Сіздің бізде орыс тілін білмейтін адамды іздеп табуыңыз екіталай. Екіншіден, ұлтаралық қатынастар саласындағы кез келген жалдаптық жөнінде прокуратура өзінің салмақты да соңғы сөзін айтуы тиіс деп санаймын. Кім болса ол болсын, мейлі саясаткер, кез келген дәрежедегі басшы немесе журналист болсын, бұл шетін тақырыпқа қалам сілтеу үшін ең алдымен мәселені жан-жақты мұқият ойластыруы, барлық қажетті дәлелдерді жинастыруы тиіс. Міне, содан кейін де жеті рет өлшеп, бір рет кесуі керек. Өзінің сөзі халықты босқа дүрліктіріп жүрмей ме, қоғамдағы немесе тіпті нақты бір ұжымдағы жағдайды шиеленістіре түспей ме дегенді жете ойластыруы шарт. Ал кепілдіктерге келетін болсақ, біздің Конституциямыз "Біз, Қазақстан халқы..." деген сөздермен басталады. Мұның өзі республиканы мекендейтін барлық халықтардың бірлігі мен тұтастығын айқын көрсетеді. Одан әрі конституциялық құрылыс негіздерінің сегізінші пунктінде республикада "...мемлекеттік тіл – қазақ тілі" деп жазылған. Орыс тілі – ұлтаралық қарым-қатынас тілі болып табылады. Мемлекет ұлтаралық қатынас тілімен басқа да тілдердің қолданылу аясын сақтауға кепілдік береді... Мемлекеттік тілді немесе ұлтаралық қарым-қатынас тілін білмегендік себептері бойынша азаматтардың құқығы мен бос-

тандығын шектеуге тыйым салынады. Ал азаматтық құқықтар, бостандықтар мен міндеттер жөніндегі тараудың ең бірінші бабында былай деп мәлімделген: "...Қазақстан Республикасының азаматтарына, нәсіліне, ұлтына, жынысына, тіліне... қарамай, құқықтары мен бостандықтар теңдігіне кепілдік беріледі..." Сонда өсек-аяңға құмар шешендер, саясаткерлер мен журналистер сан-саққа жүгіртіп айтатын теңсіздік дегеніміз қайда өзі?

Соңғы кезде көші-қон процестері туралы жиі сөз болып жүр. Империяның қирауы немесе мемлекеттің құлауы сияқты күйзелісті кезеңдерде көші-қонның болмай қоймайтын құбылыс екенін бәріміз де түсінуге тиіспіз. Көптеген адамдар өздерінің бағыт-бағдарын жоғалтып алды, ендігі жерде өздеріне тіректі туған отанынан іздеп табуға ұмтылуда. Алайда Қазақстан сан мыңдаған адамдар үшін тап сондай отанға әлдеқашан айналған және оны олардың тастап кеткісі келіп отырған жоқ. Мынадай цифрларды мысалға келтірейін: былтыр біздің республикамыздан 200 мыңнан астам орыс көшіп кетті. Әрине, олардың кетіп қалғаны біз үшін орны толмас олқылық, мұның өзі менің жаныма қатты батады. Мен бізден көшіп кетіп жатқан немістер жөнінде де тап осындай пікірдемін. Айтпақшы, олардың көшіп кеткендерінің саны орыстардан да көп. Мен қандай мемлекеттер мен үкіметтердің басшыларымен келіссөз жүргізсем де, кіммен және қай жерде кездессем де бұл мәселені назардан тыс қалдырмаймын. Бірақ сонымен қатар сонау ел аман, жұрт тыныш сексенінші жылдардың өзінде де республикамыздан жыл сайын көшіп кететін адамдардың саны 80 мыңнан 100 мыңға дейін жететін және сонша дерлік адам көшіп келіп жататын. Мен сізге мынаны айтайын. Былтыр Қазақстанға тұрақты тұру үшін 160 мыңға жетеқабыл орыстар көшіп келді. Олардың ішінде Ресейден келгендері де бар. Бірақ "құқық теңсіздігі" жөніндегі өсек-аяң әңгімелерде бұл цифр жөнінде ешкім жұмған аузын ашпайды. Айтпақшы, республикаға тұрақты көшіп келген адамдардың жақын туыстары үшін азаматтық алу тәртібі менің жарлығым бойынша едәуір оңайлатылды. Мұны қазақстандықтардың бәрі де оқып-білгендіктен бұл жерде дәйектеме ретінде келтірмей-ақ қояйын.

Қазақстанда барлық ұлттардың еркін дамуы үшін мүмкін болған жағдайлардың барлығы да жасалуда деп есептеймін. Кейбір деректерді ғана мысалға келтірейін. Мектептерде сабақ он сегіз тілде жүргізіледі, республикалық ақпарат құралдары алты тілде шығарылады. Жуырда жетіншісі дүниеге келмек – украин тілінде газет шыға бастайды. Бес ұлттық театр жұмыс істейді. Білім беру жүйесіндегі сегіз мың үш жүзден астам жалпы білім беретін мектептердің үш мың сексенінде оқу тек орыс тілінде, ал екі мың сегіз жүзінде тек қазақ тілінде жүргізіледі. Өзгелері – аралас мектептер немесе басқа тілдерде оқытатын мектептер. Сонда мектеп оқушыларының 57 проценті орыс тілінде оқиды екен. Қазір орыс тілінде оқитын студенттердің саны 270 мыңға жетеді немесе барлық студенттердің 78 процентін құрайды. Өткен жылы Қазақстандағы жоғары оқу орындарының орыс бөлімдеріне 26 мың студент, яғни барлық студенттердің 73 проценті қабылданды. Немесе дін

саласын алайық. Қазақстанда орыс православие шіркеуінің үш епархиясы жұмыс істейді. Өзіңіз-ақ айтыңызшы, кеңестік дәуірге дейінгі және одан кейінгі кезеңдерде қай ұлттық республикада тап осындай болып еді және болып отыр?

Қазақтардың 99 проценті орыс тілінде сөйлейді, ал қазақ тілінде сөйлейтін орыстар олардың 0,5 процентіне де жетпейді. Сонда кімнің құқығы кем болғаны? Ал мен мұндай арифметиканы былай ысырып тастап (қазір оны айтуға мәжбүр болып отырмын), бұрын қалай тұрып келсек, тап солай дос-тықта, өкпе-назсыз емін-еркін өмір сүре беруді жақтаймын.

Басшы қызметкерлердің ұлттық құрамы туралы. Мен үшін адамдардың іскерлік қасиеті әрқашан және барлық істе бірінші орынға қойылып келді және қойыла береді. Егер кімде-кім істі "алып жүре алмаса", қарапайым адамдар жөнінде қамқорлық жасағысы келмесе, ондай адамдарды қызметінен босату керек. Мынадай жағдайды да ескерген жөн. Бұрын кадрлардың "баланы" дегенді сылтауратып, Қазақстанға басшы кадрлар Мәскеуден немесе басқа аймақтардан қалай болса солай жіберіле салатын. Бірақ солай бола тұрса да кезінде КСРО басшыларының арасында қазақтардың болмағаны ешкімнің де есінде жоқ.

Сондай-ақ Қазақстанда үкіметті және Жоғарғы сотты тап қазіргі біздегідей сияқты орыстар басқарғанын еске түсіре алатындар да аз.

Алайда мәселе мұнда да емес. Халық, мейлі ол қазақ немесе орыс болсын, бір-бірімен есептесіп, кімнің алдында кім кінәлі екенін анықтап жатуға шынымен-ақ мүдделі ме? Олай ететін болсақ, шектен шығып кетеміз: сезім қызбалығы үстінде кінәлілерді іздей бастаймыз. Мысалы, қазақтардың іс жүзінде өз тілінен айрылып қала жаздағанына, "ғасыр құрылыстарын салуға" келген орыстардың өз отанынан тыс қалуына, көптеген халықтардың Қазақстанға, жалпы алғанда, күштеп жер аударылғанына кім кінәлі? Бұл жерде қазақ халқының да, өзге кез келген халықтың да кінәсі жоқ. Бұған, қай ұлттың өкілі болса да, адам кінәлі емес, қайта өсек-өтірік пен әділетсіздік негізінде құрылған бүкіл кеңестік жүйе кінәлі. Адамдар сол жүйенің аманат құрбандықтарына айналды. Мұны біздің бәріміз де, әсіресе ұлтаралық тақырыпта жаттығу жасауға әрекет ететіндер, ұдайы есте ұстап, ұмытпауымыз тиіс.

"Казахстанская правда" газетінің бетінде сөз алу мүмкіндігін пайдаланып, мен өзіміздің барлық отандастарымызды ортақ үйіміздегі бейбіт өмір мен жарасымды келісімді бұрынғыша нығайта беруге, арандату әрекеттерінің ешқайсысына да берілмеуге, жалған демократтардың кез келген популистік ұрандары мен үндеулеріне сын тұрғысынан ақыл-парасатпен қарауға шақырғанды мақұл көрер едім. Ал тап қазір сайлау алдындағы митингілерде жалған демократтар қызыл сөзге ерік беріп, мейлінше белсенділік танытуда. Сондай-ақ алдын ала жорта жинақталған, дилетанттық статистикалық материалдарға құрылған жарияланымдарды да тап осылай сын тұрғысынан қарап, ақыл-парасатқа салу керек.

Мен ұлтаралық қатынастарда, әсіресе тұрмыстық деңгейдегі жете бағаламаушылық қауіпті болатын қатынастарда, республика бойынша алғанда проблемалар бар екенін және оған көз жұма қарауға болмайтынын түсінемін. Біздің барлығымыз да бір-бірімізді өзара құрметтеуіміз, парасаттылық танытуымыз, төзімді болуымыз, бір-бірімізге түсіністікпен қарым-қатынас жасауымыз тиіс. Қалай дегенде де қайшылықтар, түсініспеушіліктер заңды жолмен ғана шешілуі керек. Мен Қазақстанда ұлтаралық алауыздықты өршіткені үшін республикадағы қоғамдық-саяси жағдайдың тұрақтылығын бұзатын, азаматтардың ар-намысы мен ұлттық қадір-қасиетін қорлайтын арандату әрекеттері үшін кімді болса да мейлінше қатаң жазалайтын заңдардың қабылданғанын және жүзеге асырылғанын жақтаймын. Біз мұндай нормаларды Қазақстанда міндетті түрде берік орнықтырамыз. Мен Президенттің жанында Азаматтардың құқықтары жөніндегі кеңес құруға шешім қабылдадым. Онда жұмыс істеуге біздің мемлекетімізде, оның барлық азаматтарының мүдделерін ескере отырып, ұлтаралық келісім мен азаматтық бейбіт өмірді орнықтыруға шын мәнінде белсене атсалысатындардың бәрі де шақырылады. Бұл кеңес жаңа парламент үшін заң жобаларын, ал атқарушы өкімет орындары үшін ұсыныстар әзірлейтін болады. Қос азаматтық жөніндегі мәселені де назардан тыс қалдыра алмаймын. Ол бізге сырттан таңылып отырған мәселе. Бұрын бізде мұндай проблема жоқ болатын. Ал, енді Қазақстан азаматтарының тең жартысы өзге мемлекеттің де азаматтары болып шыға келсе, ондай проблеманың пайда болатыны сөзсіз. Сіз қалай деп ойлайсыз, мұның өзі біздің қоғамымызды қақ жарып, "өз азаматтарымыз" бен "өзге азаматтарға" бөлмей ме? Қос азаматтық дегеннің ерекше жағдайда ғана болатын құбылыс екенін түсіну керек. Ал мемлекеттіліктің қалыптасу кезеңін басынан кешіріп отырған Қазақстанда ондай шараға баруға болмайды. Өйткені мұның өзі бейберекет былық пен сенімсіздік тудыра алады. Сондықтан да мұндай проблемамен жұрттың жүйкесін жұқартқаннан гөрі, Достастық мемлекеттері шеңберінде адамдардың емін-еркін барыс-келіс жасауы мен бір-бірімен тікелей қатынас орнатуы үшін жағдай туғызған әлдеқайда жақсы емес пе? Немесе Ресейге өткен адамның оның азаматтығын емін-еркін алуы, ал Қазақстанға тұрақты тұруы үшін қайта келгенде Қазақстанның азаматтығын емін-еркін алуы үшін жағдай жасау шынымен-ақ соншалықты қиын ба? Ал азаматтығына байланыссыз-ақ адамның қайда тұрғысы келсе, сонда тұруына мүмкіндік беретін ортақ құжат алғаны бұдан да жақсы. Шынтуайтына келгенде, адамдарды толғандырып жүрген нәрсенің өзі де осы, олар қалтасына екі паспорт салып жүруге құмар емес. Мен мұндай ұсынысты Ресейдің, басқа да мемлекеттердің басшыларына жолдадым.

Айтпақшы, қос азаматтық деген нәрсе біздің Конституциямызда да, сондай-ақ Ресейдің Конституциясында да көзделген емес. Солай бола тұрса да көптеген адамдар, неге екенін қайдам, мұны білмейді. Сондықтан да мен бұл проблеманы мемлекетаралық дәрежеде ешқандай қиналыссыз шешу жөніндегі өз ұсыныстарымды өткізуге табандылықпен әрекет етемін.

Мен қазақстандықтардың біртұтас тату-тәтті отбасында алаңсыз өмір сүруін қамтамасыз етуге ұмтыламын. Қазақстанды мекендейтін барлық халықтардың тілін, мәдениетін, дәстүрлерін еркін дамыту ісінде біз бұрынғысынша ақ аяғына дейін дәйекті боламыз. Бұл үшін мен қолымнан келгеннің барлығын да, Конституция мен заңдарды қатаң сақтай отырып, шама-шарқымның келгенінше барлығын да жасаудамын.

Вячеслав Срыбных:

– *Сұхбат соңында баспасөз туралы сұрақ. Журналистердің әлдебір оқиғаны немесе деректі жариялап, оларға бейнебір басы артық мән-мазмұн бергені, насихаттағаны, яғни "басқа біреудің диірмөніне су құйғаны" үшін осы уақытқа дейін жиі-жиі сөз естіп, кінәлі айыптаулар естуіне тура келіп жүр. Ал Баспасөз туралы заң қабылдануына байланысты біздегі баспасөз де насихат құралы болудан қалып, бүкіл дүние жүзіндегі сияқты, бұқаралық ақпарат құралына айналғаны рас қой. Алайда, өкінішке орай, осы бір қарапайым шындықты өкімет орындарының да, оқырмандардың белгілі бір бөлегі де осы уақытқа дейін қинала қабылдап келеді. Қазақстан Президентінің бұл мәселеге көзқарасы қандай?*

Нұрсұлтан Назарбаев:

– Мен Қазақстанда баспасөз бостандығына қатер төне қалды деп ойламаймын. Республикада бұған дейін бірде-бір газет немесе телевизия арнасы жабылған оқиға болған жоқ. Адамдардың, соның ішінде басшылардың да, баспасөзге жеке өздерінің әлдебір өкпе-назы болуы өзінен-өзі түсінікті нәрсе. Бірақ мұның өзі жалпы республикалық сипатқа ие деуге аузым бармайды. Ал Қазақстан баспасөзін мұқият қадағалай отырып, бір нәрсені атап айтқым келеді: журналистер өздеріне өкпе-наз айтылатын себептерге өздері жол береді. Бұл екі арада қазір республикамыз ерекше, шын мәніндегі өтпелі кезеңді басынан кешіріп отырғанын ұмытпауымыз тиіс. Бүгінгі таңда жұрттың бәріне, соның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарына да, ерекше жауапкершілік жүктеледі. Олай болса, әйтеуір батыл болып көріну үшін батыл бола берудің, еш нәрсемен тиянақты негізделмеген еркіндік үшін тым еркін бола берудің жөні жоқ. Бұл жерде жасампаздық рухы, бейберекет былыққа, мемлекеттің іргесін шайқалтуға бағытталған әрекеттерге қарсы тұратын жасампаздық рух өте-мөте қажет. Республиканың заңдары, соның ішінде Баспасөз туралы Заң да, тап осындай жасампаздық мақсаттарды жүзеге асыруға бағытталған. Ал, егер мұның өзі шынында да ондай болып шықпаса, онда, бәріміз бірлесе отырып, ол заңдарды өзгертейік.

Вячеслав Срыбных:

– *Нұрсұлтан Әбішұлы, жұмысыңыздың бастан асып жатқанына қарамай, осыншалық терең мазмұнды, байыпты әңгіме айтып беруге уақыт тапқаныңыз үшін Сізге көп рахмет!*

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ГАЗЕТЕ "КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАВДА"

Алматы, 22 января 1994 года

"Я СТРЕМЛЮСЬ, ЧТОБЫ КАЗАХСТАНЦЫ ЖИЛИ БЛАГОПОЛУЧНО, ЕДИНОЙ ДРУЖНОЙ СЕМЬЕЙ"

Вячеслав Срыбных:

– Нурсултан Абишевич, Вы неоднократно в своих выступлениях высказывались о своем отношении к Содружеству Независимых Государств. Но время идет, меняется ситуация, меняется политика многих членов Содружества. Как Вы оцениваете перспективы СНГ на современном этапе? Каким Вам видится Экономический союз республик бывшего СССР после введения собственных валют?

Нурсултан Назарбаев:

– Отдавая себе отчет в том, что многие решения, принятые на встречах глав государств СНГ, декларативны, недостаточно проработаны и не выполняются по многим параметрам, все же нельзя пессимистично смотреть на будущее СНГ. По крайней мере, на Ашгабатской встрече произошло сближение позиций наших стран по многим вопросам, и прежде всего экономическим. То, как можно и нужно налаживать связи в рамках СНГ, на мой взгляд, хорошо демонстрируют наши последние договоренности с Узбекистаном. Мы приняли решение о создании общего экономического пространства, соглашение об организации взаиморасчетов между нашими банками, о региональном инвестиционном банке, а главное – договорились о ликвидации таможенных барьеров на границах, о свободном перемещении людей, товаров и услуг.

Возможно, если воспринимать поверхностно, это звучит несколько парадоксально, но именно введение собственных национальных валют является достаточно мощным импульсом для интеграции государств Содружества. Отныне мы имеем возможность вести экономический диалог на равных, исключая чей-то диктат или гегемонизм, или взаимные упреки. Мы – партнеры, и в интересах каждой стороны цивилизованно решать вопросы взаиморасчетов, поэтапно идти к образованию валютного и платежного союзов.

* Газета "Казахстанская правда", 22 января 1994 года.

Вячеслав Срыбных:

– В печати сообщались весьма общие сведения о том, что Международный валютный фонд и Международный банк реконструкции и развития будут оказывать суверенному Казахстану помощь в укреплении собственной валюты и становлении экономики на рыночные рельсы. Не могли бы Вы более подробно рассказать, на каких условиях МВФ и МБРР предоставляют Казахстану свои кредиты?

Нурсултан Назарбаев:

– В последнее время действительно была проделана огромная работа по налаживанию взаимодействия с международными финансовыми институтами. В результате переговоров и контактов они получили достаточно полную и объективную информацию о Казахстане, осуществляемых реформах, с которыми мы сталкиваемся, изучили потенциальные возможности республики. Вывод, к которому они пришли, однозначен – республикой взят верный курс экономических преобразований, предпринятые шаги свидетельствуют об их последовательности и необратимости. Самое главное – эти авторитетные организации утвердились в понимании того, что Казахстан может выступать в качестве достойного, отвечающего за свои обязательства, перспективного партнера.

И в прошлые годы были задействованы различные кредитные линии, осуществлялись инвестиционные проекты. В последнее время их объемы возрастают. На днях в Париже завершило работу консультативное совещание стран-доноров, как их называют, по оказанию финансового содействия Казахстану. Проанализировав ситуацию, совещание приняло решение о выделении нам в текущем году более миллиарда долларов США на продолжение реформирования экономики, что можно считать большим успехом. Это также означает признание мировым сообществом верности курса политических и экономических реформ в Казахстане". Получение кредита стало результатом огромной работы руководства государства, экономических органов, моих личных контактов с главами государств, руководителями мировых финансовых институтов. Основными "донорами" Казахстана стали Международный валютный фонд, Международный банк реконструкции и развития, азиатские банки, а также многие государства. С особой благодарностью хочу отметить вклад правительства Японии, выделившего 220 миллионов долларов, о чем известил меня своим письмом премьер-министр этой страны г-н Хосокава. Упомянул бы еще и Европейский банк реконструкции и развития. Он предоставляет заем в размере 100 миллионов эку для финансирования малых и средних предприятий.

Наши реформы, новая национальная валюта впервые получают столь масштабное подкрепление. При успешном освоении этих средств поддержка Казахстану будет продолжена.

При этом у всех должно быть ясное понимание, что выделяемые средства – никакая не благотворительность, а хорошо просчитанная финансовая операция по принятым в международном сообществе правилам и нормам. Взятые кредиты должны быть направлены на реализацию конкретных проектов, направленных на создание и развитие производств, обеспечивающих дальнейшее саморазвитие экономики. Они должны быть возвращены в строго оговоренные сроки с соблюдением условий, зафиксированных в соответствующих соглашениях. Должен сказать, что условия эти достаточно жесткие и требуют напряженной работы, чтобы обязательства были выполнены. МВФ сегодня работает на подобных условиях более чем с 80 государствами. Хочу заметить, что они гораздо более выгодны, нежели те, при которых предприятия получают кредиты из других стран напрямую.

При этом беспочвенны досужие рассуждения о том, что Правительство затягивает республику в финансовую кабалу, залезает в долги, за которые придется расплачиваться будущим поколениям. Имеются расчеты, проведенные экспертами международных организаций, гарантирующие возврат кредитов в результате структурных изменений в экономике, создания новых импортозамещающих и экспортных производств, развития коммуникаций, внедрения современных технологий. Так, кредиты МВФ мы должны возвращать в течение 17 лет по ставке в среднем семь процентов годовых. Причем с 5-летним льготным периодом, когда платятся только проценты. Любой финансист вам подтвердит, что это исключительно выгодные в наших условиях займы. Пусть не думают, что государства стоят в очереди, чтобы дать нам свои деньги. Это нужно нам, а не им. К сожалению, об этом мало пишут на страницах печати. Но надо сказать и о том, что соглашения построены на взаимных обязательствах, на честном и плодотворном сотрудничестве.

Вячеслав Срыбных:

– Введение собственной национальной валюты, похоже, было по тем временам насущной необходимостью. И тем не менее на сегодняшний день мы имеем непрохождение платежей между странами СНГ и нехватку тенге во многих областях республики. В последнее время ходят упорные слухи о возвращении республики в рублевую зону. Что Вы можете сказать по этому поводу?

Нурсултан Назарбаев:

– О мотивах выхода из рублевой зоны и введения собственной национальной валюты уже говорилось не раз. Это был не наш выбор. У нас его не было. Повторяться не буду, но отмечу, что наши позиции не изменились. Далеко еще не исчерпаны средства и возможности по поддержанию тенге. Налицо и трудности, на которые вы справедливо обращаете внимание. Достаточно вспомнить, что введение валюты осуществлялось, по сути, в экстремальных условиях. На это наложились и некоторые издержки в цено-

вой, кредитной политике, обусловленные как объективными причинами внутреннего плана, так и невыполнением соглашений и договоренностей в рамках СНГ. К сожалению, по многим позициям дальше намерений мы не продвинулись. Платежный кризис – бич современной экономики. Это сугубо наше постсоциалистическое явление, порожденное развалом суперимперии, разрывом прежних хозяйственных связей. В нынешних условиях он усугубляется из-за невыполнения в рамках Содружества принятых соглашений о нормализации экономических взаимоотношений. Эти обстоятельства и вызывают разговоры о возврате в рублевую зону как средстве решения проблемы неплатежей. Но надо быть реалистами.

Как известно, история не имеет сослагательного наклонения. Слухи о возвращении в рублевую зону, мягко говоря, беспочвенны. Ввод национальной валюты – чрезвычайно ответственный шаг, означающий качественно новый этап в целом в экономической политике. Этот поворот мы начали, и любое лавирование может привести лишь к ослаблению наших позиций, торможению реформ. Мною даны поручения Нацбанку и Правительству – ускорить решение проблемы платежей внутри республики. В самое ближайшее время они должны принять необходимые меры. Тогда решится вопрос с обеспечением потребностей населения в тенге. Наличной массы денежных знаков в областях хватает. То, что не все имеют возможность их получить, связано с отсутствием средств на счетах предприятий и организаций (опять же по причине их непоступления) или убыточной, то есть неэффективной, работой самих предприятий, а также нераспорядительностью местных органов власти и банков. Я предупредил каждого из глав администраций, что все случаи неорганизованности и расхлябанности будут рассматриваться как подрыв финансового положения государства, курса национальной валюты со всеми вытекающими выводами.

И на внешнем рынке проблема платежей последовательно будет решаться. Так, недавно был подписан договор с Россией о взаимных платежах в топливно-энергетическом комплексе. В ответ на досужие и неверные заявления в прессе скажу, что Казахстан и Россия имеют полный паритет в обмене и торговле друг с другом по энергоносителям. Мы делаем все, что от нас зависит, для интеграции с Россией по всем направлениям экономики и политики. Это наш неизменный стратегический курс. Уверен, что Россия также заинтересована в этом. Наш единственный путь сейчас – укрепление своей валюты, строительство экономики на ее основе. Это путь, который прошли многие государства, и достаточно успешно преодолев те же самые трудности, хотя и не обладали таким потенциалом, как Казахстан. Пример тому – страны Прибалтики. Европа же по мере своего развития, расширения экономических связей с другими государствами пришла сегодня к необходимости создания и использования единой наднациональной валюты. Полагаю, что и мы в перспективе подойдем к подобному же решению – введению наднациональной валюты, которая имела бы хожде-

ние во всех государствах СНГ, при их желании, конечно. Я это уже предлагал, и мое предложение России и другим странам Содружества остается в силе и сейчас. И чем раньше будут созданы реальные условия для этого, тем в большем выигрыше будут наши народы и страны. В этом, надо прямо сказать, первостепенная роль принадлежит России.

Сейчас же мы видим решение проблем стабилизации наших экономик в усилении процессов интеграции стран СНГ в рамках созданного Экономического союза. О наших договоренностях с Узбекистаном я уже говорил. Аналогичные проекты соглашений направлены другим республикам Центральной Азии. Готовы это же решить со всеми другими странами СНГ. Уже сейчас Правительство и Нацбанк Казахстана утвердили принципы торгово-экономического сотрудничества со всеми государствами Содружества, странами Балтии. Надо, чтобы все это работало на пользу каждой страны, на благо всех. Это наиболее перспективный и цивилизованный путь. И я убежден, что политики это поймут очень скоро и отдадут приоритет экономическому благополучию своих стран. Но, повторяю, решение этих вопросов зависит не только от Казахстана.

Вячеслав Срыбных:

– Судя по письмам в редакцию, население беспокоит рост цен при "замороженной" зарплате. Предусматриваются ли какие-то меры по защите населения, особенно малоимущих слоев, в этих условиях?

Нурсултан Назарбаев:

– Рост цен – объективный процесс. В конечном итоге он должен привести к сближению цен внутреннего и внешнего рынка, к сближению механизмов ценообразования, росту товарооборота, прежде всего в странах СНГ. Этот процесс во многом зависит и от мировых цен. Хотим мы этого или нет, но будем осуществлять поставки, проплаты, ориентируясь на мировой рынок. Другое дело, что у нас есть необходимость как-то регулировать этот процесс, исходя из своей готовности и своих сегодняшних возможностей выхода на этот рынок.

Принятые меры по регулированию средств, направляемых на потребление, надо понимать верно. Речь не идет об ограничении личных доходов граждан. Для обуздания инфляции надо прекратить прежнюю порочную практику, когда предприятия или коммерческие структуры направляли на оплату труда столько средств, сколько хотели. Прибыль при этом расходовалась совершенно неадекватно ни затратам труда, ни объемам продукции.

Такая ситуация абсурдна для любой экономики, не говоря уже о нашей, находящейся в прединфарктном состоянии. Но она устраивала многих хозяйственников и предпринимателей, поскольку позволяла им за спиной у государства выглядеть радетелями простого человека. А в результате зам-

кнутый круг: растет зарплата, растут цены, потом опять растет зарплата... И так до бесконечности. Здесь благополучие мнимое.

Так что система регулирования зарплаты – это не столько вынужденная, сколько объективная мера. И если ее грамотно воспринимать, то она вполне дает возможность работать и зарабатывать. Надо выполнять лишь одно условие – производить побольше товара, разнообразной и качественной продукции или услуг для внутреннего рынка, на экспорт, для смежников. Тогда никто не останется внакладе.

Словом, речь идет не о замораживании, а о регулировании зарплаты. Она, безусловно, особенно в сфере производства, будет расти в соответствии с ростом производства. Сложнее с бюджетниками. Правительство будет изыскивать возможности индексации. Сейчас есть прямая зависимость "бюджетников" от "производственников". Некоторые социальные программы, безусловно, придется приостановить или сократить. При этом государство все-таки будет заботиться о малоимущих, многодетных, пенсионерах и инвалидах. Это – задача первостепенной государственной важности. Суть этой политики сводится к усилению адресности социальной поддержки. То есть государство будет и дальше помогать обездоленным слоям населения, но только тем, кто действительно в этом нуждается и не может себя обеспечить своим трудом. С другой же стороны, в обществе должно утвердиться понимание того, что трудоспособные дети обязаны заботиться о своих родителях и оказывать им помощь. Это, кстати, конституционная норма.

Если же говорить конкретно о политике социальной защиты на нынешний год, то она уже получает свое практическое воплощение. Несмотря на все финансовые трудности, острейший дефицит ресурсов, государство изыскало максимум возможностей, чтобы не бросить на произвол судьбы своих граждан. Мною подписан указ по компенсации вкладов населения, потерянных в связи с развалом СССР. Уже опубликован указ Президента о дополнительных мерах по социальной поддержке одиноко проживающих граждан из числа пенсионеров и инвалидов. Готовятся решения и меры по увеличению пособий на детей и выплат пенсионерам и безработным, пересмотру размеров минимальной заработной платы. В течение года вопросы социальной защиты будут сохраняться в числе приоритетных. А их решение будет зависеть от хода развития экономики, то есть от всех нас.

Вячеслав Срыбных:

– Сейчас в республике проходит второй этап приватизации. Судя по сообщениям с мест, он далеко не удовлетворяет ни производственников, ни предпринимателей, ни население. Насколько, на Ваш взгляд, реальное осуществление приватизации соответствует намеченной программе? Вполне ли Вы удовлетворены проделанной работой в этом направлении?

Нурсултан Назарбаев:

– Прежде чем ответить на вопрос о ходе приватизации, я хотел бы сначала высказать несколько общих суждений, в частности, по поводу того, как вопрос реформирования экономики и общества трактуется некоторыми "свободными" экспертами, в том числе в прессе. У нас, пользуясь правом говорить и писать все, что вздумается, на различного рода конференциях, в средствах массовой информации, обнародуются и публикуются, и очень часто суждения абсолютно некомпетентных людей. И эта тенденция усиливается в предвыборный период. Затем подобные суждения выдаются за мнение большинства. А вот ответы на подобные публикации со стороны грамотных специалистов, тех, кто отвечает за свои слова, редко видят свет. Я обратил внимание, что зачастую некоторые горе-экономисты перефразируют то, что предложено Правительством, при этом его же и критикуя. Не вижу я, к сожалению, сейчас толковых идей и предложений. Это наша беда – дефицит компетентности. Особенно парадоксально и наивно выглядит, когда в роли ярых рыночников выступают многие бывшие партсекретари и защитники марксизма-ленинизма, освобожденные мною от должностей как люди, тормозящие рынок, не пользовавшиеся авторитетом. Кстати, с некоторыми из подобных народных радетелей еще предстоит разобраться. Вот их-то рассуждения нередко и выдаются за шедевр, в том числе независимой прессой.

Давайте еще раз зададим сами себе извечный вопрос: что же делать дальше? Ответ будет только один, он дан не мной, а всем народом Казахстана – двигаться дальше по пути реформ. И ключевой вопрос здесь – смена форм собственности, становление собственника в лице гражданина страны. Некоторые сразу же скажут: это же капитализм! Ну что ж, давайте порассуждаем дальше. Капитализм, несомненно, имеет большие пороки. Американская экономика и система не лишены недостатков: наряду с богатыми есть нищие, безработные и бездомные. Но экономика, благодаря прежде всего частной собственности, отработанной системе отношений государства и собственника, развита настолько, что позволяет даже бедным жить лучше, чем нашим работающим.

Да, в мире есть неудачные примеры перехода к рынку, но нет ни одной процветающей экономики, которая достигла бы успехов через утопии социализма в том виде, в котором мы их испытали. Я хорошо понимаю, что в нашей психологии капитализм воспринимается только через его пороки. И меня, как человека, тоже очень беспокоит будущее, то, в каком обществе будут жить наши дети и внуки. Однако наш же советский опыт опроверг марксизм и социалистический выбор.

Основа свободной экономики исходит из того, что человек по природе своей – собственник. Он никогда не забывает о своем интересе. Система частной собственности заставляет человека творить, неустанно трудиться, попросту говоря, крутиться, нередко и рисковать. Этим он множит свое

достояние, выходит в ряд преуспевающих людей и в итоге множит достояние общества. Богатое общество способно позаботиться и о неудачниках, людях, не способных к предпринимательству. Да и тунеядцу, говоря по-нашему, не дают скатиться окончательно на дно через механизмы различных пособий. Самое же важное в этой системе, что люди становятся экономически свободными, независимыми от кого-либо, в том числе и от властей.

Все, о чем я говорю, непосредственно относится к приватизации. Недавно прочитал у Николая Амосова: "Убеждение, воспитание никогда не уравнивают "мое" и "наше"... Без настоящей собственности рынок работать не будет: "наше" никогда не станет "моим". На мой взгляд, Амосов точно подметил основной порок социалистической системы, ориентировавшей людей только на общественную (государственную) собственность, не признававшей частную и личный интерес.

Так вот, успех реформ во многом зависит от того, насколько скоро мы создадим частную (включая землю), акционерную и иную негосударственную собственность. Все остальное – вторично. Только так мы предоставим людям возможность работать "на себя", только так возникнет конкуренция товаропроизводителей. И только тогда станет наполняться рынок, будут снижаться цены. Без частной собственности нет конкуренции. Это подтверждает опыт тех стран, которые, пока мы строили "светлое будущее" – коммунизм, привели свои народы к процветанию – изобилию продуктов, жилищной обеспеченности и комфорту, современному медицинскому обслуживанию, качественному образованию. Понятно, не все могут и хотят рисковать, становясь собственниками. Но такие люди могут работать на приватизированных предприятиях, зарабатывая от результатов своего труда без ограничений.

Понимаю, что старшие поколения, возможно, не вполне воспримут сказанное. Но молодежи говорю уверенно: надо идти по пути, который прошли процветающие государства, и не оглядываться назад. СССР развалился, и, видит Бог, не по вине Казахстана. Назад пути нет.

Можно спорить о том, как проводить приватизацию, в каких формах, в какие сроки, какими методами. Но мы постарались изучить мировой опыт и на этой основе разработали в Правительстве национальную программу приватизации и разгосударствления собственности. Кстати, обращались с предложениями принять участие в этой работе и к нашим, советским и постсоветским, специалистам. Были неплохие предложения, и они учтены. Но больше было популистских идей, которые ничего нового не вносили.

Процесс приватизации еще достаточно далек от завершения. Нужно разобраться и в причинах недовольства, о чем говорили вначале. Видимо, одни боятся неизведанного, предстоящей работы по преобразованию конкретного предприятия без государственной опеки и дотации. Другие недовольны, что им не достался кусочек пожирнее. Третьи психологически не готовы стать собственниками. Обратите внимание на то, что у нас немало

предприятий, директора которых сориентировались в новых условиях и работают не жалуясь. Частные и акционерные компании вообще не задают вопросов. А те же, кто до сих пор продолжает "подпитываться" Правительством безвозвратными дотациями и кредитами и ждет от кого-то "ценных указаний" или материальной помощи, ставят своих же работников в тяжелое положение. Имеются, конечно, и перекосы, злоупотребления, корысть чиновников. Но сама политика приватизации – это то, без чего немыслим рынок, формирование частного сектора. В целом приватизация идет, и она значительно ускорится в этом году. Однако чувствовать полную удовлетворенность этим, как, впрочем, и работой по другим направлениям реформ, наверное, нельзя. Поймите, что все преобразовательные процессы для нас абсолютно новы. Причем по всем параметрам: целям, содержанию, общественному пониманию и восприятию, формам организации, механизмам исполнения и так далее. Поэтому процесс приватизации не может удовлетворять одновременно всех его участников. Хочу лишь подчеркнуть, что в прошлом году приватизация осуществлялась достаточно энергично и целенаправленно. Главное сейчас – не утратить динамизма, внимательно следить за ходом преобразования собственности, особенно за экономическими и социальными последствиями приватизации", по ходу корректировать ее механизмы и порядок проведения.

Вячеслав Срыбных:

– *Нурсултан Абишевич! Кризис советской власти вызвал обвальный самороспуск Советов. Тем не менее в печати высказывается мнение, что кризис исполнительной власти был не менее острым. И именно она, желая сохранить себя у "руля", спровоцировала роспуск Советов. Что Вы думаете по этому поводу?*

Нурсултан Назарбаев:

– Вряд ли можно свести к одному знаменателю проблемы, стоящие перед представительной и исполнительной ветвями власти, и тем более говорить о каких-то преднамеренных действиях одной по отношению к другой. Могу совершенно откровенно сказать, что ни Президент, ни Премьер-министр к роспуску Советов и Верховного Совета не имели отношения. Все это выдуманно теми, кто сейчас хочет заработать политический капитал, или теми, кто потерял теплые места и надеется на удовлетворение личных амбиций. Для Правительства вообще легче было бы не проводить сейчас выборы, фактически вызывая огонь на себя. Тем более что никакого противостояния у исполнительной власти с Верховным Советом не было. Я много раз тепло отзывался о работе прежнего Парламента. Надо понять, что кризис Советов – это кризис внутренний, вызванный несоответствием их структуры, уровня законотворческой деятельности тем задачам, которые стоят сегодня перед обществом. Советы, подчеркиваю, самораспустились. Все акты поэтому вопросу приняты самим Верховным Советом, и

больше никем. И этого действительно объективный процесс. К началу последней сессии более 190 депутатов уже сложили свои полномочия, подав письменные заявления об этом. Они сейчас хранятся в архиве.

Когда в связи с самороспуском сегодня раздаются голоса об угрозе демократии в республике, то мне они кажутся порождением политической наивности. Казахстану сегодня нужен, как я твердо убежден, парламент профессиональный. И поверьте, если он будет именно таким, то все разговоры о его якобы "карманном" или, наоборот, "оппозиционном" характере отпадут сами собой. Ибо подлинный профессионализм прежде всего служит интересам государства, общества и, наконец, самого дела. Именно этого ждет общество от законодательной власти – компетентности, способности принимать законы высокого качества, создавать надежную базу проводимых реформ, а не дешевой популистской игры. Профессионализм будет во сто крат активнее влиять на развитие демократических процессов, нежели легковесные рассуждения на эту тему.

Вячеслав Срыбных:

– Намерены ли Вы поддержать на предстоящих выборах какую-либо партию, движение или блок, либо хотите сохранить нейтралитет?

Нурсултан Назарбаев:

– Предвыборная борьба – естественный процесс, и важно, чтобы она велась в цивилизованных рамках. Каких-то особых противоречий между движениями и партиями в предвыборных программах я не вижу. Естественно, мне привлекательны конструктивные идеи, консолидирующие общество, спланивающие людей в это непростое время, предлагающие реальные шаги в проведении реформ. Поэтому я поддерживаю не кого-то персонально, а прогрессивные начинания наших общественных сил, хотя известно, что избран лидером союза "Народное единство Казахстана". Не без моего участия создавались Социалистическая партия и партия Народный конгресс Казахстана. Надеюсь, что все они будут работать во имя консолидации, дружбы народов Казахстана. Хочу также надеяться, что эти политические силы выступят с общими целями на благо многонационального народа Казахстана. Это сейчас главное в политике.

Что же касается персоналий, то надо иметь в виду, что есть кандидаты в депутаты, проходящие по государственному списку. Несомненно, мне хотелось бы, чтобы на выборах поддержали их, оказали им доверие, поскольку, убежден, это действительно авторитетные люди, способные поднять уровень работы Парламента.

Вячеслав Срыбных:

– Ранее Вы не раз заявляли в своем отношении к оппозиции в том плане, что она слаба и неконструктивна. Изменилось ли Ваше отноше-

ние к оппозиции теперь, в преддверии выборов? Как Вы вообще оцениваете деятельность имеющихся в Казахстане партий и движений?

Нурсултан Назарбаев:

– Да, я всегда говорил, что оппозиция – явление неизбежное и достаточно важное в политической жизни демократического общества. И отношение мое к ней не меняется. В аппарате Президента ведется достаточно серьезная аналитическая работа, связанная с деятельностью всех наших общественных сил. Так что без внимания ценные идеи не остаются. Некоторые из них как бы высвечивают слабые стороны и ошибки Правительства, оказывают помощь в становлении государства. Жаль только, что таких идей по-прежнему маловато. Выборы, думаю, помогут движениям и партиям выкристаллизовать свои позиции. Уже только в этом заложен позитивный момент. Как-то оценивать деятельность партий и движений – занятие для Президента не очень благодарное. Думаю, что всему обществу пойдут на пользу и диалог, и дискуссии, и полемика партий. Разумеется, если все это будет вестись на законной основе.

Вячеслав Срыбных:

– В нашей стране всегда было в почете слово "трудящийся". В почете оно и до сих пор. Может быть, это и неплохо. Но в иных странах в ходу обычно другой термин – "налогоплательщик". Мы тоже всегда платили и платим налоги, но термин этот у нас не приживается. Не потому ли, что налогоплательщик – это не просто трудящийся, а человек, который имеет право потребовать от властей отчета о том, как и на что используются налоговые средства, выплачиваемые им и ему подобными? Нельзя же считать серьезным отчетом те несколько десятков весьма общих бюджетных цифр, которые обычно обнародуются в печати...

Нурсултан Назарбаев:

– Согласен. Нужно воспитывать определенную культуру "налогоплательщика". Сейчас зачастую наши граждане не знают, какие и за что с них взимаются налоги, на что они тратятся, не знают своих прав и возможностей в этом плане. Можно привести примеры из опыта других стран – союзы потребителей, налогоплательщиков и так далее. Правительство должно отчитываться не только в общем за состояние дел в экономике, но и за рациональное расходование налогов. Есть и местные налоги, и люди также должны знать, почему они введены, как местные власти распоряжаются полученными средствами. Надо публиковать весь бюджет с доходной-расходной частями. У нас нет таких статей расхода бюджета, которые нужно было бы засекречивать.

Вячеслав Срыбных:

– *Презумпция невиновности – святое понятие в правовом государстве. Только суд может назвать человека преступником. У нас же сплошь и рядом по выводам каких-то ведомственных или пусть даже правительственных проверок обвиняют людей в преступлениях. Любая из ветвей власти может обвинить кого угодно в чем угодно. Без суда и следствия. Исходя из "целесообразности момента". Как нашему обществу приучиться к верховенству закона над всеми иными соображениями?*

Нурсултан Назарбаев:

– Правовая реформа в республике, по сути, только началась. И мы можем предъявлять претензии только к самим себе. Кстати, правовая неграмотность присуща и нашей прессе, как и обществу в целом. Вряд ли, думаю, можно указом Президента, постановлением Правительства или Парламента моментально заставить людей чтить закон. Нам предстоит гигантская, не побоюсь этого слова, работа над совершенствованием законодательства. Беда нашего общества не в том, что у нас мало законов, а в том, что они либо несовершенны, либо крайне запутаны. Ориентироваться в этом море человеку действительно трудно. Я большие надежды возлагаю на силы наших правоведов и юристов. По крайней мере, сейчас в этой сфере уже есть сдвиги. Надо привыкать к тому, что только суд определяет, виновен человек или нет. Пора понять, что это суд – не только карательный, но и защищающий права людей орган.

Вячеслав Срыбных:

– *Что же, по Вашему мнению, надо сделать для реформирования судебной власти?*

Нурсултан Назарбаев:

– Это очень больной и давно назревший вопрос в жизни республики. Пока ситуация складывается так, что некомпетентный, более того – предвзятый судья может "вершить" свои дела практически безнаказанно. Убежден, что следует перейти к назначаемости судей Президентом по рекомендации демократически избранного совета или высококвалифицированной коллегии, как это сделано во многих государствах. Этот вопрос напрямую связан с борьбой с преступностью, которая сильно беспокоит общество. Мы ослабили власть под демагогическими лозунгами о демократии, понятия не имея о ее подлинной сути. Этим воспользовались многие, в том числе преступные элементы. Нужна сильная исполнительная власть, способная, если необходимо, заставить граждан уважать закон. При этом я имею в виду законную власть. Не случайно, что россияне поддерживали конституцию именно с такими нормами.

Вячеслав Срыбных:

– В последнее время наблюдается определенная "неуправляемость" государственных чиновников, особенно на местах: указы и законы не выполняются, порой творится полный произвол. Как Вы думаете, почему такая ситуация стала возможной? И еще о кадрах. Вы неоднократно говорили о том, что надо работать с теми людьми, которые есть, – новых, рыночных кадров пока нет. С другой стороны, как опытный политик, Вы не можете не понимать, что кадры старой закалки реформ нам не сделают. Каковы перспективы дальнейшей кадровой политики в республике?

Нурсултан Назарбаев:

– Только в конце прошлого года за неисполнение моих указов освобождены четыре главы областных администраций, несколько министров, в том числе руководители правоохранительных органов. Так что говорить об отсутствии реакции не совсем верно. Кроме того, за два года несколько раз за практически менялся состав Правительства. При этом я считаю, что есть руководители, с которым и надо, что называется, работать. Все мы проходим непростую школу в условиях становления рынка, и готовым кадрам взяться действительно неоткуда. Однако слабая исполнительская дисциплина – это действительно серьезнейший порок нашей чиновничьей среды. Нельзя сказать, что с ним не ведется борьба. Кроме этого, нужны и стимулы. Разумеется, нам как воздух необходимо принимать закон о государственной службе, нужно материальное стимулирование работников госорганов. Считаю также, что необходимо установить для руководителей всех рангов декларирование своих доходов. Да и сам народ не сторонний наблюдатель и должен использовать предоставленные законом возможности для выражения недоверия тем администраторам, которые недостойны своих постов. При Президенте же для этого создана Главная контрольная инспекция, которая обязана проверять все жалобы на местных руководителей, а также контролировать выполнение моих указов.

Но беда не только в неисполнительности. До недавнего времени значительно осложняло работу на местах фактическое двоевластие и, как следствие, несогласованность, трата времени и сил на удовлетворение амбиций. Сейчас этот перекося ликвидируется – новым законом четко разграничиваются функции всех властных структур. Недостаточная эффективность деятельности исполнительных властей на местах – это во многом и следствие слабости нашей законодательной базы. Многие законы, которые принимал наш Парламент, особенно касающиеся экономической сферы, нередко устаревали, не успев дойти до регионов, ставя в тупик тех, кто их должен был реализовывать.

Что касается кадров новой формации, то ведь никто о них, кроме нас самих, не позаботится. Нужно работать с теми, кто есть, кто проявляет склонность и способность понять и принять правила рынка, подчеркну – не

приспособиться, а именно принять. И такая, если можно так сказать, селекция идет. Мы учим у нас и за рубежом немало молодых людей.

Вячеслав Срыбных:

– *Нурсултан Абишевич! Прошел месяц с тех пор, как Вам даны дополнительные, весьма широкие полномочия. Однако Вы пользуетесь этими полномочиями не слишком активно. Был ли для Вас прошедший месяц временем раздумий или ситуация не требовала принятия радикальных мер?*

Нурсултан Назарбаев:

– Полномочия даны прежде всего на случай, если придется принимать экстренные меры в условиях отсутствия Парламента, а не для того, чтобы направо и налево самому издавать законы. Должен заметить, что я не нуждался в каких-то сверхполномочиях, в беспредельной власти, которая, как некоторые полагали, станет концом демократии. Как видите, ничего чрезвычайного за этот период не произошло. И это, может быть, хорошо, что мне не пришлось прибегать к крайним мерам и шагам. Изменение закона о гражданстве, назначение председателя Национального банка и председателя Верховного суда – вот и все решения, принимая которые я использовал дополнительные полномочия. Уже сейчас идет напряженная проработка многих нормативных и законодательных актов. В самом ближайшем времени многие из них будут обнародованы. Думаю, именно в экономической области, в сфере денежного обращения, социальной защиты людей я реализую эти полномочия.

Правительство отозвало большой пакет законопроектов, которые намеревалось провести раньше. Сейчас идет их переработка с учетом новой ситуации. Возможно, некоторые из них мне придется подписать. Многое я все-таки связываю с новым Парламентом. Именно с ним бы я хотел провести работу по внесению изменений и дополнений в Основной закон. Мы должны честно признать, что наша первая Конституция, при всей ее исторической значимости, была в известной степени компромиссом с бывшим парламентом, избранным по меркам "компартийного" времени. Прежде всего предстоит четко определить, что мы избрали президентскую форму правления, усилить функции исполнительной власти, утвердить двухпалатную структуру парламента, состоящего из сената и палаты депутатов. Парламент должен получить право на досрочное прекращение полномочий Президента, а Президент, в свою очередь, – на роспуск парламента. Настало время расширить наше представление о собственности на землю. Должна быть, как я уже говорил, пожизненная назначаемость судей Президентом. Надо снять ограничения для предпринимательской деятельности во всех сферах. Все вопросы, которые волнуют граждан, в том числе вопросы национальные, должны найти решение в Конституции и законах. Именно так делается в цивилизованных странах.

Вячеслав Срыбных:

– Кстати, о национальном вопросе, который сегодня немало занимает людей. В последнее время тема русскоязычных в Казахстане стала объектом не только серьезных размышлений, но и предметом политических спекуляций. Как относитесь Вы, как гарант соблюдения прав человека и представителей всех национальностей в республике, к этому?

Нурсултан Назарбаев:

– Во-первых, я не воспринимаю термина "русскоязычное население". В Казахстане русскоязычными являются практически все жители, в том числе, конечно же, и казахи. Едва ли вы найдете человека, не владеющего русским языком. Во-вторых, считаю, что при любых спекуляциях на межнациональных отношениях свое веское слово должна говорить прокуратура. Будь то политик, руководитель любого ранга или журналист, прежде чем браться за столь деликатную тему, он должен все тщательно продумать, овладеть всей необходимой аргументацией. Даже после этого надо семь раз подумать о том, не взбудоражит ли выступление народ, не внесет ли напряженность в общество или даже в конкретный коллектив. Что касается гарантий, то наша Конституция начинается словами: "Мы, народ Казахстана..." – тем самым подчеркивая единство всех народов, населяющих республику. Далее, в восьмом пункте основ конституционного строя говорится, что в республике "...государственным языком является казахский язык. Русский язык является языком межнационального общения. Государство гарантирует сохранение сферы применения языка межнационального общения и других языков... Запрещается ограничение прав и свобод граждан по признаку невладения государственным языком или языком межнационального общения". В разделе гражданских прав, свобод и обязанностей сразу же в первой статье заявляется: "...гражданам Республики Казахстан гарантируется равенство прав и свобод независимо от расы, национальности, пола, языка..." Так где же неравенство, о котором порой рассуждают досужие ораторы, политики и журналисты?

В последнее время много говорится о миграционных процессах. Все должны понимать, что миграция – неизбежность при таких потрясениях, как крушение империи или развал государства. Многие люди потеряли ориентиры, стремятся найти себе опору на своей родине. Но ведь для тысяч и тысяч людей этой родиной уже стал Казахстан, и покидать его они не собираются. Приведу такие цифры: в прошлом году из республики выехало более 200 тысяч русских. Конечно, их отъезд – большая утрата, и лично у меня это вызывает боль. Так же отношусь к выезду немцев, которых выехало, кстати, еще больше. Это предмет любых моих переговоров с главами государств и правительств, с кем и где бы я ни встречался. Но нельзя забывать при этом, что и в благополучные 80-е годы ежегодно из республики также выезжало от 80 до 100 тысяч человек и примерно столько же приез-

жало. Сообщу также, что в прошлом году в Казахстан приехало на постоянное жительство почти 160 тысяч русских, в том числе и из России. Почему-то эту цифру никто не упоминает в разговорах о "неравноправии". Кстати, моим указом значительно упрощен порядок получения гражданства для тех близких родственников, которые приехали на жительство в республику. Не буду цитировать, поскольку все казахстанцы его читали.

Считаю, что в Казахстане делается все возможное для свободного развития всех народов. Приведу лишь некоторые данные. Преподавание в школах ведется на 18 языках, республиканские средства массовой информации работают на шести языках, на днях появится и седьмой – начнет выходить газета на украинском. Работают пять национальных театров. В системе образования из более чем восьми тысяч трехсот общеобразовательных школ в трех тысячах восьмистах обучение ведется только на русском языке, в двух тысячах восьмистах – на казахском. Остальные – смешанные либо с другими языками обучения. Получается, что 57 процентов школьников обучаются на русском языке. В настоящее время количество студентов, обучающихся на русском языке, составляет 270 тысяч человек, или 78 процентов. В минувшем году на русские отделения казахстанских вузов приняты 26 тысяч студентов, то есть 73 процента. Возьмем и такую сферу, как религия. В Казахстане действуют три епархии русской православной церкви. Скажите же, в какой из национальных республик в до- и постсоветский период такое было и есть?

99 процентов казахов говорят на русском языке, а русских на казахском – менее 0,5 процента. Так кто же неравноправен? Я за то, чтобы отбросить эту арифметику (просто вынужден был сказать) и жить, как жили, – в дружбе, без претензий.

О национальном составе руководителей. Для меня всегда и во всем на первом месте стояли и будут стоять деловые качества человека. Если он не "тянет" дело, не живет заботами простых людей – надо освобождать. Следует учесть и то, что раньше для так называемого "баланса" кадров в Казахстан просто-напросто присылали руководителей из Москвы или других регионов. Но в то же время никто не помнит, чтобы среди руководителей СССР были казахи.

Также мало кто помнит, чтобы в Казахстане Правительство и Верховный суд возглавляли русские, как сейчас у нас.

Однако дело даже не в этом. Неужели народ, будь то казахи или русские, заинтересован в том, чтобы сводить между собой счеты, выяснять, кто перед кем и в чем виноват? Так мы далеко зайдем: начнем в эмоциональном запале искать виновных. А кто виноват, например, в том, что казахи практически лишились своего языка, что русские, призванные "на стройки века", оказались на чужбине, что многие народы вообще были насильственно переселены в Казахстан? В этом нет вины ни казахского народа, ни любого другого. Виновен в этом не человек, какой бы национальности он ни был,

виновна вся советская система, построенная на лжи и несправедливости. Люди же стали ее заложниками. Об этом постоянно должны помнить все, и в особенности те, кто пытается упражняться на межнациональной тематике.

Пользуясь возможностью выступить на страницах "Казахстанской правды", я хотел бы призвать всех соотечественников по-прежнему крепить мир и согласие в нашем общем доме, не поддаваться ни на какие провокации, критически осмысливать всевозможные популистские лозунги и призывы псевдодемократов, сейчас особенно активно разглагольствующих на предвыборных митингах. Так же критически и здраво надо относиться к публикациям, построенным на предвзятом, дилетантском статическом материале.

Я понимаю, проблемы в межнациональных отношениях, особенно на бытовом уровне, который опасно недооценивать, в республике существуют, и уходить от них нельзя. Мы все должны проявлять взаимоуважение, благоразумие, терпимость, с пониманием относиться друг к другу. Все же противоречия, недоразумения должны решаться законным путем. Я за то, чтобы в Казахстане были и действовали законы, жестоко карающие за разжигание межнациональной розни за провокационные действия, стабилизирующие общественно-политическую ситуацию в республике, оскорбляющие честь и национальное достоинство граждан. Такие нормы мы обязательно утвердим в Казахстане. Я принял решение создать совет по правам граждан при Президенте. Для работы в нем будут приглашены все, кто по-настоящему заинтересован в утверждении межнационального согласия и гражданского мира в нашем государстве с учетом интересов всех его граждан. Этот совет будет разрабатывать законопроекты для нового парламента, рекомендации для исполнительной власти.

Не могу обойти вниманием и вопрос о двойном гражданстве. Он нам навязан извне. Не было проблем, теперь могут появиться, если добрая половина граждан Казахстана окажется еще и гражданами другого государства. Не кажется ли вам, что это может расколоть наше общество, разделить его на "своих" и "чужих"? Надо понять, что двойное гражданство – явление исключительное, и в период становления государственности, который переживает сейчас Казахстан, к этой мере прибегать нельзя. Это может создать хаос и недоверие. Не лучше ли не нервировать людей этой проблемой, а создавать в рамках государств Содружества условия для свободного перемещения и общения людей? Разве трудно сделать так, чтобы при переезде в Россию можно было свободно получить ее гражданство, а вернувшись в Казахстан на постоянное жительство, – наше гражданство? А еще лучше иметь общий документ, позволяющий жить там, где человек хочет, независимо от гражданства. Ведь людей же именно это волнует, а не два паспорта в кармане. Такое мое предложение передано руководителям России, других государств.

Кстати говоря, двойное гражданство не предусмотрено нашей Конституцией, как, впрочем, и конституцией России, о чем почему-то не знают многие люди. Поэтому я и настаиваю на своих предложениях безболезненно решить эту проблему на межгосударственном уровне.

Я стремлюсь, чтобы казахстанцы жили благополучно единой, дружной семьей. В деле свободного развития языка, культуры, традиции всех народов, населяющих Казахстан, мы будем по-прежнему и до конца последовательны. Для этого я делаю все, что могу, все, что в моих силах, соблюдая Конституцию и законы.

Вячеслав Срыбных:

– В заключение – о прессе. Журналистам до сих пор довольно часто приходится выслушивать упреки в том, что они, сообщив о каком-то событии или факте, якобы придают им излишнее значение, пропагандируют их, т. е. "льют воду на чью-то там мельницу". Ведь с принятием Закона о печати пресса у нас перестала быть средством пропаганды, она стала, как и во всем мире, средством массовой информации. Но, к сожалению, столь простая истина до сих пор с трудом воспринимается властями, так и частью читателей. Каково отношение к этому Президента Казахстана?

Нурсултан Назарбаев:

– Не думаю, что в Казахстане возникла угроза для свободы печати. В республике еще не было случая, чтобы были закрыты какая-то газета или телеканал. Разумеется, у людей, в том числе и у руководителей, могут быть какие-нибудь личные обиды на прессу, хотя не думаю, что они приобретают общереспубликанский характер. Но, внимательно следя за казахстанской прессой, замечу, что журналисты нередко сами дают повод для претензий. Между тем период, который сейчас переживает республика, – особый, по-настоящему переходный. Ответственность сегодня на всех, в том числе и на средствах массовой информации, лежит особая. Так что нельзя быть якобы смелыми ради показной смелости, якобы свободными ради ничем не подкрепленной свободы. Нужен дух созидательности, противостоящий хаосу, расшатыванию основ государства. Законы республики, в том числе Закон о печати, направлены именно на такие созидательные цели. Если это не так, давайте будем вместе менять эти законы.

Вячеслав Срыбных:

– Спасибо, Нурсултан Абишевич, за то, что при всей своей занятости нашли время для столь обстоятельной беседы.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ДАВОСТАҒЫ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФОРУМДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Давос, 31 қаңтар 1994 жыл

Ядролық қару проблемасы бойынша Қазақстанның ресми айқындамасы біз қол қойған келісімдерде белгіленген.

Өткен жылғы желтоқсан айында Қазақстан ядролық қаруды таратпау туралы шартқа қосылып, оны бекітті.

Ақпанның ортасында мен АҚШ-қа ресми сапармен барамын, мұнда шартты бекіту грамоталарын алмаспақпыз. Қазақстан парламенті СШҚ-І жөніндегі шартты да бекітті. Рас, біз бұған дейін аса көп жұмыс жүргіздік. Ол Ресей, АҚШ және Украина Президенттерінің Мәскеудегі кездесуі кезінде аяқталды. Бұған Беларусь та өз үлесін қосты.

Қазақстан ядролық проблемалар бойынша шарттарды бекітуге үш мәселе жөніндегі уағдаластықтарға қол жеткізілгеннен кейін барды. Бірінші – ядролы мемлекеттердің Қазақстанға ядролық шабуыл жасамау туралы кепілдік беруі. Мұндай кепілдіктер, соның ішінде Қытай жағынан да бар. Екінші – ядролық оқтұмсықтардағы байытылған уран құнының қайтарылуы. Құрама Штаттармен бұл туралы уағдаластыққа қол жеткізілді. Үшінші – экономикалық мәселелер. Қазақстанға инвестиция жасау, батыс мемлекеттерімен, соның ішінде АҚШ-пен де экономикалық интеграция.

Семей облысы аумағында 500 ядролық заряд жарылуы себепті де Қазақстан ешқашан ядролы держава болуды қалаған емес. Олардың 87-сі – ауада және 107-сі жер бетінде жарылды. Әлі күнге дейін жүздеген мың адамдар осының зардабын тартуда. Қазақстан олардың проблемасымен жалғыздан жалғыз қалып отыр. Менің Жарлығыммен ядролық полигон жабылды. Осыған байланысты Қазақстанның мұндай қарудан құтылуға және өз аумағында оны болдырмауға ұмтылатындығы баршаға түсінікті болса керек.

Сыртқы саясат саласында, атап айтқанда, біз ТМД елдерімен интеграция бағытын ұстанамыз, бейбітшілікті нығайтуға, қарусыздануға, жаппай қырып-жою қаруынан арылуға бағытталған бастамаларды қолдаймыз. Біз

* "Егемен Қазақстан" газеті, 1 ақпан 1994 жыл.

Ресейді "таяу шетел" деп аталатын елдерге қатысты саясаты туралы айтқанда оның бұл мәселе бойынша жасалған мемлекеттік саясатының әлі жоқ екендігін атап өтуімізге тура келеді. Тек жекелеген саясатшылардың сөздері ғана бар. Бұрынғы кеңес республикаларының Тәуелсіз мемлекет болғандығы олардың жанына жайсыз тиіп жүр. Бұл саясатшылар бұрынғы КСРО-ның бүкіл аумағын басқаруды одан әрі жалғастыра беруді қалар еді. Бірақ Ресей қазір мұны істей алмайды, өйткені өзі орасан зор қиындықтарды бастан кешіріп отыр. Мен орын алып отырған барлық проблемаларды келіссөз, саяси әдістер жолымен шешуге болады деп есептеймін.

Қазақстан Президенті журналистердің өтініші бойынша Орталық Азия аймағының оңтүстігінде автомобиль және темір жолдар, мұнай және газ құбырларын төсеуге қатысу жоспарлары туралы айтып берді. Мұның өзі Еуропаға да, Тынық мұхитқа да шығудың неғұрлым қысқа жолына ие болуға мүмкіндік береді. Оның айтуынша, бұл жаңа маршруттар Ресейге де тиімді. Біз, мұны бізге де, Ресейге де барынша тиімді ету үшін Ресей басшылығымен уағдаластықты күтудеміз.

ИЗ ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСЕМИРНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ ФОРУМЕ В ДАВОСЕ*

Давос, 31 января 1994 года

Официальная позиция Казахстана по проблеме ядерного оружия определена соглашениями, которые мы подписали.

В декабре прошлого года Казахстан присоединился к Договору о нераспространении ядерного оружия и ратифицировал его. В середине февраля состоится мой официальный визит в США, где мы обменяемся ратификационными грамотами. Парламент Казахстана ратифицировал и Договор по СНВ-1. Правда, до этого мы провели очень большую работу. Она была завершена во время встречи в Москве президентов России, США и Украины. Свой вклад внесла и Беларусь.

Казахстан пошел на ратификацию договоров по ядерным проблемам после достижения договоренностей по трем вопросам. Первое – гарантия ядерных государств о ядерном нападении на Казахстан. Такая гарантия имеется, в том числе со стороны Китая. Второе – возвращение стоимости обогащенного урана на ядерных боеголовках. Эта договоренность достигнута с Соединенными Штатами. Третье – экономические вопросы, инвестиции в Казахстан, экономическая интеграция с западными государствами, в том числе с США.

Казахстан никогда не хотел быть ядерной державой хотя бы потому, что 500 ядерных зарядов взорвано на территории Семипалатинской области, из них 87 – воздушных и 107 – наземных. До сих пор сотни тысяч людей страдают, с их проблемой Казахстан остался один на один. Я закрыл указом ядерный полигон. В связи с этим всем будет понятно стремление Казахстана избавиться от такого оружия и не иметь его на своей территории.

По просьбе журналистов Президент Казахстана рассказал о планах участия в строительстве автомобильных и железных дорог, нефте- и газопроводов на юге Центрально-Азиатского региона, что позволит получить более короткий выход как в Европу, так и к Тихому океану. По его словам, эти новые маршруты будут выгодны и России. Мы ждем договоренности с российским руководством, чтобы сделать это наиболее выгодным для нас и для России путем.

* Газета "Казахстанская правда", 1 февраля 1994 года.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ ЖАЛПЫ ЖИЫНЫНЫҢ СЕССИЯСЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 2 ақпан 1994 жыл

РЕСПУБЛИКАДА ЖҮРГІЗІЛІП ЖАТҚАН РЕФОРМАҒА ҒЫЛЫМИ ҚОЛДАУ ҚАЖЕТ

Қазақстанның болашағы, қоғамның тұрақтылығы, көптеген жағдайда ғалымдардың ауқымды әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси міндеттерді шешуге әзірлігі мен қабілетіне байланысты. Бүгін таңда республикада жүргізіліп жатқан қоғамдық өмірдің барлық салаларындағы реформаларға ғылыми қолдау айрықша қажет.

Біздің тәуелсіз мемлекетіміздің қалыптасу процесі академиялық ғылымды ұйымдастыруда принципті жаңа тәсілдерді әзірлеуді талап етеді. Біз үшін нарықты экономиканың ғылыми-техникалық базасын құру ең шетін буын болып табылады. Егер экономиканы реформалауда, нарық тұтқаларын игеруде кейбір ілгерілеулер болса, онда ол зиялы күштердің сіңірген еңбегі емес. Әзірше, біз реформаны ғылыми қолдауды сезінбей отырмыз.

Әрине, республикада шынайы дербес ғылыми базаны қалыптастырудың қиындықтарын түсіндіретін орынды дәлелдерді келтіруге болады. Оның әлеуетінің едәуір бөлігі бұрынғы жүйеге бағынды, бірақ сол жағдай тек келеңсіз зардаптарын ғана тигізді деп санау шындыққа жанаспайды. Интеграцияның нәтижесінде біз көптеген жағдайда өзімізді байыттық, өз әлеуетімізді нығайттық. Ал қазір Ресейдің, Орталық Азия Республикаларының, ТМД және бүкіл әлем мемлекеттерінің ғылыми ұйымдарымен өзара іс-қимыл жасай отырып, академия іргетас қалауға, болашақта ғылыми орталыққа айналуға қабілетті.

Республиканың ғылыми өміріндегі дағдарыс жалпыға белгілі факті болып отыр. Біз ең басты нәрсені – өзіміздің білікті мамандарымызды жоғалтып отырмыз. Соңғы жылдар ішінде мыңдаған мамандардың, жүздеген ғылым кандидаттарының ғылымнан кеткені қатты алаңдатады. Республикамыз үшін тек тиімді қайтарым беріп қана қоймай, сонымен бірге әлемдік ғылыми нарыққа шыға алатын көптеген маңызды бағыттар құлдырап кетті. Жобалау конструкторлық бюроларды қоса алғанда, ғылыми мекемелердегі

* "Егемен Қазақстан" газеті, 5 ақпан 1994 жыл.

мамандардың саны 40 проценттен астамға қысқарды. Әсіресе, талантты және болашағы бар жастардың кетіп жатқандығы алаңдатады.

Институттарда жүздеген тақырыптар талдап-жасалып жатқанымен, Академияның ғылыми бөлімшелерінің ғылыми зерттеулері үшін алған патенттер саны апатты жағдайға дейін төмендеп кетті. Алайда, олардың көпшілігі өздерінің проблематикасы жағынан баяғыда-ақ ескіргені өкінішті. Соңғы ғылыми көрмелерде академиялық жұмыстар небәрі үш дипломмен атап өтілді. Мұның өзі ғылыми ортадағы сылбырлықтың, нарықтық бағдарларды және маркетингтің дағдыларын білмегендіктің айқын дәлелі.

Нарықты экономикаға көшу жағдайында ғылыми мекемелердің құрылымы мен оларды басқару жүйесінің дәрменсіз болғаны жөнінде бір мәнді қорытынды жасауға болады. Өндірісті интеллектуалдық жағынан қамтамасыз ету, өндіргіш күштерді дамыту, ғылымды интеграциялау тәрізді түйінді мәселелері назардан мүлдем тыс қалған. Ғылымның республиканың әлеуметтік-экономикалық өміріндегі оқиғалар серпінінен айқын артта қалып отырғандығы нақты көрініп отыр.

Мәселен, іргелі зерттеулер айрықша маңызды. Бірақ, бізде көп ретте олар туралы тек сөз болады да, мұның ту сыртында ашықтан ашық қаракетсіздік, шығармашылық өресіздік және бүгінгі күннің ақиқат шындықтарын түсінбеушілік бүркемеленіп жатады. Ғылым академиясы соңғы кезде, қаншама оғаш көрінсе де, бірде-бір жаңа іргелі зерттеулерді ұсынған жоқ.

Осыған байланысты ол ғылыми саланы басқаруды қайта құру, оның жасанды түрде бөлінуін, академиялық жоғары оқу орны және салалық ғылымға бөлшектенуін жою үшін шұғыл да соны шаралар қолдану қажеттігіне нық сенім білдірді. Осы заманғы Қазақстан ғылымы өзінің дербес бет-бейнесіне ие болуға тиіс.

Ең алдымен республиканың даму ерекшеліктері – егемендік алуы, оның геосаяси жағдайы, көршілес мемлекеттермен дәстүрлі байланыстары мен аймақтық ерекшелігі, халқының көп ұлттық құрамы ескерілуі керек. Экономикада өндірістің технологиялық сатыларын аяқтауды қалыптастыру есебінен оның құрылымдық тұрғыдан қайта құрылуына, ғылымды көп қажетсінетін өндірістерді құрып, дамытуға ғылыми тәсілдерді табу керек. Жаңа қаржы жүйесінің, ұлттық валютаның қалыптастырылуына, мақсатты жобалардың жүзеге асырылуына байланысты проблемаларды ой елегінен өткізу талап етіледі. Аталған жобалардың қатарында мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру бағдарламасы маңызды орын алады. Ғылыми мекемелерге әскери-өнеркәсіп кешенінің жұмыс бағдарламаларын талдап жасауды істеуі сияқты ірі мемлекеттік проблемамен қазір жан-жақты айналысу керек. Оның конверсиялануы ойластырылмастан басталып стихияның ықпалымен кетті, Қазақстан бұдан орасан зорғысын көріп отыр. Бұл бізде бірегей полигондар мен қорғаныс кәсіпорындарын тиімділікпен пайдалану жөніндегі және экономикалық бағдарламалардың болмауына байланысты туып отыр.

Академия қызметінің бұдан былайғы бағыттары бойынша, ғалымдардың назарын қоғамдық ақыл-ойды дамытудың қажеттігіне аударамын. Құндылық бағдарлардың ғылыми тұрғыдан пысықталған жүйесін құру, жаңа қоғамдық қатынастардың, ұлт саясатының тұжырымдамалық негіздерін жасау – бұл қоғамтанушылардың, құқықтанушылардың, гуманитар ғалымдардың тікелей міндеті.

Тәуелсіз мемлекеттің жағдайында "ұлт" және "ұлыс" ұғымдарының ғылыми тұрғыдан талдау жасалмағанын қалыпты деп есептеуге болмас. Мұны біздің көп ұлтты еліміздің болашағы мүддесі тұрғысынан істеуіміз қажет. Сірә, Қазақстанның жағдайында "ұлт" ұғымын талдап жасауға басымдық бергеніміз жөн, өйткені, бұл арқылы бүкіл Қазақстан халқы ескерілетінін басшылыққа алуымыз керек. Осының негізінде заң шығару базасын да құрған жөн. Егемен Қазақстан барлық қазақстандықтардың мемлекеті болып табылады және бірде-бір заң белгілі бір ұлттарға басымдық бермеуге тиіс. Бұл әрбір азаматтың мақтаныш сезімін арттырып, мемлекеттің дүние жүзіндегі беделін нығайтады, адамдардың алаңдаушылығын азайтып, өздерінің болашағына деген сенімін күшейте түседі.

Біздің мемлекетіміз өміріндегі кез келген басқа бір сала секілді мәдениеттің, білім берудің одан әрі дамуы ғылымның соншалықты жан-жақты қолдауын қажет етеді. Қоғамдық прогресс, халқымыздың болашағы жөнінде қамқорлық жасай отырып, өзіміздің, Қазақстанның осы заманғы тарихын жасау қажет.

Жаңарған Ұлттық академияның шеңберінде жетекші ғылыми бағыттарды – инженерлік-техникалық, педагогикалық, медициналық бағыттарды шоғырландырған жөн. Ұлттық ғылыми орталықтарды құру жөніндегі әңгімелерден нақты іске көшетін кез жетті. Олар Академияның қызметін толықтыруға және қорғаныс кешенін қоса алғанда, экономиканы барлық салалар бойынша сапалы ғылыми-техникалық бағдарламаларды талдап жасауды қамтамасыз етуге қабілетті. Жұртшылық ғылымдардан атом энергетикасында, радиациялық экологияда, минералды шикізаттарды кешенді пайдалануда, сирек кездесетін тазалығы жоғары металдар мен жерде сирек кездесетін элементтерді өндіруде, биотехнологияда, радиоэлектроника және байланыс саласында, жаңа ғарыш технологияларында, есептеу техникаларында, экологиялық мониторингте және басқа да салаларда зор қайтарым күтеді.

Жоғары оқу орны, академиялық, салалық ғылымды интеграциялауды және осыған байланысты кадрлар даярлау мәселесін – аса маңызды проблемалардың бірі деп санаймын. Атап айтқанда, деді ол, ұлттық университеттерді ірілендіру және аймақтық университеттер жүйесін құру туралы көптеген ұсыныстар түсіп жатыр.

Біліктілігі жоғары ғылыми-педагог кадрларын даярлаудың ұлттық тұжырымдамасын жасау қажеттігі де пісіп жетілді. Біздің кадрлар даярлау жүйемізді дүниежүзілік білім беру жүйесіне интеграциялау үшін барлық жағ-

дайларды жасау біздің дипломдарымыздың толық құндылығы халықаралық тұрғыдан мойындалуын қамтамасыз ету керек.

Мемлекеттің ғылым саласындағы саясаты аса айқын. Қазақстанда ғылым бұдан былай да қолдау табатын және оның дамуы, елдің интеллектілік әлеуетін нығайту барынша көтермеленетін болады. Оның құрылымын және басқару жүйесін жетілдіру қажеттігі ең алдымен осы тұрғыдан түсіндіріледі.

Қазіргі күрделі жағдайларда мемлекет өзгерістерге, көкейкесті зерттеулерді дамытуға қажетті қаржылай қолдау көрсете беретін болады. Алайда, ғылымға қолдауды күшейте отырып, қоғам одан жаңалық, өнертабыс, іргелі тұжырымдамалар, сондай-ақ жоғары технологиялар, жаңа материалдар түрінде мейлінше мол қайтарым күтуге хақылы.

Ғалымдардың әлуметтік жағынан қорғалуы да біздің назарымызда. Қазір үкіметте академия мүшелерінің құрметті атақтары үшін ақы төлеуді ұлғайту, сондай-ақ ғылыми мекемелер мен жоғары оқу орындарында жұмыс істейтін ғылым докторлары мен кандидаттарының жалақысына үстеме қосу туралы мәселе қаралып жатыр. Әлбетте, ол үшін бұл атақтар мен дәрежелер олардың ғылымға қосқан үлесіне толық дәрежеде сәйкес келуі керек.

Осынау жауапты кезеңде ғалымдар ғылыми интеллигенцияға жүктеліп отырған жоғары міндетті лайықты орындайды деп берік сенім білдіремін.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СЕССИИ ОБЩЕГО СОБРАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК *

Алматы, 2 февраля 1994 года

НЕОБХОДИМА НАУЧНАЯ ПОДДЕРЖКА ПРОВОДИМЫХ В РЕСПУБЛИКЕ РЕФОРМ

Будущее Казахстана, стабильность в обществе во многом зависят от готовности и способности ученых решать масштабные социально-экономические и общественно-политические задачи. Сегодня научная поддержка проводимых в республике реформ во всех сферах жизни общества крайне необходима.

Процесс становления нашего суверенного государства требует выработки принципиально новых подходов к организации академической науки. Самым уязвимым звеном для нас является формирование научно-технической базы рыночной экономики. Если и есть некоторое продвижение в реформировании экономики, освоении рыночных механизмов, то это отнюдь не заслуга интеллектуальных сил. Научной поддержки реформ мы пока не ощущаем.

Конечно, можно привести резонные доводы, объясняющие сложности становления подлинно самостоятельной научной базы в республике. Значительная часть ее потенциала была подчинена бывшей системе. Но было бы неверным считать, что та ситуация несла только негативные последствия. Благодаря интеграции мы во многом обогатились сами, укрепили наш потенциал. И сейчас, взаимодействуя с научными организациями России, республик Центральной Азии, государств СНГ и всего мира, академия способна обрести прочный фундамент, стать перспективным научным центром.

К сожалению, пока это становление происходит крайне медленно. Кризис научной жизни в республике стал общеизвестным фактом. Мы теряем самое главное – наш кадровый потенциал. Очень тревожит, что за последние годы из науки ушли тысячи специалистов, сотни кандидатов наук. Многие важнейшие для республики направления, которые смогли бы не только принести эффективную отдачу, но и выйти на мировой научный рынок,

* Газета "Казахстанская правда", 5 февраля 1994 года.

пришли в упадок. В научных организациях, включая проектно-конструкторские бюро, численность специалистов сократилась более чем на 40 процентов. Особенно беспокоит, что уходит талантливая и перспективная молодежь.

Катастрофически снизилось количество патентов, полученных подразделениями академии за научные исследования, хотя в институтах разрабатываются сотни тем. Однако беда в том, что многие из них по своей проблематике уже давно устарели. На последних научных выставках академические работы были отмечены всего лишь тремя дипломами. Это явно свидетельствует об инертности, незнании рыночных ориентиров и навыков маркетинга в научной среде.

Можно сделать однозначный вывод, что структура научных учреждений и система управления ими в условиях перехода к рыночной экономике оказались несостоятельными. Совершенно выпали из поля зрения ключевые вопросы интеллектуального обеспечения производства, развития производительных сил, интеграции науки. Наглядно проявилось явное отставание науки от динамики событий в социально-экономической жизни республики.

Исключительно важны, к примеру, фундаментальные исследования. Но у нас чаще всего о них ведутся лишь разговоры, ими нередко прикрывают откровенную бездеятельность, творческую несостоятельность и непонимание реалий дня. Ни одного нового фундаментального исследования Академия наук, как это ни парадоксально, в последнее время не предложила.

В связи с этим выражаю твердое убеждение в необходимости реорганизации управления научной сферой, принятия экстренных и неординарных мер для преодоления ее искусственного разделения, раздробленности на академическую, вузовскую и отраслевую. Современная казахстанская наука должна обрести собственное лицо.

В первую очередь надо учитывать особенности развития республики – обретение суверенитета, ее геополитическое положение, традиционные связи с соседними государствами и региональную специфику, многонациональный состав населения. В экономике надо найти научные подходы к ее структурной перестройке за счет формирования завершающих технологических стадий производства, создания и развития наукоемких производств. Требуется осмысление проблем, связанных со становлением новой финансовой системы, национальной валюты, реализацией целевых проектов, в числе которых важное место занимает программа разгосударствления и приватизации.

Научным учреждениям сейчас надо вплотную заняться такой крупной государственной проблемой, как функционирование военно-промышленного комплекса. Его конверсия началась непродуманно и попала под власть стихии, из-за чего Казахстан несет огромные потери. Это связано с тем,

что у нас отсутствуют национальные исследовательские и экономические программы по эффективному использованию уникальных полигонов и оборонных предприятий.

О дальнейших направлениях деятельности академии, я бы обратил внимание ученых на необходимость развития общественной мысли. Создать научно выверенную систему ценностных ориентиров, разработать концептуальные основы новых общественных отношений, национальной политики – это прямая обязанность обществоведов, правоведов, ученых-гуманитариев.

Едва ли нормально то, что в условиях независимого государства научно не разработаны такие понятия, как "нация" и "национальность". Это необходимо сделать в интересах будущего нашей многонациональной страны. Наверное, в условиях Казахстана надо отдать предпочтение разработке понятия "нация", имея под ним в виду весь народ Казахстана. На этой основе следует выстраивать и законодательную базу. Суверенный Казахстан является государством всех казахстанцев, и ни один закон не должен давать предпочтение тем или другим национальностям. Это поднимет чувство гордости каждого гражданина, укрепит авторитет государства в мире, снимет обеспокоенность людей, вселит в них уверенность в своем будущем.

Столь же пристального внимания науки, как и любая другая сфера жизни нашего государства, требует дальнейшее развитие культуры, образования. Надо создавать свою, современную историю Казахстана с заботой об общественном прогрессе, о будущем его народа.

Следует сконцентрировать в рамках обновленной Национальной академии ведущие научные направления – инженерно-техническое, педагогическое, медицинское. Пора перейти от разговоров к практической работе по созданию национальных научных центров. Они в состоянии дополнить деятельность академии и обеспечить разработку качественных научно-технических программ по всем отраслям экономики, включая оборонный комплекс. Общество ждет от ученых большей отдачи в области атомной энергетики, радиационной экологии, комплексного использования минерального сырья, производства высокочистых редких металлов и редкоземельных элементов, биотехнологии, радиоэлектроники и связи, новых космических технологий, вычислительной техники, экологического мониторинга и других.

Одной из важнейших проблем – интеграцию вузовской, академической, отраслевой науки – и напрямую связанные с этим вопросы подготовки кадров. В частности, поступает немало предложений о том, чтобы укрупнить национальные университеты и создать сеть региональных университетов.

Назрела необходимость разработать и национальную концепцию подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации. Надо создать все условия для интеграции нашей системы подготовки кад-

ров в мировую образовательную систему, обеспечить международное признание полноценности наших дипломов.

Политика государства в области науки предельно четкая. В Казахстане будет впредь поддерживаться наука и всемерно поощряться ее развитие, укрепление интеллектуального потенциала страны. Этим, прежде всего, и объясняется необходимость совершенствования ее структуры и системы управления.

В нынешних сложных условиях государство будет оказывать и необходимую финансовую поддержку преобразованиям, развитию актуальных исследований. Однако, усиливая поддержку науки, общество вправе рассчитывать и на более высокую отдачу в виде открытий, изобретений, фундаментальных концепций, а также высоких технологий, новых материалов.

В центре нашего внимания будет и социальная защищенность ученых. Сейчас в Правительстве рассматривается вопрос об увеличении оплаты за почетные звания членов академии, а также о надбавке к зарплате докторов и кандидатов наук, работающих в научных организациях и вузах. Разумеется, при том условии, что звания и степени будут в полной мере соответствовать их вкладу в дело науки.

Я выражаю твердую убежденность в том, что в этот ответственный период ученые смогут достойно выполнить ту высокую миссию, которая возложена на научную интеллигенцию.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "КОМСОМОЛЬСКАЯ ПРАВДА" ГАЗЕТІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ*

Алматы, 9 ақпан 1994 жыл

"ӨЗІМІЗ" ДЕП, "ӨЗГЕЛЕР" ДЕП БӨЛМЕЙМІЗ

Республика дағдарыстан тырбанып шыға ала ма?

ТМД шын достастыққа айнала ма?

Қос азаматтықтың қауіптілігі неде?

Е. Доцук:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, Сіз таяудағы бір сөзіңізде 1994 жыл Қазақстан үшін шын мәніндегі оң өзгерістер жылы болады деген едіңіз. Сөйте тұра жылдың басы бағалардың шарықтап өсуімен, теңгенің құнсыздануымен тұспа-тұс келіп отыр. Сіз экономиканың таяу арада тұрақтануы жөнінде айтқанда неге сүйендіңіз, нақты есептерге ме, экономикалық реформаның барысы жөніндегі көңіл көншітерлік деректерге ме, әлде саясаткердің іштей сезіну сеніміне ме?

Н. Назарбаев:

– Үстіміздегі жыл Қазақстан үшін оң өзгерістер жылы болады деген сенімім әлдебір нұр шашатын жарықтың арқасындағы көріпкелдікке емес, ең алдымен экономикалық өзгерістер жасаудың барысындағы қол жеткен нақты жетістіктерге негізделген. Реформалар, көптеген қиындықтардың орын алуына, ырғақтың бұзылуына, тіпті сәтсіздіктерге ұшыраудың бар екеніне қарамастан, нақты нәтижелерін беріп келеді. Ең бастысы экономикамыздың құрылымы іс үстінде өзгеріп жатыр. Былтыр, өнеркәсіп өндірісінің деңгейі жалпы төмендеген кезде, бүкіл кәсіпорындардың төрттен үш бөлігі дағдарыстың шым-шытырық бұраландарынан жол тауып шыға білді және өндірілген нақты өнімдердің өсімін қамтамасыз етті. Мұның өзі көп жағдайда жаңа тауарлар шығаруды игеру есебінен жүзеге асырылды. Біз ферромарганец, электрмен пісірілген құбырлар, пісіру электродтарын, жабдықтардың химиялық өнімдердің құрастырмалы және құрылыс материалдарының ондаған түрлерін, теледидарлар, тоңазытқыштар және шаң сорғыштар, аудио және бейнетехника түрлерін шығаруды игердік. Өзірше аз мөлшерде болса да, Қазақстанның өз автомобильдерін шығару қолға алынды.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 12 ақпан 1994 жыл.

Міне, сондықтан да, кеше Кеңес Одағы сыртқа сатып келген қару-жарақ шығару немесе таралу мүмкіндігі кем өзге өнімдер өндірісінің көлемі кемігеніне қарамастан, біз оншалықты өкініп отырған жоқпыз. Қазақстанның мүддесіне қызмет ету мақсатымен нарық жағдайына бейімделіп, өндірісті жүйелі түрде қайта құру ісімен айналысып жатқандардың бәріне де көңіл бөліп, қолдау көрсетеміз.

Әрине, әзірше мұның ешқайсысы да бізде көп укладты экономика бар дегенді білдірмейді. Бірақ күні кешеге дейін қоғамдық санасы электроникаға негізделген күрделі техника шығара аламыз деп ойлауына мұрша бермейтін, сондай-ақ аға ұрпақ өкілдерінің Балтық бойы елдерімен салыстырғанда деп алатын болсақ, жекеменшік дегеннің не екені жөнінде түсінігі де болмаған Қазақстан үшін соңғы екі жылға жетер-жетпес уақыт ішінде мұншалықты елеулі қадам жасау күмәнсіз жетістік болып табылады.

Ақшаның құнсыздануы, теңгенің бағасының едәуір төмендеуі деген мәселеге келсек, бізге мұның бәрі де күні бұрын белгілі болатын. Бірден өте тұрақты валютаға ие боламыз деу аңғалдықты аңғартар еді. Мұндай жағдай Ресей сомының да, ТМД елдерінің валюталарының да басында бар.

Е. Доцук:

– Сіз әрқашан егемендік дегеніміз – құр мақсат емес, ең бастысы адамдардың тұрмыс-жағдайын нақты түрде жақсарту деп келген едіңіз. Нұрсұлтан Әбішұлы, өзіңіз айтыңызшы, Қазақстан үкіметі Ресейдің "қанауға" негізделген шарттарына келіспей, сом аймағынан шығып кеткені үшін өкінген күніңіз болды ма?

Н. Назарбаев:

– Кез келген мемлекет, белгілі бір мемлекетаралық келісімдерге қол қоя отырып, өзіне екінші жақтың алдында белгілі бір міндеттемелер алады. Сол арқылы оған өз егемендігінің бір бөлігін берген сияқтанады. Көптеген шарттарды, соның ішінде, сіз айтып отырғандай, "қанауға" негізделген шарттарды да қабылдауға болар еді. Бірақ оларды елдің әл-ауқат жағдайын жақсартуға, оның гүлденуіне, өндіріске жаңа технологияларды ендіруіне қызмет ететін болса ғана қабылдау керек екені белгілі. Егер мұндай жағдай, мысалы үшін алайық, Жапониямен бола қалса, онда өз халқымыздың игілігі үшін әлдебір принциптерден тартына тұруымызға неге болмасын?! Ал қазір Ресейдің өз жағдайы да жетісіп тұрған жоқ, оның Қазақстанның мүдделерін ескере қояы екіталай нәрсе. А.Шохин ұсынған шарттарды біздің қабылдауымызға тіпті де болмайтын еді. Ол біздің сом аймағынан шығуымызды ашықтан-ашық өтінді. Ал біз мұндай ұсыныстың Халықаралық валюта қоры тарапынан жасалып отырғанын білетін едік. Бір сөзбен айтқанда, біздің Ресейге қояр кінәміз жоқ. Сайып келгенде, әр мемлекет өзінің қаржы проблемаларын жеке өзі шешуге ерікті.

Достастық елдері ақыры бір өздерінің ұлттық валюталарынан жоғары тұратын. ТМД аумағында еркін қолданылатын валютаға көшетін болуы тиіс. Мұндай жағдайдың Батыс Еуропадағы сияқты 30 жылдан кейін емес, тезірек болғанын мейлінше қалар едік.

Е. Доцук:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, қазір республикада *"орыс тақырыбы"* шиеленісіп барады...

Н. Назарбаев:

– Ашығын айтайын: бұл тақырып жасанды түрде шиеленісіп барады.

Бірден ескерте кетейін, мен *"орыс тілді халық"* деген ұғымды тіпті де қабылдай алмаймын. Сонда бізде орыс тілділер кім? Бүкіл Қазақстан, соның ішінде қазақтардың 99 проценті, орыс тілінде сөйлейді. Егер біз бұл терминді қабылдайтын болсақ, онда мұның мағынасына Қазақстанда тұратын жүзден астам ұлт өкілдерінің барлығын да немістерді де, украиндарды да, беларусьтарды да, гректерді де, көрістерді де, дұңғандарды да... қысқасы, бәрін де, ерікті не еріксіз түрде болса да, сыйдырған болар едік. Сонда бұл термин соңғы кезде қолданылып жүрген контексте тіпті де ұлттық мүдделерді бейнелей алмас еді.

Жұрттың айтуына қарағанда, қазақ тілі орыс тілін бейне бір ығыстырып бара жатқан сияқты-мыс. Мұның өзі әсіресе халыққа білім беру жүйесінде күшті-міс. Шынында да солай ма? Қазір Қазақстанда орыс тілінде оқитын студенттердің жалпы саны 270 мыңға жетеді. Мұның өзі бүкіл студенттердің 78 проценті. Қазақстандағы мектеп оқушыларының 57 проценттен астамы тек орыс тілінде білім алады. Ал мұның бәрі де қазақ тілі республикада мемлекеттік тіл болып отырған жағдайдағы құбылыс. Сіз мынаны түсініңіз, мемлекеттік тіл жөніндегі бұл конституциялық норма тіпті де әлдебір мемлекеттіліктің формальды белгісін сақтау мақсатымен ғана ендірілген емес. Қайта мұның өзі ең алдымен қазақтардың өз тілінің өз отанында жойылып кету шегіне жеткендігінен болған іс. Мемлекеттің борышы да, біздің адамгершілік борышымыз да бұған жол бермеуді талап етті.

Көші-қон мәселесі туралы сөз қозғамай тұрып, бұл проблеманың тарихына қысқаша шолу жасап алайық. Мәселе мынада: қазақтардың ежелгі ата-мекені болған жер түрлі тарихи, саяси, әлеуметтік себептерге байланысты әртүрлі халықтардың, негізінен алғанда Ресейдің еуропалық бөлігіндегі халықтардың өкілдерін барлық уақытта да ұдайы қабылдаумен келді. Сонау Иван Грозный мен Бірінші Петр заманынан бастап-ақ біздің өлкемізде *"қашқын адамдар"* тобы пайда бола бастады. Кейінірек көші-қон мәселесі Ресейдің мемлекеттік саясаты сипатын ала бастады. Олар мұны Шығысқа әскери және экономикалық мүддемен терең ене бастау үшін қолайлы плацдарм жасау мақсатымен байланыстырды. Алғашқы жаппай қоныс аудару толқынында Ресейдің түкпір-түкпірінен көшірілген шаруалар қамтылды. Олар жерді қайта

бөлудің құрбандықтары, сондай-ақ империяның шекарасын қорғауға тиісті болған казактар еді. Урал, Сібір, Горькая деп аталып, қазақтың байырғы жерлері арқылы өткен "казачество шебі" дейтіндер тап сол кезде пайда болды. Орыс, украин, беларусь, поляк қоныс аударушыларының екінші бір өлеулі толқыны Столыпиннің жер реформаларына байланысты келді. Бұл әрекет жерді қайта бөлудің кең көлемді шараларына біздің аумақтарымызды да қосуды көздеді. Ол кезде Қазақстанға 2 миллионға жететін дерлік адам қоныс аударды. Ақыр аяғында, тіпті таяудағы кезде еріктілердің қалың тобы Қазақстанға тың жерлерді игереміз, "ғасыр құрылыстарын" саламыз деп тағы да ағылды. Мұның өзі, шынтуайтына келгенде, Қазақстанға қоныс аударушылардың көші-қонын мейлінше кең көлемде қамтыған үшінші кезең болды. Міне, тап осы кезде демографиялық жағдай өзгеріп шыға келді. Ол жағдай принципті түрде алғанда күні бүгінге дейін сақталып отыр.

Адамдардың бізге келгендегі мақсаттары мен көңіл-күйлері әртүрлі болғаны табиғи нәрсе. Егер алғашқы толқын кезінде қоныс аударушылар ең алдымен жерге орнығуға, шаруашылықтарын жолға қоюға тырысса, соңғы толқында келгендер таза күнкөріс мақсатын ақша тауып, қалталары қалыңдаған соң туып-өскен жерлеріне қайтып кетуді көздеді. Ал өз атамекендерінен күшпен қуылған халықтардың өз отанына қайтып оралуға ұмтылуы әрқашан бірінші кезекте болғаны да табиғи нәрсе. Алайда, бұл жаққа кімнің және қалай келуіне қарамастан, Қазақстанның олар үшін екінші үйіне айналуында тіпті де соңғы рөл емес, бәлкім, бірінші рөл атқарған қазақ ұлты, оның жайдары жаны, меймандостығы, тату-тәтті көрші бола білуі сияқты дәстүрлі қасиеттері болды. Сонда, қорыта келгенде, күштеп коллективтендіру кезінде, халқының үштен бірі аштан қырылған және өз отанында осы уақытқа дейін азшылықта қалып отырған қазақтардың кінәсі неде? Оның үстіне, мынаны да айта кеткен жөн. Қазақстанға келгендердің көпшілігі өздерін мұндағы "өмірдің қожайындары" ретінде сезінді. Өйткені, олар отанымыз деп бүкіл Кеңес Одағын (Ресей деп біліңіз) санады. Бірақ кең-байтақ еліміздің бөлшектеніп тарап кетуіне байланысты бірқатар үйреншікті жәйттер өзгере бастады. Сөйтіп, көптеген адамдардың бойында өздері бейне бір шетелде қалғандай сезім пайда болғаны да табиғи нәрсе. Біздің жерімізде уақытша тұра тұру жөнінде нұсқау күту, өз еліне ертерек кетуге ұмтылу сезімі пайда болды. Біздегі ірге шайқалтқан құбылыстар кезінде мейлінше түсінікті мұндай оқиға жаппай қопара көтеріле көшкен оқиғаға айналды ма? Осыған байланысты, кейбір деректерді келтірейін. Олар тіпті де құпия нәрсе емес. Өткен жылы Қазақстаннан 200 мыңнан астам орыс көшіп кетті. Әрине, мұның өзі тым көп және Қазақстан үшін орны толмас олқылық болды. Бірақ мәселенің екінші жағы туралы да айту керек: көші-қон тасқындары екі жаққа бірдей болды және ол ешқашан тоқтаған емес. "Ел аман, жұрт тыныш" 80-ші жылдардың өзінде Қазақстаннан жыл сайын 80 мыңнан 100 мыңға дейін адам көшіп кететін. Және одан сәл ғана көп адам көшіп келіп жататын. Былтыр республикаға тұрақты тұру үшін 160 мың дерлік орыс

көшіп келді. Тек қана орыстар. Олардың тек 60 мыңға жуығы ғана, жұмсартып айтқанда тұрақтылық сақталуы жағынан ерекшелене қоймайтын аймақтардан көшіп келгендер. Мына жағдайды да ескеру керек. Біз өз қарулы күштерімізді құрғаннан кейін Қазақстаннан көптеген әскери қызметшілер көшіп кетті. Қазақстанның армиясы шағын. Сондықтан да офицерлердің өз әскери бөлімдерімен республикамыздан кетіп қалуы табиғи нәрсе.

Бірақ Қазақстаннан әлдебір орасан зор мөлшерде қашқындар тасқыны кетіп жатыр деудің қисыны жоқ. Олай деу үшін, әрине, адам өз алдына арнайы мақсат қоюы тиіс. Бізде босқын атаулы жоқ. Әркімнің тұрақты тұратын орнын таңдау бостандығы бар. Бұл екеуі екі түрлі нәрсе. Ал өзімізге келіп жатқандарды біз құшақ жая қабылдаудамыз. Өзіме берілген қосымша өкілдіктерді пайдаланып, таяуда ғана менің азаматтық жөніндегі заңға түзетулер енгізуімнің тап осы мәселеге қатысы бар – қазақстандықтардың, тек олардың ғана емес, басқалардың да отбасы мүшелерін республикаға келген жағдайда азаматтық алу рәсімін жеңілдетуге байланысты.

Әрине, мен бұл жерде ешқандай проблема жоқ демеймін. Мұның өзі өсіресе шенеуніктердің өктемдігі мен бассыздығына байланысты. Бұл ретте олар ауыр алым-салықтар мен пара алу кезінде өздерінің ұлттық сезімдерін ұмытып кетеді, (қазақ – қазақтан, орыс – орыстан ала береді). Мұндай жағдай Ресей азаматтарына да таныс болар, бәлкім.

Менің жаныма қатты бататыны немістердің кетіп жатқаны. Олар біздің республикамыздан орыстарға қарағанда көбірек кетіп қалды. Мен өздерінің тарихи отанына қайта оралуға ұмтылатын адамдардың сезімін түсінемін. Оның үстіне, немістердің көпшілігі Қазақстанға тіпті де өз еріктерімен келген емес. Германияның басшыларымен келіссөздер жүргізген кезде мен неміс бизнесінің Қазақстанда көбірек болып өріс алуы жөніндегі мәселені әрқашан қойып келемін. Бізде жер жетіп артылады. Тек жұмыс істей біл, өсіп-өне біл, өз өміріңді, өз отбасыңның өмірін жақсарта біл. Міне, мұндай жағдайда қос азаматтықтың қажеттігі бар ма? Сіз мұның өзі Қазақстанға қандай қауіп төндіреді деп сұрайсыз. Қос азаматтық қазақтарға қауіп төндірмейді! Бірақ көпұлтты Қазақстан қоғамын екі жарып, бөлшектеуге болмайды. "Өзіміз" деп, "өзгелер" деп бөлуге жол беруге болмайды!

Мен жағдайдан шығудың қарапайым, әрі нақты жолын ұсындым, қазір де ұсынып келемін: Ресейге өткен адам оның азаматтығын емін-еркін алатын болсын, ал Қазақстанға тұруға келді екен – Қазақстанның азаматтығын алсын. Ал бәрінен де жақсысы ТМД шеңберінде адамдардың, азаматтығына қарамастан, қай жерде тұрғысы келсе, сол жерде тұруына мүмкіндік беретін ортақ құжат енгізу бәрінен де жақсы болар еді. Ондай жағдайда "қос азаматтық" жөніндегі мәселе өзінен-өзі жайына қалатыны сөзсіз.

Е. Доцук:

– Бүгінгі таңда ТМД елдеріндегі жағдай қалай қалыптасып келеді? Сіз бұрынғыша бұл құрылымды болашағы бар деп санайсыз ба?

Н. Назарбаев:

– Мен оны болашағы жоқ құрылым деп ешқашан санаған емеспін. Олай деп санасам, мемлекеттеріміздің интеграциясы, ең алдымен экономикалық интеграциясы жөнінде соншалықты көп инициатива білдірмеген болар едім. Ашғабадтағы соңғы кездесуіміз біз бір-бірімізден әр жаққа қаншалықты алшақ кеткен сайын, бір-бірімізбен бірігуіміздің қажеттігі солғұрлым тезірек сезіле бастайтындығын көрсетті. Маған осыған дейін қол қойылған, ТМД шеңберіндегі жұмыс пен өзара ынтымақтастықты ретке келтіріп отыратын құжаттар осы ғасырдың аяғына дейін жеткілікті сияқты болып көрінеді. Бүгінгі таңда бұл жұмысты нақты мазмұнмен толықтыра түсетін кез жетті. Бұл ретте соңғы екі жылда көп жағдайда жасанды түрде пайда болған қарама-қайшылықтардың шиеленіскен торабын, мейлі баяу болса да, күш-жігер жұмсай отырып, шешуге ұмтылуымыз тиіс.

Білмеймін, бәлкім, ортақ экономикалық кеңістік жөніндегі әңгімелер кейбіреулерге ұнамайтын да болар. Бірақ, мен барлық көршілерімізге кедендік кедергі атаулының бәрін де жою, шекараларды ашу жөнінде көптен бері ұсыныс енгізіп келемін. Кәнеки, мұндай шартқа қол қоюға асығайық.

Е. Доцук:

– *Бұрын екі үкіметтің шенеуніктері әлдебір мәселелер бойынша өзара келісе алмай қалған жағдайлар кезінде Сіз Ельцин екеуіңіз іске араласып, проблема шешіліп жататын еді. Соңғы кезде Ельцин Қазақстанға қолдау көрсетуге бейнебір құлқы жоқ адам сияқты көрінеді. Бұған қарап, сіздердің жеке қарым-қатынастарыңыз салқындаған-ау, деп ойлауға бола ма?*

Н. Назарбаев:

– Неге екенін шамалай алсам да, сіздің мұндай қорытындыға келгеніңізге таң қаламын. Бір күні Борис Николаевич біздің үкіметтеріміздің, министрліктеріміз бен ведомстволарымыздың екіжақты экономикалық проблемаларды шешуде шалағайлық танытатынына, сөйтіп бізді ыңғайсыз жағдайға қалдыратынына байланысты қапа болғаны бар. Оның мұнысы дұрыс еді. Өйткені, кездесулер, келіссөздер, келісімдер соншалықты көп болды ғой. Өткен жылы тек сом аймағы жөнінде ғана алты рет кездесу өтті! Сонда да ешқандай нәтиже шыққан жоқ. Ал мемлекет басшылары бұл мәселеде бейне бір кінәлі сияқты болып шықты. Шенеуніктер жалпы алғанда біздің жоғары дәрежедегі кездесулеріміз кезінде көптеген мәселелер бойынша ортақ пікірге келгенімізден кейін де ешқандай мәселе шешпегені рас. Оның үстіне, экономика да барған сайын нарықтың ережелері бойынша өмір сүре бастады, ол жоғарыдан нұсқау беруді қажет етпейді.

Біз бір-бірімізбен ұдайы қарым-қатынас жасап, мейлінше көп проблемалар бойынша кеңесіп тұрамыз. Бірақ, соңғы кезде, неге екені белгісіз, баспасөз Президенттер арасында мынадай тақырыпта телефон арқылы әңгіме болды деген хабарлар беруді қойды.

Е. Доцук:

– *Сом аймағының жойылуына байланысты Ресей-Қазақстан қарым-қатынастары қалай дегенде де шиеленісе түсті деуге бола ма?*

Н. Назарбаев:

– Мен ондай қорытынды жасамаған болар едім. Біздің Ресеймен отын-энергетика кешені саласындағы өзара төлемдер жөніндегі келісім жасағанымыз жөніндегі хабар бұған дейін жарияланды. Біздің ешқайсымыз ешкімге ешнәрсе қарыз емеспіз. Келісім шарттағы міндеттемелерді қатаң сақтауға біз Ресеймен бірдей жағдайда мүдделіміз. Басқа да өзара шешімдер бар әскери ынтымақтастық, бірлескен ғарыштық жобалар жөніндегі келісімдер әзірленуде. Виктор Степанович Черномырдиннің Қазақстанға сапары жемісті болды. Ал, сом аймағы жөніндегі әңгіме ескіріп қалды, ол кешегі күннің мәселесі.

Е. Доцук:

– *Ресей мен Қазақстанның әскери ынтымақтастық саласындағы қарым-қатынастары жөнінде бірер сөз. Жағдай белгілі: Егер Қазақстан мен Ресей әскери-саяси ынтымақтастық жөніндегі шартқа және бұрынғы стратегиялық объектілерді бірлесіп пайдалану жөніндегі құжаттарға қол қоймайтын болса, онда екі жақ та ұтылады, Ресей ғылыми және әскери сынақтар жасау үшін қажетті базаларынан айырылады, ал ол полигондар Қазақстанның жеке өзі игере алмайтын болғандықтан да өзі көтере алмас зіл батпан жүкке айналады. Бірегей әскери-техникалық кешендерді сақтап қалу үшін Қазақстан әлдебір елеулі ымыраға келуге әзір ме?*

Н. Назарбаев:

– Ымыраға келу дегеніміз – тек бір жақтың ғана емес, екі жақтың да өзара келісімге келуі болып табылады. Қазақстан Ресейге қатысты проблемалардың барлығын да өзара тиімді шарттар негізінде шешуге өзінің әрқашан әзір екендігін ұдайы мәлімдеп келді.

Бұған дейін жасалған әскери кешендердің орасан зор ғылыми-техникалық мүмкіндіктері бар екендігі өзінен-өзі түсінікті. Сондықтан да біз оны сақтап қаламыз, бұл ретте Ресеймен терезесі тең жағдайда болса да немесе жеке өзіміз болсақ та осылай етеміз. Бірақ мұндай жағдайда Қазақстандағы полигондар мен Байқоңыр ғарыш айлағының орасан зор аумақты алып жатқанын да ескеру керек. Бұл аумақ Чехия, Словакия, Венгрия және бұрынғы ГДР сияқты елдерді қоса алғандағы аумаққа бара-бар 13 миллионнан астам гектар жерді алып жатыр. Ал бұл жерлер шаруашылық айналымнан жасанды түрде шығарылып отыр. Оның үстіне әскерилер өздерінің сынтөжірибелерін мезгіл-мезгіл жасап отыру үшін тағы да жарым миллион гектар ауылшаруашылық жерлерін пайдаланып келді. Ал адамдарды мұндай, көп жағдайда ажал қаупін себетін объектілерге қатысты көзқарасы қандай

екені түсінікті нәрсе. Өзіңіз білетіндей, "Протон", жеткізушісінің отыны құрамында гептил сияқты компонент болады. Мұның өзі ең жоғарғы дәрежедегі қатер төндіретіні белгілі. Міне, сондай ракетаның ұшып шыққаннан кейін жерге бөлініп түсетін бөлшектерінде әлгі гептил болады. Ал мұның өзі жергілікті тұрғындардың аспаннан тоқаш жауғандай қуанып қарсы алмайтыны белгілі. Осы бір умен жеріміздің қаншалықты аумағы уланғанын біз әлі мұқият есептеп шығуымыз керек.

Е. Доцук:

– *ТМД елдеріне келіп кеткен Клинтонның Қазақстан Президентінен өзге барлық "ядролық" президенттерімен кездескеніне Сіз біртүрлі қысылмайсыз ба?*

Н. Назарбаев:

– Клинтон екеуміздің келіссөзіміз әлі алда. Таяуда Құрама Штаттар Президентінің шақыруымен АҚШ-қа ресми сапармен баратын боламын. Әлгі фактіге бола менің қысылмайтын қарапайым бір себебім, ТМД-дегі ядролық қару-жарақ мәселелерін біз Альберт Гордың Қазақстанға келген сапары кезінде жүйелі түрде талқылаған болатынбыз. Клинтонның Мәскеудегі келіссөздерінің не туралы екені сөз болды. Оның үстіне, өткен жылдың желтоқсан айының өзінде-ақ біздің парламентіміз Ядролық қаруды тарату жөніндегі шартқа қосылу туралы шешімді, сырттан қысым жасатпай-ақ, бекіткен болатын. Ал АҚШ Президенті Ресеймен, Украинамен және Беларусьпен тап осы проблемаларды талқылады. Оған Қазақстанның қатысуының тіпті де қажеті болған жоқ.

Сөз соңында менің ресейліктерге, "Комсомольская правда" газетінің оқырмандары мен журналистеріне бақытты өмір, аман-есендік пен денсаулық тілегім келеді. Сіздердің адамдардың дүние жүзінде, сонымен қатар біздің елімізде де – Қазақстан Республикасында да қалай тұрып жатқандығы жөнінде әрқашан объективті, өлшемді және ізгі ниетті тұрғыда әңгіме-легендеріңізді қалар едім.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ

Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ РЕСПУБЛИКАНЫҢ ТҰТЫНУШЫЛАР

ҚОҒАМЫ ОДАҒЫНЫҢ XVI СЪЕЗІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 11 ақпан 1994 жыл

ТҰТЫНУШЫЛАР КООПЕРАЦИЯСЫ ДЕРБЕС НАРЫҚТЫҚ ЖҮЙЕ РЕТІНДЕ ӨРКЕНДЕУГЕ ТИІС

Мемлекет қазір өз дамуының күрделі және өте жауапты кезеңінде, реформаларды ілгерілетуге қуатты әрі сапалық жаңа серпін беруге тиісті жаңа ірі саяси және экономикалық өзгерістердің табалдырығында тұр.

Атап айтқанда, сайлау алдындағы науқан толық қарқынмен жүріп жатыр. Қазақстан мемлекеттігінің қалыптасуының одан арғы барысы, конституциялық құрылысты және әлеуметтік нарықтық экономиканың негіздерін заң тұрғысынан нығайту көп жағдайда наурыздың 7-сінде сайланатын парламенттің құрамына байланысты болады.

Парламентте мемлекеттің жоғары мүдделеріне және оның көп ұлтты халқына барынша адал, ортақ отанымыздың болашағы үшін барлық адамдардың келісімі болмайынша, бірлесе отырып жұмыс істемейінше, біздің азаматтарымызға қажетті де пайдалы нәрсені істеу мүмкін емес екенін түсінетін адамдар қажет. Сондықтан көпірме уәделер арқылы, жанжалды және түрлі ұлттар адамдарының арасындағы алауыздықты өршітетін сөздер арқылы сенімге ие болатындарды емес, қайта халықтың білікті және парламент қызметін білетін адамдарды сайлағаны қажет.

Барлық қазақстандықтарға белсенді болуға және өз сайлаушыларының мүдделерін шынайы қолдайтын, реформа ісіне адал, жас мемлекеттің, яғни Қазақстанның барлық азаматтарының, оның белгілі бір бөлігінің ғана емес, мемлекетінің қалыптасуына өз үлесін қосқысы келетіндерге жанашырлықпен дауыс беруге шақырамын.

Шынайы интернационализм, барлық азаматтардың құқығына және біздің еліміздің халықтары арасындағы достық сезіміне шын жүректен құрмет көрсету кез келген саясаткерге қойылатын өлшем болуға тиіс. Орталық сайлау комиссиясы, жергілікті жерлердегі сайлау комиссиялары, сондай-ақ, құқық қорғау органдары сайлау туралы кодекстің дәл орындалуын қатаң қадағалап, заңды кез келген жаққа бұратындай ешқандай "ойындарға" жол бермеуге тиіс.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 15 ақпан 1994 жыл.

Қылмыстық кодекске енгізілген соңғы түзетулерде ұлтаралық алауыздықты өршіткені, елдің территориясы мен шекарасының тұтастығына қарсы, сондай-ақ мемлекеттік құрылысқа қарсы шақырған үндеулері үшін қылмыстық жауаптылық көзделген. Бұл түзетулер, барлық азаматтардың тыныштығы мен қауіпсіздігі үшін қабылданды. Құқық қорғау және сот органдары заңның сақталуын қатаң қадағалап, оны бұзған адамдардың бәрін жауапқа тартуға тиіс. Өзінің қызметін ұлтаралық татулықты нығайтуға бағыттай отырып, бұқаралық ақпарат құралдары мен олардың басшылары барынша әдептілік танытуға тиіс.

Қазір экономикалық өзгерістерді жүзеге асыру үшін неғұрлым жедел және мақсатты барлық қажетті алғышарттар қалыптасты. Бұл ірі сыртқы қаржы көмегіне ғана байланысты емес, әйтсе де бұл фактор көп ретте шешуші болып табылады және оны барынша қайтарыммен және пайдамен қолдану қажет. Бірқатар бағыттар бойынша қазірдің өзінде көптеген проблемаларды нақты шешуге мүмкіндік беретін жағдайдың қалыптасқаны да маңызды. Әңгіме өнеркәсіптің жекелеген салаларындағы құрылымдық өзгерістер туралы, тұтыну нарығын толықтыру, экспортты реттеу және көтермелеу туралы және басқа да салалардағы өзгерістер туралы болып отыр. Осы бағыттар бойынша қажетті жұмыс өрістетілуде.

Шетелдік кредиттер мен қарыздарды пайдаланумен байланысты Президенттің бірқатар жарлықтары мен үкіметтің қаулылары қабылданды, бағдарламалар мен іс-қимыл жоспарлары талдап жасалды, оларды іске асыру тұтқаларын айқындайтын нормативтік-өкімдік жаңа құжаттар әзірленіп жатыр. Сонымен әңгіме қазіргі басты міндет барлық осы маңызды, ауқымды және күрделі жұмысқа жүйенің барлық буындарының, мемлекеттік және мемлекеттік емес құрылымдардың, қоғамдық ұйымдардың, экономикалық және қоғамдық өмірдің әрбір субъектісінің белсенді қатысуы туралы болып отыр. Өзгерістер процесінде, көп укладты нарықты экономиканы қалыптастыруда тұтынушылар кооперациясының жүйесі де өз орнын табуға тиіс.

Біз экономикалық терең дағдарыс жағдайында өмір сүріп отырмыз. Мұның өзі сенімсіздікті, жақсы өмірді іздестіру жолындағы ТМД-ның барлық елдерінде көшіп-қону пиғылын туғызуда. "Беловежье келісімінен" кейін кеңестік мемлекеттілік қана емес, сонымен бірге әрбір жаңа мемлекет үшін өміршең маңызы бар экономикалық байланыстар да, ал содан кейін сомдық аймақ та күйреді. Қазіргі тарихи дамудың бүкіл барысында біз өзіміз төтеп беріп, өркендеу қажеттілігі алдында тұрмыз.

Сөйтіп, осының бәрін істеу қажет. Және де мен осылай істей алатындығымызға сенімдімін. Бірақ бұл үшін өз проблемаларымызды, таза ішкі қиындықтар мен қайшылықтарды талдап, түсіне білуіміз керек. Бұлар біздің санамыздан тыс болатын әлдебір "өзіндік" заттар болмауға тиіс.

Ең алдымен бұрынғы жүйе бәріне кінәлі дейтін жаңадан пайда болған қасаң қағидалардан арылған жөн. Біз, үшінші жыл егемен мемлекет ретінде өмір сүріп, дамып келеміз. Сондықтан оның тез арада калыптасуы үшін өз

әлеуетімізді тиімді пайдалануымыз, ішкі қиындықтар мен өзгерістер жолындағы кедергілерді батыл жеңуіміз керек.

Тығырықтан шығар жолды өздерінің іздеуі керек екенін және жоғарыдан көмек күтудің қажеті жоқ екенін және оның қазір болмайтынын түсінген кәсіпорындардың басшылары, ұжымдардың өздері де қалыпты жұмыс істеуде, ал адамдар оның нәтижелеріне және өздеріне беріп отырған қайтарымға риза.

Сонымен бірге, реформаларды жүргізуде бұрынғы төрешілік құрылымдардың қарсылығы үлкен тежеу болып отыр. Ол тікелей емес, көбіне жанама сипатта көрініп отыр. Бірақ бұдан келер зиян көп болмаса, аз емес. Сондықтан нарықтық ұрандармен бүркемеленген консерватизм мен қасаңдық өзінің жасырын сипатымен және жалған реформаны жалған жақтаушылығымен қауіпті. Сайып келгенде, мұның өзі ең алдымен мемлекеттің өзін және оның саясатының беделін түсіріп, талдап жасалған бағыттың табысты болатынына деген сенімді әлсіретеді. Меншікті тез арада алмастыру, кәсіпкерлік пен жеке бастамашылдықты қолдау, экономиканы ырықтандыру, қоғамды демократияландыру біздің "сырқатымыздың" – дағдарыстың мерзімін қысқартады. Сондықтан реформаларды белсенді және серпінді ілгерілетуді қамтамасыз ететін бірінші кезектегі шаралардың арасында өзгерістерге неғұрлым икемді және қабылдауға қабылетті, реформа идеяларын жүзеге асыруға қызмет ететін және қабылданған бағдарламаларды іске асыруға нақты жауапты болатын өкімет пен басқару органдарының бүкіл жүйесін реттеу көзделіп отыр. Бұл міндет қазірдің өзінде басқару құрылымдарын кадрлармен толықтыру және бұл құрылымдардың жаңаларын құруды қоса алғанда кезең-кезеңмен өзінің шешімін табуда.

Қазақстан Тұтынушылар кооперациясына биыл 70 жыл толады. Ол күйреген социалистік жүйеден сақталып қалған аз ғана институттардың бірі. Тұтынушылар кооперациясы өз дамуының жылдары ішінде қуатты да сансалалы корпоративтік құрылымға айналды. Ол Қазақстан экономикасында елеулі орынға, ал кейбір салаларда, әсіресе селода монополист болып келді. Қазақстан тұтынушылар одағының үлесіне тұрақты түрде республика тауар айналымының бүкіл көлемінің 35-37 проценті, нан-тоқаш өнімдерін өндірудің жартысы, дайындалатын ауыл шаруашылығы шикізаты мен өнімдерінің елеулі үлесі тиіп келді. Іс жүзінде ауылдағы халықтың, ал мұның өзі Қазақстан тұрғындарының жартысына таяу, тауарлардың және қызметтердің негізгі түрлері бойынша өздерінің қажеттерін Қазақстан тұтынушылар одағының жүйесі арқылы қанағаттандырып келді.

Тұтынушылар кооперациясының басқару мен қызметінің демократиялық формасы бар мемлекеттік емес меншік мәртебесі болғаны – оның ең принципті өзгешелігі. Мұның өзі қазіргі жағдайда біз шын мәнінде көп укладты нарықтық экономиканы қалыптастыра бастаған кезде тұтынушылар кооперациясы жаңа экономикалық жағдайда жұмыс істеуге неғұрлым әзір құрылым ретінде өзін көрсете алатынына сенім ұялатты. Өкінішке орай,

тұтынушылар одағының республикалық және облыстық басшылығы, оның басқармасымен төмендегі буындары жаңа жағдайда дер кезінде және дұрыс бағдар ұстай алмайтынын көрсетіп, өзгерістер процесінде өзінің рөлі мен орнын айқындай алмай, экономикадағы өз орнын таба алмай, тұтынушылар кооперациясы біздің бұрынғы бүкіл жүйемізге тән кемшіліктерге толы болып шықты. Өйткені бейнелеп айтатын болсақ, ол өзінің бүкіл өмірін мемлекеттік монастырьде өз жарғысымен өткізіп келді. Мұның өзі тұтынушылар кооперациясы тап болған жағдайды түсіндіргенімен, ешқашан да ақтай алмайды. Өйткені, ол дербес қоғамдық-экономикалық құрылым болып келді. Бірақ ол нақ осы сапасында өзін көрсете алмады. Республиканың тұтынушылар кооперациясы – қазір қызметінің сан-саналы сипаты, жеткілікті дәрежеде дамыған материалдық-өндірістік базасы, инфрақұрылымының кең желісі және сайып келгенде, кәсіпкерліктің жинақталған тәжірибесі бар, 2,6 миллион жарнашы мүшелерді және 200 мың қызметкерді біріктіріп отырған жүйе, деді Президент.

Бүкіл осы қуатты күш нарықтық өзгерістерге барынша тиімді және мақсатты түрде қатысуға тиіс. Ең алдымен мынадай ескі психологиядан түпкілікті түрде бас тарту керек. Бұрын мемлекеттік жоспарларда, республиканың бюджетінде Қазақстан Тұтынушылар одағы үшін орталықтандырылған күрделі қаржыларды, материалдық-техникалық және қаржы ресурстарын бөлу бөлігінде жеке жол әрқашан болатын әрі сауда-дайындау қызметін тауармен қамтамасыз ету ескерілетін. Бұл уақыт келмеске кетті. Мұндай жағдай, соның ішінде бюджет қаржысы есебінен жеңілдікті кредит беру енді болмайды. Тұтыну кооперациясы өздеріне республика заңдарымен және өз жарғысымен жүктелген проблемаларды шешуді өз мойнына алуға тиіс. Ең алдымен село экономикасын тұрақтандыру және реформа мұнда өзгерістер процесі ерекше күрделі және бірімді емес күйде өтіп жатыр. Нарықтық қатынастар дегенмен қиындықтар мен кедергілердің қалың тосқауылынан өзіне жол салып, көп укладтылық пен кәсіпкерлік біртіндеп қалыптасып келеді. Қазіргі 2,5 мың совхоз бен колхоздың 600-і акционерлік қоғамдар мен тауар өндірушілердің басқадай бірлестіктеріне өзгертілген. Селода 17 мың фермер шаруашылығы құрылды, ал қалалықтардың 1,3 миллион саяжай учаскелері бар. Жеке секторда ауыл шаруашылығының барлық жаппай өндірісінің – 37 проценті, соның ішінде сүттің – 57 проценті, еттің – 46, жұмыртқаның – 39 және жүннің – 37 проценті өндіріледі.

Ауылдағы өндірісшілердің құқықтары барған сайын кеңейіп келеді, оларға өздері өсірген өнімнің негізгі бөлігін сатуда еркіндік берілген. Бірақ мұның өзі алғашқы көрінгендегідей оңай іс болмай шықты. Дайындықсыз ортада, дамыған нарықтық инфрақұрылымның жоқтығынан олардың көпшілігі өз өнімдерін тиімді және басы артық сергелдеңсіз өткізе алмай отыр. Сондықтан олардың төңірегінде балға үймелеген масадай түрлі делдал құрылымдар, көбіне күдік туғызатын құрылымдар қаптап жүр.

Ал Қазақстан тұтынушылар одағы өзіне тікелей қатысты және тиімді істен мүлдем түсініксіз себептерге байланысты сырт қалып отыр. Осыдан бес жыл бұрын тұтынушылар кооперациясы халықтан 100-110 мың тонна ет немесе жеке секторда өндірілетін бүкіл еттің төрттен бір бөлігін сатып алатын.

Ал қазір мұндай сатып алу 35 мың тоннаға немесе жеке сектордағы өскелең көлемдердің 5 процентіне дейін төмендеп кетті. Сүт небәрі жарты процентке, жұмыртқа бір жарым процентке сатып алынады. Картоп дайындау 3-5 есе кеміп кетті. Көкөніске байланысты жағдай да осындай. Сондықтан да жергілікті жерлерде тұтынушылар кооперациясы жүйесін таратып, оның қорларын колхоздар мен совхоздарға беру туралы үнемі ұсыныс қозғалып жүр. Өйткені шаруашылықтар кооперацияның міндеттерін өздері атқарып жүр.

Жалпы алғанда тұтынушылар кооперациясы жеке секторда өндірілетін ауыл шаруашылығы өнімінің бірден үш процентке дейінін ғана игереді. Бұл мүлдем орынсыз құбылыс. Және мұндай жағдайды одақтың күйреуімен және басқа да сыртқы факторлармен түсіндіре алмайсың. Ендеше қызметтің осынау аса маңызды саласы неге тоқырап отыр. Оның үстіне тұтынушылар кооперациясы мемлекеттік қажеттер үшін ауыл шаруашылық өнімдерін дайындаудан және тапсырудан босатылған.

Енді осының бәрі тек қана сіздердің өз мәселелеріңіз. Сондықтан осы форумда құлдыраудың ішкі себептерін талдап, оңтайлы шешімдер табу қажет. Жұмыстың жаңа, әдеттен тыс тәсілдері мен түрлерін мақсатты әрі табанды түрде іздестірген жөн. Өйткені тұтынушылар кооперациясынан басқа ешкім де осы міндеттерді жақсы іске асыра алмайды. Сіздер тауар өндірушілерге бәрінен де жақын тұрсыздар, өздеріңіздің базаларыңызға, қоймаларыңызға және ұқсату кәсіпорындарыңызға иесіздер, ал олар жергілікті өндіріске барынша өте жақын.

Мен өз сөзімде тұтынушылар кооперациясының қызметіндегі ең маңызды салаларын қозғап өттім, ал оларды барынша көтеру және дамыту қажет. Жалпы алғанда ол таяудағы уақыттың ішінде ауылдағы тауар өндірушілерге барлық бағыттар бойынша қызмет көрсету жөніндегі тиімді, икемді және жедел іс-қимыл жасайтын жүйеге айналуға тиіс, өндірістік-экономикалық проблемаларды шешуде олардың арасында делдал болып, дамыған нарықтық село экономикасын кешенді қалыптастыруға жәрдемдесуі қажет. Бұлай болмаған жағдайда тұтынушылар кооперациясын басқа делдалдар шетке ысырып, ол толық банкрот болып, өзінің тіршілігін атақ-абыройсыз тоқтататын болады.

Бұлай болмау үшін ол өз өндірісін, әсіресе азық-түлік өнімдері мен тауарларды жергілікті шикізат көздері арқылы өндіруді барынша дамыту қажет.

Бұрын тұтыну кооперациясының кәсіпорындарында шұжық бұйымдарының әрбір төртінші килограммы өндірілсе, қазір тек әрбір алтыншы килограммы өндіріліп отыр. Барлық азық-түлік өнімдерінің ішінде нан пісіру ғана

кемімей отыр. Оның өзінде нан тамақтану құрылымында екінішке орай негізгі өнімдердің біріне айналып, нан пісіру саласы бұрынғысынша орталықтандырылып, шикізатпен қамтамасыз етілуіне байланысты болып отыр.

Президент ауыл тұрғындарының материалдық жағдайының төмендеуіне байланысты зор алаңдаушылық білдірді. Тіпті жалпыға бірдей қамтамасыз етудің төмендеуіне қарағанның өзінде қала мен ауыл тұрғындарына сауда және тұрмыстық қызмет көрсету арасындағы алшақтық күрт арта түсті. Осыдан екі-үш жыл бұрын әрбір ауыл тұрғынына есептегенде тұтыну тауарларын сатудың көлемі қала тұрғынына қарағанда екі есе төмен болатын. Сол кездің өзінде-ақ осы алшақтықты толық жоймағанмен де, тым болмаса барынша қысқарту міндеті қойылған болатын. Бұл мақсат үкіметтік құрылымдардың, соның ішінде ең алдымен Қазақстан тұтынушылар одағының назарынан тыс қалды. Өткен жылы ауыл тұрғыны сауда жүйесі арқылы қала тұрғынына қарағанда үш есе кем тауарлар сатып алды.

Мұның себебі, өндірістің жаппай құлдырауы мен тауарларды сырттан әкелудің қысқаруында ғана емес. Дегенмен бұл факторлар да өзінің күшті келеңсіз ықпалын жасап отырғаны жасырын емес. Сонымен бірге жеткілікті кең ішкі мүмкіндіктер де өте нашар пайдаланылып отыр. Мысалы өткен жылы республикада халық тұтынатын тауарлар бес миллиард теңгеден астамға шығарылды. Оның ішінде төрт миллиардтан астамы саудаға берілді. Ал селода оның небәрі 15 проценті ғана сатылған. Неге бұлай болып отыр? Жекелеген кооператорлар өндірісшілердің тауарды коммерсанттар мен қайта сатып алушыларға беретініне сілтеме жасайды. Бірақ кооперация неге енжарлық танытып отыр? Өйткені барлық баға шектеулері алынып тасталды, шығындар парасатты шекте бағаға еніп отыр, қалыпты рентабельділік алу заңдастырылды. Тұтыну кооперациясы үшін бірқатар жеңілдіктер жасалды. Бір сөзбен айтқанда, селодағы сөрелерді тауарлармен толықтыру үшін барлық жағдайлар жасалды. Тек қана жұмыс істеу, дербес жаңарған және қуатты нарықтық жүйе ретінде тұтыну кооперациясын өркендетуге қол жеткізу ғана қалып отыр.

Және де ауыл тұрғындарына қызмет көрсетуді жақсарту – ең бірінші кезектегі міндет. Оны орындау үшін тұтынушылар кооперациясының барлық буындарының әлеуеті мен күш-жігерін бағыттау қажет.

Мемлекет басшысы өзінің сөзін аяқтай келіп, съездің делегаттарына өткен жылдың соңғы күндерінде Қазақстан тұтынушылар одағы басқармасының өтініші бойынша "Селолық жерлердегі тауар өндірушілер мен халыққа қызмет көрсетуді жақсарту жөніндегі шаралар туралы" Жарлыққа қол қойғанын, осыған байланысты әзірленген бағдарламаны мақұлдағанын айтты. Үкімет тұтынушылар кооперациясын мемлекеттік қолдау жөнінде өзінің үлкен қаулысын қабылдады. Бұл құжаттар – съезд талдап жасайтын нақты іс-қимылдар бағдарламасы сияқты кооператорлар үшін жақсы көмек, одан арғы жұмыста бағдар болуға тиіс.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА XVI СЪЕЗДЕ СОЮЗА
ПОТРЕБИТЕЛЬСКИХ ОБЩЕСТВ РЕСПУБЛИКИ***

Алматы, 11 февраля 1994 года

**ПОТРЕБКООПЕРАЦИЯ ДОЛЖНА ВОЗРОДИТЬСЯ
КАК САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ И МОЩНАЯ РЫНОЧНАЯ СИСТЕМА**

Государство находится сейчас на сложном и очень ответственном этапе своего развития, на пороге новых крупных политических и экономических преобразований, которые должны придать мощный и качественно новый импульс продвижению реформ.

В частности, полным ходом идет предвыборная кампания. От состава избранного 7 марта Парламента во многом будет зависеть дальнейший ход становления государственности Казахстана, укрепление конституционного строя и законодательных основ социальной рыночной экономики.

В Парламенте нужны люди, искренне приверженные высшим интересам государства и его многонационального народа, понимающие, что без согласия, без единения всех людей во имя работы для будущего общей Родины нельзя сделать для наших граждан ничего нужного и полезного. Поэтому необходимо, чтобы народ избрал компетентных и знающих парламентскую деятельность людей, а не тех, кто хочет нажить доверие на пустых популистских обещаниях, скандальных выступлениях, разжигающих вражду между людьми разных национальностей.

Я призываю всех казахстанцев быть активными и разборчиво голосовать за тех, кто по-настоящему представляет интересы своих избирателей, привержен делу реформ, хочет внести свой вклад в становление молодого государства – государства всех граждан Казахстана, а не какой-либо отдельной его части. Критериями оценки любого политика должны быть подлинный интернационализм, искреннее уважение к правам всех сограждан и к чувству дружбы между народами нашей страны. Центризбирком, избирательные комиссии на местах, да и правоохранительные органы должны строго следить за точным исполнением Кодекса о выборах, не допускать никаких "игр" по печально известному принципу, когда "закон что дышло..."

* Газета "Казахстанская правда", 15 февраля 1994 года.

Последними поправками в Уголовный кодекс предусмотрена уголовная ответственность за разжигание межнациональной розни, призывы против целостности территории и границ страны, а также против государственного строя. Эти изменения приняты ради спокойствия и безопасности всех граждан. Правоохранительные и судебные органы должны строго следить за соблюдением закона и привлекать к ответственности всех, кто нарушит его. Предельную деликатность следует проявлять средствам массовой информации и их руководителям, направляя свою деятельность на укрепление межнационального согласия, а не наоборот.

Сейчас сложились все необходимые предпосылки для более интенсивного и целенаправленного осуществления экономических преобразований.

Это связано не только с крупными внешними финансовыми подкреплениями, хотя данный фактор во многом является решающим и его надо использовать с максимальной пользой и отдачей. Не менее важно то, что по целому ряду направлений уже накоплена "критическая масса", позволяющая выйти на практическое решение многих проблем. Речь идет о структурных изменениях в отдельных отраслях промышленности, о наполнении потребительского рынка, упорядочении и стимулировании экспорта в некоторых других сферах. По всем этим направлениям развернута необходимая работа. Принят ряд президентских указов и постановлений Правительства, выработаны программы и планы действий, связанные с использованием иностранных кредитов и займов, готовятся новые нормативно-распорядительные документы, определяются механизмы их реализации. И главной задачей теперь становится активное участие во всей этой важной, масштабной и сложной работе всех звеньев нашей системы, государственных и негосударственных структур, общественных организаций, каждого субъекта экономической и общественной жизни. Свое место в преобразовательных процессах, формировании многоукладной рыночной экономики должна найти и система потребкооперации.

Мы живем в условиях глубокого экономического кризиса, который порождает неуверенность, вызывает во всех странах СНГ миграционные настроения в поисках лучшей жизни. После беловежского соглашения разрушилась не только советская государственность, но и жизненно важные для каждого нового государства экономические связи, а затем и рублевая зона. Всем ходом нынешнего исторического развития мы поставлены перед необходимостью самим выстоять и подняться. Мы это должны сделать. И, уверен, сделаем. Но для этого надо глубоко разобраться в собственных проблемах, сугубо внутренних трудностях и противоречиях. Они не должны оставаться некоей "вещью в себе", недоступной нашему познанию.

Прежде всего надо избавиться от быстро приобретенных новых догм, что во всем виновата прежняя система. Мы уже третий год живем и развиваемся как суверенное государство. Поэтому для его скорейшего станов-

ления надо эффективнее использовать собственный потенциал, решительно преодолевать внутренние трудности и барьеры на пути преобразований. Там, где руководители предприятий, сами коллективы поняли, что надо самим искать выход, а не ждать помощи и благодати сверху, которых теперь не будет, работа идет вполне нормально, люди довольны ее результатами и тем, что она дает им взамен.

В то же время большим тормозом в проведении реформ является сопротивление прежних бюрократических структур, хотя оно носит не прямой, а больше косвенный характер. Но вреда от этого не меньше, если не больше. Потому что консерватизм и косность, завуалированные рыночными лозунгами, опасны именно своей скрытостью и псевдореформаторством, в конечном итоге это дискредитирует, прежде всего само государство и его политику, подрывает веру в успех выработанного курса. Только быстрая смена собственности, поддержка предпринимательства и частной инициативы, либерализации экономики, демократизация общества сократят сроки нашей "болезни" – кризиса. Поэтому в числе первоочередных мер, обеспечивающих активное и динамичное продвижение реформ, предусматривается упорядочить всю систему органов власти и управления, чтобы она была более гибкой и восприимчивой к нововведениям, служила проводником реформаторских идей и несла реальную ответственность за реализацию принятых программ. Эта задача уже находит свое поэтапное решение, включая кадровое наполнение действующих и вновь создаваемых управленческих структур.

Потребительской кооперации Казахстана в этом году исполняется 70 лет. Это один из немногих институтов, сохранившийся от развалившейся социалистической системы. За годы своего развития потребительская кооперация превратилась в мощную и разветвленную корпоративную структуру. Она занимала солидное место в экономике Казахстана, а в некоторых сферах, особенно на селе, была монополистом. На долю Казпотребсоюза стабильно приходилось 35–37 процентов всего объема товарооборота республики, половина всего производства хлебобулочных изделий, значительная часть заготавливаемых объемов сельхозсырья и продукции. Практически все сельское население, а это почти половина жителей Казахстана, удовлетворяло свои потребности в основных видах товаров и услуг через систему Казпотребсоюза.

Самое же принципиальное отличие потребкооперации состояло в том, что она носила статус негосударственной собственности с демократическими формами управления и деятельности. И это вселяло надежды на то, что в нынешних условиях, когда мы начали формировать действительно многоукладную рыночную экономику, потребкооперация заявит о себе как о структуре, наиболее подготовленной к работе в новых экономических условиях. К сожалению, республиканское и областное руководство потребсоюза, его правления и нижестоящие звенья не смогли своевременно и пра-

вильно сориентироваться в новой ситуации, определить свою роль и место в преобразовательных процессах и найти свою нишу в экономике. На поверку потребкооперация оказалась полностью пораженной теми же пороками, что и вся наша прежняя система, поскольку, образно говоря, со своим уставом всю жизнь прожила в государственном монастыре. Это объясняет, но ни в коей мере не оправдывает то положение, в котором оказалась потребительская кооперация, – все же она представляла собой самостоятельную общественно-экономическую структуру. Однако именно в этом качестве не смогла себя проявить.

Потребкооперация республики сегодня – это 2,6 миллиона членов-пайщиков и 200 тысяч работников системы, многоотраслевой характер деятельности, достаточно развитая материально-производственная база, широкая сеть инфраструктуры и, наконец, накопленный опыт предпринимательства. Вся эта мощная сила должна была более эффективно и целенаправленно участвовать в рыночных преобразованиях. Перво-наперво следовало окончательно отказаться от старой психологии, когда в государственных планах, бюджете республики всегда находилась отдельная строка для Казпотребсоюза в части выделения централизованных капитальных вложений, материально-технических и финансовых ресурсов, закладывалось товарное обеспечение торгово-заготовительной деятельности. Это время ушло навсегда. Ничего подобного, в том числе льготного кредитования за счет средств бюджета, теперь не будет. Потребительская кооперация должна сама взять на себя решение многих из тех проблем, которые возложены на нее и законами республики, и собственным уставом. И в первую очередь – в области стабилизации и реформирования сельской экономики.

Здесь процессы преобразований идут особенно сложно и неоднозначно, хотя рыночные отношения все же пробивают дорогу в толще трудностей и препятствий, постепенно формируются многоукладность и предпринимательство. Из 2,5 тысячи совхозов и колхозов порядка 600 преобразовано в акционерные общества и иные объединения товаропроизводителей. На селе образовано 17 тысяч фермерских хозяйств, у горожан имеется около 1,3 миллиона дачных участков. В индивидуальном секторе производится уже 37 процентов всей валовой продукции сельского хозяйства, в том числе 57 процентов молока, 46 – мяса, 39 – яиц и 37 процентов шерсти.

Все больше расширяются права сельских производителей, им предоставлена свобода в реализации основной массы выращенной продукции, но это тоже не такое простое дело, как казалось раньше. В неподготовленной среде, из-за отсутствия развитой рыночной инфраструктуры большинство из них не могут выгодно и без хлопот сбыть свою продукцию. Поэтому вокруг них, как мухи над сладким пирогом, роем кружат различные посреднические структуры, зачастую сомнительного толка.

Казпотребсоюз же по совершенно непонятным причинам остался в стороне от своего прямого и выгодного для себя дела. Еще пять лет назад потребкооперация ежегодно закупала у населения 100–110 тысяч тонн мяса, или четверть от производства всего индивидуального сектора. А сегодня такие закупки "съехали" до 35 тысяч тонн, или пяти процентов от нарастающих объемов в частном секторе села. Молока закупается только полпроцента, яиц – полтора. Заготовки картофеля сократились в 3–5 раз, такое же положение по овощам. Наверное, поэтому на местах постоянно поднимают вопрос о ликвидации системы потребительской кооперации с передачей ее фондов колхозам и совхозам, поневоле взявшим на себя ее функции.

В целом потребкооперация осваивает от одного до трех процентов сельскохозяйственной продукции, производимой в частном секторе. Это совершенно ненормальное явление. И такое положение не объяснишь распадом Союза или другими внешними факторами. Тогда почему свернута эта важнейшая сфера деятельности? Тем более что потребкооперация практически освобождена от закупок и поставок сельхозпродукции для государственных нужд.

Теперь это все сугубо ваши вопросы. Поэтому на данном форуме надо разобраться во внутренних причинах допущенного падения и найти оптимальные решения. Необходимо целеустремленно и настойчиво искать новые, неординарные подходы и формы работы. Ведь никто, кроме потребкооперации, не может лучше реализовать эти задачи. Вы ближе всех находитесь к товаропроизводителю, имеете свою сеть баз, хранилищ и перерабатывающих предприятий, максимально приближенных к местам производства.

Я в своем выступлении затронул только наиболее важные сферы деятельности потребительской кооперации, которые надо всемерно поднимать и развивать. В целом же она в самое ближайшее время должна стать эффективной, гибкой и оперативно действующей системой по обслуживанию сельских товаропроизводителей по всем направлениям, выступать главным посредником в решении их производственно-экономических проблем, способствовать комплексному становлению развитой рыночной сельской экономики. В противном случае потребкооперация будет оттеснена другими посредниками, станет полным банкротом и бесславно прекратит свое существование.

Чтобы этого не случилось, необходимо усиленно развивать и собственное производство, особенно продуктов продовольствия и товаров из местных источников сырья. Раньше на предприятиях потребительской кооперации выпускался каждый четвертый килограмм колбасных изделий, а сегодня только каждый шестой. Из всех видов продовольственных продуктов не снижается производство хлеба, да и то потому, что в структуре питания он становится, к сожалению, чуть ли не основным продуктом, и отрасль хлебопечения по-прежнему централизованно обеспечивается сырьем.

Президент высказал большую тревогу в связи с ухудшением материального положения сельчан. Даже на фоне общего снижения разрыв в торговом и бытовом обслуживании городских и сельских жителей резко увеличился. Еще два-три года назад объем реализации потребительских товаров в расчете на каждого селянина был в два раза ниже, чем на горожанина. Тогда ставилась задача если не устранить совсем, то хотя бы сократить до минимума это несоответствие. Но эта цель выпала из поля зрения и правительственных структур, и Казпотребсоюза – в первую очередь. В прошлом году житель села приобрел через торговую сеть товаров уже втрое меньше, чем горожанин.

Причины этого тоже кроются не только в общем падении производства и сокращении завоза товаров извне, хотя, конечно же, эти факторы и оказывают свое сильное негативное влияние. Но ведь и достаточно широкие внутренние возможности используются крайне слабо. В прошлом году, например, в республике выпущено товаров народного потребления на пять с лишним миллиардов тенге, из них более чем на четыре миллиарда поставлено в торговлю. А вот селу реализовано не больше 15 процентов. Почему такое происходит? Отдельные кооператоры ссылаются на то, что промышленники отдают товар коммерсантам и перекупщикам. Но почему кооперация проявляет пассивность? Ведь все ценовые ограничения сняты, издержки в разумных пределах входят в цену, узаконено получение нормальной рентабельности, для потребкооперации создан ряд льгот. Одним словом, созданы все условия для наполнения сельских прилавков товарами. Остается только работать, добиться возрождения потребкооперации как обновленной самостоятельной и мощной рыночной системы. И улучшение обслуживания сельского населения – самая первоочередная задача, на выполнение которой надо направить потенциал и усилия всех звеньев потребительской кооперации.

Заканчивая выступление, Глава государства напомнил делегатам съезда, что в последние дни прошлого года по просьбе правления Казпотребсоюза он подписал Указ "О мерах по улучшению обслуживания товаропроизводителей и населения сельской местности", одобрил разработанную в связи с этим программу. Правительство приняло свое развернутое постановление по государственной поддержке потребительской кооперации. Эти документы – хорошее подспорье для кооператоров, они должны служить ориентиром в дальнейшей работе. Как и та программа практических действий, которую выработает съезд.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ КОЛУМБИЯ УНИВЕРСИТЕТІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Нью-Йорк, 16 ақпан 1994 жыл

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨП МӘСЕЛЕГЕ ӨЗ КӨЗҚАРАСЫ БАР

Саяси сөздік қорымызда әр тарихи кезеңнің өзіне сай ақиқаты болған, олар бүгінгі күні жиі-жиі қолданылғандықтан, жаттанды сөздердей естіледі. Екіұдай дүниенің ыдырауы, қырғи қабақ соғыс дәуірінің аяқталуы әрі адамзаттың идеологиялық өштесуден арылуы баршаға қолайлы әлемдік тәртіп орнатуға қолымызды жеткізе қойған жоқ дейтін тұжырымды да мен осылардың қатарына жатқызамын. Белгілі бір дәрежеде шындығында да солай болып тұр. Расында да, бүгінгі күні адамзат баласының алдында тұрған саяси, экономикалық, әлеуметтік, гуманитарлық және экологиялық проблемалардың тізімі тым үлкен. Алайда менің кәміл сеніміме саятын болсақ, осы алған бетімізден кері бұрылу дегеніміз ауыр қателік болар еді. Өйткені күнде біз тоталитаризмге қайтып оралар едік. Бұлайша кешегіге кері кету біздің неғұрлым тұрлаулы әрі болжамдауға болатын әлемдік тәртіп орнату жолында жұмсаған бірлескен күш-жігерімізде қолымыз жеткен ілгерілік атаулыны жоққа шығарар еді. Сөйтіп, жаппай жауығу аяқталғаннан кейінгі жерде қолымызға айрықша мүмкіндік тиіп отыр, ал оны пайдаланып қалмау дүниені қайтадан зорлық-зомбылық түнегіне қамау деген сөз.

Қазақтар өзінің табиғаты, өмірлік пайымы жағынан үмітшіл, тәубешіл прагматиктер, олар сондықтан да әлемде парасаттың, адам баласына тән өзін-өзі сақтап қалуға деген ұмтылыстың үстем түсеріне сенуге бейіл.

Ендігі жерде мәселе қалайда қазіргі процестің өміршеңдігін сақтап қалуға, бұрынғы коммунистік елдердің демократиялық мемлекеттер қауымдастығына кірігуін қамтамасыз ету ісіне жәрдемдесуге тіреліп отыр. Бұл міндеттің күрделілігі сонымен қатар бұрынғы КСРО кеңістігінде пайда болған республикалардың басым көпшілігінің кеңестен кейінгі кезеңде елеулі экономикалық қиыншылықтарды, этносаралық шиеленісті бастан кешіріп отырғанына, олардың демократиялық институттар тәжірибесіне қанық еместігіне саяды.

* Н. Назарбаев. Тәуелсіздіктің бес жылы. - Алматы: Қазақстан, 1996. - 640 бет.

Осы заманғы әлемдік тәртіпті таразылай келгенде, қоғамның үш деңгейі: жеке адам, мемлекет және ғаламдық қоғам арасындағы өзара қарым-қатынастардың сатылы екенін ескермеу қиын. Осы деңгейлердің кез келгенінің біріндегі тұралаудың, олардың өзара байланысындағы ала-құлалықтың астарында қақтығысқа ұрындыратын қопарғыш күш жатыр.

Айталық, адамның жеке басының деңгейінде оның өз бойындағы ба-рын, өзінің шығармашылық қуатын жүзеге асыру мүмкіндігінің жоқтығы нені білдіреді? Егер азаматтардың саяси, әлеуметтік, мәдени және басқа сұраныстары мемлекеттік институттардың, тұтас алғанда қоғамның тарапынан қолдау таппайтын болса, соның салдарынан көңіл толмаушылықтың өсуі, экстремизмнің жалған, тұйыққа тірейтін идеялар мен әуестенушіліктің орын алары анық. Мемлекеттік мүддені бірден-бір құндылықтың дәрежесіне көтерудің, бұрынғы Кеңес Одағының келеңсіз тәжірибесі көрсеткендей, қоғамдық және экономикалық дамудың тоқырауына ғана әкеліп тірейтіні айғақталған жоқ па?

Осы сатылыққа мемлекетаралық қатынастар да кіреді. Бәлкім, мен баршаларыңызға мәлім ақиқатты айтып кеткен шығармын, алайда заманымыздың қайшылығының өзі де, сайып келгенде, өткеннің қателіктерінің қайта-қайта қайталануында, халықаралық өмірдің, бір қарағанда, даусыз әрі жалпы жұрт таныған нормаларының сақталмауында болып отыр ғой. Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысына көз салсаңыз, оның бірінші тарауынан ұлттар арасындағы достық қатынастар халықтардың тең құқығы принциптерін құрметтеу негізінде дамуға тиіс деген пікір түйесіз. Мұнсыз экономикалық, демографиялық, аумақтық немесе әскери әлуеттері жағынан тең емес мемлекеттердің өзара қарым-қатынастары деңгейінде ұлттық егемендікті қамтамасыз ету мүмкін емес. Мемлекеттерді тең құқықты әріптестерге айналдырудың аумағының үлкен-кішілігіне, халқының санына немесе табиғат байлығына қарамастан, кез келген елдің егемендігін құрметтеуден басқа амалы жоқ. Іс жүзінде осы принципті нақ сол әлемдік қауымдастыққа енді-енді ене бастаған мемлекеттердің қорғауына тура келетін кездері сирек емес.

Мұның Қазақстанға да қатысы бар. Өзінің сыртқы саяси қызметінде кез келген басқа да жас мемлекет сияқты ол да өз егемендігінің, тәуелсіздігінің және аумақтық тұтастығының қорғалуын қамтамасыз етуге, нарықтық экономиканы қалыптастыру, демократиялық институттарды нығайту, ұлтаралық үйлесімді қатынастарды орнықтыру, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдайлар туғызуға ұмтылып отыр. Осы мақсатта біз Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының тұжырымдамасын әзірледік. Мен осы тұжырымдамада бейнеленген кейбір өзекті тақырыптарға тоқталмақпын, оған сіздердің де ден қоюларыңыз мүмкін.

Кеңестер Одағы ыдырап, он бес егемен мемлекет құрылғаннан бері де екі жылдан аса уақыт өтті. Күллі әлемнің назары бұрын-соңды болып көрме-

ген оқиғаға ауған еді: бір кездегі астам державадан мұра болып қалған бірсыпыра күрделі проблемаларды, сайып келгенде, әлі де аяғын тік басып кете қоймаған елдердің шешуіне тура келді, әрі халықаралық тұрақтылыққа залал келместей етіп шешуге тиіс болды. Бұл проблемалардың ең түйіндісі осы елдердің бірнешеуінде орналастырылған шамамен 30 мың дана ядролық қарудың тағдыры болғаны күмәнсіз. Әлгінде айтқанымдай, бұл алабөтен оқиға болды, оның даму бағытын бірде-бір мемлекеттік ведомствода немесе Батыстың саясаттану орталығында болжап білу мүмкін емес еді. Саналуан күрделі сауалдар бірінен кейін бірі туындап жатты: егер ядролық қаруға орталықтандырылған бақылау жойылса немесе жауапсыз әскерилер әлде принципсіз саясаткерлер іштей ядролық бопсалау құралын қолына түсіруді көксеген мемлекеттердің біріне бірнеше ядролық оқтамаларды сатып жіберсе, не болмақ? "Пиғылы бөтен елдерге" технологиялар ауысса немесе өз отанында керексіз болып қалған атомшы мамандар көшіп барса, не болмақ? Мемлекеттік немесе әскери органдардың атом объектілерін күзетуге салақсуының салдарынан ядролық қару террористердің қолына түссе, не болмақ?

Мұндай қауіп ойлау негізсіз де емес еді. Осы аталған қарекеттің қайқайсысының болсын орын алуы күллі халықаралық қауымдастықтың мүддесіне қатысты болары анық еді. Оған қоса, 90-шы жылдардың бедерінде халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ісіндегі басым міндет ретінде ядролық қарудың таралуына жол бермеу проблемасын тану төңірегінде мәмілелесу біліне бастады.

Шыншылдықпен ойлайтын болсақ, бұрынғы КСРО-ның бірқатар республикаларының аумағында ядролық қарудың болу факторының өзі жаңа мемлекеттердегі қарусыздану, демократияландыру және экономикалық өзгерістер процестерін белсенді қолдауға деген бағытты Құрама Штаттар мен басқа да батыс мемлекеттерінің таңдап алуына басты себепші болғанын мойындауымыз керек. АҚШ-тың Беларусьте, Қазақстанда, Ресей мен Украинада ядролық қаруды қауіпсіз бөлшектеуге жәрдемдесуге және жаппай қырып-жоятын қаруды таратуға жол бермеу жүйесін құруға миллиард доллардан астам қаржы бөлу жөніндегі шешімінен кейін осы заманғы ахуалдың өзгеруіне байланысты стратегиялық шабуыл қару-жарағын қысқарту және шектеу туралы шартты іске асыру тәртібі жөнінде екіжақты, сондай-ақ көпжақты қызу келіссөздердің тұтас бір дүрмегі өткізілді.

Беларусьтің, Қазақстанның, Ресей мен Украинаның басшылары 1991 жылғы желтоқсанда қабылданған Алматы декларациясында ядролық жарақтың қызметіне бірлесіп бақылау жасау, ядролық стратегиялық күштердің құрамаларында ядролық қауіпсіздіктің қажетті деңгейін ұстауда қандай да бір ақауға жол бермеу тетігін айқындады, сондай-ақ КСРО-ның стратегиялық шабуыл қару-жарағын қысқарту саласындағы халықаралық міндеттемелеріне өздерінің ықыласты екенін қуаттады.

СНВ-1, немесе осында аталып жүргеніндей, СТАРТ-1 шартын, сонымен бірге Лиссабон хаттамасын Қазақстан парламенті 1992 жылғы шілдеде, ал Ядролық қаруды таратпау туралы шартты 1993 жылғы желтоқсанда бекітті. Сөйтіп, Қазақстан өзінің маңызы жағынан тарихи қадам жасап, өз ықтиярымен өзінің аумағында орналасқан ядролық қару-жарақ атаулыны, бұл аз да емес, көп те емес, мыңнан аса ядролық оқтығы бар тұп-тура 104 құрлықаралық баллистикалық ракетаны құртуды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемені мойнына алды.

Американдық әріптестерімізбен мейлінше ширақ та серпінді жүргізілген бірлескен келіссөздердің, әріптестік қатынастар орнату үшін негіз болғанын атап айтуым керек. Өйткені ядролық қару, өз еркімен ядролық жарақтан бас тартып отырған мемлекеттің қорғанысы мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жол ашу проблемалары талқыланды. Бұл проблемалардың ерекшелігінің өзі өзара сенім деңгейінің барынша биік болуын және екі жақтың да ой-ниетінің таза болуын көздейтін еді. Біз АҚШ пен Қазақстан арасындағы қарым-қатынастарда осындай өзара түсіністік деңгейіне көтерілуге қол жеткіздік деп санаймын.

Оның мәні алдыңғы күш Вашингтонда Президент Клинтон және мен қол қойған "Демократиялық әріптестік туралы хартияда" бейнеленген.

Егер тұтас Қазақстан-американ қатынастары жайында сөз қозғайтын болсақ, онда біздің Қазақстан аумағындағы ядролық жарақтың тағдыры туралы мәселені талқылаудан бастап, әр қадам сайын ұзақ мерзімді достық, өзара сенім мен құрмет қатынастарына негізделген кең ауқымды, өзара әрі жемісті ынтымақтастыққа қарай ілгерілей бердік деу керек. Қазірдің өзінде саясат, экономика, мәдениет, білім беру, экология, ғылым мен технология, денсаулық сақтау және басқа салалардағы байланысты күшейту жөніндегі уағдаластыққа қол жетті. Қазақстанның қауіпсіздігін, тәуелсіздігін, аумақтық тұтастығы мен демократиялық дамуын қамтамасыз ету мәселелерінің де маңызы мейлінше зор. Бұл салалардағы ынтымақтастық екіжақты негізде де, сондай-ақ жұмыс істеп жатқан халықаралық және аймақтық қауіпсіздік құрылымдарының: БҰҰ-ның, Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңестің, Солтүстік Атлантикалық ынтымақтастық кеңесінің шеңберінде де жүзеге асырылатын болады. Біз "он алтының" НАТО-ны кеңейту жөніндегі бастамасына да Еуропадағы және оған іргелес аудандардағы қауіпсіздік жүйесін нығайтуға қызмет ететін уақтылы әрі келешегі біршама кемел шара ретінде қараймыз. Біз үшін НАТО-ның "Бейбітшілік жолындағы әріптестік" бағдарламасының шеңберінде ашылатын аймақтық қауіпсіздік пен оған қатысушы елдердің қорғаныс әлеуетін нығайту мүмкіндігінің де айрықша маңызы бар.

Қазақстан ендігі жерде ядролық қаруы жоқ мемлекет ретінде оны таратпау режимін нығайтудағы өз рөлін күшейтуге, ядролық қаруды таратпау жөніндегі шарт бойынша халықаралық кеңес әзірлеуге белсене қатысуға әзір. Біздің ғаламдағы ортақ қауіпсіздікті нығайтуға мүдделі екеніміз күмәнсіз.

Сөз жоқ, Азия аймағының болашағына біздің айрықша көзқарасымыздың бар екені де түсінікті. Сөз орайы келгенде айту керек, Орталық Азияның басқа мемлекеттері сияқты, Қазақстанның ерекшелігінің өзі де оның бір мезгілде еуропалық әрі азиялық аймақтық халықаралық ұйымдар мен қаржы құрылымдарына мүше болуында жатыр. Азия құрлығындағы қауіпсіздік – орасан зор маңызы бар проблема, көптеген қарулы қақтығыстар дәл осында етек алып отыр, қарулы күштер мен ядролық қарудың шоғырлануы жағынан бұл Еуропадан кейінгі ең үлкен аймақ. Сонымен қатар көптеген себептерге байланысты мұнда көптеген мемлекеттердің басы бірікпей отыр. Дәл сол себептен де БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 47-сессиясының мінберінен сөйлеген кезде мен ұжымдық қауіпсіздіктің біртұтас азиялық құрылымын құрудың кезең-кезеңімен жүзеге асырылатын жоспарын ұсынған едім. Алғашқы қадам ретінде мен Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес шақыруды ұсындым, мұның өзі көптеген елдерде сындарлы пікір туғызды. Қазірдің өзінде Алматыда Азия мемлекеттері сарапшыларының, халықаралық ұйымдардың өкілдері қатысқан кездесулер өткізілді.

Қазақстанның сыртқы саясатының басым мақсаты – мемлекетіміздің шекарасының өн бойында өзіндік бір сенім мен тату көршілік белдеуін құру. Біздің саяси сөз саптауымызда "таяу шетел" аталып жүрген кеңістіктегі ахуалды да оңай деуге келмейді, сондықтан оның халықаралық істерге ден қойып отырған барша жұрттың айрықша ынтасын туғызатыны да түсінікті. Мен тарихи қалыптасқан достық, ынтымақтастық және өзара түсіністік қарым-қатынастарды, біздің халықтарымызды жүздеген жылдарға созылатын ортақ тарих біріктіретін ізгілік атаулыны сақтап қалуды жақтап келдім және жақтай беремін. Қазақстан ТМД-ға мүше елдердің экономикалық интеграциясы идеясын дәйекті түрде жақтап келеді, бұл ретте егемендік мүдделеріне қысым жасамай, ішкі істерге қол сұқпай принциптерін және әр халықтың өзінің қоғамдық құрылысының тәртібін өздігінен айқындауына деген құқығын толық құрметтей отырып, ынтымақтастығымыздың негізін сақтап қалуымыз керек. Достастыққа қатысу демократияны дамытуға қажетті саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларды қамтамасыз етуге, ұлтшылдық, шовинизм және жатсынушылық туғызып отырған, ТМД-ның біресе ана, біресе мына нүктесінде тұтанып жататын, қақтығыстарға қарсы шаралар әзірлеп, жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Сөз жоқ интеграциялық процестер біздің қарым-қатынастарымызды жоққа шығармайды, қайта жаңа тарихи және саяси болмыс шындығын ескере отырып, оларды жаңғыртуды, дамудың, өзара байланыстар мен ынтымақтастықтың оларға сайма-сай келетін жолдарын іздестіруді көздейді.

Бұрынғы кеңестік республикалардың әрқайсысы осы кезеңнің сипаты мен ұлттық ерекшелік жайындағы өз пайымына сүйеніп, саяси және экономикалық укладтың белгілі бір нұсқасына орайластыра отырып, өз таңдауын жасады. Мұндай таңдау сөзсіз құрметтелуге тиіс және оның дұрыстығына күмән келтіруге ешкімнің де хақысы жоқ. Егемен мемлекеттердің ісіне

қаруды араластыру туралы тіпті сөз қозғауға болмайды. Қандай да бір ел өзінің өмірлік мүдделері келесі бір мемлекеттің аумағында жатқанын, баз біреулердің оның ықпал жүргізетін аймағынан шығып бара жатқанын айтып байбалам салатын уақыт өтті деп үміттенемін.

Империялық пайымның мұндай жаны сірі сарқыншағының мүлде келешегі жоқ. Тарихты кері бұру мүмкін емес. Ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында ортақ қорғаныс кеңістігін ұстауға, кезең-кезеңімен экономикалық одақ құру мен бітімгершілік әлеуетті нығайтуға бағытталған күш-жігердің өткенді қалпына келтіру пиғылына ешқандай қатысы жоқ. Осы бағыттардағы іс-қимылды қолдай отырып, жаңа тәуелсіз мемлекеттер адамдардың қалыпты тіршілігін қамтамасыз ету мүддесі, олардың әлеуметтік қорғалуына кепілдіктер беру, шарасыздан қоныс аударуға жол бермеу, экономикалық тұрақтандыру мен дамудың ауқымды бағдарламаларын жүзеге асыруға жағдай туғызу үшін Достастық керек екеніне сүйенеді.

ТМД – мемлекет емес, жоғары тұрған ұлттық құрылым емес, тегі, Еуропалық Одақпен салыстыруға келетін, қалыптасқан жағдайдағы аймақтық өзара іс-қимылдың қалыпты тетігі ғана. Екеуінің арасындағы айырмашылық сол: Батыс Еуропада интеграция идеясына кемелді мемлекеттер келген болса, ТМД – әрқайсысы империялық мемлекеттің бөлігі болып келген елдер таңдап алған соның баламасы. Әрі бұл балама саналы түрде таңдап алынды, өйткені бір мемлекетте тұрып келген, күнбе-күнгі қам-қарекеті мен мұң-мүддесі бірдей жандардың адамшылық қарым-қатынасының ортақ дәнекерлерін бір сәтте қиып тастау мүмкін емес. Тәжікстан төңірегіндегі ахуалды мысалға алайықшы. Осы елге көршілес Ауғанстаннан экстремизмнің нақты ену қатерін туғызған қан төгісті қақтығыс бізді тәжік-ауған шекарасын қорғап тұру үшін ұжымдық бітімгершілік күштер жасақтауға жұмылдырды. Сонымен қатар Тәжікстанда іс-әрекет жасап жүрген саяси бағдары әртүрлі күштердің келіссөздердің "дөңгелек үстелінің" айналасына отырып, бауырын бауыры өлтіретін қарулы қақтығыстарды тоқтату жөніндегі келісімге жетуі үшін белсенді шаралар қолданылып жатыр. Біз ТМД-ның Таулы Қарабақтағы жанжалды реттеу жолындағы толассыз жүргізіліп жатқан іс-қимылы ерте ме, кеш пе табысты тиянақталатынына сенеміз. Ең бастысы – кез келген жанжалдың халықаралық деңгейде араласуды, соның ішінде қарсыласқан тараптарды келіссөз жүргізуге күш қолдану арқылы мәжбүр етуді талап еткен югославиялық қанды сценарий бойынша өршуіне жол бермеу.

Сөзімнің арқауы болған – "бейбітшілік, даму, демократия" дейтін үш әліпке орала келіп, менің бірде-бір саяси немесе экономикалық бастаманы халықтың кеңінен қолдауына ие болмайынша, іске мүмкін еместігін атап көрсеткім келер еді. Ал мұның өзі прогресс пен демократиялық жаңғыруларға қол жеткізген қоғамда ғана іске асырылуы мүмкін.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА В КОЛУМБИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ*

Нью-Йорк, 16 февраля 1994 года

МИР, РАЗВИТИЕ, ДЕМОКРАТИЯ

Уважаемые дамы и господа!

В политическом лексиконе применительно к каждому историческому периоду были аксиомы, от частого употребления звучащие сегодня как банальности. К ним я отношу и констатацию того, что распад биполярного мира, окончание эры "холодной войны" и освобождение человечества от идеологической конфронтации не привели к установлению устраивающего всех мирового порядка. В какой-то мере это так – слишком велик список политических, экономических, социальных, гуманитарных и экологических проблем, вставших сегодня перед человечеством. Однако, по моему глубокому убеждению, было бы огромной ошибкой сворачивать с этого пути. В ином случае мы вернулись бы только к тоталитаризму. Подобный откат в прошлое сведет на нет весь достигнутый прогресс в наших совместных усилиях по построению более стабильного и предсказуемого миропорядка. Шанс, полученный нами после прекращения глобальной конфронтации, уникален, и не воспользоваться им, значит, свергнуть мир в новый виток насилия.

Казахи по своей натуре, по жизненной философии оптимистичные прагматики и поэтому склонны верить, что в мире все-таки возобладает разум и естественное для человека стремление к самосохранению.

Вопрос в том, каким образом обеспечить необратимость нынешнего процесса, как способствовать интеграции бывших коммунистических стран в сообщество демократических государств? Сложность этой задачи обусловлена еще и тем, что в постсоветский период подавляющее большинство республик, образовавшихся на пространстве бывшего СССР, испытывают серьезные экономические трудности, межэтническую напряженность, не обладают опытом демократических институтов.

Анализируя современный миропорядок, невозможно отрешиться от иерархии взаимоотношений между тремя уровнями общества: личностью,

* Назарбаев Н. А. Избранные речи. Том II. 1991–1995 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. 582 с.

государством и глобальным обществом. Стагнация на любом из этих уровней, дисгармония их взаимосвязи таит в себе взрывную силу конфликтов. Что означает, например, отсутствие возможности реализовать себя, свою творческую энергию? Если политические, социальные, культурные и другие запросы граждан не будут находить необходимой поддержки государственных институтов, общества в целом, то результатом может быть только растущее недовольство, экстремизм, увлечение ложными, тупиковыми идеями. Только к застою общественного и экономического развития приводит, как свидетельствует печальный опыт бывшего Советского Союза, возведение государственных интересов в ранг абсолютной ценности.

В эту иерархию вписываются и межгосударственные отношения. Быть может, я излагаю уже известные вам истины, но парадокс нашего времени заключается как раз в том, что вновь и вновь повторяются ошибки прошлого, не соблюдаются, казалось бы, бесспорные и общепризнанные нормы международной жизни. Если мы заглянем в Устав ООН, то из главы первой извлечем мысль о том, что дружественные отношения между нациями должны развиваться на основе уважения принципов равноправия народов, без этого невозможно обеспечить национальный суверенитет на уровне взаимоотношений государств, объективно неравных по экономическому, демографическому, территориальному или военному потенциалам. Нет другого способа превратить государства в равноправных партнеров кроме как уважать суверенитет любой страны, независимо от величины ее территории, численности населения или природных богатств. На практике же этот принцип нередко приходится отстаивать именно тем государствам, которые только начинают входить в мировое сообщество.

Казахстан – не исключение. Как и любое другое молодое государство в своей внешнеполитической деятельности он стремится обеспечить защиту суверенитета, независимости и территориальной целостности, создать благоприятные условия для формирования рыночной экономики, укрепления демократических институтов, поддержанию гармоничных межнациональных отношений, обеспечению национальной безопасности. В этих целях мы разработали концепцию становления и развития Казахстана как суверенного государства. Остановлюсь на некоторых ключевых темах, которые отражены в этой концепции и, возможно, представляют для вас интерес.

Прошло уже более двух лет после распада Советского Союза и образования 15 суверенных государств. Внимание всего мира было приковано к беспрецедентной ситуации, когда ряд сложнейших проблем, унаследованных от бывшей супердержавы, нужно было решать еще, по сути, не вставшим на ноги странам, причем решать таким образом, чтобы не нанести ущерба международной стабильности. Острейшей из этих проблем, несомненно, была судьба примерно 30 тысяч единиц ядерного оружия, рассредоточенного в нескольких из них. Ситуация, как я уже сказал, была беспрецедентная, и ни в одном государственном ведомстве или политологичес-

ком центре Запада невозможно было заранее просчитать варианты ее развития. Непростые вопросы возникали один за другим: что, если будет утрачен централизованный контроль над ядерным оружием или несколько ядерных зарядов будут проданы безответственными военными или беспринципными политиками какому-либо из государств, тайно лелеящему надежду заполучить инструмент ядерного устрашения? Что если произойдет утечка технологии или эмиграция в "нежелательные страны" специалистов-атомщиков, ставших ненужными своему отечеству? Что если в результате ослабления внимания государственных и военных органов к охране атомных объектов ядерное оружие попадет в руки террористических групп и так далее. Все эти опасения не были беспочвенными. Развитие любого из перечисленных сценариев могло бы затронуть интересы всего международного сообщества. Тем более что на рубеже 1990-х годов обозначился консенсус вокруг признания проблемы предотвращения распространения ядерного оружия как приоритетной задачи в деле обеспечения международной безопасности.

Будем реалистами и признаем, что именно фактор присутствия ядерного оружия на территории ряда республик бывшего СССР был главным побудительным мотивом избранного Соединенными Штатами и другими западными государствами курса на активную поддержку процессов демилитаризации, демократизации и экономической трансформации в новых государствах. За решением США выделить свыше 1 млрд. долларов на содействие безопасному демонтажу ядерного оружия и создание системы предотвращения распространения оружия массового уничтожения в Беларуси, Казахстане, России и Украине последовала серия интенсивных переговоров, как двусторонних, так и многосторонних, о порядке реализации в изменившейся ситуации Договора о сокращении и ограничении стратегических наступательных вооружений.

Руководители Беларуси, Казахстана, России и Украины в Алматинской декларации, принятой в декабре 1991 года, определили механизм совместного контроля над функционированием ядерного арсенала, недопустимости каких-либо сбоев в поддержании необходимого уровня ядерной безопасности в формированиях стратегических ядерных сил, а также подтвердили приверженность международным обязательствам СССР в области сокращения стратегических наступательных вооружений.

Договор СНВ-1, или как его называют здесь СТАРТ-1, и Лиссабонский протокол были ратифицированы Парламентом Казахстана в июле 1992 года, а Договор о нераспространении ядерного оружия – в декабре 1993 года. Таким образом, Казахстан, сделав исторический по своему значению шаг, добровольно взял на себя обязательства обеспечить уничтожение всего ядерного оружия, расположенного на его территории, а это ни много ни мало, 104 межконтинентальные баллистические ракеты более чем с тысячью ядерными боеголовками.

Должен отметить, что совместные с американскими партнерами переговоры, а они были весьма интенсивными, заложили основу для установления партнерских отношений. Ведь обсуждались проблемы ядерного оружия, путей обеспечения обороны и безопасности государства, добровольно отказывающегося от ядерного арсенала. Уже сама специфика этих проблем предполагала максимальный уровень доверительности и убежденности в чистоте мотивов каждой из сторон. Думаю, что нам удалось выйти на уровень такого взаимопонимания между Казахстаном и США. Суть его отражена в подписанной позавчера в Вашингтоне Президентом Биллом Клинтон и мной "Хартии о демократическом партнерстве".

Если говорить о казахстанско-американских отношениях в целом, то можно сказать, что, начиная с обсуждения вопроса о судьбе ядерного арсенала на территории Казахстана, мы шаг за шагом шли к полномасштабному, взаимовыгодному и продуктивному сотрудничеству, основанному на долгосрочных отношениях дружбы, взаимного доверия и уважения. Уже достигнуты договоренности об усилении контактов в сфере политики, экономики, культуры, образования, экологии, науки и технологии, здравоохранения и других. Весьма важное значение имеют вопросы обеспечения безопасности, независимости, территориальной целостности и демократического развития Казахстана. Сотрудничество в этих сферах будет осуществляться как на двусторонней основе, так и в рамках действующих международных и региональных структур безопасности: ООН, Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе, Совет Североатлантического сотрудничества. Мы рассматриваем инициативу "16-ти" по расширению НАТО как своевременную и весьма перспективную акцию, которая послужит укреплению системы безопасности в Европе и прилегающих регионах. Для нас особую важность представляют открывающиеся в рамках программы НАТО "Партнерство во имя мира" возможности укрепления региональной безопасности и оборонительного потенциала участвующих в ней стран.

Как государство, не обладающее ядерным оружием, Казахстан отныне готов усилить свою роль в укреплении режима его нераспространения, активно участвовать в подготовке международного совещания по договору о нераспространении ядерного оружия. Мы, безусловно, заинтересованы в укреплении общей безопасности на планете. Несомненно, понятен наш особый взгляд на будущее Азиатского региона. К слову, феномен Казахстана, как и других государств Центральной Азии, заключается в том, что они являются одновременно членами и европейских, и азиатских региональных международных организаций и финансовых структур.

Безопасность на азиатском континенте – проблема огромной важности. Именно здесь полыхает много вооруженных конфликтов. После Европы это самый крупный регион по концентрации вооруженных сил и ядерного оружия. Между тем в силу разных причин многие государства здесь разобщены. Именно поэтому, выступая с трибуны 47-й Генеральной Ассамблеи

ООН, я предложил поэтапный план создания единой азиатской структуры коллективной безопасности. В качестве первого шага мною было предложено созвать Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА), что нашло позитивный отклик во многих странах. В Алматы уже состоялись встречи экспертов азиатских государств с участием представителей международных организаций.

Приоритетная цель внешней политики Казахстана – создание своего рода пояса доверия и добрососедства по всему периметру границ государства. Ситуация в пространстве, которое в нашем политическом обиходе обозначается как "ближнее зарубежье", совсем не простая и, естественно, вызывает живой интерес всех занимающихся международными делами. Я был и остаюсь сторонником сохранения исторически сложившихся отношений дружбы, сотрудничества и взаимопонимания, всего доброго, что связывает наши народы столетиями общей истории. Казахстан последовательно отстаивает идею экономической интеграции стран – членов СНГ, подчеркивая, что без ущемления интересов суверенитетов, при полном уважении принципов невмешательства во внутренние дела и права каждого народа самому определять правила собственного общественного устройства, нужно сохранить основу нашего сотрудничества. Участие в Содружестве позволяет обеспечить необходимые политические и социально-экономические условия для развития демократии, сообща вырабатывать и осуществлять меры против возникающих то в одной, то в другой точке СНГ вооруженных конфликтов, спровоцированных национализмом, шовинизмом и ксенофобией.

Безусловно, интеграционные процессы не исключают, а, наоборот, предполагают трансформацию наших отношений с учетом новых исторических и политических реалий, поиска адекватных им путей развития, взаимосвязей и сотрудничества. Каждая из бывших советских республик сделала свой выбор в пользу того или иного варианта политического и экономического уклада, исходя из собственного понимания специфики момента и национальных особенностей. Этот выбор подлежит безусловному уважению, и никто не вправе подвергать сомнению его правильность. Недопустимо и рассуждать о возможности вооруженного вмешательства в дела суверенных государств. Надеюсь, что миновало время, когда какая-либо страна вдруг объявляла, что ее жизненные интересы распространяются на территорию того или иного государства, что кто-то начинает уходить из зоны ее влияния.

Такого рода рецидивы имперского мышления абсолютно бесперспективны. Историю вспять не повернуть. Усилия же по поддержанию общего оборонного пространства в целях обеспечения коллективной безопасности, поэтапному образованию экономического союза и укреплению миротворческого потенциала не имеют ничего общего с намерением восстановить старое. Поддерживая действия в этих направлениях, новые независи-

мые государства исходят из того, что Содружество необходимо в интересах обеспечения нормальной жизни людей, гарантий их социальной защиты, предотвращения вынужденной миграции, создания условий для экономической стабилизации и реализации масштабных программ развития.

СНГ – это не государство, не наднациональное образование, а нормальный в создавшихся условиях механизм регионального взаимодействия, сравниваемый с Европейским союзом. Разница в том, что в Западной Европе к идее интеграции пришли уже зрелые государства, а СНГ – альтернатива, избранная странами, каждая из которых была частью имперского государства. И альтернатива эта избрана совершенно осознанно, так как невозможно мгновенно разрубить общие узы человеческих отношений людей, проживавших в одном государстве, повседневные заботы и тревоги которых во многом схожи.

Взять, к примеру, ситуацию вокруг Таджикистана. Кровавопролитный конфликт, породивший реальную опасность прорыва в эту страну экстремизма из соседнего Афганистана, мобилизовал нас на создание коллективных миротворческих сил для прикрытия таджикско-афганской границы. Принимаются также активные меры, чтобы действующие в Таджикистане силы различной политической ориентации сели бы за "круглый стол" переговоров и достигли согласия о прекращении братоубийственных вооруженных столкновений. Мы исходим из того, что рано или поздно увенчаются успехом непрекращающиеся коллективные усилия СНГ по урегулированию конфликта в Нагорном Карабахе. Главное – не допустить эскалации любого конфликта по кровавому югославскому сценарию, потребовавшему международного вмешательства, в том числе силового принуждения противоборствующих сторон к диалогу.

Вновь возвращаясь к триаде, составившей тему моего выступления "Мир, развитие, демократия", я хотел бы подчеркнуть, что ни одно политическое или экономическое начинание невозможно реализовать, если ему не будет обеспечена широкая народная поддержка. А такое возможно лишь в государстве, добившемся прогресса в демократических преобразованиях.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ В ШТАБ-КВАРТИРЕ ООН*

Нью-Йорк, 16 февраля 1994 года

"ПРИОРИТЕТНОЙ ЦЕЛЬЮ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РК ЯВЛЯЕТСЯ СОЗДАНИЕ СВОЕГО РОДА ПОЯСА ДОВЕРИЯ, ДОБРОСОСЕДСТВА ПО ВСЕМУ ПЕРИМЕТРУ ГРАНИЦ РЕСПУБЛИКИ"

Главное устремление Казахстана – стать одним из крупнейших поставщиков нефти, а главная его проблема – выход в теплые моря для экспорта своей нефти.

Важным событием было подписание Казахстаном в апреле прошлого года крупного контракта с американской компанией "Шеврон" на разработку месторождения нефти, которое охарактеризовал как "главное Аляскинскому месторождению". Это совместное предприятие начало работу экспортировать нефть и зарабатывать деньги. В проекте 80 процентов прибыли – казахстанские и 19 – американские. В конце прошлого года мы создали консорциум по нефти и газу – крупнейший в мире, куда входит также американская компания "Мобил ойл".

Кроме Шеврона в Казахстане будет действовать консорциум по западно-казахстанской части газонефтеносного района, где, по прогнозам, содержится 25 млрд. тонн извлекаемых углеводородов. Я думаю, что при хорошем привлечении инвестиций Казахстан мог бы стать крупным экспортером сырой нефти на международный рынок, поскольку наша собственная потребность составляет всего 20 млн. тонн. Мы сегодня добываем 27 млн. тонн.

В настоящее время мы, безусловно, должны искать пути транспортировки этой нефти. Сейчас на первом этапе безальтернативной и, по нашей договоренности, осуществимой является прокладка нефтепровода через территорию России на Новороссийск, где возможна транспортировка примерно 15–17 млн. тонн, что нашу потребность обеспечит на ближайшие 80 лет. В связи с тем что мы настроены добывать в начале следующего века до 100–120 млн. тонн, безусловно, нам надо искать альтернативные выходы на мировой рынок. Это для нас очень важный вопрос.

* Газета "Казахстанская правда", 19 февраля 1994 года.

Вся проблема Казахстана, который полностью обеспечивает себя продовольствием и экспортирует продовольствие, включается в скорейшем выходе в теплые моря и на международные рынки. Советский Союз, как известно, все наши республики завязал через Россию с Европой, и других выходов нет. Поэтому мы ищем железнодорожные выходы через Китай, с которым соединили железную дорогу, и через Китай на Тихий океан. А что касается альтернативных нефтепроводов, то рассматриваются проекты на юг, то есть выход через Иран в Персидский залив, через Иран в Турцию на Средиземное море, через Каспий и Кавказ в Средиземное море.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ө. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ЕГЕМЕН ҚАЗАҚСТАН" ГАЗЕТІНІҢ
БАС РЕДАКТОРЫ НҰРЛАН ОРАЗАЛИНГЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ***

Алматы, ақпан 1994 жыл

**ІРГЕЛІ ЕЛДЕРМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ҚАЛЫПТЫ ҰСТАУ –
ҮЛКЕН САЯСАТТЫҢ МАҚСАТЫ**

Н. Оразалин:

– Сапардың мән-жайы мен саяси қажеттілігі туралы қысқаша не айтуға болар еді?

Н. Назарбаев:

– Үлкен мұхиттың ар жағында жатқан ұлы ел бізді қашан ел деп, қазақты қашан халық деп танып еді?! Міне, мәселенің бәрі де, толқу мен тебіреністің түп төркіні де осында... Елбасы менің де, ұшақ қанатына қонып менімен Америкаға бірге бара жатқан әрбір делегация өкілінің де жүрегі мен сезімін қозғап отырған жауапкершілік жүгінің салмағы да осында...

Иә, біз бұл сапарға Америка Құрама Штаттарының Президенті Билл Клинтон мырзаның ресми шақыруымен бара жатырмыз. Бұл қатардағы сапар емес. Бұл "аттың жалы, түйенің қомында" жүретін асығыс, атүсті кездесу де емес. Бас-аяғы әбден шындалған, әрбір құжаты тиісті орындар мен мекемелердің көз майын тауысып, ұзақ дайындалған сапар. Амандық болса, елге елдігімізге қажет біраз маңызды тарихи қағаздарға қол қойылуы тиіс. Ол құжаттар негізінен республиканың бүгінгі таңдағы қауіпсіздігі мен қорғанысын, экономикалық тығырықтан шығу жолдарын қарастыруға бағытталып отыр.

Әрине, дербестік деген жақсы ұғым, қасиетті ұғым. Дербестік сөзі айтылса, намысы оянып, делебесі қозбайтын пенде жоқ. Адам баласы жұмыр басты пенде ғой. Жүрек, сезім, көңіл ахуалы дейтін ерекше әлем – ол да сол адамға тән қасиеттер. Отан деген сөздің төркінінде де осы бір қайталанбас қасиеттер жатады. Дербестіктің бастауы да сол сезімдерде. Дербестік дәйекті болу үшін тек эмоция мен сезім жетегіне ере беруге болмайды. Ақыл-айла, ой, парасат та керек. Сонда ғана ел дербестігін сақтар басты критерийлердің – қауіпсіздік пен қорғаныстың, экономика мен сыртқы саясаттың тамыры берік болады.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 22 ақпан 1994 жыл.

Қазақстан өзінің бүгінгі геосаяси жағдайында кім-кіммен де, қай елмен де қарым-қатынасын қалыпты дипломатиялық дәрежеде ұстауы керек. Бүгінде әлемдік ірі проблемалардың бірде бірі Америка Құрама Штаттарының араласуынсыз шешілмейтіні ешкімге жасырын сыр емес. Ендеше, мұндай беделді, ықпалды елмен саяси қарым-қатынасымыздың дұрыс болғаны, бірізді болғаны біз үшін пайдалы. Іргелі жұрттан іргені аулақтатпау – үлкен саясаттың міндеті. Сапарымыздың түп-төркінінде жатқан мақсат осы. Оның үстіне, Америкадағы билік тізгінін ұстап отырған бүгінгі жаңа жас басшылар – Клинтон да, Гор да жиырмасыншы ғасыр үшін ғана емес, келер жиырма бірінші ғасырға да жұмыс істеп жатқан болашақтары зор саясаткерлер. Бұл басшылармен ұзақ мерзімдік байланыс орнату еліміздің ертеңі үшін дұрыс қызмет етері анық. Бұл сапар ел ертеңі мен ертеңгі ұрпақ қамына керек. Екі ел арасындағы сенімді орнықтыру бүгінгі бізге де, болашақ балаларымызға да қажет. Ел үшін, елдігімізді алдағы ғасырға аман алып өту үшін қажет.

Н. Оразалин:

– *Саясат жолы жіңішке екенін білеміз. Тар екені де, тайғанақ екені де белгілі. Осы тұрғыдан алғанда сапарға байланысты әлі де көңіл төрінде жатқан әлдебір, әттең, немесе осымыз қалай болар екен деген түйткіліңіз жоқ па?*

Н. Назарбаев:

– Жоқ. Бұл жолы көңілде жатқан еш түйткіл, күмән жоқ. Бұл саяси мәні зор сапар. Жаңа айттым ғой. Сапар жан-жақты, әрі ұзақ дайындалды.

Н. Оразалин:

– *Өзіңіз айтпақшы, Қазақстанның бүгінгі геосаяси жағдайы аса күрделі ғой. Батыс пен Шығыста жатқан көршілеріміздің көңіл-күйі бар дегендей...*

Н. Назарбаев:

– Діңгегі берік тәуелсіз елдің қай-қайсысы да қай кезде болмасын көршілермен санаспаушы ма еді?..

Санасқан. Бірақ санасу бар да, ығына құлау бар. Алғашқысы – өркениеттіліктің, құрметтің белгісі, ал соңғысы – жалтақтық. Көп жалтақтаған адамның жарға соғылатыны секілді, жалтақ саясат та елді жақсылыққа апара бермейді. Көршілер демекші... Біздің бұл жолғы сапарымыз, әлбетте, біреуге ұнар, біреуге ұнамас. Бірақ, өзін де, өзгені де сыйлай білер мәдениетті елдер мен парасатты басшылар тарапынан бұл сапарымыздың дұрыс қолдау табарына еш күмәнім жоқ. Басқасын айтпағанда, мына ақ қанатты алып ұшаққа мініп, еш жерге қонбай Америкаға тура ұшып бара жатқанымыздың өзі біраз қызығу мен қызғаныш сезімін тудырады даусыз...

Биік елмен биіктен тұрып, терезенді тең ұстап сөйлеспесең болмайды. Үлкен саясат қалың орман секілді. Адасқаның – біткенің. Өзіңді қойшы, бәрінен қиыны тағдырын саған сеніп тапсырған елдің обалына қалуың мүмкін. Ауыры сол. Елдің, халықтың тағдырымен ойнау – қауіпті. Тарихта, үлкен саясатта мұндай жағдайлар аз болған жоқ. Біздің әрекетіміз адал, қимылымыз тура, таза, мақсатымыз айқын. Біздің өз жолымыз бар. Сол алған бетімізден қайтуға, түскен жолымыздан шығуға, бұрылуға болмайды. Біз ертеңге жұмыс істеуіміз керек!

Н. Оразалин:

Қалған әңгімені уақыт өзі көрсетер, – дегендей, Нүрекең бәрімізге ойлы сыңайда барлай қарады. Дәл осы сәт маған осы бір ойдың астарында салмақты, сырбаз мұң, салдарлы парасат жатқандай көрінді.

**ПОЗДРАВЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ГЕРОЮ ОЛИМПИАДЫ ВЛАДИМИРУ СМИРНОВУ***

Алматы, 22 февраля 1994 года

Этот успех, говорится в телеграмме, имеет особое значение для нашей республики, команда которой впервые представляет на Олимпиаде Казахстан как самостоятельное суверенное государство. Мы гордимся спортивным подвигом земляка, ставшим замечательным примером для казахстанских спортсменов и всей молодежи республики.

Я искренне желаю Владимиру Смирнову новых побед, олимпийского золота, здоровья, счастья и семейного благополучия.

* Газета "Казахстанская правда", 22 февраля 1994 года.

ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИИ ДЛЯ ИНОСТРАННЫХ И ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЖУРНАЛИСТОВ ОБ ИТОГАХ ДВУХ ОФИЦИАЛЬНЫХ ВИЗИТОВ В США И ФРАНЦИЮ*

Алматы, 21 февраля 1994 года

Вернувшись из США и Франции, Президент Казахстана в понедельник на пресс-конференции поделился не только итогами двух этих визитов, но и своими взглядами на взаимоотношения с Россией.

Главный документ, подписанный в итоге, – "Хартия о демократическом партнерстве между Республикой Казахстан и Соединенными Штатами Америки", охватывающая вопросы политики, экономики, обороны, науки и техники, экологии и другие. В нем содержатся гарантии безопасности, предоставляемые Казахстану со стороны США, а также оговариваются условия многостороннего сотрудничества в программе НАТО "Партнерство ради мира", что само по себе, уточнил он, отнюдь не является вступлением Казахстана в Североатлантический блок.

Президент США объявил о значительном увеличении размеров финансовой помощи Казахстану – до 311 миллионов долларов.

Остановка, сделанная в Париже по просьбе Президента Франции Франсуа Миттерана, вылилась в беседу о ходе реализации ранее достигнутых французо-казахстанских договоренностей. Одна из новых договоренностей состоит в том, что знаменитая парижская высшая административная школа примет в свои стены большую группу учащихся из Казахстана.

Вопрос агентства "Рейтер":

– Российские интересы в Казахстане...

– Российские интересы в Казахстане, как и казахстанские интересы в России, всегда есть и будут. И потому ни одной крупной или мелкой международной программы мы не разрабатываем без приглашения к участию в ней российской стороны.

* Газета "Известия", 23 февраля 1994 года.

Журналисты, участвовавшие в пресс-конференции, проявили живой интерес к фактам, приведенным в сообщениях корреспондентов "Известия" относительно "подчеркнуто независимой от политики Москвы" позиции казахстанского Президента во время американского визита.

– Положение дел в России всех интересует. Кадровые перестановки в российском правительстве заботят и американскую администрацию – к каким изменениям политического курса они могут привести? Я всегда отвечал на эти расспросы так: ставку надо делать не на фамилии, а на процесс демократизации, экономических реформ, проходящий в России. Я не считаю нынешнее правительство В. Черномырдина консервативным – во-первых, потому, что хорошо знаю самого Черномырдина, во-вторых, в правительстве остаются и Чубайс, и Шохин, а Гайдар и другие, работая в парламенте, могут продолжать оказывать действенное влияние и помощь. Процессы, уже свершившиеся в России, никому не удастся повернуть вспять. И им, этим процессам, необходимо помогать – это я всегда подчеркивал в Америке.

– По поводу утверждения, будто "Казахстан продал Байконур, не учитывая интересов России"...

– Не продан и Семипалатинский полигон – речь шла исключительно о технической помощи со стороны США в проведении там необходимых научных исследований последствий ядерных испытаний и оказании содействия в реабилитации пострадавших от них территории и населения.

В отношении подлежащих демонтажу стратегических ракет, Казахстан рассчитывает лишь на компенсацию стоимости высокообогащенного урана, составляющего основную "начинку" ядерных боеголовок.

Биллу Клинтону не было никакой необходимости убеждать своего гостя в необходимости строительства нефтепровода от Тенгиза к Новороссийску, его сооружение уже близко к завершению, и Россия является одним из полноправных участников строительства. Однако проектная мощность новороссийского нефтепровода составляет всего 17 млн. тонн нефти в год, тогда как, по расчетам, из районов Северного Прикаспия Казахстан намерен экспортировать 50–60 млн. тонн. Если заглядывать в XXI век, то, конечно же, одним этим нефтепроводом не обойтись, и прокладка мощной нефтяной магистрали на юг, через Турцию и Иран, выход не только к Черному морю, но и к Персидскому заливу становится просто необходимостью.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ТЫҢ ЖӘНЕ ТЫҢАЙҒАН ЖЕРЛЕРДІ
ИГЕРУДІҢ 40 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН САЛТАНАТТЫ ЖИЫНДА
СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ***

Ақмола, 25 ақпан 1994 жыл

**"БІЗ ПАЙДА БОЛҒАН ПРОБЛЕМАЛАРДЫ ДЕРБЕС ШЕШЕМІЗ ЖӘНЕ
ТЫҢҒА ЖАҢА ТЫНЫС-ТІРШІЛІК БЕРЕМІЗ"**

"Әр елдің жылнамасында дәуірлік сипаттағы оқиғалары бар. Олардың мәнін, ауқымдылығы мен қоғамдық-саяси дамудың бүкіл барысына әсерін тек қазіргі заманмен тығыз бірлестікте алынған тарихи талдау айқындамасы тұрғысынан ғана объективті түрде бағалауға болады. Басқа да тәуелсіз мемлекеттер тәрізді бұрын орасан зор біртұтас елдің құрамына кірген Қазақстан үшін мұндай оқиға тыңды игеру болғаны сөзсіз. Қалыптасқан түсінік бойынша 40 жылдық мерейтойлар қатарына жатпағанымен, бұл салтанатты өткізуге шешім қабылданды, өйткені тың дастаны республиканың келбетіне ғана емес, сонымен қатар қазақстандықтардың, бұрынғы Кеңес Одағының барлық халықтары өкілдерінің бірнеше ұрпағының тағдырына да әсері тұрғысынан алғанда шын мәнінде ерекше құбылыс.

Мұндай даталар айқын белгіленген идеологиялық міндеттер мен құлашты кеңге сілтеу арқылы өткізіліп келген бұрынғы жылдарға қарағандағы айырмашылығы – біз бүгін мүлдем басқа шындықпен өмір сүре отырып, істің мәнісіне принципті тұрғыдан жаңаша қарауға тиіспіз.

Прогресшіл және шын мәніндегі ерлік өнегелерінің бәрін ешқандай төмендетпестен, тыңның қазіргі мәселелеріне сындарлы тұрғыдан қарау қажет, олардың көпшілігі бізге мұра боп қалған және төтенше күрделі сипатқа ие болып отыр. Олар экономикалық қана емес, сонымен қатар саяси, әлеуметтік және, тіпті, психологиялық салаларда да жатыр. Тың ардагерлері, олардың қазіргі ұрпақтары мұны басқалардан жақсы түсінеді. Ұлы еңбек, бүкілхалықтық ерлік арқылы қол жеткен табыстардан айырылып қалмауға біздің бәріміз де мүдделіміз.

Қазіргі ғарыштық өлшемдермен алғанда да аса зор бұл жоба басталған кезде, осының бәрі соның атымен және соның игілігіне істеліп жатқан КСРО тәрізді аса зор держава өз мойнына түскен қиындықтарды көтере алмай, ыдырап кетеді деп ешкім болжай да алмаған болатын. Экономикалық тұрғыдан өте ауыр болатын тәуелділікке түсіп қалмай, өз халқын тойындыру, ин-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 1 наурыз 1994 жыл.

дустрияның дамуына қолдау көрсету үшін елге мол астық, азық-түлік қажет болды.

Аса зор күш жұмсау арқылы астық пен азық-түлік алуға қол жеткізілді. Мұның бәрі үшін басты қиындықты осы идея мен жарқын болашағына әулиедей сенген осы ел үшін жан аямай еңбек еткен адамдар көтерді, олар өмірден алған аз ғана игілікке шын жүректен қуана отырып, толып жатқан қиындықтарды жеңіп шықты. Қазір жас еліміз – Қазақстан Республикасы, оның халқы, тың – өздерінің тағдырына айналған оны көтерушілердің бәрі пайда болып отырған мәселелерді дербес шешуге, оған жаңа өмір беру үшін бәрін істеуге мәжбүр болып отыр. Алғашқы тың игерушілер деген ардақты атқа ие болған адамдар да оқиғалардың мұндай бетбұрысын болжай алмаған болатын және олар тарих алдында да, өз ар-ұяты алдында да кінәлі емес.

Егер тарихқа тіке қарасақ, мұның көрінісі біршама басқаша болып шығады. Тың дастаны Қазақстанда 20-сыншы жылдардың аяғында-ақ басталған болатын. 1928 жылғы сәуір және мамыр айларында БКП (Б) Орталық Комитетінің Саяси Бюросы елдегі азық-түлік мәселесін шешу үшін Қазақстан мен Украина аумағында ірі астық және мал өсіру шаруашылықтарын құру туралы шешімдер қабылдады. Жаңа совхоздар ұйымдастыруға қолдау көрсету жөніндегі комиссия құрылды.

Қазақстанның егіншілік халық комиссары Ғ.К.Тоқтабаев олардың құрылысы жөніндегі арнайы өкіл болды. Комиссия КСРО-дағы барлық жаңа астық шаруашылықтарының тең жартысы Қазақстанда құрылады деп белгіледі. Бұдан кейінгі екі жыл ішінде бір жарым миллион гектарға жуық жер жыртылып, 19 жаңа совхоз құрылды. Осы бағдарлама бойынша тиісті қаржы ресурстары бөлініп, техниканы көптеп әкелу ұйымдастырылды. Еңбек ресурстары ретінде негізінен жергілікті тұрғындар, соның ішінде қазақтар тартылды. Тек 1929 жылы ғана 60 мыңға жуық қазақ астық шаруашылықтарында жұмыс істеуге кірісті. Қазақ жастары үшін жер-жерлерде тракторшылар курсы ұйымдастырылды. Жаңа жерлерді игерумен сол кезде жұмыс істеп тұрған колхоздар да айналысты.

Тың және тыңайған жерлерді игерудің жаңа кезеңі 1940 жылы, КСРО халық комиссарлары кеңесі мен БКП (Б) Орталық Комитетінің "КСРО-ның шығыс аудандарындағы, Алтай және Красноярск өлкелеріндегі, Новосибирск, Омбы, Челябинск облыстарындағы, Ақмола, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Семей және Шығыс Қазақстан облыстарындағы совхоздар мен колхоздарда астық шаруашылығын одан әрі көтеру туралы" Қаулысы шыққаннан кейін басталды. Онда Қазақстандағы егіс алқабы тағы бір миллион гектарға ұлғайтылуға тиіс екендігі белгіленіп, мұнда Ресей мен Украинаның орталық аудандарынан 25 мың адамды көшіріп әкелу көзделді. Ұлы Отан соғысының басына қарай жаңа жерлердің 760 мың гектарға жуығы игерілді. Бұл жұмыс соғыс кезінде де жалғастырылды. Елдің сол кезде жау басып алған Украинаның астықты алқабынан және Ресейдің кейбір облыстарынан уақытша айырылып қалғандығын еске алсақ, мұның маңыздылығы

көзге көрініп-ақ тұр. Майданды азық-түлікпен қамтамасыз етіп, аса зор тыл аумағындағы адамдарды аштық өлімнен құтқарған соғыстың сұрқай жылдарындағы Қазақстан диқандарының еңбегі баға жеткізгісіз. Бұл диқандардың негізінен әйелдер, балалар мен қарттар болғандығын да есте ұстауымыз керек".

"Соғыстан кейінгі алғашқы жылдарда басқа да республикалар сияқты Қазақстанның алдында халық шаруашылығын, оның ішінде ауыл шаруашылығын қалпына келтіру міндеті тұрды. Оның үстіне, Қазақстан қолда барының бәрін барлығымен туысқандарша бөлісті. Ресейдің, Украинаның, Беларусьияның және басқа да республикалардың талқандалған аудандарына азық-түлік өнімдері, мал басын қалпына келтіру үшін мал, көптеген басқа да заттар жөнелтілді. Елге қайтып жатқан майдангерлермен өз совхоздарымыз бен колхоздарымыздың кадрлар құрамы нығайтылды, олардың мәшине парктері әр алуан техникамен толықтырылды, селоны электрлендіру жұмысы жүргізілді. Тек 1953 жылы ғана Қазақстан қалаларынан шаруашылықтарға, мәшине-трактор стансаларына тоғыз мыңнан астам мамандар жіберілді. Бұл орайда республика алдында азық-түлікпен тек өзін ғана қамтамасыз етіп қоймай, сонымен қатар бүкіл елге көмектесу міндеті тұрды.

Әрине, ол жылдарда ірі қателіктер болмай қойған жоқ, бұл әкімшіл науқаншылдықтың салдары болатын. Және де бұл қателіктер, өкінішке қарай, бұдан кейінгі жылдарда да қайталанды. Мысалы, астық шаруашылығын көтерудің айқайшыл ұранын көтеріп, кезекті "жорық" жариялай отырып өмірлік маңызы бар басқа салалар мүлде ұмыт қалдырылды. Сөйтіп, күштеп мобилизация жасаудың, тар өрісті міндеттерге күш-жігерді шоғырландырудың жиілеп кетудің салдарынан Қазақстан мал шаруашылығынан орасан зор зардапқа ұшырады.

1928 жылдан 1954 жылға дейінгі кезеңде ірі қара мен жылқы саны тең жартысына жуық қысқарды. 30-жылдардың орта тұсындағы 20 миллион қой мен ешкінің екі жарым миллионнан сәл ғана астамы қалды. Тек 1954 жылға таман олардың санын 18 миллионға жеткізудің сәті түсті. Түйе шаруашылығы іс жүзінде толық жойылып кетті, ол, айтқандайын, күні бүгінге дейін тіпті аз мөлшерінде де қалпына келтірілмеген.

60-жылдардың бас кезінде соғыс әлсіреткен ауылшаруашылығы және, атап айтқанда, елдегі астықтың жағдайы елеулі алаңдаушылық туғыза бастады. Шұғыл шараларсыз қиындықтан шығу мүмкін болмады, оның үстіне одақ экономикасының бүкіл дамуына қатер төнді, өнеркәсіп және ауылшаруашылық өндірісінің даму қарқыны арасында орасан зор сәйкессіздік пайда болды. Міне, сол кезде СОКП Орталық Комитетінің 1954 жылғы ақпанаурыз пленумы тың және тыңайған жерлердің орасан зор алқабын қысқа мерзімде игеру міндетін бірінші орынға қойды.

Негізгі үміт Қазақстан даласына артылды.

Дүниежүзілік практикада теңдесі жоқ осынау эксперименттің ауқымы мен қарқыны туралы мына бір деректерге қарап та бағамдауға болады:

1954 жылдың өзінде-ақ Қазақстанда 8,5 миллион гектар, келесі жылы 9,4 миллион гектар жер жыртылды.

1956 жылы 20 миллион гектар жер жалпы айналымға енгізілді, мұның өзі жоспардан үш есе асып түсті. 60-жылдардың басына қарай жыртылған егіс алқабы 32 миллион гектардан асты, оның ішінде астықты алқап – 22 миллион гектарға жетті. Осы жылдар ішінде республикада 600-ге жуық совхоздар пайда болды, ауылшаруашылық техникасы мен автокөліктің саны талай есе өсті. Осы мақсаттарға орталықтан да, сондай-ақ республика бюджетінен де орасан мол мөлшерде күрделі қаржы жұмсалды. Жалпы алғанда, меншіктің түрлі формасындағы 23 мың кәсіпорын – Қазақстанның қазіргі кездегі агроөнеркәсіп кешені осындай.

Алға қойылған міндетті шешудің сәті түскен тәрізді. Астық өндірісі республика бойынша жалпы алғанда үш жарым есе, ал солтүстік аймақта төрт жарым есе өсті. Бұл ретте астық сатып алу көлемі іс жүзінде бес есе артты. Қазақстан 1956 жылы тұңғыш рет елімізге миллиард пұт астық берді, ал бұған дейін, тіпті жақсы жылдар дегеннің өзінде 100-110 миллион пұт астық беретін. Сонда оны өткізуден түскен табыс миллиард сомға жуық болды. Бұл елдің астық балансындағы сан және сапа тұрғысындағы секіріс болатын.

Нақ сол жылдарда астықтың жалпы түсімінде бидайдың үлес салмағы күрт өсті: Қазақстан бидайдың күшті және қатты сорттарын өндіруде алдыңғы орынға ие болды, бүгінгі таңда да ТМД елдерінің арасында осы орынды ұстап келеді.

Тың, еліміз үшін тек мол астық қана емес. Оның индустриялық дамуына да қуатты серпін берілді. Тек 1953 жылға таман одақтың өнеркәсіп орындарында трактор шығару 17 есеге жуық, ал астық комбайнын шығару – 140 есе өсті. Бұл арада басқа ауылшаруашылық техникасы мен жүк автокөлігін айтып та тұрғанымыз жоқ. Мыңдаған заводтар мен фабрикалар Қазақстанның астықты алқабы үшін тапсырыстар алды. Өз ресурстары мен табиғи байлықтарына негізделген Қазақстанның өзінің де өнеркәсіптік әлеуеті күрт ұлғайды. Тың секілді ол да бүкіл біртұтас мемлекетке жұмыс істеуде. Тек ауыл шаруашылық техникасын шығаруға 18 ірі өндірістік бірлестік мамандандырылды. Сервистік қызмет көрсету жөніндегі "Казаггореммаш Холдинг" компаниясы бүгінгі қатаң жағдайдың өзінде де ойдағыдай жұмыс істеуде, оған машиналар мен жабдықтарды жасап, жөндейтін 52 кәсіпорын кіреді. Жаңа индустриялық кәсіпорындар бой көтерді, өнеркәсіп орталықтары қалыптасты, темір жол магистральдары мен автомобиль жолдары төселді, жаңа қалалар мен селолар пайда болды, ескілер осы заманғы келбетке ие болды.

Селода мәдениет, денсаулық сақтау, білім беру, сауда мен қызмет көрсету салалары дамыды.

Ауылшаруашылық ғылымы да қолданыс тауып, дами түсті, ол бұған дейін ондаған қауқарсыз ғылыми-зерттеу мекемелерінен тұратын. Бүгінгі

таңда біздің ауылшаруашылық Ғылым академиясы 32 ірі мамандандырылған институт пен жеті ғылыми-өндірістік бірлестікті біріктіреді. Олар іс жүзінде саланың барлық бағыттары бойынша зерттеу жүргізуде. Алғашқы тың игерушілердің бірі – академик А.И.Бараев атындағы ғылыми-зерттеу институтының талдамалары дүние жүзінің көптеген елдеріне мәлім болып, танылып отыр. Республикада агроөнеркәсіп кешенінің жоғары және орта буын мамандарын даярлау үшін жеткілікті дәрежеде берік материалдық-техникалық база құрылды.

Бұл көтерілген тыңның бізге берген нәрселерінің қысқаша тізбесі ғана. Бірақ осындай істердің сыртында қарапайым адамдардың орасан зор еңбегі, көптеген қайталанбас тұлғалардың – әртүрлі деңгейдегі ұйымдастырушылар мен басшылардың жарқын таланты жатыр.

Олардың көпшілігі, қазір де біздің арамызда жұмыс істеп жүр, мен олардың көпшілігін біздің экономикамыз бен бүкіл Қазақстан қоғамын реформалау жөніндегі өз серіктерім мен қызметтестерім деп санаймын. Кем дегенде 250 мың тың игеруші мемлекеттік жоғары наградаларға ие болды, олардың 650-інің Еңбек Ері атағы бар. Олар бұрынғы елдің наградаларын тағып жүрсе де, бұл олардың еңбектегі ерлігін ешқандай да кеміте алмайды. Олардың барлығы өз парызын биік қойып, жүрек қалауымен, кіршіксіз ізгі ниеттің жетелеуімен Кеңес Одағының әртүрлі түкпірлерінен Қазақстан жеріне келген алғашқы жол бастаушы адамдардың тамаша шоғыры болып табылады. Ресейден, Украинадан, Белоруссиядан, Молдовадан, Балтық өңірі және Закавказье республикаларынан, Орталық Азия аймағынан алғашқы екі жылдың ішінде 600 мыңнан астам адам келді. Қазақстан комсомолдарының үндеуіне тек Украинаның ғана 68 мың еріктілері үн қатты. Олардың тең жартысы Қостанай және Ақмола облыстарына келді. Сол кезде Қазақстанға 28 мыңнан астам отбасы толық құрамымен қоныс аударды.

Ақмола облысындағы "Мариновский" совхозы қыздарының еліміздегі құрбылары мен әйелдерді тың төсіндегі аудандарына келуге шақырған хаты қаншалықты жаппай пікір туғызғанын біздің бәріміз де білеміз.

Алғашқылардың арасында жастары мен мамандықтары әр түрлі адамдар – механизаторлар, құрылысшылар, дайындаушылар, медицина қызметкерлері, мұғалімдер, мәдениет және сауда қызметкерлері болды. Армиядан босаған жауынгерлер эшелон-эшелон болып келіп жатты. Сол уақытқа дейін белгілі бір мамандығы жоқ, тек осында тыңда ғана өмірлік мамандыққа ие болған адамдар да аз емес. Бұдан кейінгі жылдарда да тыңға адамдар тоlassыз келіп жатты. Осы уақыт ішінде барлығы екі миллионға жуық адам келді.

Оларды небір қиырдан жастық романтикасы мен беймәлім жәйттерді іздеу ғана емес, сондай-ақ, талай ұрпақ бойында тәрбиеленген отаншылдық сезімі, өз еліне көмекке деген шынайы ұмтылыс алып келді. 1954 жылдың боранды наурыз күндерінде алғашқы қоныстанушылар мінген трактор поезы қарға көмілген алақандай разъезден 90 шақырым жердегі әлі картада белгіленбеген нысаналы жерді бағытқа алып жолға шықты. Бұрыштары-

на мұз қатқан жасыл вагондарда осынау беймәлім қиырға Мәскеу мен Ярославльден, Сочи мен Краснодардан шыққан жігіттер мен қыздар келе жатты. Олардың ең жасы он алтыда, ал ең үлкені жиырмадан жаңа ғана асқан".

«Олардың кейбіреулері, негізінен романтика қуып келгендері ауыр сынға төтеп бере алмай, кетіп қалды. Басқа дәлелдерді, былайша айтқанда, партия немесе комсомол комитеттерінің "ерікті мәжбүр ету" әдісін басшылыққа алғандар немесе көп ақша табуды аңсап келгендер де табандарын жалтыратты. Мұндай адамдарды қандай жағдайда да кінәлауға болмайды. Олардың көпшілігі адал жұмыс істеді, бедел мен құрметке бөленді, ал уақыты келгенде өздерінің туған ошақ басына қайтып оралды. Олардың басым көпшілігі барлық сынақтарға абыроймен төтеп берді және нақ осы адамдардан байырғы тың игерушілер ұрпағы жарқырап өсіп-жетілді, сөйтіп, олар Қазақстан жерінде қалып, осы жерден өз отанын тапты. Бұл күндері қаһарман алғашқы тың игерушілердің балалары мен немерелері диқан еңбегінің эстафетасын қабылдап, оны лайықты жалғастыруда.

Тыңды басқалармен бірге қазақстандықтар да игерді. Қоғамдық шақыру бойынша алғашқы жылдары колхоздар мен совхоздарға, МТС-терге республикадан тыс жерлерден қанша адам келсе, соншама дерлік жергілікті тұрғындар да келді. 1956 жылға дейін тек Қазақстан қалаларынан ғана 10 мыңға жуық мамандар жолдамамен жіберілді. Сол жылдары қазақтар мен қазақстандықтардың үлесіне ерекше миссия тиді. Көшіп келушілердің ғаламат толқыны өмірдің қалыптасқан салтына, халықтың тағдырына әсер етпеуі мүмкін емес болатын. Бұдан өзге түбірлі өзгерістер процесіне өздерінің де қосылуы керек болды, жаңа адамдарды лайықты қарсы алып, олардың орналасуына, дағдыдан тыс және қатал жағдайларға үйреніп кетуіне көмектесудің маңызы зор болды".

"Біз қазір құрып жатқан азаматтық қоғамның алғашқы үлгісі тыңда қалыптасты. Дәл сол кезде мүдделері мен тағдырларының ортақтығымен, мақсат тұтастығымен, бірлескен еңбекпен, өмірлік тәжірибемен бекітілген қазақстандық тыңгерлердің ерекше туысқандығы дүниеге келді. Адамдар бұл туысқандықтағы өз қатынастарын белгілі бір ұлтқа жататындығына қарап емес, әр адамның жеке беделін мойындауға құрды және құра береді, мұнда әркімнің еңбегіне, кәсіпқойлық шеберлігіне, ар-ұяты мен айналасындағы адамдарға деген көзқарасына қарай құрмет көрсетіледі.

Қазақтар, орыстар, украиндар, молдаваңдар – осы жерді өз терімен суарған адамдардың бәрі тыңгер атын мақтан тұтқандығын, қазір де мақтан ететіндігін еске түсірді. Өзінің мәні жағынан ұлы сезім мен түсінік – қазақстандық патриотизм кейіннен емес, дәл сол кезде дүниеге келді.

Тыңның 25 жылдығы қарсаңында республиканың астанасында тыңгерлерге арналған монумент тұрғызу туралы шешім қабылданды, тіпті осыған орай тас белгі де орнатылды. Бізде жиі болатынындай ол кейіннен ұмытылып кетті. Осы идеяға қайта оралып, Тыңдағы туысқандықтың жалпы қазақстандық монументін тұрғызған жөн болар деп ойлаймын. Алғашқы тың иге-

рушілердің ерлігіне деген барлық ұрпақтардың құрметінің белгісі ретінде тым болмаса Тыңның 50 жылдығына орнату керек.

Республикада тұрақтылық пен ұлтаралық келісім сақталып отырғандығы рас, тағдырдың еркімен бұрынғы кеңестік державада емес, принципті жаңа мемлекетте тұрып жатқан, психологиялық жағынан әлі өзгере қоймаған және өз таңдауын жаңа ғана қолға алған адамдардың табиғи қобалжуына әсер ете отырып, бұл тепе-теңдікті түрлі формада бұзуға ұмтылатын күштер де табылады. Иә, Қазақстаннан адамдар көшіп кетіп жатыр, соның ішінде тың аймақтарынан орыстар, немістер, украиндар, басқа да ұлттардың өкілдері кетуде. Олардың әрқайсысының өз себебі мен бұл мәселені ешқандай қысым жасаусыз-ақ жеке өзі шешуіне ешкім де қол сұға алмайтын құқығы бар. Бұл табиғи құбылыс және кейбіреулердің осылай деп көрсетуге тырысып жүргеніндей, бұл процесс жаппай сипатқа ие болып отырған жоқ.

Адам қай жерде өмір сүрсе де, ол өзінің ұлттық қажеттерін – өз халқының тілін, мәдениетін, салт-дәстүрлерін пайдалана алуы үшін мүмкіндіктермен қамтамасыз етілуге тиіс.

Бұл өздерінің тарихи отанынан тыс жерлерде тұратын қазақтарға да тең дәрежеде қатысты деп есептеймін.

Адамдардың етене сезімдерін саудаға салып, әлдебір "ұлттық картаны" ойнамақ болып жүрген жекелеген саясатшысымақ қайраткерлер отпен ойнап жүр. Олар мемлекетті әлсіретіп, адамдардың арасын ушықтырып, қазір өзіміз бақылап отырған Таулы Қарабах пен Югославиядағыға ұқсас қантөгіс туғызуы мүмкін. Сондықтан мұндай авантюристер міндетті түрде заң жүзінде жауапқа тартылып, тиісінше жазалануға тиіс. Мұндай заңдар бізде бар және мемлекет өз азаматтарын біздің Конституциямызда көзделген олардың құқықтары мен бостандықтарына жаппай қол сұғу ықтималдығынан сақтауға міндетті.

Біздің бәріміз бірлесе отырып біртұтас экономикалық, саяси және мемлекеттік мүдде үшін бірлескен Қазақстан азаматтарының саяси тұтастығын нығайтуға тиіспіз. Мұндағы басты негіз кімнің қай ұлтқа жататындығы емес, "Мен – Қазақстан азаматымын, қазақстандықпын" деген азаматтық сезім болып табылады.

Және бұл біздің әрқайсымыз үшін өзіміздің кім екенімізді айқындаудың негізі болуға тиіс. Кейде біз өзіміздің ұлттық "менімізді" бадырайта көрсету арқылы өз Конституциямызға қайшы келетінімізді ұмытып кетеміз. Ол "Біз, Қазақстан халқы..." деген сөздермен басталады. Мұндағы басты принцип ұлттық және әлеуметтік тегіне, дініне, жынысына қарамастан азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының теңдігі болып табылады.

Қазақстан тыңының өз жұлдызды сәттері болды, бірақ ащы жеңілістер де болмай қалған жоқ. Бұл – аса маңызды осы науқанды жоспарлау мен жүзеге асыру кезінде жіберілген қателер мен кемшіліктердің салдары.

Қазақстанның баға жеткісіз жер байлығын игеру қандай да бір терең ойластырылған жоспарсыз және ғылыми негіздеусіз басталды. Жан-жақ-

тан келген маман-практиктер көбінесе Қазақстанның топырақ-климаттық жағдайларына сәйкес келе бермейтін өз диқаншылық жүйелерін әкеліп, үйреншікті аграрлық тәсілдерді пайдаланды. Жүздеген мың жастар жер өңдеумен алғаш рет айналысты. Бастапқыда осы аса зор жобаға Қазақстанның әртүрлі аудандарындағы жағдайлардың барлық ерекшеліктерін таңдамастан және оларды ескерместен, өндіріс ресурстарын экстенсивті пайдалану есебінен жалпы астық өнімін арттырудың зиянды идеясы негізге алынған болатын.

Ақмола, Ақтөбе, Қостанай, Қарағанды облыстарында көп ретте жайылымдық ретінде жарамды болған құрғақ далалы және шөлейт жерлер еш ойланбастан жыртылды. Оның нәтижесінде белгілі – жалпы алғанда түсімнің өсімі де болмашы, жекелеген аймақтарда күні бүгінге дейін гектарынан жеті центнерден үш центнерге дейін өнім алынып жүр.

Мұндай көзқарас одан кейінгі кезеңге де төн болды. 1961-1986 жылдарда тағы да 11,3 миллион гектар өнімсіз деп аталатын жер қосымша жыртылды. Сөйтіп, өңделетін егістік алқабы республикада 41 миллион гектарға жетті. Кеңестік алыпқұмарлық бұл арада да өзінің айқын көрінген келеңсіз рөлін атқарды.

60-жылдардың басында тың төсіндегі аудандарда 126 астық совхозы құрылды. Олардың әрқайсысының орта есеппен 50 мың гектардан астам жері, оның ішінде 40 мың гектарға дейін егістік жері болды. Наурызым ауданындағы Козлов атындағы совхоз шын мәнінде рекордшыға айналды, оның жер көлемі 388 мың гектар, ал егістік жері 67 мың гектар. Мұндай алып шаруашылықтар Қостанай, Ақмола, Көкшетау, Ақтөбе және басқа облыстарда әлі күнге дейін бар. Мұндай совхоздардың, әдетте, қормен жабдықталуы және энергиямен жабдықталуы төмен. Бұл жер өңдеу сапасына да салқынын тигізуде.

Орта есеппен бір қызметкер Ресейде – 11,6 гектар, Украинада – 5,6, Беларусьте – 4,7, Молдовада – 3,5, ал Қазақстанда – 21,1, тың төсіндегі облыстарда – 50-60 гектар жер өңдейді. Бұл арада шаруашылықты тиімді жүргізу туралы айтуға болар ма?

Әлеуметтік және сонымен қатар психологиялық сипаттағы, бұрынғы саяси жүйе мен оның идеологиясы туғызған келеңсіз жәйттар бар. Мұндай жәйт, өкінішке қарай, республиканың бүкіл аграрлық секторында күні бүгінге дейін сақталып отыр.

Бұл орасан зор сылбырлық, қанға сіңген масылдық. Және ол ең алдымен шаруашылықтардың, аудандардың, облыстардың, агроөнеркәсіп орындарының басшыларына қатысты. Ондаған жылдар бойы енгізіліп келген жарамсыз практика әлі де қалмай келеді, ол кезде қазақстандықтар жоғарыдан берілген тапсырысқа сәйкес астықты одаққа сутегін беретін, тіпті кейіннен оны кімнің алып жатқанын да білмейтін. Оған айырбас ретінде Қазақстан техника, тыңайтқыштар, жанар-жағармай материалдарын, тағы басқаларын алатын. Ал осының бәрі іс жүзінде қанша тұрады және осының

бәрі үшін түбінде бір есеп айырысуға тура келмей ме? – деп ешкім де ойланған емес. Қиындықтың негізі барлық қарыздар үшін есеп айырысатын кездің жеткенінде болып отыр. Және мұны қазір өзіміз істеуіміз керек. Осы қиындықтарды туғызған мемлекет қазір жоқ.

Тың игерудің 40 жылдық тарихының 10 жылы аса қуаңшылықты болды. Тіпті Қазақстанның өзі де көп ретте астық пен жемді басқа жақтан сатып алуға мәжбүр болды. Жекелеген жылдарда сатып алынған мұндай астықтың көлемі екі миллион тоннаға дейін жетіп жүрді. Селоның қарызын мемлекет осы 40 жыл бойына өтеп келді. Соңғы бесжылдықтарда 350-ге жуық шаруашылық, яғни әрбір бесінші шаруашылық ұдайы шығында болып келді.

Бірден-бір принцип – қайтсең де астық бер және кез келген сападағы астық бер деген принцип күшінде болды. Тек 1992 жылы ғана барынша мол орташа түсім әр гектарынан 14,8 центнерден айналды. Тек 13 жылда ғана осы көрсеткіш 10 центнерге жетіп жүрді. Дүние жүзінде бірде-бір ел өзінің ауыл шаруашылығын осыншама шығынмен жүргізбейді. Ғалымдардың есептеп шығарғанындай, қазір, нарықтық қатынастарға көшу жағдайында, астықты әлемдік баға бойынша сату гектарынан 10 центнерден кем түспейтін өнімділік жағдайында ғана тиімді болмақ. Тек алынған бір тонна астық 80-100 АҚШ долларына түскенде ғана тиімді болмақ. Ал осындай түсім беретін танаптар Қазақстанда тек 16 миллион гектар, яғни жалпы көлемнің 65 проценті ғана.

Қазір тыңда жағдай неліктен соншалықты нашар да қиын болып отыр? Айтқандайын, қазір бұрынғы КСРО-ның бүкіл аумағында қай жерде тұрмыс жақсы? Еш жерде де жақсы емес! Мұның себебі біріншіден, мемлекеттің және оның бірыңғай экономикалық организмінің ыдырауында. Екіншіден, тың бүкіл елдің мұқтажы үшін көтерілді және тыңды бүкіл ел қамтамасыз етті.

Тыңға арнап тракторлар, мәшинелер, жабдықтар, тыңайтқыштар шығаратын зауыттар жер-жердің бәрінде тұрғызылды, бұл зауыттардың көпшілігі қазір банкрот болып отыр. Қажет нәрсенің бәрін сатып алуға селоның да ақшасы жоқ. Үшіншіден, енді бәрін де нарық таңып отырған баға бойынша сатып алып, бәрін де солай сату керек. Бірақ, шығыны кірісінен асып кетіп отырғанда астық өндірушілер өз бетінше өмір сүре алмайды.

Қалыптасқан жағдай үшін тың ардагерлерінің де, бүгінгі диқандардың да кінәсі жоқ. Олар аса қиын жағдайларда өз парызын адал орындап, миллиондаған адамдарды тойындырды және қазір де өзінің игілікті ісін одан әрі жалғастыруда.

Біз астық өндірісінің көлемін сақтап және оны сол бұрынғы тұтынушыларына сатқымыз келер еді. Олар ТМД-ның барлық дерлік елдері. Бірақ енді олар тапсырысты күні бұрын беріп, шарттар жасауға және тұқым себу, өсімдікті баптап күту жұмысын жүргізу үшін аванс ретінде ақы төлеуге тиіс. Алайда, олардың да ақшасы жоқ. Ол ақшаны Қазақстан қайдан алмақ? Тегінде, сатып алушыны тек алыс шетелден ғана іздеуге тура келетін шығар.

Өткен кезге қайтып оралуға үміт артудың керегі жоқ. Бірақ, қалыпты достастықты, ортақ экономикалық және кедендік кеңістікті құру, экономиканы жандандыру, бір-біріне көмектесу үшін бәрін де істеу керек. Бірақ бұл жағдайда да тегін өнім беруге қарай шегіну болмайды.

Нарық механизмдері жұмыс істейтін болады. Бір нәрсе сатып алу үшін өзің де бірдеңе сатуың керек және шамаңа қарап өмір сүруге тура келеді.

Егер біз бұрынғы психологияның қайталануын жеңе алмасақ, онда реформаларды алға бастыра алмаймыз, үңірейген тесіктерді жамау да қолымыздан келмейді, ешқандай нарықты да құра алмаймыз. Бүгін біздің әрқайсымыздан бастама, жігер, күшті барынша жұмылдыру, талмай іздену талап етіледі. Қолда бардың бәріне ұқыптылықпен және аялай қарап, бәрін де үнемдеу керек. Әлі де іске асатын мыңдаған тракторларды, комбайндар мен автомашиналарды жарамсыз деп тауып, астықты қайда сатарымызды білмей қоймада шірітіп, тыңайтқыштарды қар мен жаңбырдың астында қалдыру тәжірибесі мүлдем төзгісіз.

Үкімет те, банкілер де, Ауылшаруашылық министрлігі де ешкімге ешқандай сыйлық тарту етпейді. Бәріміз түпкілікті түсінетін уақыт жетті. Кім рентабельді түрде жұмыс істеп, мемлекет берген қаржыны қайтара алатын болса, соған көмек беріледі. Әзірше күн сайын көптеген аудандардан түрлі жалынышты өтініштерге толы жүздеген петициялар келіп жатыр. Өз міндетін үкіметтен үнемі әлдебір нәрсені "жұлып алу" деп түсінетін басшылардың тұтас бір тобы айқындалды. Мысалы, тек бір ғана, Агробанкінің кредиттері бойынша шағын талдау оның клиенттерінің арасында негізгі және айналымдағы қаржысы өз қарыздарын жаба алмайтын 350 шаруашылық бар. Мұндай клиенттердің саны Көкшетау облысында өте көп. Бұл кездейсоқ болмаса керек. Онда тек шаруашылықтар ғана емес, сонымен қатар тұтас аудандар да берілетін кредиттерді қағып кетіп, сенім қағаздарын жазумен мықтап айналысады.

"Ауыл шаруашылығына байланысты ойластырылмаған саясат, – деп жазады авторлар, – ауыл еңбеккерлерінің үкіметке деген сенімін бұзып, ауылдықтардың мемлекеттік құрылымдарға наразылығын туғызады". Ойластырылған саясат деп олар не нәрсені есептейді екен? Сөйтсек, қарыздарды есептен шығару, жәрдемақы, баға тепе-теңдігін белгілеу, өндірілетін және сатып алынатын өнімдердің барлық түрлерінің қосымша құнына салынатын салықты азайту, төменгі проценттік ставкамен ұзақ мерзімді несиелер беру болып шықты. Мұның бәрі не үшін керек екендігі, өндірістің қалай жүргізілетіндігі туралы бір ауыз сөз жоқ. Хат авторлары ауданның әлеуметтік-экономикалық қызметінің мүлдем нашар нәтижесін сыпайы ғана жылы жауып қойыпты. Бірақ олардың жаңа жағдайларда экономиканы реформамен айналысуға өздерінің қабілетсіз екендіктері туралы мәлімдеуге батылы жетпеген. Есесіне еңбек ұжымдарында қалыпты еңбек ырғағын, келісім мен төзімділікті қамтамасыз ететіндіктері туралы құлшына уәде берген.

Мұндай хаттар басқа да облыстардан, шаруалар одағынан, колхозшы-

лар кеңесінен, шаруалар қауымдастығынан келіп жатыр. Шамасы, біреулер 1991 жылы төрт миллиард сомға жуық кредит қарызы есептен шығарылғандығын ұмытып кетсе керек.

Содан бері екі жыл өтті, ал агроөнеркәсіп кешенінің кредиттік қарызы тағы да төрт миллиардқа жетті, бірақ бұл жолы ол теңгемен.

Мұндай шарасыздықты қиындықтан шығар жол тауып, өнім шығаруды арттырып, несиелер берушілермен есеп айырысып, өз еңбеккерлеріне қолдау көрсетіп отырған шаруашылықтар аясында көру ерекше өкінішті. Ал, мұндай шаруашылықтар республикада аз емес – 400-ге жуық. Бұл ірі шаруашылық – 57 мың гектар жері бар, олардың 18 мыңы – егістік жер, 2 мыңға жуық сиыр, 30 мыңға жуық қой, 550 бас жылқы өсіреді. Шаруашылықтың табысы жыл бойынша 4,4 миллион теңгеге жетті, барлық несиелер төленді. Табыстың 60 проценттен астамы жинақ қорына жіберілді. Екі шаруашылық та қиын жағдайда рентабельділікті елеулі түрде арттыру жолдарын тауып, өндірістік және әлеуметтік мәселелерді табысты түрде шешуде.

Қазіргі кезде, "Халыққа арнап жұмыс істей отырып", әртүрлі мінберлерден сөйлеу, жазу, талап ету, сынау үрдіске айналды. Бүгін кімдікі дұрыс? Кім болсын – кінәлілерді іздеп, үкіметті, реформалар барысы мен реформалардың өзін және т.б. сынайтын адамдікі дұрыс.

Салтанат қарсаңында екі Жарлыққа қол қойдым. Біріншісі – ведомствоаралық есеп өткізу туралы. Екіншісі – ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілер үшін ең көкейкесті мәселеге қатысты – қаржы қарыздарын төлеуді 2000 жылға дейін кейінге қалдыру туралы.

Бұл аграрлық секторға аса зор қолдау.

Біз кең ауқымды жекешелендіруді жүргізу мақсатымен барлығына бірдей бастапқы жағдайды үстіміздегі жылы жасау үшін осындай қадамға соңғы рет барып отырмыз. Әрбір қызметкер, жерге және қорларға ие болу үшін құжат алуға тиіс. Және ұжымдық шаруашылықта қалғысы келе ме немесе өз ісін бастағысы келе ме – оны өзі дербес шешуге тиіс деп есептеймін. Дұрыс түсініңіздер, мен қуатты шаруашылықтарды күйретуді жақтап отырған жоқпын. Керісінше, жауапкершіліктің әрбір адамға нақты жүктелгенін, өндірістік қызметтің нәтижелері үшін, еңбек ұжымындағы жағдай үшін өзі жеке жауап беретін нақты қожайынның болуын жақтаймын. Мемлекеттік шаруашылықтың әрбір басшысы үкіметпен шартқа қол қоюы тиіс. Ол екі тармақтан тұрады: біріншісі – банкроттыққа жол бермейтіні жөніндегі кепілдік, екіншісі – басқарудың нысанын өзгертуге және шаруашылықты нақты жекешелендіруге дайындауға міндеттенуі. Әйтпесе басқа басшы тағайындалуы тиіс.

Бірақ алға қарай жылжу үшін принципті жаңа тәсілдер іздеу керек. Егер бұрынғы жолмен жүре берсек, онда толық банкротқа ұшыраудан құтыла алмаймыз. Басты міндет – таяудағы екі-үш жыл ішінде меншік түрін өзгерту мен жаңа технологияларды енгізу негізінде экстенсивті ауылшаруашылық өндірісін жігерлі түрде реформалау болып табылады. Дәнді және жем-шөп дақылдары-

ның аса зор алқаптарын, миллиондаған мал басы өсірілетін отарлар мен табындарды бұрынғы өнімділігі мен өсімі төмен күйінде сақтап қалу Қазақстанның қолынан келмейді. Республиканың экономикасына аса зиянды бұл жағдайды батыл өзгертіп, кәдімгі тәртіпті орнату қажет. Бұл жұмыстың негізіне екі принцип – өндірісті жеделдету және рыноктағы сұраныс алынуға тиіс.

Сондай-ақ, қазір сабан мен сүрлем басым болып отырған жем-шөп өндірісін жетілдіру жөнінде де түбегейлі шаралар керек деп есептеймін.

Жұғымдылығы жөнінен теңдестірілген, малдың өнімділігін арттыру есебінен қайтарым беретін және өзін-өзі ақтайтын жем-шөпті ғана өсірген дұрыс. Қазақстан жағдайында мұндай жем пішенмен пішендеме бола алады, олар қазір жемшөп балансында тек қана үштен бір үлесіне ғана ие болып отыр. Бұл жерде жол біреу-ақ – пішен мен пішендеме өндіруді мал басын қысқарта отырып, еселей түсу керек. Бұл үшін өгіс алқаптарының бүкіл құрылымын өзгертуге батыл түрде бару керек. Бұл орайда жемшөп базасы тек қоғамдық секторға ғана емес, сондай-ақ кооперативтік және жекеменшік шаруашылықтарға да жұмыс істеуге тиіс. Соңғы бесжылдықта ғана жекеменшік сектордағы ірі қараның саны миллионнан астам, ал қой мен ешкі – бес миллион басқа ұлғайды. Селолық елді мекендер айналасында жайылым аймағын құру туралы әңгіменің басталғанына талай жыл болды, бірақ жекеменшіктің малы әлі күнге дейін өңдеусіз учаскелерде жайылып жүр. Мұндай көзқарас мүлдем жарамсыз.

Ең қысқа мерзімде, тұтынушылар кооперациясы, совхоздар мен колхоздар арқылы әрбір орталық елді мекенде ет пен сүт ұқсататын, мал соятын пункттер құру керек.

Меншікті аулаларда өндірілетін сүт пен ет Қазақстанның бүкіл халқын тамақтандыру үшін әбден жеткілікті. Жекеменшіктің өнімі мен сауда жасау жүйесін жолға қою – жергілікті өкімет органдары басшыларының тікелей міндеті.

Аграрлық секторды 2000 жылға дейін дамыту бағдарламасында дәнді дақылдар егістігінің аумағын, мал басын қысқарту көзделген. Бұл дұрыс жол. Бізге көлем емес, өнім қажет. Оппоненттер: жұмыстан босаған жұмысшыларды қайда орналастырамыз? – деседі. Егер осы қысқа фермалар төрт мың шопан жетпеген жағдайда түскен болса, онда қандай жұмыссыздық туралы айтуға болады? Сондай-ақ, 10 мың сауыншы, бұзаушы және малшы орны бос тұр.

Егін орағын толық қамтамасыз ету үшін республикаға 35 мың механизатор жетіспеді.

Кәсіптік-техникалық білім беру жүйесінің оқушыларын шақыруға, қалалар мен аудан орталықтарының кәсіпорындарынан адамдар тартуға, таяу шет елден әкелуге тура келді. Ал, айталық, астанадан Қостанай шаруашылықтарына дейін КамАЗ автомобилін әкелу, жүргізушінің тұрақты жұмыс орнындағы жалақысының 75 процентінің сақталуын ескергенде, шаруашылық үшін 50 тонна бидай құнына түседі. Егер Қостанай облысы бұрынғы-

сынша егін орағына шеттен 6-8 мың автомобиль, ТМД-дан 2-3 мың механизматор тартатын болса, онда астықты алқаптың үштің бірінің өнімімен есептесуге тура келеді. Бұл кімге керек?

Қоғамдық секторда картоп, көкөніс, жеміс-жидек дақылдарын өсіру алаңын қысқарту қажет. Осы "қысқартуды" жекеменшік сектор өтеуге тиіс. Өйткені бүгін таңда 100 мың гектар жер саяжай учаскелеріне берілген, бұған ұжымдық бау-бақшаларға арналған 70 мың гектар жерді қосыңыз. Бірақ бұл жағдайда өнім өндірушілерге сервистік қызмет көрсетілуін, оны сатып алу мен ұқсатудың ұйымдастырылуын қамтамасыз ету керек.

Қазіргі күрделі жағдайдан біріге отырып шығу керек. Үкімет өзінің мәселелерін, әкімшілік өзінің мәселелерін шешуге, ал жергілікті жерлердегі басшылар проблемалардың бүкіл кешенін бақылауда ұстап отыруға міндетті. Селодағы өзгерістерді тежеп отырған еңбекшілер емес. Басшы мамандардың, есепшілердің, бригадирлердің, қойма меңгерушілерінің және басқа да кеңсе қызметкерлерінің алып армиясы – реформалар жолындағы басты кедергі, міне, осы. Сондықтан бригада мен фермадан бастап Ауыл шаруашылығы министрлігіне дейінгі штат кестесін жөнге келтіретін уақыт жетті.

Біздің проблемаларымызды біз үшін ешкім де шешіп бермейді. Біз тыңды көтере білдік, жаңа жағдайдағы қиыншылықтарды да жеңе аламыз. Тек көзқарастарда көбірек мақсаткерлік, табандылық және байсалдылық таныту қажет. Тың көтергендерге, тегінде, бұдан да қиын соққан шығар. Бүгінгі диқандар олардың табандылығы мен шаруагерлік тапқырлығын үйренсе, артық болмас еді. Сары уайымға салынудың керегі жоқ, аспаннан құймақ жауады деп күтіп отырудың да қажеті жоқ, керісінше жұмысқа білек сыбана кірісіп, тығырықтан шығар жолды ойластырып, іздеп табу керек. Бүгінгі таңда бәрі де адамдарға, шаруашылық басшыларына байланысты, олар артына қарап жалтақтамай, істі батыл да қаймықпай жүргізуі керек. Селолықтар осындай адамдарды өз ортасынан тауып, шығаруға және өз шаруашылықтары мен кәсіпорындарын реформалауды нақ соларға сеніп тапсыруға тиіс.

Тың игерушілерді, агроөнеркәсіп кешенінің қызметкерлерін, барлық қазақстандықтарды тыңның мерекесімен шын жүректен құттықтаймын. Баршаңызға игілік, табыс, тыныштық пен бейбіт ашық аспан астында өмір сүрулеріңізге тілектеспін!".

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ТОРЖЕСТВЕННОМ СОБРАНИИ ПО СЛУЧАЮ 40-ЛЕТИЯ
ОСВОЕНИЯ ЦЕЛИННЫХ И ЗАЛЕЖНЫХ ЗЕМЕЛЬ В КАЗАХСТАНЕ***

Акмола, 25 февраля 1994 года

**ДОРОГИЕ СООТЕЧЕСТВЕННИКИ!
УВАЖАЕМЫЕ ЦЕЛИННИКИ И ВЕТЕРАНЫ ЦЕЛИНЫ!**

В летописи каждой страны есть события, имеющие, по сути, эпохальный характер. Их значение, масштабность и влияние на весь ход общественно-политического развития объективно оценить можно лишь с позиции взвешенного исторического анализа в тесной увязке с современностью. Для Казахстана, как и для других независимых государств, ранее входивших в состав огромной страны, таким событием, безусловно, стала целинная эпопея. И хотя 40-летие по нашим установившимся понятиям не относится к числу юбилеев, мы все-таки решили провести это торжество. Исходили при этом из того, что целина относится к явлениям действительно неординарным по степени воздействия не только на облик республики, но и на судьбы не одного поколения казахстанцев, представителей всех народов бывшего Советского Союза.

В отличие от прошлых лет, когда подобные даты отмечались с четко определенной идеологической заданностью и помпой, сегодня мы с вами, живя совершенно в других реалиях, можем и должны принципиально по-новому взглянуть на суть дела. Ни в коей мере не принижая всего прогрессивного и по-настоящему героического, в то же время мы обязаны конструктивно подойти к нынешним проблемам целины, многие из которых оставлены нам в наследство и носят чрезвычайно сложный характер. Они, как вы все знаете, лежат не только в экономической, но и в политической, социальной и даже психологической сферах. Сидящие в этом зале люди, ветераны целины, нынешнее поколение целинников как никто другой понимают это. И, полагаю, как никто другой мы с вами заинтересованы в том, чтобы не было утрачено ничего из достигнутого великим трудом, скажу не преувеличивая, общенародным подвигом.

Когда начинался этот даже по нашим современным меркам грандиозный проект, никто не мог и предположить, что такая супердержава, как СССР,

* Назарбаев Н. А. Избранные речи. Том II. 1991–1995 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. 582 с.

не переживет обрушившегося на нее политического катаклизма и распадется. Стране был нужен большой хлеб, было нужно продовольствие, чтобы не впасть в тяжелую экономическую зависимость, накормить свой народ, поддержать развитие индустрии. И огромной ценой хлеб и продовольствие были получены. Главную цену за все заплатили люди, которые самоотверженно работали на эту идею и на эту страну, свято веря в ее светлое будущее, преодолевали немалые трудности и лишения, искренне радуясь тому немногому, что давала им жизнь. Сейчас и наша молодая страна – Республика Казахстан и ее народ, все те, кто целину поднимал, для кого она стала судьбой – вынуждены самостоятельно решать возникшие проблемы, делать все, чтобы вдохнуть в нее новую жизнь. Люди, которые носят гордое звание первоцелинников, также не могли предвидеть такого поворота событий и ничем не провинились ни перед историей, ни перед своей совестью. Сегодня я хотел бы от всей души поздравить всех ветеранов целины с этим событием, поблагодарить их за поистине героический труд и пожелать им крепкого здоровья и счастья. Их опыт и знания еще потребуются нашему молодому государству.

Я искренне рад приветствовать прибывших к нам дорогих гостей из других республик СНГ – из Российской Федерации, Украины, Беларуси, а также из соседних Курганской, Оренбургской, Тюменской областей и Алтайского края. Хочу подчеркнуть, они не просто гости, а люди, имеющие самое непосредственное отношение к этому торжеству, поскольку среди них и первоцелинники, а также те, кто и в настоящее время связан с сельским хозяйством. Хочу заверить вас, что мы, казахстанцы, все делаем для того, чтобы сохранить навсегда то чувство братства, дружеского плеча, которое между нами было и есть.

Еще не в столь далекий советский период у нас было принято перекраивать историю целины, подстраивая ее под очередного партийного вождя. Были ее великие "вдохновители", "главнокомандующие", "маршалы" и чины рангом пониже, о чем написаны известные книги, сняты художественные и документальные киноленты. Была только в них забыта "самая малость" – люди, своим потом полившие эту землю, и сама правда. Если беспристрастно следовать истории, то картина будет несколько иной.

По сути, целинная эпопея началась в Казахстане еще в конце 1920-х годов. В апреле и мае 1928 года Политбюро ЦК ВКП(б) для решения продовольственной проблемы в стране приняло два решения о создании крупных зерновых и животноводческих хозяйств на территории Казахстана и Украины, была создана комиссия по содействию организации новых совхозов. Правительству республики было предложено назначить специального уполномоченного по их строительству. Им стал нарком земледелия Казахстана Г. К. Токтабаев. Комиссией было определено, что 50% всех но-

вых зерновых хозяйств СССР будут создаваться в Казахстане. За два последующих года было распаханно почти 1,5 млн. гектаров земель, создано 19 новых совхозов. Под эту программу были выделены соответствующие финансовые ресурсы, организованы большие поставки техники. Но трудовые ресурсы задействовались преимущественно местные, в том числе из казахского населения. Только в 1929 году в зерновые хозяйства пошли работать около 60 тысяч казахов. Для казахской молодежи повсеместно организовывались курсы трактористов.

Кроме вновь создаваемых совхозов освоением новых земель занимались и действующие колхозы. В целях материального стимулирования все колхозные посеы на целинных землях по специальному решению освобождались на два года от обязательных поставок продукции государству. Хотя это решение зачастую не выполнялось. Новый этап в освоении целинных и залежных земель начался в 1940 году, когда вышло постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) "О дальнейшем подъеме зернового хозяйства в совхозах и колхозах восточных районов СССР: Алтайского и Красноярского краев, Новосибирской, Омской, Челябинской областей, Акмолинской, Павлодарской, Северо-Казахстанской, Кустанайской, Семипалатинской и Восточно-Казахстанской областей". Им было определено, что в Казахстане пашня должна увеличиться еще на 1 млн. гектаров, 25 тысяч человек намечалось переселить из центральных районов России и Украины. К началу Великой Отечественной войны уже было освоено почти 750 тысяч гектаров новых земель. Продолжалась эта работа и во время войны. Ее значимость будет очевидна, если вспомнить, что тогда страна временно лишилась таких житниц, как Украина и некоторых областей России, оккупированных врагом. Труд хлеборобов военного лихолетья, снабжавших продуктами фронт и спасавших от голодной смерти огромный тыл невозможно переоценить. Нужно еще помнить, что хлеборобы эти были в основном женщины, дети и пожилые люди. Память об их вкладе в великую Победу, об их человеческом подвиге должна жить в поколениях. Низкий им всем поклон.

В первые послевоенные годы перед Казахстаном, как и перед всеми другими республиками, встала задача восстановления народного хозяйства, в том числе сельского. Причем Казахстан по-братски делился со всеми другими последним, что имел. В разрушенные районы России, Украины, Белоруссии и другие республики направлялись продукты питания, скот для восстановления поголовья, многое другое. Возвращавшимися фронтовиками укреплялись кадры собственных совхозов и колхозов, различной техникой пополнялись их машинные парки, велась электрификация села. Только в 1953 году на работу в хозяйства, на машинно-тракторные станции из городов Казахстана было направлено более 9 тысяч специалистов. Опять же перед республикой стояла задача обеспечить продовольствием не только себя, но и помочь всей стране.

Конечно, в те годы не обошлось и без крупных ошибок, что было следствием административной кампанейщины. И эти ошибки, к сожалению, повторялись в последующие годы. Объявив громкий лозунг, очередной "поход", к примеру, на подъем зернового хозяйства, напрочь забывали о других, жизненно важных отраслях. Так, из-за частых принудительных мобилизаций, концентрации усилий на узких задачах, в Казахстане был нанесен громадный ущерб животноводству. За период с 1928 по 1954 год почти наполовину сократилось поголовье крупного рогатого скота и лошадей. Из 20 млн. голов овец и коз к середине 1930-х годов осталось немногим более 2,5 млн. Довести их поголовье до 18 млн. удалось лишь к 1954 году. Практически полностью исчезло верблюдоводство, которое, кстати, даже в малой степени не восстановлено и поныне.

В начале 1950-х годов ослабленное войной сельское хозяйство и, в частности, положение с хлебом в стране начали вызывать серьезные опасения. Без экстренных мер было не обойтись, тем более что под угрозой оказалось все развитие экономики Союза, образовалась огромная диспропорция между темпами развития промышленного и сельскохозяйственного производства. И тогда в 1954 году февральско-мартовским пленумом ЦК КПСС на первый план была поставлена задача освоения в сжатые сроки огромного массива целинных и залежных земель. Основная ставка делалась на казахстанские степи.

О масштабах и темпах этого беспрецедентного в мировой практике эксперимента можно судить по тому, что уже в 1954 году в Казахстане было распахано 8,5 млн. гектаров, в следующем – 9,4 млн. В 1956 году в общий оборот было введено 20 млн. гектаров земель, что было в 3 раза больше запланированного. К началу 1960-х годов пашня в обороте составляла более 32 млн. гектаров, в том числе хлебное поле – 22 млн. За эти годы в республике организовано почти 600 совхозов, многократно увеличилось количество сельхозтехники и автотранспорта. На эти цели были брошены громадные капитальные вложения как из центра, так и из республиканского бюджета. В целом же агропромышленный комплекс Казахстана к нынешнему времени – это 23 тысячи предприятий различных форм собственности.

Поставленную задачу, казалось бы, удалось решить. Производство зерна в целом по республике возросло в 3,5 раза, а в северной зоне – в 4,5 раза. При этом закупки зерна возросли практически в 5 раз. В 1956 году Казахстан впервые дал стране миллиард пудов зерна, тогда как раньше, даже в лучшие годы давал 100–110 млн. пудов. Прибыль от его реализации составила тогда около 1 млрд. рублей. Это был количественный и качественный прорыв в хлебном балансе страны. Именно в те годы резко возрос удельный вес пшеницы в валовом сборе зерна. Казахстан занял ли-

дирующее место в производстве сильных и твердых сортов пшеницы, удерживая его и поныне среди стран СНГ.

Действующая целина – это не только большой хлеб для страны. Был дан мощный импульс ее индустриальному развитию. Только к 1953 году производство тракторов на промышленных предприятиях Союза возросло почти в 17 раз, а зерноуборочных комбайнов – в 140 раз, не говоря уже о другой сельхозтехнике и грузовом автотранспорте. Заказы для казахстанской хлебной нивы получали тысячи заводов и фабрик. Резко увеличился промышленный потенциал и самого Казахстана, основанный на собственных ресурсах и природных богатствах, но работающий, как и целина, на единое государство. Только на выпуске сельхозтехники специализируется 18 крупных производственных объединений. Успешно работает даже в нынешних жестких условиях компания по сервисному обслуживанию "Казагрореммаш-холдинг", в которую входят 52 предприятия по изготовлению и ремонту машин и оборудования. Росли новые индустриальные предприятия, формировались промышленные центры, прокладывались железнодорожные магистрали и автомобильные трассы, появлялись новые города и поселки, приобретали современный облик старые. Развивались на селе сферы культуры, здравоохранения, образования, торговли и услуг.

Получила применение и развитие сельскохозяйственная наука, которая до того состояла из десятка маломощных научно-исследовательских учреждений. Сегодня наша Академия сельскохозяйственных наук объединяет 32 крупных специализированных института и 7 научно-производственных объединений, которые ведут исследования практически по всем направлениям отрасли, занимая во многих из них ведущие позиции. Во многих странах мира, например, известны и признаны разработки научно-исследовательского института имени одного из первоцелинников – академика Бараева. В республике создана достаточно прочная материально-техническая база для подготовки специалистов высшего и среднего звена агропромышленного комплекса.

Это лишь беглое перечисление того, что дала нам поднятая целина. Но за каждым подобным штрихом – колоссальный труд простых людей, яркий талант многих неординарных личностей – организаторов и руководителей разного уровня. Многие из них и по сей день работают среди нас, многих я считаю своими соратниками и сподвижниками по реформированию нашей экономики и всего казахстанского общества. Без малого 250 тысяч целинников удостоены высоких государственных наград, 650 из них имеют звание Героя Труда. И хотя они носят награды бывшей страны, но это нисколько не умаляет их трудового подвига. Сотни таких людей, в том числе из тех, кто сейчас находится в этом зале, я мог бы назвать поименно.

Все они из замечательной плеяды первопроходцев, людей, которые по велению долга, по зову сердца, с самыми чистыми помыслами приехали на казахстанскую землю из самых разных уголков Советского Союза. Из России, Украины Белоруссии, Молдавии, республик Прибалтики и Закавказья, Центрально-Азиатского региона в течение первых двух лет прибыло более 600 тысяч человек.

Только из Украины на приглашение казахстанских комсомольцев откликнулись 58 тысяч добровольцев. Из них половина прибыла в Кустанайскую и Акмолинскую области. В Казахстан тогда переселилось свыше 28 тысяч семей в полном составе. Мы все знаем, какой массовый отклик вызвало письмо девушек совхоза "Мариновский" Акмолинской области с призывом приехать в целинные районы сверстницам и женщинам страны. Среди первопроходцев были люди самых разных возрастов и профессий – механизаторы, строители, заготовители, медицинские работники, учителя, работники культуры и торговли. Эшелонами прибывали демобилизованные воины. Было немало тех, кто к тому времени не имел еще никакой специальности и только здесь, на целине, обрел профессию, дело на всю жизнь. Ехали люди на целину и в последующие годы. Всего прибыло за это время около 2 млн. человек.

Привела их сюда за тридевять земель не только, наверное, романтика молодости и поиск неизведанного. Но, и как я уже говорил, воспитанное не в одном поколении чувство патриотизма, искреннее стремление помочь своей стране. Вот только один штрих из газетного материала тех лет: "Вьюжным мартовским днем 1954 года тракторный поезд с первыми новоселами пробивался за 90 километров от крошечного разъезда, потонувшего в снегах, до искомой точки, еще не обозначенной на карте. В зеленых вагончиках с промерзшими углами ехали в неведомую даль парни и девушки из Москвы и Ярославля, Сочи и Краснодара. Самому младшему из них было шестнадцать, самому старшему немногим за двадцать".

Некоторые из них, в основном те, которые ехали лишь за романтикой, не выдержали суровых будней и уехали. Но таких было немного. Уехали и многие из тех, кто руководствовался совсем иными мотивами – попал, как говорится, под "добровольно-принудительную" мобилизацию партийного или комсомольского комитетов или ехал лишь за большими деньгами. Этих людей ни в коей мере нельзя винить. Тем более, многие из них добросовестно работали, заслужили авторитет и уважение, а когда пришло время – вернулись к родным очагам. Абсолютное же большинство с честью выдержали все испытания и именно из этих людей выкристаллизовалось поколение коренных целинников, которые так и остались на казахстанской земле, обрели здесь родину. Сейчас уже дети и внуки мужественных первопроходцев подхватили эстафету хлеборобского труда и достойно несут ее.

Первоцелинники были не просто добровольцами, но и полномочными представителями своих республик и народов. Поэтому мы сегодня не можем не отметить в целом их вклада в освоение целинных и залежных земель, той бескорыстной братской помощи, которая Казахстану оказывалась всеми республиками, особенно в первые, самые тяжелые годы. Эта помощь в последующем сторицей возвращалась им в виде целинного хлеба и другой продукции. Но сегодня с этой трибуны я хочу выразить искреннюю признательность всем ныне независимым государствам, принявшим участие в подъеме казахстанской целины, нашей экономики в целом. Хочу поблагодарить и поздравить все народы бывшего Советского Союза с праздником целины, поскольку все они в той или иной мере причастны к этому событию. Считаю, что в наших силах восстановить и развить на принципах равноправного партнерства наши традиционные дружественные связи, что, безусловно, послужит интересам всех государств. За это я постоянно выступал и выступаю, призывая правительства и народы к объединению в рамках СНГ. Уверен, абсолютное большинство людей желают этого и поддерживают меня. Они не хотят утратить того особого чувства духовной близости и родства, которое каждый носит в своем сердце. Убежден, нельзя разделять наши народы друг от друга пограничными барьерами. Иначе проиграем все, выигравших не будет вообще. Свой привет и поздравления я шлю и тем первоцелинникам, которые честно отработав здесь, возвратились в свои родные места. Теперь они полпреды целины на своей родине.

Целину вместе со всеми осваивали и казахстанцы. По общественному призыву в колхозы и совхозы, МТС за первые годы прибыло почти столько же местных жителей, сколько приехало из-за пределов республики. До 1956 года только специалистов из городов Казахстана было направлено около 10 тысяч. Особая миссия в те годы выпала на казахское население и казахстанцев. Такая волна переселенцев не могла не повлиять на устоявшийся уклад жизни, на судьбу народа. Кроме того, что нужно было самим включиться в процесс коренных преобразований, было важно достойно принять новых людей, помочь им обустроиться, адаптироваться в непривычных и суровых условиях. С удовлетворением должен отметить, что с этой миссией казахский народ справился успешно. Решающую роль сыграло понимание им важности для своей республики этой предпринимаемой масштабной акции, традиционное гостеприимство и особый душевный настрой, по которым каждого входящего в этот общий дом нужно согреть участием и человеческим теплом. Помогая приезжим, местные жители сами многое перенимали, осваивали новые знания и профессии, совместно с новоселами вырабатывали новую культуру взаимоотношений.

Думаю, не погрешу против истины, если скажу, что на целине формировался прообраз гражданского общества, которое мы сейчас строим. Именно тогда родилось особое братство казахстанских целинников, скреплен-

ное общностью интересов и судеб, единой целью, совместным трудом, житейским опытом. В этом братстве люди строили и строят свои отношения не по принадлежности к той или иной национальности, а на признании авторитета личности, где каждому воздается по труду, по профессиональному мастерству, по совести и отношению к окружающим.

Размышляя над уроками целины, сделал для себя и такой вывод. Вспомните, как гордились, да и сейчас гордятся казахи, русские, украинцы, молдаване – все, кто оросил эти земли своим потом – званием целинник. Именно тогда, а не потом родилось это великое, по своей сути, чувство и понятие "казахстанский патриотизм".

Недавно узнал, что в канун 25-летия целины было принято решение о сооружении в столице республики монумента, посвященного целинникам, даже заложили камень по этому поводу. А потом забыли, как это часто у нас бывало. Думаю, было бы правильным реанимировать эту идею и все-таки соорудить общекзахстанский монумент целинного братства, как знак уважения всех поколений к подвигу первоцелинников хотя бы к 50-летию целины.

Не скрою, сегодня мы живем в достаточно хрупком общественно-политическом равновесии. Да, в республике сохраняются стабильность и межнациональное согласие. Но находятся силы, которые в разных формах пытаются это равновесие нарушить, играя на естественном беспокойстве людей, волей судьбы оказавшихся не в прежней советской державе, а в принципиально новом государстве, еще психологически не перестроившихся и только делающих свой выбор. Да, люди уезжают, в том числе и с целины: русские, немцы, украинцы, представители других национальностей. У каждого из них есть своя причина и неотъемлемое право без какого-либо давления решить этот вопрос для себя самостоятельно. Это вполне естественно, и данный процесс не имеет характера массового исхода, как это порой пытаются представить. Но каждый факт выезда, не скрою, доставляет мне переживания. Ведь на просторах Казахстана всегда будет место для всех, есть, где жить и работать. Это наша Родина. Нужны люди, нужны рабочие руки и для будущего нашей экономики. Я за то, чтобы люди могли свободно перемещаться, выбирать место жительства и работы, без бюрократических проволочек получать гражданство. Как вы знаете, своим указом я упростил этот порядок в Казахстане и направил пакет проектов соглашений по этому поводу главам других государств. Считаю, что это единственное разумное решение. И где бы человек не жил, ему должны быть обеспечены возможности для реализации своих национальных потребностей – использования языка, культуры, традиций и обычаев своего народа. В равной степени отношу это и к казахам, в том числе проживающим за пределами своей исторической родины.

Отдельные политиканствующие деятели, спекулирующие на естественных чувствах и пытающиеся разыграть ту или иную "национальную карту",

играют с огнем. Они могут ослабить государство, рассорить людей, вызвать кровопролитие подобно тому, что мы наблюдаем в Нагорном Карабахе и Югославии. Поэтому такие авантюристы должны неукоснительно преследоваться по закону и соответствующим образом наказываться. Такие законы у нас есть, и государство обязано защитить своих граждан от хаоса возможного массового нарушения их прав и свобод, предусмотренных нашей Конституцией. Полагаю, вы со мной согласитесь.

Я не случайно заговорил о целинном братстве как прообразе нашего будущего гражданского общества. Суть его в том, что все мы сообща должны крепить политическую общность граждан Казахстана, которая сцементирована единым экономическим, политическим и государственным интересом. Основным в ней является не национальная принадлежность, а гражданская: "Я – гражданин Казахстана, казахстанец". И это должно стать основой самоопределения каждого из нас. Порой мы забываем о том, что, выпячивая свое национальное "я", мы тем самым вступаем в противоречие с нашей Конституцией. Позволю себе еще раз напомнить всем, что она открывается словами: "Мы, народ Казахстана..."

Главенствующим в ней является принцип равенства прав и свобод граждан, независимо от национальной и социальной принадлежности, вероисповедания, пола. Категорически запрещаются преследование или дискриминация по этим же признакам или по факту невладения тем или иным языком. Эти положения обязательно должны войти в плоть и кровь каждого казахстанца. Это – наш Основной закон, и законно только то, что в нем записано. Всем надо его выполнять. Только так мы осуществим идею консолидации общества во имя прогресса своей страны. Только через такую политику мы сумеем найти выход из экономического кризиса, получим возможность эффективно и динамично строить свое будущее. Думаю, что веское слово в таком сплочении казахстанцев могут и должны сказать целинники, все работники агропромышленного комплекса.

У казахстанской целины были свои звездные часы, но были и горькие провалы. Они были следствием просчетов и ошибок, допущенных при планировании и осуществлении этой важнейшей кампании. Как мы и договаривались вначале, это нам также необходимо обсудить. Прежде всего для того, чтобы сделать правильные выводы, определить пути выхода из кризисной ситуации.

Сразу же следует отметить, что освоение бесценного земельного богатства Казахстана началось без какого-либо четко продуманного плана и, тем более, научного обоснования, с большевистским наскоком. Впрочем, так начиналась и перестройка. Специалисты-практики, прибывавшие отовсюду, привозили свои системы земледелия, использовали привычные агроприемы, как правило, не подходящие к нашим почвенно-климатическим

условиям. Добавим, что сотни тысяч молодых людей вообще впервые столкнулись с обработкой земли. Изначально в этот огромный проект была заложена пагубная идея увеличения валового сбора зерна за счет экстенсивного использования производственных ресурсов. Причем осуществлялось это фактически стихийно, без анализа и учета всей гаммы условий различных районов Казахстана. Были бездумно распаханы сухостепные и полупустынные земли в тех же Акмолинской, Актюбинской, Кустанайской, Карагандинской областях, пригодные в большей мере для пастбищ. Как результат – незначительный рост урожайности в целом, в отдельных регионах до сегодняшнего дня колеблющийся от 7 до 3 центнеров с гектара.

Подобный подход был характерен и для более позднего периода. С 1961 по 1986 год было распахано еще 11,3 млн. гектаров так называемых малопродуктивных земель.

Таким образом, площадь пашни в обработке была доведена в республике до 41 млн. гектаров. На этом этапе, наверное, действовал уже не здравый смысл, а инерция победных реляций и рапортов, что было модно тогда и составляло смысл жизни некоторых государственных мужей. Пусть меня простят присутствующие здесь ветераны-руководители, но так и было. К чему это привело, судите сами: если в России посевные площади к середине 1980-х годов составляли менее 1% всех земель, то в Казахстане они составили почти 15%. Нужно ли было затрачивать колоссальнейшие ресурсы, чтобы все это сегодня оказалось практически непригодным?

Свою негативную роль сыграла и наша советская гигантомания. К началу 1960-х в целинных районах было создано 126 зерновых совхозов. В среднем на каждый из них приходилось более 50 тысяч гектаров угодий, в том числе до 40 тысяч гектаров пашни. Поистине рекордсменом стал совхоз имени Козлова в Наурзумском районе, угодья которого составили 388 тысяч гектаров, а пашня – 67 тысяч гектаров. До настоящего времени такие хозяйства-гиганты имеются в Кустанайской, Акмолинской, Кокшетауской, Актюбинской и других областях. Такие совхозы, как правило, имеют низкую фондооснащенность и энерговооруженность. Это отрицательно сказывается и на качестве обработки пашни. Посмотрите, один работник в среднем обрабатывает: в России – 11,6 гектара, на Украине – 5,6, в Беларуси – 4,7, в Молдове – 3,5, а в Казахстане – 21,1, в целинных же областях – по 50–60 гектаров. Мы об этом когда-то говорили с гордостью. Но можно ли здесь говорить об эффективном хозяйствовании?

Не могу не сказать и о негативном феномене социального и одновременно психологического характера, порожденном прежней политической системой и ее идеологией. Феномене, к сожалению, и по сей день присутствующем во всем аграрном секторе республики. Это в первую очередь огромная инертность, почти патологическое иждивенчество. Отношу это

прежде всего к руководителям хозяйств, районов, областей, агропромышленных предприятий. Срабатывает десятилетиями внедрявшаяся порочная практика, когда мы за бесценок, по разнарядке сверху, отдавали стране зерно, не зная даже, кто его потом получит. Сами также за бесценок, получали технику, удобрения, горюче-смазочные материалы и т. д. И никто не задумывался: а сколько же на самом деле это стоит и не придется ли когда-нибудь за все рассчитаться? Просто знали: попросим еще – дадут. Как, мол, не дать целине? Основа трудностей в том и заключается, что пришло время рассчитаться за все долги. И сегодня мы это должны делать сами. Нет того государства, которое эти трудности создало.

Если попытаться проанализировать плюсы и минусы экономики целины с рыночных позиций, то выявится не совсем приглядная картина. Достаточно вспомнить, что 10 лет из ее 40-летней истории были абсолютно засушливыми. Казахстан сам нередко был вынужден закупать со стороны зерно и фураж. В отдельные годы такие закупки достигали 2 млн. тонн. Долги села гасились государством в течение всех этих 40 лет. Постоянно убыточными в последние пятилетки было порядка 350 хозяйств, то есть каждое пятое.

Действовал единственный принцип: хлеб любой ценой и любого качества. Лишь в 1992 году была максимальная средняя урожайность, которая составила 14,8 центнера с гектара. И только 13 лет этот показатель достигал 10 центнеров. Ни одна страна мира не ведет столь затратно свое сельское хозяйство.

Как подсчитано учеными, сейчас, в условиях перехода на рыночные отношения, продажа хлеба по мировым ценам может быть эффективной лишь при урожайности не менее 10 центнеров с гектара. Учтите, при том, что это зерно должно пойти на продажу и не учитывает собственных нужд. То есть только тогда, когда полученная тонна зерна будет обходиться в 80–100 долларов. А поля с такой урожайностью составляют у нас лишь 16 млн. гектаров, или 65% от общей площади.

Возможно, не к месту, скажут, вести речь о недостатках в такой день. Но как обойти такой вопрос: почему же так плохо и трудно стало сейчас на целине? Но где же, скажите, сейчас хорошо на всей территории бывшего СССР? Да нигде!

Причины этого, во-первых, в распаде единого государства и его единого экономического организма. Во-вторых, целина поднималась для нужд всей страны, и вся страна обеспечивала целину. Как говорилось выше, повсюду строились заводы, выпускавшие для целины трактора, машины, оборудование, удобрения. Большинство этих заводов теперь банкроты и они стоят. У них нет денег. Нет денег и у села, чтобы купить все необходимое. В-третьих, теперь все надо покупать и все продавать и по ценам, ко-

которые диктует рынок. А затратное производство зерна, когда расходы превышают доходы, не может выжить самостоятельно.

Мы хотели бы сохранить объемы производства зерна и продавать его тем же потребителям. Это почти все страны СНГ, но теперь они должны заказывать нам это зерно заранее, заключая контракты и производя авансовые оплаты для проведения посевной и ухода. Однако и у них нет денег. А где же взять нам? Казахстану для своих государственных нужд требуется только 5–6 млн. тонн зерна в год. Если же мы хотим сохранить объемы полностью, то нам нужно найти покупателя, пусть даже в дальнем зарубежье.

Возможно, кто-то надеется на возврат к прошлому. Я бы тоже хотел надеяться, но не на возврат, а на то, что мы сможем создать хотя бы нормальное содружество, общее экономическое и таможенное пространство, оживим экономику, поможем друг другу. Если даже это произойдет, то все равно уже не будет возврата к бесплатности. Будут действовать механизмы рынка. Покупать сможешь, лишь что-то продав, и жить придется по средствам.

И уверяю вас, не преодолеем рецидивов прежней психологии – так и будем пробуксовывать в реформах, не залатаем зияющих дыр, никакого рынка не построим. От каждого из нас требуется сегодня инициатива, энергия, предельное напряжение сил, неустанный поиск. Нужно рачительно и бережно относиться к тому, что имеем, экономить во всем. Куда же это годится, что мы сотнями тысяч списываем трактора, комбайны и автомашины, губим в хранилищах урожай, не найдя, куда его продать, оставляем под снегом и дождем удобрения.

Пора уже всем окончательно уяснить, что нет Союза, нет доброго дяди, который что-нибудь подарит. Скажу прямо – нет сейчас такого дяди ни у нас в Правительстве, ни в банках, ни в Министерстве сельского хозяйства республики. Да, мы ясно отдаем себе отчет в том, что наш агропромышленный комплекс сейчас испытывает серьезнейшие трудности. Они стали результатом как просчетов в стратегии и тактике целины, так и объективного развития процессов преобразования в экономике. И, конечно же, мы будем постоянно искать и находить выходы из кризисных ситуаций, всемерно помогать сельским производителям. Но только тем, которые работают рентабельно и могут возратить вложенные государством средства.

Ежедневно из многих районов мы получаем сотни петиций и слезных просьб разного рода. Но не все они вызывают сочувствия. У нас определилась уже целая группа руководителей, которые видят свою задачу лишь в том, чтобы что-нибудь постоянно "выколачивать" у Правительства, и не более того.

Небольшой анализ по кредитам одного лишь Агробанка выявил, например, что среди его клиентов имеется 350 хозяйств, ссудные задолженнос-

ти которых не покрываются их основными и оборотными средствами, то есть стоимостью всего хозяйства. Максимальное число таких клиентов оказалось в Кокшетауской области – 138. И, видимо, не случайно. Там не только хозяйства, но и целые районы только и занимаются перехватом кредитов и написанием бумаг. Приведу некоторые выдержки из письма, скрепленного тремя подписями руководителей, поступившего к нам из Чистопольского района этой области. "Непродуманная политика по отношению к сельскому хозяйству, – пишут авторы, – подрывает доверие к Правительству со стороны сельских тружеников, провоцирует недовольство сельчан государственными структурами".

Что же они считают продуманной политикой? Оказывается: списать ссудные задолженности, предусмотреть дотацию, установить ценовой паритет, снизить налог на добавленную стоимость на все виды производимой и приобретаемой продукции, предусмотреть долгосрочные кредиты с низкой процентной ставкой. И ни слова о том, для чего же все это, как будет задействовано производство. Скромно они умолчали и о своих показателях. И о том, что они не способны руководить в новых условиях, заниматься реформированием экономики района. Лишь в духе былых времен бодро заключили: "В свою очередь мы готовы заверить Вас, что обеспечим нормальный трудовой ритм, согласие и выдержку в трудовых коллективах". Да, в 1970-е годы мы принимали такие письма в Правительстве, сводили их в один документ и отправляли в Москву. А теперь куда отправлять?

Такие депеши приходили к нам и из других областей, от Крестьянского союза, Совета колхозников, Ассоциации крестьян. Видимо, кое-кто забыл, что в 1991 году была списана кредитная задолженность в сумме почти 4 млрд. рублей. Прошло два года, и снова кредитная задолженность агропромышленного комплекса достигла 4 млрд., но уже тенге.

Особенно досадно видеть подобную беспомощность на фоне хозяйств, которые находят выход из положения, наращивают выпуск продукции, рассчитываются с кредиторами, поддерживают своих тружеников. А таких уже в республике немало – около 400. Например, с хорошими показателями постоянно выходит колхоз "Алматы", расположенный близ столицы республики. Хозяйство крупное – 57 тысяч гектаров земельных угодий, из них 18 тысяч – пашни, около 2 тысяч коров, 30 тысяч овец, 550 голов лошадей. Его прибыль по году составила 4,4 млн. тенге, нет никаких кредитных долгов. Свыше 60% прибыли направлено в фонд накопления. Добрых слов заслуживают коллективное предприятие имени Б. И. Чапаева Северо-Казахстанской области и частное предприятие "Приречное" Семипалатинской области, созданное на базе совхоза. Оба хозяйства в нелегких условиях сумели найти пути существенного повышения рентабельности, успешно решают и производственные и социальные вопросы.

В наше время модно стало выступать с различных трибун, писать, требовать, критиковать, "работая на публику". Ведь кто сегодня прав? А тот, кто ищет виновных, кто критикует Правительство, ход реформ и сами реформы, при этом не предлагая ничего нового, никаких идей. Для себя я вывел своеобразную формулу – в конечном итоге прав тот, кто вообще не ищет виновных, кто предлагает, ищет и находит варианты решения тех или иных проблем, кто занимается конкретным делом. Помогать нужно только таким.

Я не ставил перед собой цели делать подробный анализ состояния дел в сельском хозяйстве, но на некоторые аспекты реформирования агро-промышленного комплекса хотел бы обратить ваше внимание.

Сначала проинформирую вас о том, что накануне этого торжества мною подписаны два указа. Первый – о проведении межведомственного зачета. И второй, наверное, самый актуальный для наших сельскохозяйственных производителей, – об отсрочке выплаты финансовых долгов до 2000 года. Считаю это огромной поддержкой аграрного сектора. Мы пошли на такой шаг в последний раз, чтобы создать в этом году для всех одинаковые стартовые условия для проведения широкомасштабной приватизации согласно моему указу. Считаю, что каждый работник должен получить документ на владение землей и фондами и самостоятельно решить – остаться ему в коллективном хозяйстве или начать свое дело. Поймите правильно, я не за то, чтобы разрушить мощные хозяйства. А за то, чтобы ответственность была четко персонифицирована, чтобы был конкретный хозяин, который сам лично отвечал бы за результаты производственной деятельности, за состояние трудового коллектива. Каждый руководитель государственного хозяйства должен подписать контракт с Правительством, состоящий из двух пунктов: первый – гарантирующий, что он не допустит банкротства, и второй – что обязуется изменить форму управления и подготовить хозяйство к реальной приватизации. Иначе должен назначаться другой руководитель.

Но для того чтобы двигаться дальше, нам всем нужно искать принципиально новые подходы. Если идти по старому пути, то к концу года вновь вернемся на исходные позиции, что уже наверняка приведет к полному банкротству. Главной задачей, на мой взгляд, является энергичное реформирование в течение ближайших 2–3 лет всего нашего экстенсивного сельскохозяйственного производства на основе смены собственности и внедрения новых технологий. Сохранять в прежнем виде огромные площади зерновых и кормовых культур, миллионные стада животных с их низкой урожайностью и продуктивностью Казахстану просто не под силу. И надо решительно переломить эту пагубную для нашей экономики ситуацию, навести элементарный порядок. В основе этой работы должны лежать два принципа – интенсификация производства и спрос на рынке.

Нужны кардинальные меры и по совершенствованию кормопроизводства, в котором сейчас преобладают солома и силос. Следует выращивать только те корма, которые сбалансированы по питательности, дают отдачу и окупаются за счет роста продуктивности животных. В условиях Казахстана такими могут быть только сено и сенаж, занимающие ныне в кормовом балансе лишь треть. Путь один – наращивание производства сена и сенажа с одновременным сокращением поголовья животных. Для этого надо решительно пойти на изменение всей структуры посевных площадей.

При этом кормовая база должна работать не только на общественный сектор, но и на кооперативный, и на личные хозяйства. Мы давно говорим о создании пастбищных зон вокруг сельских населенных пунктов, но двигаемся слабо. Только за последнее пятилетие поголовье крупного рогатого скота в личном секторе увеличилось более чем на 1 млн. голов, овец и коз – почти на 5 млн. голов. И все они выпасаются вокруг селений без всякой организации и распределения.

В самые сжатые сроки надо через потребкооперацию, совхозы и колхозы создать на каждой центральной усадьбе пункты по переработке мяса и молока, забой скота. Молока и мяса, производимого в личном подворье, вполне достаточно, чтобы прокормить все население Казахстана. Вот где решение проблемы, и очень простое. Нужно наладить и систему торговли. Сколько же еще будут стоять селяне на автомобильных трассах с ведрами молока и тушами мяса?

Пока в решении этих вопросов больше рассуждений, чем дела. А ведь это самая прямая задача руководителей местных органов власти. Сделайте хотя бы это, и люди скажут вам спасибо.

Программой развития аграрного сектора до 2000 года заложено резкое сокращение посевных площадей зерновых, поголовья скота. И это правильный путь. Нам нужны не масштабы, а продукция. Оппоненты говорят: куда же мы устроим освобождающихся рабочих? Но о какой безработице можно говорить, если в нынешнюю зимовку фермы ушли неукomплектованными кадрами. Нехватка чабанов составила более 4 тысяч человек, остались незанятыми 10 тысяч мест доярок, телятниц и скотников.

Возьмите уборку урожая прошлого года. Нам нужно было 35 тысяч механизаторов, а их не было. Пришлось мобилизовывать учащихся профтехобразования, привлекать людей с предприятий городов и районных центров Казахстана, привозить из ближнего зарубежья. А ведь переброска автомобиля КамАЗ, скажем, из столицы до кустанайских хозяйств, с учетом сохранения 75% заработной платы водителю по месту постоянной работы, обходится хозяйству в стоимость более чем 50 тонн пшеницы. Ее надо вырастить на 100 гектарах при урожайности 8 центнеров с гектара. И это еще без учета натуральной оплаты труда тому же водителю и продажи зерна по льготной цене тем, кто направил его на уборку.

Вот и получается, что если Кустанайская область по-прежнему будет привлекать на уборку со стороны 6–8 тысяч автомобилей, да 2–3 тысячи механизаторов из СНГ, то рассчитываться придется третью всего зернового поля. Кому же это надо?

Жизнь также требует сокращения в общественном секторе площадей под картофелем, овощами, плодовыми и ягодными культурами. Их должен компенсировать частный сектор. Только под дачными участками сегодня 100 тысяч гектаров, да плюс 70 – заняты коллективными огородами. И здесь надо решить вопросы сервисного обслуживания организации торговли и переработки.

Как видите, выходить из нынешней ситуации нам надо совместно. Правительство должно решать свои вопросы, администрации – свои, а руководители на местах должны управлять всем комплексом проблем. Преобразования на селе тормозятся не трудящимися. Громадная армия руководящих специалистов, учетчиков, бригадиров, заведующих складами и прочих конторщиков – вот главный барьер на пути реформ. По-моему, настало самое время разобраться и начать дело с реформ штатных расписаний от бригады и фермы до Министерства сельского хозяйства.

И, наконец, последнее. Хочу еще раз повторить: никто сегодня за нас наших проблем не решит. Мы сумели поднять целину, уверен, сумеем справиться и с трудностями новой ситуации. Нужно только проявить больше целеустремленности, настойчивости и взвешенности в подходах. Тем, кто поднимал целину, было, наверное, гораздо труднее. Сегодняшним хлеборобам не лишним было бы поучиться у них стойкости и крестьянской сметливости. Не надо унывать, но и не надо ждать рождественских подарков, а, засучив рукава, браться за работу, думать и искать выход. Сегодня все зависит от людей, от руководителей хозяйств, которые могут, не оглядываясь назад, смело и решительно вести дело. Селяне должны найти таких, выдвинуть из своей среды и именно им доверить реформирование своих хозяйств и предприятий.

В заключение хочу еще раз от всей души поздравить целинников, работников агропромышленного комплекса, всех казахстанцев с праздником целины. Я желаю всем благополучия, успехов, спокойствия и мирного безоблачного неба над головой.

Счастья и благополучия всем жителям целины!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ҚАЗАҚ" ТЕЛЕДИДАРЫ АРҚЫЛЫ САЙЛАУШЫЛАРҒА ҮНДЕУІ *

Алматы, 1 наурыз 1994 жыл

ЕЛ ЕРТЕҢІ ӘРҚАЙСИМЫЗДЫҢ ПАРАСАТТЫ ДА БАЙСАЛДЫ ТАҢДАУЫМЫЗҒА БАЙЛАНЫСТЫ

Құрметті ағайын!

Енді бірнеше күннен кейін, наурыздың 7-сінде, бәріміз сайлау учаскелеріне келіп өз таңдауымызды жасаймыз. Оның оңай шаруа емес екенін түсінемін. Жұртшылықпен кездесулерде маған: реформаны жеделдетуге, мемлекет пен халықтың игілігін арттыруға қызмет ететін шын мәніндегі кәсіби парламент болу үшін кімге дауыс беруіміз керек деген сауал жиі қойылады. Бұл көкейкесті мәселе, бұған жауап бермес бұрын әрқайсымыздың бірқатар жәйттерді айқындап алғанымыз жөн.

Алдымен, орын алып отырған жағдайға жан-жақты баға бере кетейік. Қазір біз қиын жағдайды бастан кешудеміз. Өндірістің құлдырауы мен инфляция қысымы тежелмей отыр. Халықтың табысынан гөрі баға жылдам-рақ өсуде. Бірақ мұндай жағдай бізде ғана орын алып отырған жоқ. Айтыңыздаршы, қай жерде жағдай жақсарып, қай елдің ісі оңға басып отыр? Ондай жерді Достастық елдерінің ешқайсысынан таппайсыз. Мұны бәріміз түсіне білуіміз керек.

Жаппай дағдарыстың басты себебі – бір кездегі біртұтас мемлекеттің күйреуі. Нәтижесінде бірімен-бірі тығыз байланысқан экономикалық кеңістік бөлшектеніп кетті. Мұның бәрі Қазақстанның қатысынсыз жасалды, бұл арада біздің кінәміз жоқ.

Дегенмен, қалыптасып отырған қазіргі жағдайда Қазақстанның Достастыққа кіретін басқа елдерге қарағанда, уақытша қиындық қыспағынан тезірек шығып кетуіне мүмкіндігі бар деп есептеймін.

Біздің талантты, әрі еңбексүйгіш халқымыз бар. Бізде қазба байлықтарының мол қоры бар. Менің ойым осыған негізделіп отыр. Қазақстан – экспорттық мүмкіндіктері мол аса бай елдердің қатарында. Қазірдің өзінде экономиканы реформалауда аз да болса алға жылжығандық байқалады. Сонымен бірге біз өз алтынымызды еселеп келеміз, 1996 жылы оның қоры, шет ел валютасын көп қатыстырмай-ақ, ұлттық валютамыздың бағамын ұстап тұруға мүмкіндік береді деп отырмыз.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 3 наурыз 1994 жыл.

Әлемдік бизнестің жетекші лидерлері Қазақстанға сенім артады және жан-жақты қолдайды. Менің АҚШ-қа жуырдағы ресми сапарымның барысында бұған тағы көз жеткіздік. Тұтастай алғанда, біздің шетелдік әріптестеріміздің Қазақстан экономикасы үшін бөлген несиелері екі жарым миллиард доллардан асады. Бұл қаржыны нақты істерге, өндірісті дамытуға, экономикалық терең өзгерістерге жұмсау керек.

Әрбір отбасындағы игілікке бәсекелі нарық экономикасы мен демократиялық қоғам құру арқылы ғана жетуге болатынына сенімдімін және бұл туралы талай рет айттым. Біз осыған келе жатырмыз. Тек сонда ғана әрбір халықтың ерекшелігін сақтап, дамыта аламыз, қоғамдық дамудың тұрақтылығына негіз болып келе жатқан ұлтаралық келісім саясатын жүргізе аламыз. Бұл менің Қазақстан Президенті ретіндегі мақсатым және оның дәйекті түрде жүзеге асырылуына бар күшімді саламын. Болашақ парламент те осы биік мақсатқа қол жеткізу үшін жұмыс істейді деп ойлаймын.

Күн тәртібінде тұрған аса маңызды мәселе – полиэтникалық мемлекетіміздегі саяси тұрақтылықты барынша қолдау және оны нығайту. Қазақстанға деген жоғары көзқарастың, оның халықаралық аренадағы беделінің еліміздің табиғи байлықтарымен, стратегиялық жағдайымен ғана емес, қоғамдық-саяси ахуалдың тұрақтылығымен де қалыптасып отырғаны бәрімізге түсінікті болса керек.

Сондықтан Парламент және атқарушы өкімет дәстүрлі азаматтық бітім мен ұлтаралық келісімді аялай білуі тиіс, осының арқасында біз ағайын арасындағы қантөгіске, аймақтық қақтығыстарға толы мына аласұрған дүниеде қоғам тыныштығын сақтап отырмыз. Мемлекеттік биліктің барлық тармақтары ұлтаралық араздықты қоздырушыларға және адам құқығына қысым жасаушыларға қатаң тосқауыл қоюға міндетті. Мұндай қоғамдық қауіпті әрекеттерге заң барынша қатал болуға, ұлттық немесе шовинистік пиғылдағы саяси ұйымдардың құрылуына жол бермеуге, сепаратизмнің кез келген түрінің жолын кесуге тиіс. Бұл ұлттардың бір-біріне қарсы келуіне ұластырады, мемлекеттің территориялық тұтастығына және ортақ үйіміздегі бейбітшілік пен келісімге қауіп төндіреді. Өздеріңіз сайлайтын парламент осы миссияны өзіне алуға, толыққанды шымыр заңдарды жасауға және қабылдауға тиіс.

Сонымен бірге қазіргі көші-қон, тіл және азаматтық проблемаларға түсіністікпен қарау керек. Көп ұлтты Кеңестер Одағының тұрғындары аяқ астынан он бес мемлекетке бөлініп шыға келгенде басқа нәрсе күтудің өзі қиын еді. Бұл проблемалардың бәрі, меніңше, өз шешімін табады, әрине, тек біздің бірден-бір заң шығарушы органымыз – парламент және мемлекетаралық келісімдер мен адамдардың ізгілікті ерігі арқылы ғана. Осымен қатар Қазақстан халықтары ассамблеясының идеяларын нақты түрде жүзеге асырып, оны көпұлтты қоғамның келелі мәселелері талқыланатын және салиқалы ұсыныстар тұжырымдалатын іс жүзіндегі жалпыға ортақ форумға айналдыру керек.

Бізге топтасу мен қоғамдық келісім, реформа саясатын халықтың қолдауы, әсіресе дәл қазір үстіміздегі және келесі жылы керек. Осы кезеңде

дағдарыстың шарықтау шегінің негізгі сатыларынан өтетінімізге және жаңару жолымен дiттеген жерімізге жететінімізге сенімдімін. Бұған жаңа парламентіміздің де атсалысуы парыз.

Экономикалық және әлеуметтік саясат, сөз жоқ, біздің басты назарымызда болады. Осы саясатқа ықпал ететін екі мәселені бірден атап өтейін.

Бірінші – республиканың сом аймағынан шығуға мәжбүр болуы бізді, өз валютамыздың енгізілуін ескере отырып, экономикалық саясатымызға жүре түзету енгізуге, шын мәнінде оны қайта жасауға итермеледі.

Екінші – біз экономиканы ырықтандырудың неғұрлым қиын кезеңін бастан кешіп отырмыз және принципінде, кез келген отбасы басшылыққа алатын: табысың мен жиған-тергеніңнен артық шығынға барғызбайтын қарапайым тұрмыстық қағиданы мемлекеттік саясат дәрежесіне көтердік.

Сондықтан біз қатаң үнемдеу, экономиканың аса қажетті деген толыққанды өзегін ғана қолдап отыру бағытын ұстандық. Үкімет мемлекеттің мұқтажына, бәсекеге қабілетті және тиімді кәсіпорындарға, өндіріспен айналысатын, әсіресе халыққа қажетті өнімдер шығаратын кәсіпкерлерге көмектесетін болады. Еңбекке орналастыру қызметі уақытша жұмыссыз қалғандарға қол ұшын беруі тиіс. Олардың бір бөлігі жаппай жекешелендіруден өткен кәсіпорындарға орналасады. Қосымша жұмыс орындарын құратын қызмет көрсету, жеке шағын және орта бизнес салаларының дамуына жағдай жасалады. Селода жұмыс істегісі келетіндерге фермерлік, шаруа қожалықтарын құру үшін жер бөлініп беріледі.

Ауыл шаруашылығында осы саланың негізгі өнімін беретін, тұрақты жұмыс істейтін рентабельді шаруашылықтарға ғана қолдау көрсетіледі. Артта қалғандар мен шығынға батқандар өз тағдырлары туралы өздері ойлануы тиіс. Бұдан былай қайтарымы жоқ болса несие берілмейді. Ешқандай баламасы жоқ нарыққа бет алған мемлекет нарық қағидаларынан ауытқымайды. Ол шығынға батқан шаруашылықтардың ауыртпалықтарын салық төлеуші баршамыздың есебімізден көтеруге тиісті емес және оған мүмкіндігі де келмейді. Осыны түсініп, қабылдау керек, ренжудің еш жөні жоқ. Жекешелендіре ме, басқа шараларын жасай ма, өздері шешсін. Ендігі жердегі талап осындай.

Мемлекеттік кәсіпорындардың жауапкершілігін арттыру керек. Үкімет ол кәсіпорындардың директорларымен белгілі бір міндеттемелерді көздейтін мынадай келісім-шартқа отыруы тиіс: біріншіден – банкроттың алдын алады, екіншіден – кәсіпорынды сауықтырып, оны нақты жекешелендіруге дайындық шараларын жүргізеді. Егер келісілген уақыт ішінде бұл шарттар орындалмайтын болса, онда басқа басшы тағайындалады.

Бұл шаралар экономикадағы, әлеуметтік саладағы дағдарыстан шығу үшін қажет. Кәсіпорындар шығынын жабуға кететін қыруар қаржы, көмек беру деп аталатын жеңілдетілген несиелер, дотациялар, тағы басқалар мемлекеттің қалтасынан, сіздер мен біздердің қалтамыздан шығып жатыр. Инфляцияны үдететін де осылар, айналып келгенде тауар бағасы қымбаттайды. Сөйтіп, сиқырлы айналымға түсеміз: баға өседі – жалақы да өседі – тағы баға өседі, осылайша бас көтертпей, тоқтаусыз кете береді.

Егер шыдамдылық сақтасақ, көзқарасымызды түбірімен өзгертсек, бос банкноттарды басып шығара бермей, ақша айналымын реттесек, теңгеміз бен экономикамыздың тұрақтылығын сақтай аламыз, бағаның өсуі тоқтайды, несие алу жеңілдейді, тұрмыс деңгейі шындап көтеріле бастайды. Міне, мұның бәрі осы үшін қажет.

Тағы да атап айтамын: реформа жай бір мақсат үшін емес, адамдардың игілігі үшін жасалады. Қазір қанша жерден ауыр болса да, тарихи тұйықтан шығу үшін, белгілі бір уақыттан кейін жағдайды түбірімен өзгертіп, егемен еліміздің, қоғамымыздың гүлденуіне қол жеткізу үшін осы қиын өткелдердің бәрінен өту керек. Ол үшін бізде барлық жағдай бар.

Әлеуметтік мәселелерге келетін болсақ, бюджет еңбекке жарамсыздарға, табысы аздар мен жұмыссыздарға ғана әлеуметтік сүйеніш бола алады. Әрине, денсаулық сақтау және рухани салаларға – ғылымға, мәдениетке, білімге, бұқаралық ақпарат құралдарына қолдау көрсетіледі.

Біз жаңа тұрғын үй саясатына көштік. Мемлекет отбасыларына жер учаскесі бар жеке үй тұрғызуына көмектеседі. Отбасыларына отыз жылға дейінгі мерзімге құрылыс құнының 80 процентіне жылына 5 проценттен жеңілдетілген несие береді. Табысы төмен отбасыларына тұрғын үй-коммуналдық қызметтің бір бөлігіне ақы төлеу үшін мақсатты жәрдемақы беру қарастырылды. Осы мақсатқа жұмсалатын қаржы мен несие ресурстары табылып отыр.

Дағдарысты экономика жағдайында күшті бюджеттің болмайтынын бәріміз де білуіміз керек. Сондықтан өте қымбатқа түсетін әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруды тоқтата тұруға мәжбүр болып отырмыз. Бірақ табысы аздарға, зейнеткерлерге, мүгедектерге, көп балалы отбасылары мен оқушы жастарға қолдау көрсету нысаналы сипатқа ие болады. Осы әлеуметтік топтағы нақты адамдарға жәрдемақы беру олар үшін төлемнің жалпы көлемін көбейту көзделген. Жалғыз басты еңбекке жарамсыз азаматтарды азық-түлікпен қамтамасыз ету жөніндегі менің жарлығым осыған бағытталған.

Бұдан басқа атап айтатын мәселе – жинақ банкілерінің жүйесін қайта құру жөніндегі қабылданған шаралар есепшотында ақшасы бар әр отбасының кірісін арттыруға мүмкіндік жасайды. Мемлекет жақында азаматтардың банкілердегі ақшаларын индексациялады. Біз алдағы уақытта да табысы аз, еңбекке жарамсыз азаматтарға барлық жағынан қамқорлық жасап отырамыз. Ал еңбекке жарамды топ өз қамдарын өздері жасауы керек.

Тұрақты жұмыс істейтін парламент, әкімдер мен жергілікті өкілетті өкіметтің жаңа органдары осы проблемалармен тереңірек, әрі нақты шұғылдануға, әлеуметтік қолдау саясатын іске асыру жауапкершілігін толық мойындарына алуға тиіс деп санаймын.

Қылмыспен күрес секілді проблеманы назардан тыс қалдыра алмаймын. Ұйымдасқан қылмыстың, жемқорлықпен бюрократтық озбырлықтың өсуі біздің адамдарымыз үшін ең қатерлі дерттердің біріне айналып отыр. Бүгінде өкімет, оның құқық қорғау органдары әлсіз және адам құқығын аяқ асты етушілерден өз дәрежесінде қорғай алмайтыны ащы да болса шындық екенін айтуға тиіспін. Тек өткен жылы ғана зорлау мен қасақана өлтіру

деңгейі, қастандықты қосқанда тиісінше 17 және 24 процентке өсті, пәтерге түсу мен тонау көбейді. Бұдан былай оған жол беруге болмайды.

Мен жаңа парламент алдына қылмысқа қарсы тегеурінді шабуыл жасау туралы мәселе қояды көздеп отырмын. Бүгінде экономикалық қылмыс пен рэкеттің қаулап өсуі кәсіпкерліктің қалыпты қызметіне едәуір кедергі келтіретін құбылыс болуда. Кісі өлтірген, зорлаған адамдар, ұйымдасқан қылмыс топтарының жетекшілері қылмыстары үшін ең ауыр жазаға дейін тартылатын болып белгіленуі тиіс деп ойлаймын. Бұған қоса Қазақстан жерінде осындай қылмыстар жасаған басқа мемлекеттің азаматтары өз елдеріне берілмей, осында, біздің заңымыз бойынша жазасын тартуы тиіс.

Оның үстіне Конституцияда жазылған азаматтардың жеке меншігіне, тұрғын жайына, ар-ожданына қол сұғылмайтынын мойындай отырып, өз өмірін, тұрғын үйі мен мүлкін, тіпті қарумен де қорғауына ерік беру керек. Өйтпесе адамдар қылмыскерлер алдында дәрменсіз болып барады. Өлбетте, мұндай құқықты жүйке ауруына шалдықпаған адамдар және төнген қауіпті дәлелдеуге болатын жағдайда ғана пайдалану керек.

Көлікті қуып алып кету, пәтерге түсу, адам тонау мен оның өміріне қастандық жасау секілді қылмыстар үшін де жазаны күшейте түсу қажет. Жаңа парламент мемлекеттік қызмет туралы, Министрлер кабинеті туралы заңдар қабылдағанда және салық салынатын табыстар туралы декларациялар енгізгенде лауазым иелерінің бюрократтық озбырлығы, парақорлығы секілді, жаны сірі құбылыстар түбірімен жойылатын болады.

Жаңадан сайланатын парламентарийлер осындай батыл қадамдарға бара алатын, жігерлілік таныта отырып, қоғамдық дертпен күресте үкіметпен бірге өзінің халық алдындағы жауапкершілігін сезіне білетін болуы тиіс.

Күнделікті қиындықтар мен кедергілерге қарамастан Қазақстан алдағы уақытта да таяу шет елдермен қарым-қатынасты нығайту, Достастық елдерімен интеграцияны күшейту саясатын жалғастыра береді.

Ресей мен Қазақстандағы сайлау қарсаңында жол берілген жекелеген айтыс-тартыстарға қарамастан екі мемлекет арасында халықтарымыздың сан ғасырлық тарихи байланыстарымен суарылған, сан алуан этникалық құрамымен сабақтасқан ерекше қарым-қатынас орын алуы тиіс. Біздің өзара қарым-қатынасымыздың ахуалы саяси жел сөздер мен тұрмыстық жанжалдарға тәуелді болмауы керек.

Иә, келеңсіз тарихи шындықтың – қазақтарды ұлт ретінде шеттетуге бағытталған отаршылдықтың, большевиктік қысым мен тоталитаризмнің болғаны рас. Бірақ бұл арада Ресей мен орыс халқының кінәсі жоқ. Кінә патшалық бұғау мен кеңестік жүйенің үстемшілігінде. Бұдан ресейліктердің өздері де аз зардап шеккен жоқ.

Бірақ ешқашан ұмытылмайтын кездер де болды. Қазақ халқының жер бетінен толық жойылып кету қаупі туған шақта біздің бабаларымыз Ресейді пана тұтып, өз қорғаушысын тапты. Бізге Ресейдің өз оқу орындары мен ғылыми мекемелерінің есігін айқара ашқаны, экономикалық база жасауға көмектескені әрқашан жадымызда сақталуы тиіс. Ресейдің көптеген жаны

жайсаң адамдары қазақ мәдениетінің қаз тұрып кетуіне, ұлттық кадрларымыздың қалыптасуына күш-жігерлерін аяған жоқ.

Екінші жағынан, халықтар арасындағы келісім мен достықтың алтын тамыры қазақтарға тән асыл қасиеттерде жатыр деп есептеймін. Бұл қасиет – кез келген ұлттар мен ұлыстардың өкілдерімен ізгі қарым-қатынаста бола білетіндігіне, табиғат берген инабаттылық пен көрші хақысын барынша құрметтей алатынына келіп саяды.

Фашизмге қарсы күресте Қазақстанның жүздеген мың ұлдарының ортақ жеңіс жолында құрбан болғанын ресейліктер де ұмытпайды деп ойлаймын. Ондаған жылдар бойы және бүгін де біздің жеріміз өз қойнауының байлығы мен мол астығының едәуір бөлігін Ресеймен бөлісіп келгені және бөлісе беретіні белгілі. Яғни Ресей потенциалының айтарлықтай бөлігі Қазақстан шикізатымен өмір сүріп тұр деп айта аламыз. Мұндай өміршең байланыстар екі мемлекет үшін де пайдалы. Сондықтан осы игілікті сақтап, оны одан әрі дамыту біздің парызымыз болмақ.

Біздің халқымыз Ресейдің, Орта Азияның, Достастыққа кіретін басқа да елдердің барлық халықтарына деген туысқандық сезімін ешқашан жоғалтпайды, олармен достықта, жарастықта өмір сүргісі келеді, өзара байланыстар мен экономикамыздың интеграциясын, адамдар арасындағы еркін қарым-қатынас пен тауарлар алмасуды жақтайды.

Меніңше, біздің ішкі және сыртқы саясатымыздың өзекті мәселелері осылар болса керек.

Енді "Кімге дауыс береміз?" деген мәселеге оралайын. Егер сайлау науқаны барысында осы айтылған проблемаларға тереңдей алатынын байқатса, оларды шешудің және дағдарыстан шығудың бірден-бір дұрыс жолын көрсете алса, соларға дауыс беру керек деп ойлаймын. Ұсынған кандидаттарыңыз осы идеяларды ұстана ма және парламентте немесе жергілікті мәслихатта соларды өмірде жүзеге асыруға атсалыса ма – ой жүгіртіп қараңыздар. Сіз бен біздің болашағымыз көп жағдайда осыған байланысты болады.

Сонымен қатар ешқандай сындарлы ойы жоқ жалаң сыншылардың, тар өрісті ұлтшылдық пен жеке басының күйін күйттеп жүрген, бәрін біліп, бәрін қатырамын деп жүрген пысықайлардың қармағына түсіп қалып жүрмеңіздер. Бәрін білетін, бәрін шешетін адамдар жоқ, сыпайылап айтқанда, олар сіздерді алдап жүр.

Қабылданған заңдарды барлық адамдарға орындата алуға қабілетті президенттік биліктің жанындағы күшті атқарушы өкіметтің қажеттігін көре білетін кандидаттарға дауыс беру керек: онсыз қоғамда реттілік, тәртіп пен нақты демократиялық бостандықтар болмақ емес.

Өкіметтің әрбір тармағы өз ісімен шұғылдануын, бірақ олардың арасында шамшылдық емес, қалыпты жұмыс бабындағы қарым-қатынас болуын, өкімет жүйесінде келеңсіздіктер мен кереғарлықтарға қарсы нақты тетіктердің болуын көздейтін кандидаттарды, заң шығару жұмысын сапалы орындауды қамтамасыз ете алатын, шатасқан, қайшылыққа толы немесе орындалуы мүмкін емес актілерді қабылдамайтын кандидаттарды қолдау қажет.

Мұның бәрі экономикалық және басқа да заңдарды жетілдіруді, қазіргі Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізуді талап етеді.

Парламент, белгілі бір жағдайда, Президенттің өкілеттілігін мерзімінен бұрын тоқтатуға, ал Президент, өз кезегінде, парламентті таратуға құқық алуға тиіс. Президенттің соттарды өмір бойына тағайындауын енгізу қажет. Әңгіме, сондай-ақ, жоғары дәрежеде пысықтауға, қабылданатын заңдардың ұстамдылығы мен жан-жақты жарасымдылығына, аймақтар мен олардың халқының мүддесін толық ескеруге мүмкіндік беретін парламенттің екі палаталық құрылымы жайында болып отыр.

Осы сайлаудың өз ерекшеліктері бар. Олар өкілетті өкіметтің барлық деңгейінде өтеді. Саяси партиялар мен қозғалыстар оларға тұңғыш рет қатысуда. Мемлекеттік тізім бойынша кандидаттардың сіздердің назарларыңызға ұсынылуы да бұрын болмаған. Мұндағы мақсат – парламентке балама негізде түрлі ұлттық топтардың кәсіби, зерделі адамдарын тарту.

Мемлекеттік тұрғыдан ойлайтындарды, реформаны жақтайтындарды және халық мұқтажын жеке мүддесінен жоғары қоятындарды, жағдайды объективті бағалап, ойластырылған шешім қабылдай білетіндерді жоғары қоя білу керек.

Бір мемлекеттің азаматтары ретінде барлық қазақстандықтардың өмірдің кез келген саласында ортақ зор мүддесі бар екенін және сондықтан олар біртұтас этносаяси қауымдастықты құрайтынын есте сақтау керек. Әрбір адам, ең алдымен, Отан азаматы, одан кейін барып қазақ, орыс, украин немесе неміс болып келеді.

Ардақты ағайын! Қымбатты отандастар!

Тағы да қайталаймын, республикамыздың прогресс және демократия жолымен дамуы көп жағдайда сіздердің белсенділіктеріңізге, жан-жақты сараланған, салмақты таңдауларыңызға байланысты.

Биылғы қатал қыс республиканың көптеген аймақтарында жағдайды күрделендіріп жіберді. Жылу, электр энергиясы жетпеді, азық-түлік пен тауарлар уақытында жеткізілмеді, жолаушылар тасымалында да қиындықтар болып жатыр. Сайлау науқанына шенеуніктердің жөнсіз араласу фактілері кездесті, бұл жұртшылық тарапынан ашу-ыза туғызуда. Бұл туралы біз білеміз және тиісті шаралар қолданып жатырмыз. Бірақ мұның бәрі басты мәселені тасада қалдырмауы тиіс, біз Қазақстан тарихындағы тұңғыш демократиялық сайлауға бара жатырмыз. Асырып айтқандық емес, бізге бүкіл әлем көз тігіп отыр, көптеген елдерден байқаушылар келді. Бірақ таңдау құқы өз қолымызда, мемлекетіміздің болашағына деген жауапкершілік әрқайсымызды ойландыруы тиіс. Сондықтан баршаңызды сайлауға қатынасуға шақырамын. Бұл біздің азаматтық борышымыз.

Сіздер сайлайтын жаңа парламенттің, жергілікті жаңа өкілдік органдардың депутаттары ортақ Отанымыз болып табылатын Қазақстанның заңдылық және қоғамдық өміріне жаңа леп, оң өзгерістер енгізудің авторлары болатынына үміттенемін.

ОБРАЩЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
К ИЗБИРАТЕЛЯМ ПО КАЗАХСКОМУ ТЕЛЕВИДЕНИЮ*

Алматы, 1 марта 1994 года

**ОТ ЗДРАВОВОГО И ВЗВЕШЕННОГО ВЫБОРА КАЖДОГО
ЗАВИСИТ БУДУЩЕЕ РЕСПУБЛИКИ**

Уважаемые сограждане!

Через несколько дней, 7 марта, всем нам предстоит прийти на избирательные участки, чтобы сделать свой выбор. Понимаю, сделать его сейчас непросто. И люди при встречах мне часто задают вопрос – за кого голосовать, чтобы у нас появился действительно профессиональный Парламент, действующий на ускорение реформ, на благо государства и общества? Вопрос актуальный, но чтобы на него убежденно ответить, надо сначала каждому определиться по целому ряду моментов.

Прежде всего нужна реальная и взвешенная оценка обстановки.

Сейчас мы переживаем трудное время. Продолжаются спад производства, давление инфляции. Доходы населения отстают от роста цен. Но такая картина не только у нас. Спросите себя: где лучше, где дела идут в гору? Такого места нигде в СНГ не найдете. Это надо всем понимать.

Главная причина общего кризиса – развал когда-то единого государства. В результате этого налаженное экономическое пространство, в котором каждый зависел от всех, а все от каждого, раздробилось на отдельные автономные части. Это совершилось, помимо Казахстана, и нашей вины здесь нет.

Но я считаю, что в сложившейся ситуации Казахстан имеет шанс быстрее других стран СНГ вырваться из тисков временных трудностей. Мое мнение основано на том, что у нас талантливый и трудолюбивый народ, у нас огромные запасы различных полезных ископаемых. Казахстан – потенциально одна из самых богатых стран с большими экспортными возможностями. Уже есть, хоть и небольшие, сдвиги в реформировании экономики. Мы наращиваем также добычу своего золота, и в 1996 году его запасы достигнут таких объемов, которые позволят поддерживать курс национальной валюты без большого участия инвалютных средств.

Верят в Казахстан и поддерживают нас ведущие лидеры мирового бизнеса. Они не один год присматривались к нам и сделали свой выбор. Новое подтверждение этому получено во время моего недавнего официаль-

* Газета "Казахстанская правда", 3 марта 1994 года.

ного визита в США. В целом общий объем кредитных вложений наших зарубежных партнеров в экономику Казахстана превысит 2,5 млрд. долларов. Их надо разумно пустить в живое дело, в развитие производства, на глубокие экономические преобразования.

Убежден, и мне не раз об этом приходилось говорить, что к благополучию каждой семьи можно подойти только через создание конкурентной рыночной экономики и демократического общества. Именно к этому мы идем и только так сможем сохранять и развивать национальную самобытность каждого народа, проводить политику межнационального согласия, лежащего в основе стабильного общественного развития. Это моя цель как Президента Казахстана, и я буду добиваться ее последовательного осуществления. На достижение этой высокой цели, надеюсь, будет работать и будущий парламент.

Наиболее важное сейчас – поддерживать и укреплять политическую стабильность в нашем полиэтническом государстве. Всем должно быть понятно, что интерес к Казахстану, его авторитет на международной арене вызваны не только природными богатствами страны, стратегическим положением, но и стабильностью общественно-политического климата. Поэтому парламент и исполнительная власть должны оберегать наш традиционно сложившийся гражданский мир и межнациональное согласие, благодаря чему мы сохраняем общественное спокойствие в этом обезумевшем мире с кровопролитными братоубийственными войнами, региональными конфликтами. Все ветви государственной власти обязаны ставить заслон попыткам сеять межнациональную рознь и ущемлять права человека.

Закон должен жестко, по максимальной мерке, карать эти общественно опасные деяния, не допускать создания политических организаций националистического или шовинистического толка, пресекать любые проявления сепаратизма. Это чревато противостоянием наций, ставит под угрозу территориальную целостность государства, мир и согласие в нашем общем доме. Избранные вами парламентарии должны быть готовы взять на себя эту миссию, разработать и принять строгие законы.

В то же время надо с пониманием относиться к нынешним проблемам миграции, языка и гражданства. Когда жители многонационального Советского Союза вдруг оказались разделенными на 15 государств, ничего другого и нельзя было ожидать. Все эти проблемы, полагаю, разрешимы, но только через парламент – наш единственный законодательный орган, межгосударственные соглашения, через добрую волю людей. Одновременно нам на практике надо реализовать идею Ассамблеи народов Казахстана, превратить ее на деле во всеобщий форум, где обсуждались бы актуальные вопросы многонационального общества и вырабатывались взвешенные рекомендации.

Консолидация и общественное согласие, поддержка народом политики реформ нам особенно нужны на данном этапе, в текущем и будущем году. За это время, я уверен, мы пройдем основные пики кризиса и через пре-

образования выйдем на восходящую линию. Этому призван способствовать и новый парламент.

В центре нашего внимания, безусловно, находится экономическая и социальная политика. Сразу отмечу два важных обстоятельства, влияющих сегодня на ее проведение.

Первое – вынужденный выход республики из рублевой зоны заставил нас на ходу корректировать, а по сути, вырабатывать новую экономическую политику с учетом введения собственной валюты.

Второе – мы переживаем наиболее критический этап либерализации экономики и возводим в ранг государственной политики простое житейское правило, которым, в принципе, руководствуется всякая нормальная семья: не делать расходов больше, чем имеешь доходов и накоплений.

Поэтому нами и выбран курс на жесткую экономию, на избирательную поддержку в пределах возможностей только здорового ядра экономики, без которого никак не обойтись. Правительство будет помогать работающим на государственные нужды, конкурентоспособным и рентабельным предприятиям, тем предпринимателям, которые занимаются производством, особенно выпуском товаров для народа. Служба занятости должна прийти на помощь людям, временно оставшимся без работы. Часть из них устроится на предприятия, прошедшие через массовую приватизацию. Будут создаваться условия для развития сферы услуг, частного мелкого и среднего бизнеса, что создаст дополнительные рабочие места.

Желающим работать на селе будут предоставляться площади для создания фермерских, крестьянских хозяйств.

В сельском хозяйстве найдут поддержку только устойчиво работающие, рентабельные хозяйства, которые дают основную часть продукции этой отрасли. Отстающие и убыточные должны сами позаботиться о своей дальнейшей судьбе. Теперь не будут выдаваться кредиты, остающиеся без возврата. Идя на рынок, которому нет альтернативы, государство вынуждено придерживаться рыночных правил. Оно не должно и не имеет возможности за счет налогоплательщиков, каковыми являемся все мы, до бесконечности нести финансовое бремя убыточных хозяйств. Это надо понять, принять и не обижаться. Пусть приватизируются, сами ищут выход. Теперь настало такое время.

Надо поднять ответственность государственных предприятий. Правительство должно заключить с их директорами контракты, предусматривающие следующие обязательства: во-первых, ими будет предотвращено банкротство, и во-вторых, они принимают меры по оздоровлению и подготовке предприятия к реальной приватизации. Если эти условия не будут выполнены в оговоренные сроки, должен назначаться другой руководитель.

Эти меры необходимы для выхода из кризиса в экономике, в социальной сфере. Пустые деньги, которыми мы перекрываем убытки предприятий, льготные кредиты, дотации и другая так называемая помощь – все это идет из государственного кармана, то есть из нашего с вами. Именно это

подгоняет инфляцию, иными словами, играет на повышение цен на товары. И порочный круг: повышение цен – повышение зарплаты – снова повышение цен и так до бесконечности – не дает нам поднять головы. Если же перетерпим, заставим перестраиваться всех, не будем допускать печатания пустых банкнот и запускать их в оборот, то быстрее начнется стабилизация тенге, экономики, остановится рост цен, снизятся ставки за кредиты, реально начнет повышаться уровень жизни. Вот для чего все это нужно.

Еще раз подчеркну: реформы – не самоцель, они делаются ради людей. Через нынешние трудности, как это ни тяжело, надо пройти, чтобы выйти из недавнего исторического тупика, чтобы через некоторое время в корне поправить положение и добиться процветания нашего общества. Все предпосылки для этого у нас есть.

Что касается социальных вопросов, то бюджет может создать социальные амортизаторы лишь для нетрудоспособных, малоимущих слоев и безработных. Безусловно, некоторая поддержка будет оказываться здравоохранению и духовной сфере – науке, культуре, образованию, средствам массовой информации.

Мы перешли и на новую жилищную политику. Государство будет помогать семьям в строительстве индивидуальных домов с земельными участками. На 80% их стоимости семьям выдаются льготные кредиты на срок до 30 лет под 5% годовых. Для семей с низким совокупным доходом предусматриваются целевые пособия на оплату части жилищно-коммунальных услуг. Необходимые для этого финансовые и кредитные ресурсы изысканы.

Все уже должны ясно осознать – при кризисной экономике сильного бюджета не бывает. Поэтому мы вынуждены приостановить реализацию очень дорогих социальных программ. Но поддержка малоимущих пенсионеров, ветеранов войн и инвалидов, многодетных семей и учащейся молодежи примет более направленный характер. Выдача пособий конкретным лицам из этих социальных групп позволит увеличить для них общий объем выплат. На это направлен и мой указ по обеспечению продуктами питания одиноких нетрудоспособных граждан.

Кроме того, хочу особо выделить, что меры, принятые по реорганизации системы Сберегательного банка, позволят увеличить доходы каждой семьи, имеющей вклады на счетах. Государство недавно индексировало вклады граждан в этом банке. Это немалая помощь. Мы и впредь будем делать все возможное для защиты малоимущих нетрудоспособных людей. Все остальные должны сами о себе позаботиться.

Считаю, что парламент, работающий на постоянной основе, главы администраций и новые органы местной представительной власти должны глубже и конкретнее заняться этими проблемами, нести всю полноту ответственности за реализацию политики социальной адресной поддержки.

Не могу оставить без внимания и такую проблему, как борьба с преступностью. Рост организованной преступности, коррупция и бюрократический произвол являются одной из самых болевых точек для наших лю-

дей. Надо признать, что сегодня власть, ее правоохранительные органы слабы и не могут в полной мере защитить граждан от посягательств на их жизненные права. Только за один прошлый год количество изнасилований и умышленных убийств, включая покушения, увеличилось соответственно на 17% и 24%, возросло число квартирных краж и грабежей. Дальше так продолжаться не может.

Я намерен поставить перед новым парламентом вопрос о тотальном наступлении на преступность. Растущий сегодня вал экономических преступлений и рэкета стал фактором, серьезно тормозящим нормальную предпринимательскую деятельность. Полагаю, назрела необходимость установить неотвратимость смертной казни для лиц, совершивших убийство, изнасилование, возглавивших группы организованной преступности. Причем подданные других государств, совершившие эти преступления на территории Казахстана, должны не передаваться им, а караться здесь по нашим законам.

Более того, признав в Конституции неприкосновенность частной собственности, жилища, чести и достоинства человека и гражданина, надо разрешить ему защищать свою жизнь, жилье и имущество – и даже с оружием в руках. Иначе люди становятся бессильными против криминального мира. Естественно, таким правом должны пользоваться психически нормальные люди и в случае доказуемой реальной угрозы.

Надо также поднять планку наказаний за угон машин, квартирные кражи, грабежи и преступления против личности. С принятием новым парламентом законов о государственных служащих, о Кабинете Министров и введением деклараций о доходах для налогообложения будет искореняться и такое живучее явление, как бюрократический произвол и взяточничество должностных лиц.

Вновь избранные парламентарии должны быть способны пойти на такие решительные шаги, проявить волю и вместе с правительством взять на себя ответственность перед народом за борьбу с общественным злом.

Преодолевая все текущие сложности и перипетии, Казахстан будет и впредь продолжать политику укрепления отношений с ближним зарубежьем, усиления интеграции стран СНГ.

Несмотря на отдельные взаимные выпады, допускаемые в пылу предвыборных баталий в России и Казахстане, между нашими государствами должны быть особые отношения, обусловленные многовековыми историческими связями наших народов, полиэтническим составом российского и казахстанского населения. Атмосфера наших взаимоотношений не должна зависеть от быстротечных гримас политической конъюнктуры и конфликтов людей на бытовом уровне.

Да, были неприятные исторические реалии – колонизация, большевистский режим и тоталитаризм, когда шел целенаправленный процесс денационализации казахов. Но в этом нет вины России и русского народа. Вinovаты были угнетающий царский режим и всеподавляющая советская система, от которых не меньше других пострадали и сами россияне.

Но было и другое, чего нельзя никогда забывать. В трудное время, когда казахскому народу грозило полное исчезновение, наши предки обратились к России и нашли в ней своего защитника. В нашей благодарной памяти должно всегда сохраняться, что Россия настежь открыла нам двери в учебные и научные заведения, помогла создать индустриальную базу экономики. Ее лучшие люди отдали немало сил становлению казахской культуры, формированию национальных кадров.

С другой стороны, согласие и дружба между нашими народами имеют свои корни и в присущем казахам умении жить в добрых отношениях с представителями любых наций и народностей, в их большой религиозной терпимости, природной доброжелательности и глубоком уважении интересов соседей.

Думаю, россияне тоже не забудут, что Казахстан положил на алтарь общей победы над фашизмом жизни сотен тысяч своих сыновей. Известно также, что на протяжении многих десятилетий наша земля щедро делилась и сегодня делится с Россией богатствами своих недр, немалой долей выращенного здесь хлеба. То есть мы можем говорить о том, что существенная часть российского потенциала создана и базируется на казахстанских поставках. Эти живительные связи выгодны для обоих государств. И наш долг – сохранять и дальше развивать их.

Казахстанцы питают братские чувства ко всем народам России, Средней Азии, других стран Содружества, выступают за дружбу и согласие с ними, за взаимодействие и интеграцию наших экономик, за снятие барьеров на пути общения людей и передвижения товаров.

Теперь возвращаюсь к вопросу "За кого голосовать?". Полагаю, надо отдавать свои голоса тем, кто в ходе выборной кампании показывает понимание этих проблем, видит и стремится найти пути их решения и выхода из кризиса. Присмотритесь к своим кандидатам – разделяют ли они эти идеи и будут ли они проводниками их в жизнь в парламенте или местном маслихате? От этого во многом зависит наше с вами будущее.

Но в то же время не попадитесь на удочку пустых критиканов без единой конструктивной мысли, лиц, преследующих узконационалистические и личные цели, а также популистов, которые якобы все знают и все могут. Таких людей нет и не было, они, попросту говоря, грубо обманывают вас.

Надо голосовать за тех, кто видит необходимость сильной исполнительной власти при президентском правлении, которая будет способна заставить всех соблюдать принятые законы, без чего не обеспечить в обществе порядка, дисциплины и реальных демократических свобод.

Поддерживать надо тех, кто выступает за то, чтобы каждая ветвь власти занималась своим делом, и между ними было бы не амбициозное, нормальное рабочее взаимодействие, чтобы в системе власти были реальные механизмы сдержек и противовесов, тех, кто может обеспечить высокое качество законотворчества и не будет принимать путаных, противоречивых либо неисполнимых актов.

Все это требует совершенствования экономического и другого законодательства, внесения изменений и дополнений в действующую Конституцию.

Парламент должен получить право при определенных обстоятельствах на досрочное прекращение полномочий Президента, а Президент, в свою очередь, – на роспуск парламента. Необходимо ввести пожизненное назначение судей Президентом. Речь идет также о двухпалатной структуре парламента, позволяющей добиться высокой проработки, взвешенности и согласованности принимаемых законов, полнее учитывать интересы регионов и их жителей.

Нынешние выборы имеют свою особенность. Они охватывают все уровни представительной власти. Впервые в них участвуют политические партии и движения. Необычно и то, что на ваш суд представлены и кандидаты по государственному списку. С его помощью предполагается привлечь в парламент на альтернативной основе людей профессиональных, с высоким интеллектом, представителей разных национальных групп.

Надо отдавать предпочтение тем, кто мыслит государственно, кто отвержен реформам и может народные нужды поставить выше преходящих личных интересов, кто способен объективно оценить ситуацию и принять продуманное решение.

Следует помнить, что у всех казахстанцев, как граждан одного государства, в любой сфере жизни есть общий глобальный интерес, и потому они представляют собой единую этнополитическую общность. Каждый человек – прежде всего гражданин Отечества, а уже затем казах, русский, украинец, немец или кто-либо другой.

Еще раз повторю, дорогие соотечественники, от активности и позиции каждого из вас, от вашего здорового и взвешенного выбора во многом зависят прогресс и демократическое развитие нашей республики.

Знаю, что обстановку во многих регионах республики осложнила суровая зима. Не хватает тепла, электроэнергии, затруднен своевременный подвоз продуктов и товаров, происходят сбои в транспортном обслуживании населения. Имеются факты произвола чиновников, грубого вмешательства в избирательную кампанию – все это вызывает справедливые нарекания людей. Об этом, повторю, мы знаем и принимаем соответствующие меры. Но сейчас все это не должно заслонить от нас главного – мы идем на первые демократические выборы в истории Казахстана. На нас, без преувеличения скажу, смотрит весь мир, в том числе глазами приехавших сюда из многих стран наблюдателей. Но делать выбор предстоит нам самим, и на каждом из нас лежит огромная ответственность за будущее нашего государства. Вот почему я призываю вас принять участие в выборах и выполнить свой гражданский долг.

Надеюсь, что избранные вами депутаты нового парламента, новых местных представительных органов станут авторами прогрессивных преобразований в законодательной и общественной жизни Казахстана – общей родины всех населяющих его народов.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ 8 НАУРЫЗ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ӘЙЕЛДЕР КҮНІМЕН ҚАЗАҚСТАН ӘЙЕЛДЕРІН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 6 наурыз 1994 жыл

БІЛІМ МЕН КҮШ-ЖІГЕР, МЕЙІРІМ МЕН ҚАБІЛЕТ МЕМЛЕКЕТІМІЗДІҢ ИГІЛІГІНЕ АРНАЛСЫН

Қымбатты әйелдер!

Сіздерді, отбасыларыңызды, барлық туған-туысқандарыңызды көктемнің жарқын мерекесі – 8 наурыз күнімен шын жүректен құттықтаймын. Мемлекетіміз бен қоғамымыздың игілігі жолындағы қажырлы еңбектеріңізге деген терең құрмет пен алғыс сезімімді білдіремін. Реформа жолынан ауытқымауда және өзгеріс қарқынын еселеуде, қоғамдық-саяси тұрақтылық пен тыныштықты сақтауда біздің тамаша әйелдеріміздің баға жетпес үлесі бар. Бейбітшілік пен келісімге деген сіздердің мәңгі құштарлықтарыңыздан, қымбатты аналар, жұбайлар, қарындастар мен қыздарымыз, барлық болашақ табыстарымыздың, еліміз бен әрбір қазақстандық отбасы игілігінің кепілін көреміз.

Көктем – өзгерістер уақыты. Сіздердің баршаңыз секілді, мен де өмірімізде болатын таяудағы және айтарлықтай өзгерістерге үміт артамын. Қазір қысылтаяң кезеңді бастан өткізіп жатырмыз, қиындықтар баршылық. Бұл туралы мен әлденеше рет айттым және мереке күндері оларды тізіп жатқым келмейді. Дегенмен, оптимистік болжам жасауға негіз бар. Үкімет тарапынан қолданылып жатқан шаралар туралы мен жақында өзімнің республика сайлаушыларына арналған үндеуімде атап өткенмін.

Үстіміздегі жылды БҰҰ халықаралық отбасы жылы деп жариялады. Қазақстанның барлық облыстарында арнаулы бағдарлама аясында әйелдерді, отбасыларын, ана мен баланы әлеуметтік жағынан қорғау жөнінде нақты да ауқымды жұмыстар жүргізіледі. Осыған орай менің бірқатар жарлықтарым шықты және үкімет пен жергілікті әкімдерге тапсырмалар берілді.

Бәрімізге оңай тимей отырған бүгінгі күнде ошағымыздың, отбасы бақытының және береке-бірлігіміздің ұйытқысы – сіздерге екі есе қиын екенін білемін. Нарыққа өтудің бүкіл ауыртпалығын сіздер қажымай-талмай көтеріп келесіздер. Бірақ табиғат әйелдерге қандай бір қиын жағдайға да төтей

* "Егемен Қазақстан" газеті, 6 наурыз 1994 жыл.

білетін, өз жақындарына көмек көрсете алатын үлкен жігер мен асқан шыдамдылық берген.

Біздің қоғамның өмірінде – саясатта, бизнесте, ғылымда, мәдениетте – сіздердің белсенді рөл атқара алатындарыңызға және атқаруға тиіс екендіктеріңізге терең сенімдімін, ол үшін бізде барлық жағдай бар. Өз білімін, күш-жігері мен ой-санасын Қазақстан Республикасының қуатты да гүлденген мемлекет болып қалыптасуына жұмсау – әркімнің абыройлы міндеті.

Мерекелеріңізбен, қымбатты әйелдер! Денсаулықтарыңыз зор болсын, бақытқа кенеліңіздер, барлық істеріңізге табыс тілеймін!

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ЖЕНЩИНАМ КАЗАХСТАНА В СВЯЗИ С ДНЕМ 8 МАРТА*

Алматы, 6 марта 1994 года

ЗНАНИЕ, ЭНЕРГИЮ И ИНТЕЛЛЕКТ – НА СТАНОВЛЕНИЕ НАШЕГО ГОСУДАРСТВА

Дорогие женщины!

От всей души поздравляю вас, ваши семьи и всех ваших близких с весенним светлым праздником 8 Марта. Я рад обратиться к вам со словами глубокой признательности и благодарности за ваш неутомимый труд на благо нашего государства и общества. И в этом нет никакого преувеличения. В том, что мы не свернули с пути реформ и наращиваем темпы преобразований, сохраняем общественно-политическую стабильность и спокойствие, – неоценимый вклад наших замечательных женщин. В вашем извечном стремлении к миру и согласию, дорогие матери, жены, сестры и дочери, мы видим гарантию всех наших будущих успехов, процветания страны и каждой казахстанской семьи.

Весна – время времен, и я, как все вы, рассчитываю и надеюсь на близкие и значительные перемены в нашей жизни, перемены к лучшему. И хотя сейчас мы переживаем не самые благополучные времена, имеем большие трудности, о которых мне не раз приходилось говорить и не хочется перечислять в праздничные дни, основания для оптимистичного прогноза у нас все-таки есть. О принимаемых Правительством мерах я сказал в своем недавнем обращении к избирателям республики.

Нынешний год объявлен ООН Международным годом семьи, и во всех областях Казахстана в рамках специальной программы будет проведена большая конкретная работа по социальной защите женщин, семьи, охране материнства и детства. По этому поводу мной уже выпущен ряд указов, даны поручения Правительству и главам местных администраций.

Вижу и знаю, что сегодня, когда нелегко всем, вдвойне труднее вам – хранительницам очага, нашего семейного счастья и благополучия. На ваши хрупкие плечи выпали все тяготы, связанные с переходом к рынку. Но именно в женщине самой природой заложены огромная сила и выдержка, умение выстоять в любой, пусть даже самой сложной ситуации, оказывать помощь своим близким.

* Газета "Казахстанская правда", 6 марта 1994 года.

И я глубоко убежден, что вы можете и должны играть более активную роль в жизни нашего общества – политике, бизнесе, науке, культуре, для этого есть все условия. Нет более благородной задачи, чем направить свои знания, энергию и интеллект на становление сильного и процветающего государства – Республики Казахстан.

С праздником! Здоровья и счастья вам, дорогие наши подруги, успехи во всех ваших начинаниях!

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК АҚПАРАТ АГЕНТТІГІНДЕ САЙЛАУДЫҢ ҚОРЫТЫНДЫСЫ ЖӨНІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, наурыз 1994 жыл

Қазақстанда сайлаудың барысына бақылау жасауды жүзеге асырған Еуропадағы қауіпсіздік пен ынтымақтастық жөніндегі кеңес делегациясының пікірі басқа тәуелсіз шетелдік байқаушылардың басым бөлігі жасаған оның қорытындылары жөніндегі бағаға қайшы келіп отыр. Осыған байланысты Қазақ мемлекеттік ақпарат агенттігі республиканың Президенті Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВҚА қонақтар арасындағы пікір алшақтығының мәніне деген өзінің пікірін білдіру жөнінде өтініш жасады. Сондай-ақ, үш айлық сайлау алдындағы аламанның нәтижесі туралы да өзінің жеке пікірін ортаға салуды өтінді.

Ең алдымен, осы мәселеге менің толық айқындық енгізгім келеді. Республикада болып өткен сайлау процесінде халықаралық құқық нормаларының өрескел бұзылды-мыс дейтін пайымдаулар ЕҚЫК-тің бүкіл делегациясының атынан айтылып отырған жоқ. Оның мүшелерінің бір бөлігі ғана, атап айтқанда, Қапшағай сайлау округінде және Алматыдағы екі округте болған байқаушылар ғана айтып отыр. Осы, жалпы алғанда, жекелеген мысал негізінде бүкіл республика бойынша алысты мегзейтін қорытындылар жасалған. Мұның өзі онша әдепті түрде жасалған жоқ. Бұл пайымдау сайлау науқанын ұйымдастыру және өткізумен тікелей айналысқан Орталық сайлау комиссиясына ресми айтылмай, бірқатар бұқаралық ақпарат құралдарына арналған баспасөз конференциясында айтылған. Бұдан кейін олар өздерінің міндеттері орындалды деп санап, республикадан кетіп қалды.

Ал ЕҚЫК делегациясының басқа мүшелері әлі де Қазақстанда. Және олардың қорытындылары таяудағы күндерде беріледі деп ойлаймын.

Алайда олар өз пікірлерін ешқандай жасырып отырған жоқ. Олардың қазақстандық лауазымды адамдармен, қоғамдық қайраткерлермен және журналистермен араласқан кезде айтып жүргендерінен қазірдің өзінде бір мәнді қорытынды жасауға болады: ЕҚЫК-тің Франциядан, Польшадан, Румыниядан, Ресейден, Өзбекстаннан және басқа да көптеген мемлекеттерден кел-

* "Егемен Қазақстан" газеті, 12 наурыз 1994 жыл.

ген өкілдері сайлаудың барысы мен қорытындылары туралы оларға мүлдем қарсы пікірде болып отыр. Мұны олар біздің жас демократиямыздың жетістігі және қазақстандықтардың жоғары саналылығының және өзінің көп ұлтты отанының болашағы үшін жауапкершілігінің көрінісі деп есептейді.

Өзіңіз қараңызшы, сайлауға сайлаушылардың 75 проценттен астамы қатысты. Кандидаттардың жартысына таяуы өздерін өздері ұсынғандар. Депутаттық мандатқа үміткерлердің ішінде интернационалдық бағыттағысынан бастап, ұлттық бағыттағы, тіпті казачествоны қосқанда, 37 партия мен қоғамдық қозғалыстардың өкілдері болды. Сонда дауыс берудің нәтижесіне баға берудегі бірін-бірі жоққа шығаратын пікірлер қайдан пайда болып отыр? Меніңше мәселе бұл тұста сайлаудың қарсаңында және барысында Қазақстанда қалыптасқан жағдайды түсінбеуде жатса керек. Республика осыдан екі жыл бұрын ғана тоталитаризм мен коммунистік идеология күштеуінен құтылған болатын. Ол таяуда ғана пікірлер плюрализмінің жолына түсті. Сондықтан да оған осы ақиқаттарды және қазірдің өзінде болып жатқан оң өзгерістер тұрғысынан келген жөн. Демократизм салттарын қалыптастыруда көп ғасырлық тәжірибесі бар батыстың талаптары тұрғысынан, соның ішінде, айталық, Франция мен Ұлыбританиядағы тәжірибе тұрғысынан келмеген абзал.

Оның үстіне қазір республикада қолданылып жүрген заңдарды да ескеру керек. Атап айтқанда, мемлекеттік тізім бойынша дауыс беруді алайық. Бұл процедура парламент қабылдаған сайлау туралы кодексте көзделген. Ал заң актілері, мейлі ол жақсы болсын, жаман болсын, орындалуға міндетті. Және де бұл жерде демократизмнің бұзылғаны қайсы? Мемлекеттік тізім бойынша депутаттар баламалы негізде сайланды. Ал тізімнің өзі аймақтардан келіп түскен көптеген ұсыныстардың негізінде қалыптасты. Қысқасы, сайлаудың заңдылығы туралы түпкілікті шешімді тиісті құзырлы орындар айта жатар. Сондай-ақ, қазір қолданылып жүрген заңдардың бұзылуы туралы жекелеген дабылдарға да бұл қатысты. Әрбір нақты жағдайды сот талқылайтын болсын. Ал құқықтық мемлекетте нақ осылай болуға тиіс.

Өрине, мұның өзі шетелдік байқаушылардың бір бөлігі қазірдің өзінде айтқан сын ескертпелерін елемей деген сөз емес. Орынды да жасампаз негізі бар ескертпелердің бәрі, сондай-ақ әлі келіп түсетіндері де мұқият зерттелетін болады. Сөйтіп, олар заңдарымызды одан әрі жетілдірудің барысында өзінің жалғасын табатыны және келесі сайлауларды әзірлеу мен өткізу процесінде ескерілетіні сөзсіз.

Қазақстандықтар өздерін жақсы қырынан көрсетті. Олар менің сайлау алдындағы прогресс пен алға жылжу үшін одан әрі бірігу жөніндегі үндеуімді естіді. Сайлау ойдағыдай болып өтті. Парламент қазір біздің қоғамымызда орын алып отырған пікірлер мен айқындамалардың бүкіл сан алуандығын бейнелейтініне сенімдімін және өз қызметінің барлық бағыттары бойынша жасампаз айқындама ұстанатынына сенемін. Ал менің тарапымнан парламент әрқашан да қолдау мен бірлескен сындарлы жұмысқа деген әзірлікті таба алады.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА В КАЗАХСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ ИНФОРМАЦИОННОМ АГЕНТСТВЕ ОБ ИТОГАХ ВЫБОРОВ*

Алматы, март 1994 года

Мнение делегации СБСЕ, осуществлявшей контроль за ходом выборов в Казахстане, разошлось с оценкой их итогов, сделанной большей частью других независимых иностранных наблюдателей. В связи с этим Казахское государственное информационное агентство обратилось к Президенту республики Нурсултану Назарбаеву с просьбой выразить свое отношение к сути разногласий между гостями и, конечно же, поделиться собственной точкой зрения на результаты трехмесячного предвыборного марафона.

Прежде всего мне бы хотелось внести в данный вопрос полную ясность. Утверждения о якобы грубых нарушениях в процессе состоявшихся в республике выборов норм международного права исходят не из всей делегации СБСЕ. Лишь от части ее членов: именно тех наблюдателей, которые побывали в Капчагайском избирательном округе и двух других в Алматы. И на этих, в общем-то частных примерах сделаны далеко идущие выводы в целом по республике. Причем в не совсем корректной форме – на пресс-конференции для ряда средств массовой информации. А не в официальном обращении в Центризбирком, непосредственно занимавшийся организацией и проведением избирательной кампании. После чего они, видимо, посчитали свою работу выполненной и покинули пределы республики.

Остальные же члены делегации ОБСЕ еще находятся в Казахстане. И думается, что их заключение поступит со дня на день.

Однако секрета из своего мнения они не делают. И из того, что ими говорится в общении с казахстанскими должностными лицами, общественными деятелями и журналистами, уже сейчас можно сделать однозначный вывод: представители СБСЕ от Франции, Польши, Румынии, России, Узбекистана и большинства других государств придерживаются диаметрально противоположной точки зрения на ход и итоги выборов. Считают их дос-

* Газета "Казахстанская правда", 12 марта 1994 года.

тижением нашей молодой демократии и свидетельством высокой сознательности и ответственности казахстанцев за будущее своей многонациональной Родины.

Судите сами: в выборах приняли участие свыше 75 процентов избирателей. Почти половина кандидатов – самовыдвиженцы. Среди соискателей депутатских мандатов были представители 37 партий и общественных движений от интернациональной до сугубо национальной направленности, включая и казачество.

Спрашивается: откуда же взялись взаимоисключающие друг друга оценки результатов голосования? На мой взгляд, дело тут в непонимании той ситуации, которая сложилась в Казахстане накануне и в ходе выборов. Республика лишь два года назад избавилась от тоталитаризма и засилия коммунистической идеологии. Только что встала на путь плюрализма мнений. И подходить к ней надо, конечно же, с учетом этих реалий и уже произошедших позитивных перемен. А не с позиции западных стандартов с их опытом многовекового формирования устоев демократизма. Того, что имеет место, скажем, к примеру, во Франции или Великобритании.

Причем надо учитывать и действующие ныне в республике законы. Взять, в частности, голосование по государственному списку. Эта процедура предусмотрена Кодексом о выборах, принятым Парламентом. А законодательные акты, хорошие они или плохие, подлежат обязательному выполнению. Да и где здесь нарушение демократизма? Депутаты по государственному списку избирались на альтернативной основе. Сам же список формировался на основе многочисленных предложений, поступивших из регионов.

Словом, окончательное решение о законности выборов – за соответствующими компетентными инстанциями. Равно как и по отношению к отдельным сигналам о нарушениях действующего законодательства. Пусть тут в каждом конкретном случае разбирается суд. Как это и должно быть в правовом государстве.

Это, безусловно, не означает, что мы намерены игнорировать уже высказанные частью иностранных наблюдателей критические замечания, подчеркнул Президент. Все они, несущие в себе рациональное, созидательное зерно, равно как и те, что еще поступят, будут внимательно изучены. И найдут свое отражение в ходе дальнейшего совершенствования наших законов. И, само собой разумеется, в процессе подготовки и проведения последующих выборов.

Казахстанцы оказались на высоте положения. Услышали мой предвыборный призыв к дальнейшей консолидации во имя прогресса и движения вперед. Выборы удались. Парламент, уверен, будет отражать все многообразие мнений и позиций, бытующих сейчас в нашем обществе, и, надеюсь, займет по всем направлениям своей деятельности созидательную позицию. А с моей стороны он непременно найдет поддержку и готовность к совместной конструктивной работе.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ СО СТУДЕНТАМИ КАЗГУ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ*

Алматы, 11 марта 1994 года

Меня глубоко тронуло, что наряду с глобальными проблемами американскую молодежь волнует и то, какие пути выберет для себя Казахстан, какими будут наши экономические, политические, духовные приоритеты.

В мире все больше утверждается понимание губительности для цивилизации любой конфронтации, а тем более вражды, нетерпимости на классовой, национальной или религиозной основе. В связи с этим хочу еще раз напомнить о необходимости дальнейшей идейной консолидации нашего общества, обеспечения прочного межнационального и гражданского согласия. Многие поколения казахстанцев бережно возвращали ниву трудового, духовного братства и дружбы народов. И преподаватели, студенты – тоже в перспективе воспитатели – могут и обязаны активно содействовать упрочению этих добрых и бесценных традиций. Принцип равенства прав и свобод всех граждан республики независимо от их национальной, профессиональной и социальной принадлежности должен войти в плоть и кровь каждого казахстанца.

Представителям высшей школы очень важно иметь навыки анализа политических процессов, выделять в них созидательные, конструктивные начала. Однако в жизни порой бывает иначе. Дав толчок процессу деидеологизации образования, мы впали в другую крайность, создали почву для наступления бездуховности, утраты нравственных ориентиров молодым поколением. В результате в студенческой среде стали находить опору движения экстремистского, националистического и шовинистического толка, псевдорелигиозные организации, да и мафиозные структуры. Поэтому настоятельно назрела потребность реформирования образовательной системы, с тем чтобы она сама отторгала все чуждое, болезненное.

Вузы переживают сейчас большие финансовые трудности. Не хватает учебников, наглядных пособий, порой нет средств на проведение практи-

* Газета "Казахстанская правда", 12 марта 1994 года.

ки, научно-исследовательских работ. Низок уровень зарплаты преподавателей и студенческих стипендий. И это тревожит. Но как бы ни было трудно, Правительство изыскивало и будет изыскивать средства на эти цели. На днях принято постановление о мерах по дальнейшему укреплению материально-технической базы университета, удвоен норматив его содержания из республиканского бюджета, в том числе и по зарплате.

Можно быть уверенным, что сложности, которые сейчас переживает страна, преодолимы, они – временные. И я убежден, что нам удастся стабилизировать ситуацию, остановить спад производства и начать динамичный вывод экономики из кризиса, прийти к лучшей жизни.

Во встрече приняли участие заместитель Премьер-Министра Куаныш Султанов, министр образования Ережеп Мамбетказиев.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫН НАУРЫЗ МЕЙРАМЫМЕН ҚҰТТЫҚТАУЫ*

Алматы, 20 наурыз 1994 жыл

НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ БІРЛІКТІ, КЕЛІСІМ МЕН БЕЙБІТШІЛІКТІ НЫҒАЙТА БЕРСІН!

Ардақты ағайын!

Сіздерді нұрлы мерекелеріңіз – Наурызбен шын жүректен құттықтаймын!

Жылуы мен жаңаруын қоса ала келетін көктем айында біздің жерімізге аса қымбат дәстүріміз де оралады – бәріміз бір отбасының адамдарындай халықтық мерекелерді де бірге тойлаймыз. Өйткені онда терең рухани қуат қана емес, сонымен бірге бірлікке, татулыққа бастайтын күш те бар. Қуанышқа бөлейтін халықтық мерекелер – ұлттық құбылыс, ол ақжүрек адамдардың баршасын жақындастырып, туысқан етеді. Бұл құбылыс мемлекеттерге де тән: таяуда болған Рождество мен Масленица Ресей жағынан шекарамызды "бұзып" өтсе, Қазақстан жағынан Ораза айтымыз ақ тілектерге көміп кетті. Ал енді наурызды зор қуанышпен бірге қарсы алып отырмыз.

Бірге өмір сүру, достықта өмір сүру – біздің сандаған азаматтарымыздың көкейіндегі қазыналы ой, бұл бүгінгі және ертеңгі Қазақстанның талай ұрпағының ойында әбден пісіп-жетілген ақиқат. Жер-ана дәнді көктем шуағымен жылытып, аялайтыны сөкілді, біздің жас егемен мемлекетімізде де халықтар арасындағы тамырын тереңге жіберген достық пен келісім мәйегінен, қазақстандық патриотизмнен бастау алатын бірегей азаматтық қауымдастық өркен жаюы тиіс.

Ендеше, ардақты ағайын, сол дәнді бір кісідей жұмыла аялап, өсіріп шығарайық! Қазақстандықтар мол астық өндіре алады емес пе! Оның үстіне бұл дәннің жемісі бізге, біздің балаларымызға, біздің немерелеріміз бен шөберелерімізге аса қажет.

Наурыз мейрамы сіздерге бақыт пен мол игілік ала келсін!

Наурыз бірлігімізді, бейбітшілігімізді нығайта берсін!

* "Егемен Қазақстан" газеті, 20 наурыз 1994 жыл.

ПОЗДРАВЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА С ПРАЗДНИКОМ НАУРЫЗ МЕЙРАМЫ*

Алматы, 20 марта 1994 года

ПУСТЬ НАУРЫЗ УПРОЧИТ ЕДИНСТВО, СОГЛАСИЕ, МИР!

Дорогие казахстанцы!

От всего сердца поздравляю вас с весенним и благодатным праздником Наурыз!

Вместе с теплом и обновлением, которые несет с собой весна, на нашу землю возвращается добрая традиция – сообща, единой семьей отмечать народные праздники. Ведь в них не просто богатое духовное содержание, но и колоссальный объединительный момент. Народные праздники – явление наднациональное, они сплавляют всех людей с открытыми добру сердцами. Сближают и государства: не так давно Рождество и Масленица "нарушили" наши границы со стороны России, а со стороны Казахстана – Ораза-айт, теплые поздравления с которым мы получили. А теперь и Наурыз все казахстанцы, все наши друзья с радостью встречают вместе.

Жить вместе, жить в дружбе – это сокровенная мысль многих и многих наших граждан. Это выстраданная не одним поколением потребность сегодняшнего и завтрашнего Казахстана. Как согретая весенним солнцем земля принимает и растит зерно, так и наше молодое суверенное государство растит из посеянных зерен дружбы и согласия между народами единую гражданскую общность, в основе которой – казахстанский патриотизм.

Дорогие сограждане, будем растить эти зерна дружно и бережно! А казахстанцы умеют выращивать добрые урожаи!

Тем более плоды эти и нам, и нашим внукам, и правнукам.

Пусть Наурыз несет вам счастье и благополучие!

Пусть он укрепит единство, согласие и мир!

*Газета "Казахстанская правда", 20 марта 1994 года.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА В МОСКОВСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ М. В. ЛОМОНОСОВА*

Москва, 29 марта 1994 года

Уважаемые участники встречи!

В последнее время мне довольно часто приходится встречаться с представителями научной общественности, преподавателями и сотрудниками высших учебных заведений и студенческой молодежью. И всегда эти встречи приносят мне огромное удовольствие. В этих аудиториях, о каких бы странах ни шла речь, особо ощущается стремление к обновлению жизни, к благотворным переменам, незашоренность в мышлении. Недавно мне довелось побывать и выступить в Нью-Йорке – в Колумбийском университете, в Лондоне – в Королевском институте международных отношений, а также в Алматы – в Казахском национальном университете имени аль-Фараби. И сегодня я искренне рад возможности побывать в Московском государственном университете.

Эта встреча для меня особенная и не только потому, что МГУ – одно из самых авторитетных и старейших в нашей бывшей общей стране и в мире учебных заведений, но и потому, что оно стало альма-матер для многих поколений казахстанцев. Они всегда с благодарностью вспоминают годы, проведенные в этих стенах, преподавателей и сотрудников, сам дух единого сообщества, братства и бескорыстной помощи, который здесь царит уже не одно столетие. И сейчас здесь обучаются мои молодые земляки, которые завтра вольются в интеллектуальную элиту республики, будут носителями прогрессивных идей, продолжателями дела реформирования общества. Мы хотим сохранить эти традиции.

В настоящее время все мы с вами живем в очень непростое, но интересное, динамичное время. На нашу долю выпало быть участниками и действующими лицами огромных исторических перемен, в ходе которых меняются судьбы людей, стран и в целом весь существовавший миропорядок. Велика и степень ответственности за сегодняшний день, за наше будущее не только политиков, а каждого гражданина.

* Назарбаев Н. А. Избранные речи. Том II. 1991–1995 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. 582 с.

Казахстан взял и не намерен менять курс на осуществление кардинальных перемен в экономике, формирование социально ориентированного рынка. Несмотря на множество трудностей, сбоев и ошибок, реформы идут и дают вполне осязаемые результаты. Самое главное – "на марше" перестраивается структура нашей экономики. В прошлом году, при общем падении промышленного производства, три четверти всех предприятий все же нашли дорогу из кризисной ситуации и даже обеспечили прирост физических объемов. И в большинстве случаев – за счет освоения выпуска новых видов товаров: электросварных труб, конструкционных материалов, холодильников, видеотехники, десятков других. Начато производство, правда, пока малыми партиями, казахстанских автомобилей.

Что касается сельского хозяйства, то за счет развития личного подворья и крестьянских хозяйств мы сегодня обеспечиваем 57% всего производства молока, 46% – мяса, 39% – яиц и 37% – шерсти. Всего же в негосударственном секторе экономики в Казахстане действует более 40 тысяч предприятий, в том числе 13 тысяч – частных. Здесь работают почти 500 тысяч человек и выпускается около 20% всей продукции.

Безусловно, рано еще говорить о многоукладности экономики республики, но для Казахстана, где даже люди старшего поколения не знали, что такое частная собственность, сделать за два года такой шаг вперед – несомненное достижение.

Что касается реформы в политической сфере, то основным ориентиром здесь мы определили построение демократичного гражданского и плюралистического общества. Вы, наверное, знаете, что недавно в Казахстане впервые состоялись демократические выборы в первый профессиональный парламент на многопартийной основе. В итоге избраны представители 37 самых различных партий и общественно-политических движений. Приняты необходимые законодательные акты, и в республике начала осуществляться правовая реформа. Особенность в том, что 42 депутата избраны по государственному списку, то есть люди, рекомендованные Президентом. Но за них на альтернативной основе голосовала вся область. Там – представители многих народов, видные писатели, экономисты, ученые.

Я стараюсь везде подчеркивать: мы ничего не создадим и не построим, не будет у нас прогресса, если не сумеем добиться идейной консолидации казахстанского общества, укрепления межнационального согласия и гражданского мира в республике. Заслугой всего народа Казахстана является то, что даже в самые критические моменты – периоды исторических катаклизмов, как, к примеру, развал Союза и последовавшие затем кровопролитные конфликты в ряде регионов – в республике сохранялись стабильность, мир и спокойствие...

Вы знакомы с историей Казахстана и знаете о крупных миграционных волнах в республику, связанных с петровскими и столыпинскими реформами, сталинскими депортациями целых народов, освоением целины, индус-

триальными стройками – всех принимала и кормила эта древняя земля. Веками, словно в огромном тигле, из сотен драгоценных компонентов варился здесь сплав, что ныне мы зовем казахстанское общество. Как бывший металлург и как сегодняшний Президент скажу, что этот сплав надежный, крепкий, он выдержал и выдержит любые испытания.

Основания для такой уверенности есть, поскольку консолидация общества происходит не вокруг какой-то выдуманной, высосанной из "направляющего" пальца идеи. В генах казахстанцев – память и выпестованный многими поколениями постулат межнационального согласия, дружбы и мира. Это первое и базисное условие для объединения людей, для построения ими гражданского общества. Поэтому главенствующим в нашей Конституции является принцип равенства прав и свобод граждан, независимо от национальной, профессиональной или социальной принадлежности. Это необходимое условие и для интеграции Казахстана в международное сообщество. Поэтому наша Конституция начинается со слов: "Мы народ Казахстана". Из-за подавления всего национального наш народ начал терять свой язык. наших писателей, другую творческую интеллигенцию, весь народ беспокоил этот вопрос. Поэтому наш многонациональный народ признал законное желание казахского народа и признал казахский язык государственным. Но русскому языку придан статус языка межнационального, действующего наравне с государственным. Конституция запрещает ущемление прав кого-либо по признаку незнания государственного языка или языка межнационального общения. Эти годы не было ни одного обращения по поводу дискриминации на практике по этому вопросу. Учеба в школах ведется на 18 языках. 65% школ ведут преподавание на русском языке. Более 70% студентов обучается в русских отделениях вузов. На 7 языках – СМИ, на 6 языках – театры. Мир сейчас настолько связан и взаимозависим, начиная от экологии, кончая безопасностью, что интересы одной нации становятся интересами другой, то есть интересами всех народов.

И уж, как говорится, сам Бог велел доверять друг другу нам – государствам бывшего СССР. Доверять, беречь и укреплять наше сообщество. Мы видим, что есть силы, которые хотят развести нас "до конца", ослабить всех, посеять недоверие и вражду. Но ведь народам от этого будет только плохо.

Нельзя не видеть обеспокоенность людей, оказавшихся за пределами 15 государств, составлявших одну страну. К ним относятся и этнические русские, и украинцы, и казахи, и другие представители народов.

Это объясняется стремительным распадом СССР, наступившим потом периодом эйфории независимости, а затем осознанием большинством стран необходимости коллективной ответственности за выживание в новых экономических и геополитических условиях. Особенно усилил обеспокоенность, например, у нас – это развал единой рублевой зоны. Вы знаете, что я всегда выступал за интеграцию, прежде всего учитывая человеческие связи, которые у нас есть.

Можно, по-видимому, сказать так: развитие постсоветского пространства сейчас определяется двумя тенденциями. Во-первых, – становлением национальной государственности, и, во-вторых, интеграцией стран СНГ. Все это закономерно. Когда идет бурный научно-технический прогресс, жесткая борьба за рынки сбыта, выжить можно только в объединении. Посмотрите: страны Западной Европы с многовековой государственностью идут на объединение. Они отлично понимают, что мировой рынок жестко поляризуется: Северная Америка, Япония, наконец, азиатские "молодые тигры".

Мы же, республики бывшего Союза, историей и судьбой подготовлены к единому сообществу. Нам присущи одни формы и механизмы связей и управления, общий менталитет, многое другое.

Вопрос в том, что у некоторых политических лидеров, да и не только у них, существует паническая боязнь возрождения империи. Но на это уже никто не пойдет! Речь может идти о новом, равноправном сотрудничестве. Однако от страха закрываются глаза на объективные экономические законы, не зависящие ни от политической конъюнктуры, ни от государственных границ.

Я привожу такие примеры. Скажем, Экибастуз, поставляющий большую часть своего угля электростанциям России. Предположим, что Российская Федерация не будет вкладывать в его развитие деньги. Кто от этого пострадает? Безусловно, в России есть и в достаточном количестве месторождения углей. Но сколько туда надо вложить средств на их освоение? Меньше, чем в уже действующий Экибастуз? Навряд ли. То же самое и с Соколовско-Сарбайским комбинатом, снабжающим рудой Магнитку. И наоборот – если мы потеряем поставки из России, то будем вынуждены строить машиностроительные заводы. Сколько на это нужно будет затратить?

Большое видится на расстоянии. И последние встречи глав государств – членов Содружества подтверждают это. Мы довольно далеко отошли друг от друга и довольно остро ощутили необходимость объединения.

Я давно предлагал снять все таможенные барьеры, открыть границы. И не только предлагал – мы это сделали, например, с Узбекистаном: выгода ощутимая! Почему это не сделать всем?

Хочу поделиться с вами мыслями о дальнейшем развитии нашего Содружества.

К сожалению, на сегодня СНГ не отвечает в полной мере объективным требованиям времени и не обеспечивает интеграцию стран-участников, в которой наши народы так остро нуждаются. С момента создания Содружества его члены не сближаются, а все больше отдаляются друг от друга. Принято и подписано более 400 документов о сотрудничестве, но почти все они пока еще не действуют.

Назрела необходимость в переходе на качественно новый уровень взаимоотношений наших стран на основе нового межгосударственного объе-

динения, сформированного на принципах добровольности и равноправия. Таким объединением мог бы стать Евразийский союз (ЕАС). Он должен строиться на иных, чем СНГ, принципах, ибо основу нового объединения должны составить наднациональные органы, призванные решать две ключевые задачи: формирование единого экономического пространства и обеспечение совместной оборонной политики. При этом важно подчеркнуть, что все остальные вопросы, касающиеся интересов суверенитета, внутреннего государственно-политического устройства, внешнеполитической деятельности каждого участника, остаются неприкосновенными и предполагают невмешательство во внутренние дела друг друга.

И здесь слово "Союз" не должно пугать, ведь успешно существуют же Европейский союз, другие объединения подобного рода.

Парадокс заключается в том, что в Западной Европе политики идут впереди в объединении, а народы отстают. А у нас в СНГ наоборот: народы хотят объединения, а политики отстают. Поэтому на первом этапе мы могли бы начать объединение в ЕАС с Казахстана и России.

Казахстан с Россией связывают прочные узы. Наши народы веками жили вместе, и укрепление добрососедства отвечает кровным интересам миллионов людей, оно неподвластно никаким конъюнктурным соображениям. Хотя поссорить нас охотников в достатке. Я уж не буду упоминать "перекройщиков границ" – здесь, как говорится, комментарии излишни.

Конечно, вполне естественно, что, исходя из своего геополитического положения и осуществляя многополюсную ориентацию во внешнеполитической сфере, Казахстан имеет свои приоритеты как внутри СНГ, так и в отношениях со странами дальнего зарубежья. Однако важнейшее значение мы придаем все-таки сотрудничеству с Россией.

С желанием заложить основу, чтобы и в XXI веке наши народы и государства шли вместе, укрепляя доверие, дружбу, я прибыл с первым официальным визитом в Москву.

В эти дни в Москве у нас состоялся ряд исторических, важных встреч на самом высоком уровне, проведены переговоры и подписаны документы, необходимость в которых уже давно назрела. Полагаю, что они послужат основой нового этапа укрепления не только партнерских взаимоотношений между нашими государствами, но и в какой-то мере восстановления и развития добрых братских отношений между нашими народами.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ОЛИМПИАДАШЫЛАРМЕН КЕЗДЕСУІНДЕГІ ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗІ *

Алматы, 1 сәуір 1994 жыл

ҚАЗАҚТЫҢ ЖЕРІ ТАЛАНТТАРҒА БАЙ

Бүкіл республика, өздерінің Олимпиададағы өкілдері үшін шынайы жан-күйерлік білдіріп, оларға сүйсініп отырды. Миллиондаған қазақстандықтар Лиллехаммердің тұғырларынан өз мемлекеттік туын көріп, асқақ мақтаныш сезімін бастан кешірді. Біздің бөрімізді қазіргі заманның аса көрнекті спортшысы – Владимир Смирновтың жарқын жеңісі ерекше тебірентті. Сондай-ақ Олимпиада жүлделеріне қол созым жер ғана қалған Людмила Прокашева, Инна Шешкиль үшін шын жүректен қуанамыз.

Ұлттық команданың басқа спортшылары да тамаша отаншылдық сезімді, олимпиадалық қозғалыстың жоғары ізгілікті мұраттарына адалдықты көрсетіп, Қазақстан намысын лайықты түрде қорғап шықты. Спорттың жақсы дәстүрі күшті дамыған 66 елдің арасынан 12-ші орын алу – жас мемлекет үшін аса зор жетістік.

Бірінші ұлттық олимпиадалық команданың Лиллехаммерде бастаған жарыс жолы тек біздің спорттың тарихында мәңгі қалып қана қоймай, оған жаңа талантты жастарды да тартатындығына, Қазақстан жері мұндай таланттарға бай және олардың жұлдыздары Олимпиада аспанында әлі талай жарқырайтындығына сенімдімін. Ғарыш сапарлары мен олимпиадалық жүлделер еліміз бен халқымыздың беделін бүкіл дүниеге паш етеді. Ал, бізде Байқоңыр ежелден бар, енді оған олимпиада алтыны қосылды.

Бұл табыстарды орнықтыру үшін спортқа қолдау көрсетіп, оның материалдық базасын дамыту керек және қазір республика қаржы жағынан қандай қиындықтарды бастан кешіріп отырса да, мұндай жұмыс жүргізілетін болады.

Бүкіл қазақстандықтар атынан спортшыларды олимпиадада табысты өнер көрсетулерімен тағы да шын жүректен құттықтаймын!

Сіздерге бақыт пен денсаулық, Қазақстан спортының одан әрі қалыптаса беру ісіне қызмет ететін жаңа жеңістер тілеймін!

* "Егемен Қазақстан" газеті, 2 сәуір 1994 жыл.

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА ВСТРЕЧЕ С ОЛИМПИЙЦАМИ*

Алматы, 1 апреля 1994 года

Вся республика искренне переживала за своих посланцев, восхищалась ими. Миллионы казахстанцев испытали ни с чем не сравнимое чувство гордости, увидев на флагштоках Лиллехаммера свой Государственный флаг. Большую эмоциональную волну в их сердцах вызвала блестящая победа Владимира Смирнова – выдающегося спортсмена современности. Мы все радовались и за Людмилу Прокашеву, Инну Шешкиль, которым лишь нескольких мгновений не хватило для того, чтобы завоевать олимпийские медали.

И другие спортсмены из национальной команды проявили замечательные патриотические качества, верность высоким гуманистическим идеалам олимпийского движения, достойно представляли Казахстан. Ведь занять двенадцатое место среди 66 сильных спортивных традициями стран – это огромное достижение для молодого государства.

Я уверен в том, что старты в Лиллехаммере первой национальной олимпийской команды не только останутся навсегда в истории нашего спорта, но и приобщат к нему новую талантливую молодежь, что казахстанская земля богата такими талантами, и их звезды еще не раз взойдут на олимпийском небосклоне.

Престиж страны и народа определяют полеты в космос и олимпийские медали. У нас давно есть Байконур, а теперь – и олимпийское золото.

Для того чтобы укрепить эти успехи, нужно поддерживать спорт, развивать его материальную базу. И какие бы сложности со средствами ни испытывала сегодня республика, такая работа будет проводиться.

От имени всех казахстанцев еще раз сердечно поздравляю спортсменов с успешным выступлением на Олимпиаде, желаю им счастья и здоровья, новых побед, которые послужат делу дальнейшего становления казахстанского спорта.

* Газета "Казахстанская правда", 2 апреля 1994 года.

**ПРИВЕТСТВИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
ФРОНТОВИКАМ И ТРУЖЕНИКАМ ТЫЛА – ТВОРЦАМ ВЕЛИКОЙ
ПОБЕДЫ НАД ФАШИЗМОМ***

Алматы, 7 мая 1994 года

С ПРАЗДНИКОМ ПОБЕДЫ, СООТЕЧЕСТВЕННИКИ!

Дорогие ветераны войны и труда!

Вот уже 49 лет отделяют нас от великого Дня Победы. Но бег времени в силах стереть в людях остроту восприятия этой памятной даты, величие народного подвига и его значение для судьбы человеческой цивилизации.

Мы преклоняемся перед фронтовиками и теми, кто самоотверженно и беззаветно трудился в тяжелые годы в тылу, ковал Победу на фабриках, заводах, в колхозе. Все ныне живущие бесконечно благодарны вам, вынесшим неимоверную тяжесть лишений и трудностей военного лихолетья.

Наша Победа оплачена дорогой ценой. Воздавая должное всем, внесшим вклад в нее, мы глубоко скорбим о тех, кто пал смертью храбрых на полях сражений Великой Отечественной, Их нельзя забыть – стойкостью и мужеством они обессмертили себя.

Огромен вклад в Победу Казахстана. Его сыновья и дочери героически сражались под Брестом, защищали Москву, изгоняли врага с оккупированных территорий, водружали знамя над рейхстагом. В те годы вся республика превратилась в один из важных arsenалов страны, по-матерински приняла более миллиона человек, эвакуированных из пылающих регионов.

Обращаясь в этот день к фронтовикам и труженикам тыла – творцам Победы, мы говорим: ваш подвиг, ваш патриотизм – это пример для всех, кто сегодня решает исторические задачи преобразований в республике. Ваша мудрость, терпение, огромный жизненный опыт являются живительным источником единства и стабильности, а значит, и будущего процветания многонационального народа Казахстана.

Мы знаем о твердой гражданской позиции ветеранов, знаем о том, как многим из них тяжело сейчас. Еще не все делается для того, чтобы облегчить жизнь пожилым людям, и Правительство будет решать эти проблемы. Все государственные и общественные организации, трудовые коллекти-

* Газета "Казахстанская правда", 7 мая 1994 года.

вы, коммерческие структуры, молодежь должны считать своим гражданским долгом, делом чести и совести – повседневную заботу о тех, кто нуждается в милосердии, материальной и моральной поддержке.

От имени всего народа Казахстана сердечное спасибо вам, дорогие ветераны, за ваш ратный и трудовой подвиг! Желаю всем вам крепкого здоровья еще на долгие годы, благополучия, счастья, мира!

С праздником Победы, соотечественники!

**ИЗ ВЫСТУПЛЕНИЯ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ВСТРЕЧЕ С РАБОТНИЦАМИ КОЛЛЕКТИВНОГО ШВЕЙНОГО
ПРЕДПРИЯТИЯ "АЖАР" В ТАЛДЫКОРГАНЕ***

Талдыкорган, 21 мая 1994 года

"МЫ СТРОИМ ЦИВИЛИЗОВАННЫЙ РЫНОК"

Чувствовалось, что для всех каждого здесь это – большая проблема. Швеи просили: дайте нам ткани, поставки идут из рук вон плохо, мы не можем выполнять заказы.

То есть по-прежнему надежда на "доброе дядю"? – вопросом на вопрос ответил Глава государства. Но тогда, может, снова создать Госплан, планировать, делить фонды?

– Пора бы уже позабыть слово "поставки". Мы строим цивилизованный рынок, где все и покупатели, и продавцы. Хотите хорошо работать, повышать свое благосостояние, сами позаботьтесь о том, как добыть ткани, фурнитуру, другие материалы, как обеспечить выпуск только доброкачественной, модной одежды, ее сбыт – и успех вам гарантирован. Отечественные производители тканей наверняка пойдут вам навстречу – во Францию, другие страны Европы, где высока конкуренция, они их не повезут.

Такое неадекватное сегодняшним условиям поведение коллектива предприятия, его руководителей, к сожалению, характерно сейчас для многих. Реформы в промышленности и в сельском хозяйстве пробуксовывают подчас именно потому, что глубоко сидят в сознании людей старые представления. И это должно по-настоящему беспокоить Правительство, органы местной власти. Они должны помогать рабочим, крестьянам, руководителям всех рангов быстрее перестроиться психологически.

При этих местных органах были бы исключительно полезны своеобразные "мозговые штабы", которые, наряду с трудовыми коллективами, тоже бы настойчиво искали возможности, позволяющие вдохнуть в наши предприятия новую жизнь. В этом плане кое-что уже делается, в том числе и Правительством, но обо всех подобных шагах люди нередко просто не зна-

* "Казахстанская правда", 25 мая 1994 года.

ют. Нужно устранить здесь информационный голод, ибо молчание в данном случае приносит труднопоправимый вред – из-за умолчаний рождаются домыслы, слухи. А некоторыми фактическое положение дел порой искажается и намеренно.

Нормальному функционированию экономики республики, ускорению реформ сильно помогло бы улучшение финансовых взаиморасчетов с Российской Федерацией. Сейчас эта сфера межгосударственной деятельности настолько разлажена, аморфна, что в ней буквально вязнут все финансовые операции. К этому добавились взаимные неплатежи, парализовавшие производство. Ведь если оплата вовремя не прошла, значит, задержались поставки сырья, остановилось или работает не на полную мощность предприятие. И этой вакханалии не видно конца. Накопившиеся проблемы очень сложны и требуют немалых усилий для их разрешения с обеих сторон.

В первую очередь хотелось бы ускорить прохождение средств. Мы готовы к тесному сотрудничеству здесь с Россией. И предлагаем ей создать совместный банк, который мог бы максимально учитывать обоюдные интересы.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСТІҢ ОН ҮШІНШІ ШАҚЫРЫЛУЫНДА СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ*

Алматы, 3 маусым 1994 жыл

ЖОБА

ЕУРАЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕР ОДАҒЫН ҚҰРУ ТУРАЛЫ

Қазіргі кезде ТМД-ның барлық елдері қоғамдық өмірдің барлық салаларында – экономикада, саясатта, идеологияда, ұлтаралық қатынастарда терең дағдарысты бастан кешіріп отыр, әлеуметтік-экономикалық шиеленіс үдей түсуде. Мұның өзі Мемлекеттер Достастығының дамуы екі тенденция бойынша айқындалып отырған жағдайда өтіп жатыр. Бір жағынан, ұлттық мемлекеттіктің одан әрі қалыптасуы жүріп жатыр. Ал, екінші жағынан Достастық елдерінің бірігуге деген тенденциясы байқалып отыр.

ТМД, мемлекетаралық бірлестік ретінде өзіне енетін елдердің мемлекетаралық қатынастарын құқықтық тұрғыдан хаттауда оң рөл атқарып отыр. ТМД-ның іс-қимыл әлеуеті әлі таусылған жоқ. Бірақ бұған қарамастан қазіргі кезде жұмыс жасап отырған ТМД органдарының құрылымы қолда бар бірігу әлеуетін толық көлемде асыруға мүмкіндік бермей отыр. Бұған Достастық елдерінің басшылары ғана емес, сонымен бірге осы мемлекеттер халықтарының басым көпшілігі де назар аударып отыр. ТМД-ның өмір сүрген өткен жылдардағы тәжірибесі бірлесудің жаңа деңгейіне көшудің қажеттігін көрсетіп отыр. Мұның өзі барлық қатысушы мемлекеттердің бірлесе отырып қабылдаған міндеттемелерін қадағалауға көпіндік беретін болады.

Халықаралық тәжірибе кез келген мемлекетаралық бірлестік өзінің дамуында әртүрлі кезеңдерден өтетінін, ынтымақтастықтың жаңа нысандарымен толығы түсетінін көрсетіп отыр. ТМД-ның елеулі артықшылығы бар – экономиканың бірлесуінің жоғары дәрежесі, әлеуметтік саяси құрылымдарының бірдейлігі және халықтарының қадір-қасиеті, сондай-ақ, көптеген республикалардың сан ұлтты құрамы, жалпы тарихи дәстүрлері.

Осының бәрі ұлттық-мемлекеттік құрылыс процесін осы негізде мемлекетаралық бірігу процестерін сақтауды және дамытуды үйлестірудің қажеттігін көрсетеді. Тарихтың тағылымы мынадай: ондаған жылдар бойы қуатты бірігу әлеуетін пайдаланып келген Достастықтың барлық елдерінің

* "Егемен Қазақстан" газеті, 7 маусым 1994 жыл.

бірлескен күш-жігерінің арқасында ғана бүкіл дүниежүзілік қоғамдастыққа бірігуге болатынын дәлелдеп отыр.

Қалыптасқан жағдай ТМД-дағы тұтқаларды жетілдірумен қатар, мұны бірлесудің жалғыз ғана нысанасы ретінде қарауға болмайтынын айқындап отыр. Өмірдің өзі көрсеткеніндей, ТМД елдерінің арғы дамуын ол елдердің әрқайсысындағы ішкі әлеуеттің жеткіліксіздігі тежеп отырғанын байқатты. Бұлардың дамуы советтік ғасырдан кейін кеңістікте жаңа, нарықтық негізде экономикалық бірігу кезінде ғана мүмкін болатынын көрсетіп отыр.

Біртұтас халықшаруашылық кешені құрылымының бізге қалған мұрасы әлі де бүлінуде. Экономикалық байланыстардың күні өткен нысандары қазір өзінен-өзі жойылуда. Сонымен қатар елдердің таяудағы және алдағы келешектегі экономикалық мүдделеріне сай келетін технологиялық пысықталған байланыстар үзіліп отыр.

Нарықтық өзгерістердің бесаспап заңдылығы бар. Бұл орайда кез келген ел экономикалық романтизмге бой ұрмауы мүмкін. Бұрынғы одақ елдерінің ондаған жылдардың ішінде қалыптасқан тығыз шаруашылық қарым-қатынастарының негізінде олардың экономикаларын нарықтық реформалау бойынша күш-жігерлерін біріктірген жөн.

Дүниежүзілік тәжірибе көрсетіп отырғанындай, ұжымдық күш-жігер кезінде ғана өтпелі қоғамдар табысты жаңғыртуды жүзеге асыруға қабілетті екенін көрсетіп отыр. Сонымен бірге бұл мәселені ТМД елдерінің жекелеп шешу жөніндегі іс-қимылдарының табыссыз екендігін біз көріп отырмыз. Мұның бәрі экономикалық бірігуді жаңа жағдайда жүзеге асырғанға дейін қала бермек. Басқа жағынан алғанда ол алыс шетелдердегі әлдебір аймақтық экономикалық бірлестіктерге қайта құру жөніндегі әрекеттердің қисынсыз екендігін көрсетіп отыр.

Мемлекеттер үшін сыртқа шығарылатын шикізат жөніндегі баға саясатының келіспеушілігі елеулі проблема болып отыр. Мұның өзі олардың экономикалық жағдайына теріс әсер етуде. Екінші жағынан алғанда, мұның өзі қалыптасқан дүниежүзілік шаруашылық байланыстарына тұрақсыздық элементін енгізіп, үшіншіден, елдерді қатаң санкциялар қолдануға мәжбүр етеді. Біздің мемлекеттеріміз үшін шикізат пен энергия ресурстарын сыртқа шығаруы неғұрлым маңызды табыс баптары болып табылады. Осыған байланысты ТМД елдерінің сыртқа шығару саясатының біртұтас жүйесін құру қажеттігі келіп туады. Осыған орай қатысушы мемлекеттердің барлығының мүддесіне сай келісілген квоталар мен бағаларды сақтамаған жағдайда елеулі шараларды қабылдауды қажет етеді.

ТМД елдеріндегі ұлттық заң шығаруды жетілдіру нарықтық реформаларды табысты түрде жүзеге асыруды қамтамасыз етудің маңызды бөлігі болып табылады. Бұдан арғы жаңғырту шаруашылық қызметінің заң шығару негізін жақындатпайынша мүмкін емес, өйткені олардың арасындағы орын алып отырған алшақтықтар экономикадағы бірігу процестерінде елеулі бөгет болып отыр.

Нарықтық экономиканы дамытудағы елдердің арасындағы айырмашылықтарды, саяси процестерді демократияландырудағы айырмашылықтарды ескере отырып, біз бірігудің қосымша құрылымын құруды – ТМД-ның қызметімен үйлесетін Еуразия одағын құруды ұсынамыз. Бұл орайда бірігудің түрлі нұсқалары, түрлі қарқындары, ТМД елдерінің дамуындағы әртүрлілігі және қалыптылығы ескерілмек. Мұның өзі ТМД-дағы жаңа экономикалық нысанды құрудың қажеттігін табанды түрде талап етуіне негіз береді. Біздің мақсатымыз – қатысушы мемлекеттердің экономикалық саясатты келісуі және экономикалық реформаларды жүзеге асыру жөніндегі міндеттемелерін қабылдауы.

Әлеуметтік-экономикалық саяси дағдарыс шын мәнінде ТМД-ның барлық мемлекеттерінің көпұлтты құрамының аясында өтіп жатыр. Осының нәтижесінде ішкі мемлекетаралық шиеленіске емес, сонымен қатар бірқатар жағдайларда мемлекетаралық жанжалдарға ұласып жатқан этникааралық шиеленістерге ұласуда. Мұндай жағдай Тәуелсіз Мемлекеттер одақтасығы институтының өзіне абырой әпермей отыр. Демек, бірлескен күш-жігердің арқасында алуан түрдегі жанжалдарды тежеу, оқшаулау және жою тұтқаларын талдап жасау жөніндегі бірлескен күш-жігерлерін қажет етеді.

Қазіргі кезде ТМД-ның барлық елдері мемлекеттік құрылыстың нысандарын, ішкі жағдайларға барабар келетін нысандарды іздестіруде. Бірақ, тәжірибе көрсетіп отырғанындай, ТМД мемлекеттерінің бірегей де, федеративті де нысандары толық дәрежесінде тұрақты деп мойындалмай отырғанын көрсетуде.

Экономикалық бірігудің мәселелерін шешу өкілеттіктердің жеткілікті көлемінде негізі бар саяси институттарды құрудың қажеттігін талап етіп отыр. Бұлар, сайып келгенде, мемлекеттердің экономикалық саяси, құқықтық, экологиялық, мәдени, білім беру өзара қарым-қатынастарын реттеудің қызметтерін біріктіреді.

Сонымен, неғұрлым жоғары деңгейдегі өзара қарым-қатынастардың кедергілерін жоюдың және бір мезгілде олардың құралдарын жасау жөніндегі уақыт келіп жетті.

Қазіргі сәтте ғылым, мәдениет, білім беру саласында оқшаулану процесі жүріп жатыр. Бір кездегі мәдени-білім беру кеңістігі қазір үзіліп жатыр. Осындай жағдайда "ғылымда жоқ шекара" деген пайымдаудың өзі орынсыз болып отыр. Шиеленісіп отырған экономикалық қиындықтардың аясында ғылым, мәдениет, білім беру салаларынан мамандардың шеттеп кетуі белең алып, зиялылық әлеуетінің кемуі, білім берудің деңгейі мен сапасының төмендеуі байқалып отыр. Бұл процестер бір кездегі біртұтас жүйенің үзілуіне әкеліп қана қоймай, дүниежүзілік өркениеттің мәдени-ғылыми жетістіктерінен оқшаулануға әкеліп отыр.

Сонымен бірге экономика мен саясаттағы бірігу процестерін жеделдетуге деген ұмтылыс мәдениет, білім беру және ғылым саласындағы келіскен саясатты сақтау мен дамытуға сүйенуі тиіс. Жаңа білімді алу мен іске

асыру жөніндегі процестерді интернационалдандыруды сақтау және нығайту қажет. Ғылыми-техникалық саладағы зерттеулер мен талдамаларды біріктіру жалпы алғанда ғаламдық дәрежеде өнеркәсіп қызметінің ажырамас бөлігіне айналып отыр.

Кеңестік заманнан кейінгі кеңістікті дүниежүзілік мәдени және ғылыми қауымдастықтан оқшаулау технологиялық саладағы артта қалудың жаңа кезеңіне апарып соғуы мүмкін.

Жаңа мемлекеттер үшін аумақтық біртұтастығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету түйінді міндеттердің бірі болып табылады. Қазіргі кезде кеңестік заманнан кейінгі кеңістік тұрақсыздықтың аймағы, алуан түрдегі жанжалдардың үйлесу аймағы, сондай-ақ, ТМД-дан сырт жердегілердің ықпал ету ошағы болып отыр. Сыртқы шекараларды қорғау және жанжалды аймақтардағы жағдайды тұрақтандыру барлық мүдделі мемлекеттердің бірлескен күш-жігерлерінің арқасында ғана жүзеге асырылуы мүмкін және қатысушылардың қорғаныс сипатындағы мәселелерге қатысты келісілген көзқарастарын талап етеді.

Экологиялық қауіпсіздік проблемасы ТМД елдеріндегі толғағы жеткен және шешілмеген мәселелердің бірі болып қалып отыр. Экологиялық шиеленіс бірқатар себептерге байланысты. Бұған ядролық қаруларды сынауды, атом электростансаларының қызметін, қоршаған ортаны өнеркәсіп қалдықтарымен ластауды, адамның шаруашылық қызметінің нәтижесінде табиғи ортаны аздыруды (су бассейндерінің тартылуын, ормандарды отауды, топырақ эрозиясын және т.б.) қосуға болады.

Бұл проблемалар ТМД-ның барлық елдері үшін шын мәнінде көкейкесті, өйткені, экологиялық апаттың негізгі аймақтары, әдетте, шекаралық аудандарға орналасқан. Бұл проблемалар қалыптасқан технологиялық базалардың шаруашылық қызметін жүргізу тәсілдерінің ортақтығынан туындаған. Ал, бұлардың негізіне шаруашылықты экстенсивтік түрде жүргізу бағыты алынған болатын. Бүгін таңда осы проблемалардың бірде-бірін бір ғана, тіпті ең ірі мемлекеттің дербес күш-жігері арқасында шешу мүмкін емес. Қоршаған ортаны сақтау ірі қаржы жұмсауды, барлық мемлекеттердің бірлескен күш-жігерін талап ететін ғаламдық тұрғыдағы міндет.

Талқылау үшін "Еуразия одағы" (ЕАО) деген шартты атпен жаңа интеграциялық бірлесуді құру жөніндегі жоба ұсынылып отыр.

ЕУАЗИЯ ОДАҒЫ (ЕАО)

ЕАО – тең құқылы Тәуелсіз Мемлекеттердің одағы. Ол ортақ бірлескен әлеуеті бар әрбір қатысушы елдің ұлттық-мемлекеттік мүдделерін жүзеге асыруға бағытталған. ЕАО егемен мемлекеттердің кеңестік заманнан кейінгі кеңістікте тұрақтылық пен қауіпсіздікті, әлеуметтік-экономикалық жаңғыртуды нығайту мақсатымен бірлесу нысаны болып табылады.

Экономикалық мүдделер Тәуелсіз Мемлекеттердің жақындасу жөніндегі негіздерін айқындайды. ЕАО-ның саяси институттары осы мүдделерді барабар бейнелеуге және экономикалық бірігуге жәрдемдесуге тиіс.

I. БІРЛЕСУ ПРИНЦИПТЕРІ

Еуразия одағын құрудың төмендегідей принциптері мен механизмдері ұсынылады:

- мемлекеттердің ЕАО-ға кіруі туралы ұлттық референдумдар өткізу немесе парламенттердің шешімдерін шығару;

- шартқа қатысушы мемлекеттердің ЕАО-ны теңдік, бір-бірінің ішкі істеріне қол сұқпау, егемендікті, аумақтық тұтастықты және мемлекеттік шекаралардың бұлжымастығын құрметтеу негізінде құру туралы шартқа қол қою.

- шарт экономикалық, валюталық және саяси одақты құру бағытындағы ісін тереңдету жөніндегі заңдық және ұйымдық алғы шарттарының негізін қалауға тиіс;

- ЕАО-ға қауымдастық мүшелігіне жол берілмейді

ЕАО-ға қабылдау жөніндегі шешім қатысушы елдердің жалпы санының: білікті көпшілігі – бестен төрті дауыс беру принципі негізінде жүзеге асырылады.

ЕАО-ға Тәуелсіз Мемлекеттер төмендегідей алғышарттарды орындаған жағдайда ғана ене алады

- мемлекетаралық қабылданған келісімдерді міндетті түрде орындау;

- ЕАО-ға қатысушы елдердің қалыптасқан мемлекеттік-саяси институттарын өзара мойындау;

- шекаралардың аумақтық біртұтастығы мен мызғымастығын мойындау;

- мемлекетаралық қарым-қатынастарда экономикалық, саяси және басқа нысандағы қысым көрсетуден бас тарту;

- өздерінің арасындағы соғыс іс-қимылдарын тоқтату;

- ЕАО-ның құрамына жаңа елдердің кіруі олардың ЕАО-ға кіру жөніндегі әзірлігі туралы сараптық қорытындылар жасалғаннан кейін, ЕАО-ның барлық мүшелерінің бірауыздан дауыс бергенінен кейін жүзеге асырылады. Сараптық қорытындыны ЕАО-ға мүше болуға ниетін білдірген мемлекеттердің тепе-тең негізде тұратын органы береді.

ЕАО мемлекеттері басқа да бірлескен бірлестіктерде, соның ішінде ТМД-да да, қауымдастық немесе тұрақты мүшелік негізінде қатыса алады немесе бақылаушы мәртебесіне ие бола алады.

Әрбір қатысушы басқа мемлекеттерді кем дегенде шешім қабылданғанға дейін алты айдан қалдырмай алдын ала хабардар еткеннен кейін ЕАО-дан шыға алады.

Ұлттан тыс төмендегідей органдарды қалыптастыру ұсынылады:

ЕАО мемлекеттер басшыларының және үкімет басшыларының кеңесі

– ЕАО саяси басшылығының жоғары органы болып табылады. Әрбір қатысу-

шы мемлекет ЕАО-да орыс әліппесіне сәйкес алты ай бойынша төрағалық етеді.

Жоғары консультациялық-кеңестік орган ЕАО-ның парламенті болып табылады. Парламент әрбір қатысушы елдің тең өкілділігі немесе тікелей сайлау негізінде қатысушы мемлекеттер парламенттерінің депутаттарын ұсыну жолымен құрылады. ЕАО парламентінің шешімі ЕАО мемлекеттері парламенттерінің мұны бекіткеннен кейін күшіне енеді. Бекіту жөніндегі мәселе бір айдың ішінде қаралуға тиіс.

ЕАО парламенті қызметінің негізгі бағыттары біртұтас экономикалық кеңістікті дамытуды қамтамасыз ететін қатысушы елдердің заң шығару қызметін үйлестіру, адамның әлеуметтік құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі міндеттерді шешу, мемлекеттік егемендікті және ЕАО мемлекеттеріндегі азаматтардың құқықтарын өзара құрметтеу болып табылады.

ЕАО парламенті арқылы қатысушы мемлекеттердің шаруашылық жүргізуін субъектілерінің өзара қарым-қатынастарын реттейтін ортақ құқықтық базаны;

сыртқы саяси қызметті үйлестіру мақсатымен ЕАО Сыртқы істер министрлерінің кеңесін;

тұрақты жұмыс істейтін атқару-бақылаушы орган – ЕАО-ның мемлекетаралық атқару комитетін (атком) құрады. Аткомның басшысы қатысушы елдер өкілдерінің ішінен ЕАО мемлекеттері басшыларының ұсынуымен белгілі мерзімге кезектесіп тағайындалады. Аткомның құрылымы барлық қатысушы елдер өкілдерінің ішінен құрылады.

ЕАО өзінің аткомы арқылы бірқатар ірі халықаралық ұйымдарда бақылау мәртебесіне ие бола алады.

ЕАО атқару комитетінің ақпарат бюросы. Шартқа қатысушы мемлекеттер арасындағы қарым-қатынасқа нұқсан келтіруі мүмкін осы елдер атына қаскөй пікірлердің орын алуына жол бермеу туралы қатысушы елдердің арнайы міндеттемелерін немесе заңдарын қабылдау;

- білім беру, мәдениет, ғылым мәселелері бойынша кеңес. Келісілген білім беру саясатын, мәдени, ғылыми ынтымақтастық пен алмасу саясатын қалыптастыру, оқулықтар, құралдар жасау жөніндегі бірлескен қызмет;

- ЕАО елдері қызметінің неғұрлым терең үйлесу және тиімді ісі мақсатында осы елдерде ЕАО-ның істері жөніндегі мемлекеттік комитетті (министрлікті) құру;

- ЕАО елдері министрлерінің деңгейінде денсаулық сақтау, білім беру, еңбек және жұмыспен қамтамасыз ету, экология, мәдениет, қылмыспен күресу және т.б. мәселелері бойынша тұрақты кездесулер мен консультациялар өткізу;

- ЕАО-ға қатысушы елдердің ұлттық заңдарына сәйкес ынтымақтастықтың түрлі салаларындағы үкіметтік емес ұйымдардың қызметін ынталандыру. Тіл жөніндегі ұлттық заңдардың қызмет атқаруымен бірге ЕАО-ның ресми тілі орыс тілі болып табылады.

Азаматтық, ЕАО-ның шекарасында азаматтардың еркін барыс-келісі үшінші елдерге қатысты ішкі үйлеструді, виза саясатын талап етеді. ЕАО аймағында тұру жөніндегі елді ауыстыру кезінде әрбір адам өзінің қалауынша басқа елдің азаматтығын бірден ала алады.

ЕАО-ның астанасы ретінде Еуропа мен Азияның түйіскен жердегі қалалардың бірін, мәселен, Қазан, Самара қалаларын ұсынуға болады.

II. ЭКОНОМИКА

ЕАО ауқымында біртұтас экономикалық кеңістікті құру мақсатымен ұлттан тыс бірқатар үйлестіруші құрылымдарды құру ұсынылады:

- ЕАО мемлекеттері басшыларының кеңесі жанындағы экономика жөніндегі комиссия. Ол ЕАО ауқымында экономикалық реформалардың негізгі бағыттарын ұлттық мемлекеттердің мүдделерін ескере отырып талдап жасайды және оларды ЕАО мемлекеттері басшылары кеңесінің бекітуіне ұсынады;

- ЕАО-ның сыртқа шығарушы шикізат ресурстары жөніндегі елдерінің комиссиясы. Бұл сыртқа шығарылатын шикізат тауарлары мен энергия көздеріне деген бағалар мен квоталарды келісу және бекіту, тиісті мемлекетаралық келісімдерге қол қою мақсатында құрылады. Алтын және басқа да бағалы металдарды қазып алу, сату саласындағы саясатты үйлестіру;

- экономикалық және техникалық ынтымақтастық істері жөніндегі қор. Бұл ЕАО елдерінің үлестері есебінен құрылады. Қор ғылымды көп қажет ететін келешегі зор экономикалық және ғылыми-техникалық бағдарламаларды қаржыландырады. Міндеттердің кең тобын, соның ішінде құқықтық, салықтық, қаржылық, экология және т.б. мәселелерді шешуге көмек көрсетеді;

- мемлекетаралық қаржы-өнеркәсіптік топтар және бірлескен кәсіпорындар бойынша комиссия;

- ЕАО-ның халықаралық инвестициялық банкісі;

- ЕАО-ның экономикалық мәселелер жөніндегі мемлекетаралық арбитражы, ол даулы мәселелерді құқықтық жолмен шешеді және айыптық санкцияларды салады;

- есеп айырысу жөніндегі ақшалай бірлікті (аудармалы рубль) енгізу жөніндегі комиссия.

III. ҒЫЛЫМ, МӘДЕНИЕТ, БІЛІМ БЕРУ

Осының алдындағы ондаған жылдар ішінде қол жеткізілген әлеуетті сақтау және осы саладағы бірлесуді күшейту жөніндегі бірқатар шараларды жүзеге асыру ұсынылады:

- қазіргі заманғы білім саласындағы іргелі зерттеулер жөніндегі ЕАО-ның ортақ зерттеу орталықтарын құру;

- түрлі елдердің ғылыми ұжымдарын біріктіретін ЕАО-ның ғылыми-зерттеулерді дамыту жөніндегі қорын құру;
- ЕАО үкімет басшыларының кеңесі жанындағы мәдениет, ғылым, білім беру саласындағы байланыстар мәселелері жөніндегі комитетті құру;
- мәдени-білім беру және ғылыми саладағы үкіметтік емес қауымдас-тықтар мен бірлестіктерді құруға жәрдемдесу;
- ЕАО аткомы жанындағы стипендиялық қорды тағайындау.

IV. ҚОРҒАНЫС

ЕАО ауқымында төмендегідей келісімдерді жасау ұсынылады:

- ЕАО-ға мүше елдердің ұлттық қарулы күштерін нығайту және ЕАО-ның сыртқы шекараларын қорғау жөніндегі бірлескен іс-қимылдары туралы шарт;
- ЕАО қорғаныс қызметін үйлестіру мақсатымен біртұтас қорғаныс кеңістігін құруды көздейді;
- ЕАО-ның ұжымдық бітімгер күштерін оған қатысушы елдер мен олардың арасындағы тұрақтылықты қолдау және жанжалдарды тыю. ЕАО-ға қатысушы мемлекеттердің келісімімен халықаралық құқықтық нормаларға сәйкес ЕАО ауқымында жанжалды аймақтарға бітімгер күштерді жіберу;
- ЕАО-ға қатысушы мемлекеттердің халықаралық ұйымдарға, соның ішінде БҰҰ-ның қауіпсіздік кеңесіне, бітімгершіл күштердің бірлескен кон-тингенті мәртебесін беру туралы ұжымдық өтінішпен енгізу;
- халықаралық ұйымдар өкілдерінің қатысуымен ядролық қарусыздану проблемалары жөніндегі мемлекетаралық орталықты құру;
- ЕАО-ның барлық мемлекеттері, Ресейден басқа, ядролық қарусыз мәртебесін сақтайды.

V. ЭКОЛОГИЯ

Таяудағы уақыттың ішінде төмендегі тұтқаларды құру қажет:

- ЕАО мемлекеттері басшылары кеңесінің жанындағы экология жөніндегі қор. Ол ЕАО ауқымында экологиялық бағдарламаларды және қатысушы мемлекеттердің барлығы қаржыландыратын экологиялық бағдарламаны жүзеге асырады;
- экологиялық ластану деңгейін төмендету жөніндегі халықаралық ұйым-дар мен іс-қимылдарды үйлестіру;
- қоршаған ортаны қалпына келтірудің ірі проблемалары және экология-лық апаттардың салдарын жою жөніндегі (Арал, Чернобыль, Семей ядро-лық полигоны) қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді бағдарламаларын қабыл-дау;
- ЕАО-ның ядролық қалдықтарды көму жөніндегі мемлекетаралық шарт-ты қабылдау.

* * *

Тарих бізге ХХІ ғасырға өркениетті жолмен өнуге мүмкіндік беріп отыр. Кеңестік заманнан кейінгі дамудың қисынын және бұрынғы КСРО халықтарының бірігуге деген ниетін білдіретін Еуразиялық одақты құру жөніндегі бастаманың біріктіруші әлеуетін жүзеге асыру, біздің ойымызша осындай мүмкіндіктің бірі болмақ.

**ВЫСТУПЛЕНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
НА ЗАСЕДАНИИ КООРДИНАЦИОННОГО СОВЕТА
ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ТРИНАДЦАТОГО СОЗЫВА***

Алматы, 3 июня 1994 года

О ПРОЕКТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЕВРАЗИЙСКОГО СОЮЗА

В настоящее время все страны СНГ продолжают испытывать глубокий кризис во всех сферах общественной жизни – экономике, политике, идеологии, международных отношениях, нарастает социально-экономическое напряжение. Это происходит в условиях, когда развитие Содружества Независимых Государств определяется двумя тенденциями. С одной стороны, происходит дальнейшее становление национальной государственности, а с другой – наблюдается тенденция к интеграции стран Содружества.

СНГ, как межгосударственное объединение, играет позитивную роль в правовом оформлении межгосударственных отношений, входящих в него стран. Потенциал действия СНГ не исчерпан. Тем не менее существующая в настоящее время структура органов СНГ не позволяет реализовать имеющийся интеграционный потенциал в полном объеме. На это обращают внимание не только руководители стран Содружества, но и большая часть населения этих государств.

Опыт прошлых лет функционирования СНГ показывает необходимость перехода на новый уровень интеграции, который будет гарантировать соблюдение совместно принятых обязательств всеми государствами-участниками.

Международная практика показывает, что любое межгосударственное объединение переживает различные этапы в своем развитии, дополняется новыми формами сотрудничества. СНГ имеет существенные преимущества – высокую степень интегрированности экономики, сходные социально-политические структуры и ментальность населения, а также многонациональный состав большинства республик, общие исторические традиции.

Все это свидетельствует о необходимости сочетания процесса национально-государственного строительства с сохранением и развитием на этой основе межгосударственных интеграционных процессов. Логика истории

* Назарбаев Н. А. Избранные речи. Том II. 1991–1995 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. 582 с.

такова, что интеграция в мировое сообщество возможна лишь совместными усилиями всех стран Содружества, использующих сформированный десятилетиями мощный интеграционный потенциал.

Сложившиеся условия показывают, что наряду с совершенствованием механизмов СНГ не следует рассматривать его как единственную форму объединения. Как показала практика, дальнейшее развитие стран СНГ сдерживается недостаточностью внутреннего потенциала каждой из них. Развитие последнего возможно только при экономической интеграции стран постсоветского пространства на новой, рыночной основе.

Оставшиеся в наследство структуры единого народнохозяйственного комплекса продолжают корродировать. Объективно отмирают отжившие формы экономических связей. Вместе с тем нарушаются отработанные технологические связи, отвечающие экономическим интересам наших стран в ближней и дальней перспективе.

Рыночные реформации имеют универсальные закономерности. Ни одна страна не может их игнорировать, не впадая при этом в экономический романтизм. Целесообразно соединить усилия по рыночному реформированию экономик стран бывшего Союза на основе уже сформировавшихся в течение десятилетий тесных хозяйственных отношений.

Как показывает мировая практика, только при коллективных усилиях переходные общества в состоянии осуществить успешную модернизацию. В то же время мы видим, что продолжающиеся попытки решить эту задачу отдельными странами СНГ в одиночку по-прежнему безуспешны. Они останутся таковыми до реализации экономической интеграции на новых условиях. С другой стороны, стала очевидной нереалистичность попыток переориентации в какие-либо региональные экономические объединения в дальнем зарубежье.

Серьезной проблемой государств стала несогласованность ценовой политики на экспортируемое сырье, негативно отражающаяся на их экономическом положении. С другой стороны, это вносит элемент нестабильности в устоявшиеся мирохозяйственные связи, вынуждает третьи страны принимать жесткие санкции. Экспорт сырья и энергоресурсов является наиболее важной статьей доходов наших государств. В связи с этим назрела необходимость единой системы экспортной политики стран СНГ в интересах всех государств-участников с принятием серьезных мер в случае несоблюдения какой-либо страной согласованных квот и цен.

Важным элементом обеспечения успешного проведения рыночных реформ является совершенствование национальных законодательств стран СНГ.

Дальнейшая модернизация невозможна без сближения законодательных основ хозяйственной деятельности, поскольку существующие различия между ними становятся серьезным препятствием интегративных процессов в экономике.

Учитывая различия между странами в уровнях развития рыночной экономики, демократизации политических процессов, мы предлагаем формирование дополнительной интеграционной структуры Евразийского союза, сочетающейся с деятельностью СНГ. При этом принимаются во внимание поливариантность интеграции, разные темпы, неоднородность и разновекторность в развитии государств СНГ. Это дает основание говорить о настоятельной потребности в формировании нового экономического порядка в СНГ. Цель – согласование экономической политики и принятие обязательных для исполнения государствами-участниками совместных Программ проведения экономических реформ.

Социально-экономический и политический кризис протекает на фоне многонационального состава населения практически всех государств СНГ. Вследствие этого растет межэтническое напряжение, приводящее не только к внутригосударственной напряженности, но и в ряде случаев перерастающее в межгосударственные конфликты. Такая ситуация подрывает сам институт Содружества Независимых Государств. Следовательно, совместными усилиями необходимо разработать механизмы сдерживания, локализации и погашения конфликтов разного типа.

В настоящее время все страны СНГ находятся в поисках форм государственного устройства, адекватных внутренним условиям. Но, как показывает практика, ни унитарные, ни федеративные государства СНГ не могут быть признаны в полной мере стабильными.

Решение вопросов экономической интеграции диктует необходимость создания политических институтов, обладающих достаточным объемом полномочий. Они должны включать в себя функции регулирования взаимоотношений государств в собственно экономической, политической, правовой, экологической, культурной, образовательной сферах. Таким образом, настало время устранения препятствий для взаимодействия на более высоком уровне и одновременном создании его инструментов.

В настоящий момент происходит процесс дезинтеграции в сфере науки, культуры, образования. Некогда единое культурно-образовательное пространство оказывается разобщенным. В этих условиях утверждение, что "наука не имеет границ" оказывается просто несостоятельным.

На фоне усугубляющихся социально-экономических трудностей резко усиливается отток специалистов из сферы науки, культуры, образования, снижение интеллектуального потенциала, падение уровня и качества образования. Данные процессы приводят не только к разрыву некогда единой системы, но и к изоляции от культурно-научных достижений мировой цивилизации.

В то же время стремление интенсифицировать интеграционные процессы в экономике и политике должно опираться на сохранение и развитие согласованной политики в сфере культуры, образования и науки. Необходимо сохранить и укрепить интернационализацию процессов получения и практического использования новых знаний. Интеграция исследований и

разработок в научно-технической сфере стала неотъемлемой частью глобализации промышленной деятельности вообще.

Изоляция постсоветского пространства от мирового, культурного и научного сообщества чревата новым этапом отставания в технологической сфере.

Одной из ключевых задач для новых государств является обеспечение территориальной целостности и безопасности. В настоящее время постсоветское пространство является зоной нестабильности, сочетания конфликтов различного типа, а также испытывает воздействие очагов напряженности вне СНГ. Охрана внешних границ и стабилизация ситуации в конфликтных регионах может осуществляться только совместными усилиями всех заинтересованных государств, требует согласованного подхода участников к кругу вопросов оборонного характера.

Проблема экологической безопасности остается одной из наиболее острых и нерешенных в странах СНГ. Экологическая напряженность вызвана рядом причин. К ним можно отнести последствия испытаний ядерного оружия, деятельности атомных электростанций, загрязнение окружающей среды промышленными отходами, деградацию природной среды в результате хозяйственной деятельности человека (высыхание водных бассейнов, обезлесение, эрозия почв и т. д.).

Эти проблемы актуальны практически для всех стран СНГ, тем более что основные зоны экологического бедствия, как правило, расположены в пограничных районах. Они вызваны общностью сложившейся технологической базы, методов ведения хозяйственной деятельности, в основе которых была заложена экстенсивная направленность. Сегодня нельзя решить ни одну из этих проблем самостоятельными усилиями одного, даже самого крупного государства. Сохранение окружающей среды является глобальной задачей, требующей крупных капиталовложений, соединения усилий всех государств.

Для обсуждения предлагается проект создания нового интегративного объединения с условным названием "Евразийский союз" (ЕАС).

ЕВРАЗИЙСКИЙ СОЮЗ (ЕАС)

ЕАС – союз равноправных независимых государств, направленный на реализацию национально-государственных интересов каждой страны-участницы и имеющегося совокупного интеграционного потенциала. ЕАС является формой интеграции суверенных государств с целью укрепления стабильности и безопасности, социально-экономической модернизации в постсоветском пространстве.

Экономические интересы определяют основы сближения независимых государств. Политические институты ЕАС должны адекватно отражать эти интересы и способствовать экономической интеграции.

I. ПРИНЦИПЫ ОБЪЕДИНЕНИЯ

Предлагаются следующие принципы и механизм формирования Евразийского союза:

- проведение национальных референдумов или решения парламентов о вхождении государств в ЕАС;
- подписание государствами – участниками Договора о создании ЕАС на основе принципов равенства, невмешательства во внутренние дела друг друга, уважения суверенитета, территориальной целостности и неприкосновенности государственных границ. Договор должен заложить юридические и организационные предпосылки для углубления интеграции в направлении формирования экономического, валютного и политического союза;
- в ЕАС не допускается ассоциированное членство;
- принятие решений в ЕАС осуществляется на основе принципа квалифицированного большинства в 4/5 (четыре пятых) от общего количества стран-участниц.

Независимые государства входят в ЕАС при выполнении предварительных условий:

- обязательное соблюдение принятых межгосударственных соглашений;
- взаимное признание сложившихся государственно-политических институтов стран-участниц ЕАС;
- признание территориальной целостности и нерушимости границ;
- отказ от экономического, политического и иных форм давления в межгосударственных отношениях;
- прекращение военных действий между собой.

Вхождение новых стран в состав ЕАС осуществляется после вынесения экспертного заключения их готовности к вступлению в ЕАС, единогласным голосованием всех членов ЕАС. Экспертное заключение дается органом, формируемым на паритетных началах государствами, выразившими согласие стать членами ЕАС.

Государства ЕАС могут участвовать в других интеграционных объединениях, в том числе в СНГ, на основе ассоциированного или постоянного членства, либо иметь статус наблюдателя.

Каждый участник может выйти из ЕАС, предварительно уведомив другие государства не позднее, чем за шесть месяцев до принятия решения.

Предлагается формирование наднациональных органов:

Совет глав государств и глав правительств ЕАС – высший орган политического руководства ЕАС. Каждое государство-участник председательствует в ЕАС по шесть месяцев согласно русскому алфавиту.

Высшим консультативно-совещательным органом является Парламент ЕАС. Парламент формируется путем делегирования депутатов парламентов государств-участников на основе равного представительства от каж-

дой страны-участницы или путем прямых выборов. Решения Парламента ЕАС вступают в силу после ратификации их парламентами государств ЕАС. Вопрос о ратификации должен быть рассмотрен в течение месяца.

Основным направлением деятельности Парламента ЕАС является координация законодательств стран-участниц, обеспечивающая развитие единого экономического пространства, решение задач по защите социальных прав и интересов человека, взаимного уважения государственного суверенитета и прав граждан в государствах ЕАС.

Через Парламент ЕАС осуществляется создание общей правовой базы, регулирующей взаимоотношения хозяйствующих субъектов стран-участниц.

Совет министров иностранных дел ЕАС – с целью координации внешнеполитической деятельности.

Межгосударственный исполнительный комитет (Исполком) ЕАС – постоянно действующий исполнительно-контролирующий орган. Руководитель Исполкома назначается поочередно из представителей стран-участниц главами государств ЕАС на определенный ими срок. Структуры Исполкома формируются из представителей всех стран-участниц.

ЕАС в лице своего Исполкома должен получить статус наблюдателя в ряде крупных международных организаций.

Информационное бюро Исполкома ЕАС. Принятие специального обязательства или закона стран-участниц о недопущении недружественных высказываний в адрес государств – участников договора, которые могут нанести вред отношениям между ними.

Совет по вопросам образования, культуры, науки. Формирование согласованной образовательной политики, культурного, научного сотрудничества и обмена, совместная деятельность по созданию учебников, пособий.

В целях более глубокой координации и эффективности деятельности стран ЕАС целесообразно создание в каждой из них Государственного комитета (министерства) по делам ЕАС.

На уровне министров стран ЕАС проведение регулярных встреч и консультаций по вопросам здравоохранения, образования, труда и занятости, экологии, культуры, борьбы с преступностью и т.д.

Поощрение деятельности неправительственных организаций в различных областях сотрудничества в соответствии с национальными законодательствами стран – участниц ЕАС.

Официальным языком ЕАС, наряду с функционированием национальных законодательств по языкам, является русский язык.

Гражданство. Свободное перемещение граждан в границах ЕАС требует координации внешней, по отношению к третьим странам, визовой политики. При изменении страны проживания в рамках ЕАС индивид по желанию автоматически получает гражданство другой страны.

Столицей ЕАС можно было бы предложить один из городов на стыке Европы и Азии, например, г. Казань, г. Самару.

II. ЭКОНОМИКА

С целью создания единого экономического пространства в рамках ЕАС предлагается формирование ряда наднациональных координирующих структур:

- комиссия по экономике при Совете глав государств ЕАС, разрабатывающая основные направления экономических реформ в рамках ЕАС с учетом интересов национальных государств и представляющая их на утверждение Совета глав государств ЕАС;

- комиссия по сырьевым ресурсам стран – экспортеров ЕАС в целях согласования и утверждения цен и квот на экспортируемые сырьевые товары и энергоносители, подписание соответствующего межгосударственного соглашения. Координация политики в области добычи, продажи золота и других драгоценных металлов;

- фонд по делам экономического и технического сотрудничества, формирующийся за счет вкладов стран ЕАС. Фонд финансирует перспективные, наукоемкие экономические и научно-технические программы, оказывает помощь в решении широкого круга задач, в том числе правовых, налоговых, финансовых, экологических и т. д.;

- комиссия по межгосударственным финансово-промышленным группам и совместным предприятиям;

- международный инвестиционный банк ЕАС;

- межгосударственный арбитраж ЕАС по экономическим вопросам, правовым путем разрешающий спорные вопросы и накладывающий штрафные санкции;

- комиссия по вводу расчетной денежной единицы (переводной рубль).

III. НАУКА, КУЛЬТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Предлагается осуществить ряд мер по сохранению потенциала, достигнутого за предыдущие десятилетия, и усилению интеграции в этой сфере:

- создание общих исследовательских центров ЕАС по фундаментальным исследованиям в области современного знания;

- создание фонда развития научных исследований ЕАС, объединяющего научные коллективы различных стран;

- создание комитета по вопросам связей в области культуры, науки, образования при Совете глав правительств ЕАС;

- содействие в формировании неправительственных ассоциаций и объединений в культурно-образовательной и научной сфере;

- учреждение стипендиального фонда при Исполкоме ЕАС.

IV. ОБОРОНА

Предлагается заключение в рамках ЕАС следующих договоренностей:

- договор о совместных действиях по укреплению национальных Вооруженных сил стран – членов ЕАС и охране внешних границ ЕАС;
 - ЕАС предполагает создание единого оборонного пространства с целью координации оборонной деятельности;
 - формирование коллективных миротворческих сил ЕАС для поддержания стабильности и погашения конфликтов в странах-участницах и между ними. С согласия государств – участников ЕАС, в соответствии с международными правовыми нормами, направление миротворческих сил в конфликтные зоны на территории ЕАС;
 - внесение коллективного обращения стран – участниц ЕАС в международные организации, в том числе в Совет Безопасности ООН, о придании совместному контингенту статуса миротворческих сил;
 - создание межгосударственного центра по проблемам ядерного разоружения с участием представителей международных организаций.
- Все государства ЕАС, кроме России, сохраняют безъядерный статус.

V. ЭКОЛОГИЯ

В ближайшее время необходимо формирование следующих механизмов:

- фонд по экологии при Совете глав государств ЕАС, реализующий в рамках ЕАС экологические программы и финансируемый всеми государствами-участниками;
- координация действий с международными организациями по снижению степени экологического загрязнения;
- принятие краткосрочных и долгосрочных программ по крупным проблемам восстановления окружающей среды и ликвидации последствий экологических катастроф (Арал, Чернобыль, Семипалатинский ядерный полигон);
- принятие межгосударственного договора ЕАС по складированию ядерных отходов.

* * *

История дает нам шанс войти в XXI век цивилизованным путем. Одним из способов является, на наш взгляд, реализация интеграционного потенциала инициативы по созданию Евразийского союза, отражающей объективную логику развития постсоветского пространства и волю народов бывшего СССР к интеграции.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСТІҢ
МӘЖІЛІСІНДЕ СӨЙЛЕГЕН СӨЗІ ***

Алматы, 9 маусым 1994 жыл

**"РЕФОРМАЛАРДЫ ТҮБЕГЕЙЛЕНДІРУ, ЖАЛПЫ ҰЛТТЫҚ КЕЛІСІМ
АРҚЫЛЫ – ЖАҢАРҒАН ҚАЗАҚСТАНҒА"**

**Құрметті Жоғарғы Кеңестің депутаттары!
Құрметті Төраға!**

Еліміздің жаңа кәсіби парламентінің жұмысы басталғаннан бері бүгінгі күнге дейін, егер біздің өмірімізде болып жатқан процестер қарқынының ұшқырлығын ескеретін болсақ, біраз мезгіл өтіпті. Парламенттік құрылымдар мен жұмыс органдарын қалыптастыру, барлық өзірлік істерін аяқтау және белсенді заң шығарушылық жұмысты бастау үшін бұл жеткілікті мерзім деп санаймын. Сондықтан да менің, бұған дейін келісілгеніндей, сіздерге Президенттік жолдау сөз арнауымның барлық негізі бар.

Конституцияның маған берген құқықтарына сүйене отырып, қазіргі жағдайға жасалған талдауды басшылыққа ала отырып, мен Қазақстанның мемлекеттігін нығайтудың, біздің ішкі және сыртқы саясатымыздың таяу болашаққа, одан да алыс перспективаға арналған өзекті бағыттарына өз көзқарасымды баяндап өтпекпін. Мұның өзі, бұрын болып келгеніндей, жаппай "мақұлдауға" немесе дауысқа салуға мұқтаж емес, қайта керісінше, ой елегінен өткізуге және Жоғарғы Кеңестің ғана емес, сондай-ақ мемлекеттік үкімет пен басқарудың барлық институттарының практикалық қызметінде жүзеге асыруға жататын саяси құжат екенін атап көрсеткім келеді.

Жолдауда да, оның белгілі бір дәрежеде құрамды бөлігі болып табылатын менің осы сөзімде де, мен аймақтар мен экономика салаларының ағымдағы барлық мәселелері немесе нақты проблемалары бойынша пікір айтуды мақсат етіп тұрғаным жоқ.

Өзімнің міндетімді біршама кең тұрғыда көріп тұрмын – мемлекеттік өкіметтің жоғары буындарының өкілдері болып табылатын, халық өзінің

* Назарбаев Н. Реформаларды түбегейлендіру, жалпыұлттық келісім арқылы - Жаңарған Қазақстанға. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 64 бет.

тағдырын, өзінің болашағын сеніп тапсырған адамдарды, сондай-ақ саяси партиялар мен қоғамдық қозғалыстарды дүниеге нақты қарауға, қалыптасқан жағдайға бұра тартпастан баға беруге, дұрыс қорытынды жасауға және, сайып келгенде, ұйымшыл да сындарлы жұмыс істеуге шақырамын.

Республикадағы жағдайға баға беруде бізде принципті алшақтық жоқ деп ойлаймын. Ол негізінен келеңсіз процестермен және тұрақсыз құбылыстармен сипатталып отыр. Дағдарыс және оның құлдырауы, инфляцияның өршуі түрінде көрініп отыратын ең шетін көріністері экономиканы тұрақтандыру жөніндегі біздің көптеген күш-жігерімізді жоққа шығарып, азаматтардың иығына ауыр жүк болып түсуде. Бұл шындығында да солай, және ешкім де осы фактіні теріске шығара алмайды.

Алайда, анықталып отырғанындай, бізде көптеген адамдар себеп пен салдарды, мақсаттар мен оларға қол жеткізудің құралдарын әлі күнге дейін шатыстырумен келеді. Айтыс қызуына беріліп, дағдарыстың себептері реформалардың өзінде жатыр, бағытты таңдауда қателік жіберілді деп дәлелдеуге тырысатын күштер де табылуда. Бағытты, сонымен бірге ақылға келетін де, келмейтін де қасіреттерге кінәлі-міс деп есептеп, үкіметті ауыстыруды ұсынуда. Президент те, Жоғарғы Кеңес те, бұрынғысы да, қазіргісі де назардан тыс қалмай отыр.

Өзекті өртеген өкінішімізге қарай, дағдарыстар себептерінің бүкіл қырсырына және бастан кешіріліп отырған кезеңіміздің бірегейлігіне талдау жасауға тәуекел ететін біздің саясатшыларымыз, мемлекеттік қайраткерлеріміз немесе жайбарақат қалғып-мүлгіп отырған экономика ғылымы саласындағы ғалымдарымыз тіптен аз.

Бастапқыда өзіміз үшін бірнеше мәселені дұрыс тұжырымдап алайықшы. Қазіргі дағдарыстың қайнар-бастаулары қайда жатыр, оның бастапқы себептері неде? Ол үкімет жүргізіп отырған реформалардан және басқа факторлардан туындаған ба? Және, ақыр аяғында біз бүгін тап болып отырған жағдайдан шығатын жол бар ма?

Әп дегеннен-ақ бір мәнді айтайын: дағдарысқа киліктірген реформалар емес, қайта, керісінше, бізге ыдыраған одақтан мұраға қалған дағдарыс одан шығудың жолдарын іздестіруге итермелеп, реформалар жолына түсуге мәжбүр етті. Біз егемендікке ие болған кезде экономикамыздың іріп-шіру дертіне душар болғанын бір сәт еске түсірейікші. 1986 жылдан бастап КСРО-ның және барлық республикалардың экономикасы барлық өзекті көрсеткіштер бойынша күрт нашарлай бастады. Бірақ біздің санамыз ол кезде осы жәйттің өткірлігін бүкіл болмысымен қабылдай алмады. Біз ел астанасында бәрін де біледі, бәрін де істейді және қажет нәрсенің бәрін де береді деген біртұтас мемлекеттің ауқымдарымен өмір сүрдік. Ол шынында да беретін, бірақ ойсыратып та алатын. Ал соңғы жылдары берген нәрселерінің басым бөлігін сыртқы қарыз ретінде есептей бастады. Қазақстанда жал-

пыұлттық өнімнің құлдырауы ол кезде 7 процент болды. Бірақ бұл тек алғашқы дабыл қоңырауы еді.

Жария етілген қайта құру іс жүзінде басталмастан қалды, өйткені Кремльде қай жаққа қарап қайта құрылу, қандай түрде және қандай мерзімде қайта құрылу керек екенін білмеді. Бүкіл халық белгісіздік жағдайына душар болды, мұның шектен шыққан келеңсіз зардаптары болатын. Экономика мен саясатта басталған эксперименттер іріп-шіріген жүйенің күйреуін тездетті, қоғамдық-саяси құрылысты өзгерту және экономиканы реформалау қажеттігін түсінуге жеткізді.

Астам держава ыдырағаннан кейін, жаппай дағдарыстың сығымдалған серіппесі одан әрі шиырылып, ақыр аяғында өзегінен шығып кетті де, бізді, бұрынғы одақтас республикалардың бәрін қардай бораған өткір проблемалардың астына көміп салды. Тек қазір ғана, тәуелсіздіктің үшінші жылында, біз, былайша айтқанда, бұрынғы империяның шикізат отары ретіндегі сыңаржақ дамуымыздың бүкіл салдарының салмағын енді ғана өз жан-тәнімізбен сезудеміз.

Оқиғалардың өрбуінің ықтимал нұсқаларын есептеп келіп, әсіресе соңғы жылдары Қазақстан басшылығы Мәскеудің алдына, мәселен, біздің металлургия өнеркәсібімізде үшінші және төртінші өлшемдер құру туралы, жалпы одақтық қорларға ауыл шаруашылық өнімін беруді кеміту туралы, басқа салалар мен аяларда дербестікті кеңейту туралы мәселелерді талай рет қойғанын еске сала кеткім келеді. Бірақ олардың бірде-бірі оң шешімін таппады. Табуы да мүмкін емес еді: бізді бұрынғы сапада ұстап тұру тиімді болатын, ал мұның зардаптары ешкімді толғандырған емес.

Тоталитарлық партиялық-саяси құрылыс күйреді, держава ыдырады, бүкіл құрылымды уысында ұстап келген "жұдырық" ашылды. Бірақ сонымен бірге біз аса қуатты материалдық, қаржылық және инвестициялық тасқындар ретінде келіп жатқан қорек көзінен де айырылды. Одақ үшін қажет өндірісті қоректендіріп келген күретамырлар тірілей қиып тасталды, бұған айырбас ретінде біз өзімізге қажетті кейбір тауар түрлерін алып келгенбіз.

Бірақ осыған басқаша, енді бүгінгі күннің биігінен қарайықшы. Ал бұл қандай да болсын бастаманы тұншықтырудың және шектен шыққан масылдықты тәрбиелеудің аса қуатты аспабы болатын, осы масылдық көріністерінен біздің бүгінгі өмірімізде де аяқ алып жүре алмайсыз.

Осыған байланысты Өскемендегі Бірінші мамыр митингісінің қарарын еске түсіріп тұрмын. Онда социализмнің идеологиясы мен практикасына қайтып оралу, КСРО-ны қалпына келтіру сияқты талаптар баяндалған болатын. Алайда, егер мәселенің мән-жайына мұқият бойлар болсақ проблеманың астары мынада жатыр. Соңғы жылдардың бәрінде қала Орта мәшине жасау министрлігі және Түсті металлургия өнеркәсібі министрлігі сияқты одақтық алпауыттардың қажетіне жұмыс істеген өнеркәсіп алыптарының

есебінен дамып келеді. Олар адамдарға жұмыс және далаға тыныс-тіршілік беріп отырды. Енді олар жоқ, онымен қатар оларға қажет өнімге тапсырыстар жоқ. Республикада ондай өнімді сол көлемде өндіруге қазір қажеттілік те жоқ. Үлбі металлургия зауытында бериллий өндірісі оның экологиялық қауіптілігінің жоғары болуы себепті азаматтардың талабы бойынша жабылғанын еске түсіруге болады.

Бірақ мұндай митингілердің негізгі бастамашылары көп ретте көлеңкеде қалуды артық санайтын басқа күштер болып табылады. Көбінесе осы бұрынғы және қазіргі басшылар, қоғамдық "лидерлер", өздерінің қарекетсіздігін бүркемелей отырып, және күрделі жағдайды пайдалана отырып, көкірегінде өз өндірістерін қайта бағдарлау жөнінде ешқандай идеялары жоқ басшылар көптеген адамдардың басын айналдырып бітті. Рас, осындай, онша үлкен болмаса да бірақ арандату әрекеттерінің дәні әзірше сол аялап өсірген масылдықтың нәрлі топырағына түсуде. Ештеңе өндірместен немесе сұраным таппайтын өнім шығара отырып тұрақты жалақы алу дағдысы бізде әлі де басым.

Өзімізге мынадай сұрақ қояйықшы: осынау "халық қамын жеушілер" бізді қандай социализмге – Сталиннің казармалық немесе болашақ ұрпақтардан бәрін де қарызға алып, шынын айтқанда елді және республикаларды тонаған Брежневтің жалпыға бірдей теңгермешілік социализміне қайтарғысы келе ме? Немесе тонайтын түк қалмаған тек құр уәде ғана берілген Горбачевтің "адам бейнелі" социализміне қайтарғысы келе ме?

Бірақ өткенге қайтып оралудың жоқ екені баршаға аян ғой. Оның үстіне бізде бұл социализм тіпті өткен кездің өзінде де атымен болған емес. Тарихтың қайталануы да мүмкін емес. Егер мұндай кездесетін болса, онда бірінші ретте ол қасірет түрінде, екіншісінде дабыра түрінде болатыны белгілі. Бізге мұның екеуі де жарамайды. Біз нарықтық экономика және демократиялық қоғам құру жолын жете түсініп және бүкіл халық болып таңдап алдық. Бұл жол адамзат өркениет дамуының барлық барысымен талап етілген және оны айқын түсінген сезімімен жүріп отыру керек. Бұл – біздің болашағымыз.

Сонымен қатар осы қорға түскеннен кейін біз оның объективті заңдылықтары, сөзсіз қиыншылықтары арқылы жүріп өту үшін және дүниежүзілік дамудың ережелерімен әрекет ету үшін осылардың бәрін біліп, соған дайын болуға тиіспіз. Мұндайларға шетін атрибуттары тән дағдарыстық құбылыстар да жатады. Бұлардан дүние жүзінің бірде-бір елі айналып өтіп кете алмады. Америка, Франция, Англия, Түркия, Германия, Үндістан және басқа елдер ұлы күйзеліс пен құлдырауды бастан кешірді. Тек сілкіністер күші ғана әртүрлі болды. Нарықтың қалыптасуының барлық "кедергілерін", мәселен Оңтүстік Шығыс Азияның "жолбарыстары" атанған кейбір елдер ғана жеңілдеу өтті. Жекелеген елдер әскери төңкерістер мен азамат соғысына

килікті, Латын Америкасында нақ осылай болды және планетаның басқа да кейбір аймақтарында қазір осылай болып жатыр.

Өз дағдарысымызды жеңе отырып, біз басқалардың тәжірибесін шебер пайдалануға тиіспіз. Бірақ бұл орайда өзгенің практикасын сол күйінде кешіре салу туралы әңгіме болмайтынын да ескеру керек. Біздің өтпелі кезеңіміздің өз ерекшеліктері бар екені айдан анық, олар ең алдымен экономиканың сыртқы факторларға барынша тәуелді және оның дамуы деңгейінің тым әлсіздігіне байланысты, мұның өзі бұрынғы одақтың барлық республикалары үшін сипатты жәйт. Алайда дүниежүзілік экономикада болып жатқан процестерді жақсы біліп, талдау жасау міндетті түрде қажет.

Нақты жағдайды басшылыққа ала отырып ілгерілеу бағытын дұрыс таңдау, кезеңдерді шеберлікпен айқындау, тактиканы белгілеу ғана емес, сонымен қатар қажетті тетіктерді кезінде іске қоса білу де маңызды. Жолдауда әңгіме де осы жайында. Оларды сан алуандығы мен күрделілігін айқында жете түсіну үшін мен, өз көзқарасым бойынша, дамудың оңтайлы нұсқасының аса маңызды бағыттарын атап өтсем деймін.

Бұл жұмыстың өзегінде мыналар болады: егеменді мемлекет пен нарықтық экономика талаптарын формальды түрде емес, нақты ескеретін ақша-несие және банк реформаларын жүргізу. Оның өзекті міндеті – жүгенсіз кеткен инфляцияны ауыздықтау және ұлттық валютаны нығайту. Өткен жылдың аяғында біз ұлттық валютаны енгізіп, өз дамуымызда елеулі тарихи бетбұрыс жасадық, сөйтіп біз реформаларды жүргізудің өзіндік және нақты тұтқаларына ие болу құқығына қол жеткіздік. Және жарты жыл ішінде бұл бағытта біраз нәрсе істелді. Жан-жақты қамтитын жекешелендіру бағдарламасын қабылдадық, саудада кеңінен ырықтандыру жүргіздік, экономикаға мемлекет тарапынан араласуды қысқарттық, қаржы-несие саясаты барынша батыл жүргізілетін болады. Қысқасы, қиын жолдан өттік. Әу бастан-ақ бұл шаралар оң нәтижелерін бере бастады.

Бірақ келесі, шешуші қадам жасайтын уақыт туды. Ол теңгені нығайтып, оның нарқын тұрақтандыруға және инфляцияны ауыздықтауға жай ғана бағдарланбауға тиіс. Ол осы міндетке шын мәнінде қол жеткізілуін қамтамасыз етуге тиіс.

Қаржы тәртібін нығайтуға батыл түрде бару керек. Бюджет саласындағы сияқты, банктер мен кәсіпорындардың қызметі саласында да осылай ету керек.

Өйтпейінше, біз экономиканы сауықтыра алмаймыз, инфляцияның өсуін тоқтата алмаймыз, инвестициялар үшін қаражат болмайды, кредит ресурстары да болмайды. Сонда ауыр дағдарыс пен әлеуметтік күйзеліс кезеңінде онсыз да қатты шайқалған адамгершілік санатымызға дейін бәрі де құнсыздана бастайды. Адамдар өмірі одан бетер нашарлайды. Өрекіпген гиперинфляция – кез келген экономикалық жүйенің өмір сүруінің соңғы табалдырығы, үмітіміздің толық күйреуі басталады.

Қаншалықты ауыр болғанымен, бізде қаржы тұрақтандырудың бірден-бір жолы қалғанын – айлыққа, зейнетақы және халықты әлеуметтік қорғау жөніндегі жәрдемақы төлеуге жұмсалатын өмірлік аса қажетті қаражатты қоспағанда, мемлекеттің барлық шығынын қысқарту екенін бүкіл қазақстандықтарға барлық жауапкершілікпен айтатын уақыт жетті.

Бұл кәсіпорындарға тікелей де, жабық түрде де берілетін дотациялардың кез келгенін тоқтату деген сөз. Олардың бюджеттен қаражат алуы доғарылып, ал кредит нақты әрі тиімді бағдарламалар мен жобаларға шектелуі мөлшерде берілуге тиіс. Зиян шегіп отырған кәсіпорындарды ең таяу уақытта банкроттыққа ұшырату керек. Салықтар мен бажға қатысты жеңілдіктің бәрін жою қажет. Мемлекет кәсіпорындар мен банктердің күмәнді берешектері немесе өтелмеген төлемдерін жабу жөнінде үкімет атынан ешқандай жауапкершілік алмауға тиіс. Өкілді, сот және атқарушы өкіметтің мемлекеттік органдарын ұстауға жұмсалатын шығынды қысқарту керек.

Екінші жағынан, телекоммуникация мен көлік, энергетика және басқалары сияқты өзекті салаларды реформалау ісінде қатыстыру үшін ірі-ірі шетелдік инвесторларды тарту жөнінде қабылданған шешімдердің жүзеге асырылуын тездету керек. Солар бойынша халықаралық тендерлер өткізу керек. Мұның өзі істі біліп, түсінікті әрі аса тиімді болып жүргізілетін болсын.

Тауарлар мен көрсетілетін қызметтің барлық түрінің бағасын босату қажет. Нанның бағасын босата отырып, табысы аз адамдарға оның айырмасын төлеу қажет. Сөйтіп мұның өзі адамдарымыздың осынау тетікті түсініп, қабыл алу үшін оны "сірестірмей", қайта сауатты да мінсіз атқару қажет. Жалпы алғанда, үкіметтен бюджеттің шығысы мен кірісіне қатаң бақылау жасауды талап етемін. Ал біздің Қаржымын кірісті қалыптастыруда тым әлсіз, шығыс туралы әңгіме болған кезде тым көңілшек. Ахуал өзгергенімен, бюджет атқаруға келгенде қатаң болуға тиіс. Жеке салалардың немесе экономика аясының пайдасына қандай да болсын қысым көрсетуді немесе қолпаштауды батыл тоқтату керек. Бюджет мемлекеттік саясат тұтқасы, сондықтан оны корпоративтік, аймақтық және басқа мүдделердің ыңғайына көніп, талан-таражға түсіруді тоқтату қажет.

Ұлттық банк жөніндегі жағдайды батыл түрде өзгерту қажет. Біз түрлі мақсаттар үшін онымен жеткілікті уақыт бойы айла-шарғы жасадық. Тек басты мақсат үшін емес. Әуел баста оны Жоғары Кеңеске бағындырдық. Бұдан не шықты? Ол тікелей парламент сессиясына бағынышты болды емес пе? Оған Экономикалық реформа жөніндегі комитет басшылық жасады, ал онда бірде-бір банк маманы болған жоқ. Тек жаңа бюрократия үшін әбден қисынды өзгеріс жасалды – "телефон құқығы" партаппараттан парламент аппаратына көшті.

Қазір Ұлттық банктің басқармасына үкімет басшыларын енгіздік. Бірақ бұл да тиімді бола қойған жоқ. Оны қандай да болсын бағыныштылықтан

және өкілді де, сондай-ақ атқарушы органдардың қамқорлық жасауынан шығару қажет, сөйтіп теңгені тұрақтандыру жөнінде шындап жұмыс істеуін қатаң талап ету қажет.

Мұндай шешімдер қабылдау және нақ осындай бюджетті бекіту маған да, сіздерге де ауыр екенін білемін. Баршамызға қиын соғатынын да білемін. Кәсіпорындар тоқтайды, көптеген жұмыссыздар пайда болады, наразылық білдірушілер болады, тағы да митингіге және басқаларына шақырушылар да табылады, күнәһарлардың бәріне, ең алдымен мені, әрине сіздерді айыптайтындар болады. Осының бәріне де төтеп беру керек.

Егер біз өз Отанымыздың нағыз патриоты болатын болсақ, дағдарыстан шығуды шындап қалайтын болсақ, және сол арқылы халқымызға лайықты өмір әперуді қалайтын болсақ, біз осы қиындықтардан өтіп, оларға төтеп беруге тиістіміз. Осыдан 50 жыл бұрын, ұлтшыл Германияға қарсы соғыс кезеңінде Ұлыбританияның Премьер-министрі Уинстон Черчилль өзінің халқына арнаған сөзінде былай деген: "Бұл бәрімізден құрбандықты талап ететін ауыр да қиын соғыс болмақ, бірақ бізде басқа таңдау жоқ". Ол бұл соғыста жеңіске жетіп, оның жемісін көру үшін ауыртпалық пен қайғы-қасірет шегуге төтеп беру қажеттігін өз халқынан жасырғысы келмейтінін атап көрсеткен. Қазақстан саяси тәуелсіздік алды. Бірақ біз енді өзіміздің экономикалық дербестігіміз жолында күрес жүргізудеміз. Сондықтан мен Қазақстанның әрбір азаматынан, бірінші кезекте бізден едәуір күш-жігер жұмсау талап етілетінін сіздерге ашық айтамын.

Бүкіл экономикалық реформаны ұтымды етудің осындай аса маңызды да ең бірінші бағытымен жекешелендіру мен жеке секторды қарышты түрде дамыту, бәсекені өрістету және өндіріс пен еңбектің қуатты тұтқаларын, әлеуметтік қорғаудың тиімді тетігін жасау саласындағы жаңа міндеттер табиғи түрде етене келіп жанасады.

Құқықтық реформа жүргізу міндеті аса ірі жиынтығымен алда тұр. Ол, былайша айтқанда, реформалардың экономикалық жиынтығына "тірек" болып қана қоймай, сонымен бірге оны серпінді түрде жүргізу үшін өзіндік бір локомотив рөлін де атқаруға тиіс.

Осы міндеттердің бәрін шешу стратегиялық бағыттың сабақтастығын сақтайды. Сонымен бірге ұсынылып отырған саясаттың әрбір жиынтығы, әрбір қыры сапалық жаңа мазмұнмен байытылған. Мақсаттарды алға қою, сондай-ақ оларға қол жеткізу әдістері бойынша да осылай. Бұларды жүзеге асыру жеңіл болмайтыны және белгілі бір шығын жасау мен ұштастыру мүмкін болатыны даусыз.

Қолданылатын шараларды терең пысықтаудың аса маңыздылығы және олардың орындалуы үшін жоғары жауапкершілік осыдан туындайды. Барлық іс-әрекет және ықтимал нәтижелер мұқият пысықталып, олардың зардабына алдын ала талдау жасалуы тиіс.

Халықтың реформаларға қатысу ісіне арта түскен ұмтылысы да біз үшін маңызды фактор болып табылады. Адамдардың психологиясында бірте-бірте болса да, әйтеуір сапалы бетбұрыс болып жатыр. Олар нарықтық қатынастарға барған сайын көп дәрежеде бейімделіп келеді. Соңғы сұрау салудың деректеріне қарағанда, халықтың 70 процентке жуығы нарықтық өзгерістерге қарай ұсталған бағытты қолдауда. Ал Қазақстан реформалау жолына түскен бастапқы кезеңде бізде оны жақтаушылардың саны 20 процент қана болған еді.

Адамдарымыздың санасындағы мұндай бетбұрыс таңдап алған бағытпен мақсаткерлікпен әрі жүйелі түрде ілгері қадам басуымыз үшін негіз береді.

Менің пікірімше, бүгін таңда алдымызға қойып отырған міндеттерді шешуде өзекті маңызы бар мәселелердің біріне неғұрлым егжей-тегжейлі тоқталғым келеді. Бұл – қоғамның рухани жай-күйі, республикадағы тұрақтылық атмосферасы, ұлттық және азаматтық татулық. Осыдан бір жыл бұрын Қазақстан қоғамының прогресі мен гүлденіп, көркеюге қарай ілгері басуы негізінде оны топтастырудың жалпы ұлттық идеясын ұсынған кезімде осыны алған едім. Уақыт көрсеткеніндей осы идеяны Қазақстанның бүкіл халқы қолдап отыр.

Ашығын айтайын: Қазақстанның әрбір саясатшысы, әрбір партиясы қоғамдық қозғалысты, әрбір азаматы, егер де біз өзіміздегі қазіргі татулықты, әсіресе ұлттық татулықты сақтап, орнықтырмасақ, онда алдымызда шыңырау тұрғанын айқын сезінуге тиіс. Егемендікпен, реформалар ісімен және өзіміз бен балаларымыздың болашағы жайындағы нендей бір армандаумен біржолата қоштасуға тура келеді. Сондықтан біз істі азаматтық бейбітшілік пен ұлттық татулықты бүлдіруге әуестікті қоздыруға тырысатындар еліміз заңдарының бүкіл қаталдығы бойынша қатаң жауапкершілікте болатындай етіп қоюға тиіспіз.

Бұрынғы КСРО тарихы мен біздің қазіргі тарихымыз мұндай іс-әрекеттер тұтас халықтың қайғысымен аяқталатынына бәрімізді үйретуге тиісті болды. Реформалар бағытын жүргізуші басшылардың жікке бөлінген қоғамда белгіленген істі жүзеге асырудың іс жүзінде ешқашан да сәті түспегенін есте сақтауы қажет.

Өтпелі кезеңнің қиындықтары, қайшылықтардың шиеленісуі дағдарысты құбылыстармен қосыла келіп, күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайды ықтимал түрде жарылыс қатері бар іске айналдырады. Адамдар арасындағы кез келген қақтығыс дәрі толтырылған бөшкені жағып жіберетін сіріңкеге айнала алады. Әсіресе ол ұлтаралық негізде жасалатын болса. Ал шындығында ұлтаралық қатынастар тек себеп қана болса. Осынау қақтығыстың бәрінің негізінде қылмыстық әрекеттер жатыр. Қарабақ қақтығысы нақ осыдан басталған.

Ол кезде Агдамда екі әзербайжан өлтірілді. Бұған кек алу ретінде Сумгайтте жазалаушылар 32 армянның өмірін қиды. Бұдан кейін қақтығысқа екі тараптан да саясатшылар араласты. Шын мәнінде олар ондаған, оған дейін жүздеген, ал бұдан соң тіпті мыңдаған адамдардың тағдыры мен өміріне түкірмейтін де еді. Енді олар өзінің қара ісін тындырып, саяси аренадан кетті. Ал Армения мен Әзербайжан арасында азамат соғысы жүріп жатыр. Өз мемлекеттерінің экономикасын көтеріп, өздері мен балаларына қалыпты тұрмыс жағдайын жасау орнына, адамдар бірін-бірі өлтіріп жатыр.

Өткен жылы бізде бірнеше қазақты өлтіру қоздырған тобыр чешен халқы тұратын поселкені талқандауға тұра ұмтылған Өскемендегі қақтығысты еске алыңызшы. Сол кезде біз оларды иландыра алдық, қырғын жасауға жол бермедік және ахуалды сақтап қала алдық. Ал бүгін таңда және ертең қалай болмақ? ОМОН-ды және әскерлерді дап-дайын етіп ұстап тұрмақпыз ба?

Бізге күнделікті тер төгіп жұмыс істеу арқылы еліміздегі тепе-теңдікті, тыныштықты және тұрақтылықты сақтаудың сәті түсуде. Бұл үшін зор күш-жігер жұмсап, іс жүзінде жағдайға күнделікті бақылау жасау керектігін жасырмаймын. Бірақ бұл біздің ілгері қадам басуымызға көмектесіп, шет елдегі біздің әріптестеріміздің назарын аударуда, сөйтіп ең бастысы ішкі өмірімізге тыныштық әкелуде.

Бірақ мына мәселеге өз-өзіміз адал жауап берейікші: адамдарымызды барынша тыныштандырып, олардан да, өзімізден де болашақ үшін алаңдаушылықты қалай да алып тастау үшін бәрін де ескеріп, бәрін де істей алып отырмыз ба? Мен бұл сұраққа мақұлдап жауап бере алмаймын. Ол ол ма, бұл істе жай ағаттықтар ғана емес, сонымен бірге асыра сілтеушілер, қателіктер де аз емес деп санаймын.

Мен үшін өте қиын және республика үшін төтенше маңызды көші-қон мәселесін алайық. Бұл процесс табиғи ғой деп өзді-өзіңізді жұбатып, осы проблемаға біршама жеңіл қарап жүрген жоқсыздар ма. Әрине, адамдарда әрқашан да өзінің елінде болсын, сондай-ақ одан тысқары жерлерге кетумен болсын, тұрғылықты жерін таңдау құқығын жүзеге асыру мүмкіндігі болған. Бірақ осы проблеманың төңірегінде бояуды қалыңырақ жағуға ұмтылу да, сондай-ақ шындықты боямалап көрсетуге тырысушылық та, сөйте тұра еш нәрсе болмағандай сыңай таныту да менің зығырданымды қайнатады.

Статистикаға көз салайық. Ғасырымыздың соңғы ширегі бойында Қазақстан одан кетушілердің саны келушілердің санынан артатын аймақтар қатарына жатқан еді. 60-шы жылдардың аяғынан бастап мұндай басымдық шамамен 20 мың адамдай болды. Ал 80-ші жылдары 80 мың адамға жетті. Алайда, соңғы уақытта халықтың көшіп-қонуының азаюы күрт ұлғайды, сөйтіп өткен жылы 222,1 мың адамға жетті. Егер бұрын халық тұрақты түрде өсіп келген болса, өткен жылы оның тұңғыш рет азаюы тіркелді. Бірақ мұның

себебі неде екені әлі күнге дейін ешкімді толғандырып, не ойландырып көрген емес.

Оның себебі әртүрлі. Отбасының жағдайы, жұмыс орнын ауыстыру, оқуға түсу, тарихи отанына қоныс аударуға тілек білдіру және тағы басқалары екені түсінікті. Көшіп-қонушылардың құрылымында әскерилердің үлес салмағы едәуір. "Ғасыр құрылыстарына" ұйымдасқан түрде жұмысшы күшін тарту деп аталатынмен бізге жай ғана жұмыс істеу үшін келгендердің арасына кетушілер де аз емес.

Дегенмен әуелі бұл жөнінде ойына да келмеген көптеген адамдардың белгілі бір сәтте психологиялық қолайсыздықты сезінетін болғандықтан кетіп жатқанына көз жұмуға болмайды. Ол бәрінен бұрын асыра сілтеушілікке, күрделі әлеуметтік-мәдени бағдарламаларды жүзеге асырудағы асығыстыққа байланысты көптеген факторлардың жиынтығынан құрылады. Және менің айтқандарымның бәрін әлдекімнің қысымына көну деп қабылдауға болмайды. Бұл жіберілген қателіктерді түзету, қалыптасқан жағдайларға ақыл-таразысына салып, өркениеттілікпен қарау болады.

Бірінші кезекте бұл тіл саясаты мен мемлекеттік тілге қатысты. Бұдан бірнеше жыл бұрын орталық комитеттің идеологиялық басшылығы мен үкіметтің бұрынғы құрамы қазақ және басқа тілдерді дамытудың қабылданған мемлекеттік бағдарламасы қазақ тілін енгізу тәртібі мен мерзіміне қатысты жіберілген асыра сілтеушілікке орай қоғамды бірден дүрліктіріп жіберді. Оның үстіне бұл көптеген қазақтарды да тұйыққа тіреді. Ол шапшаң қайта қарауды қажет етеді деп ойлаймын. Кешіктірмей тіл туралы жаңа заң қабылдау және орыс тілге деген кемсітушілікті алып тастау қажет, ол орыс тілді халықтардың өзінен гөрі қазақтарға және басқа халықтарға дамуы үшін аса қажет. Сонда қазақ тілін дамыту мен оны барлық халықтың үйренуі жөнінде нақты шаралар белгілеу қажет.

Ал жергілікті, сондай-ақ астаналық шенеуніктердің талпынуымен кадр саясатында ол жағы мен бұл жағына қарай қиғаштықтар жіберілгені құпия нәрсе ме? Мысалы, Тіл жөніндегі комитетте 30 қазақтан басқа барлығы үш қана орыс, екі ұйғыр, бір әзірбайжан істейді. Ал бұл барлық тілді дамытумен және олардың проблемаларымен айналысатын ведомство емес пе. Оның есесіне агроөнеркәсіптік кешенді басқару жөніндегі жоғары ареопатта он бес басшының үшеуі ғана қазақ. Мұндай қиғаштықтар орталықта да және жергілікті жерлерде де орын алған. Сөз жоқ, мұны түзету керек.

Айтпақшы, шенеуніктер туралы. Ұқыпсыздықты болдырмау, қабілетсіздердің үкімет басына келуіне тосқауыл қою үшін, барлық шендегі басшылардың жауапкершілігін арттыру үшін мемлекеттік қызметшілер туралы заңда олардың, сондай-ақ үкімет мүшелерінің отанға және оның мүддесіне адал болуға ант беруін көздеуін ұсынамын. Онда сонымен қатар антты бұзғаны үшін тиісті әкімшілік және қылмыстық шаралар мен санкциялардың қолданылуын қарастыру қажет.

Талапкерлерді жоғары және орта арнаулы оқу орындарына қабылдауда үйлесімсіздікке жол берілді. Бірақ мұнда да кейбіреулер барынша сәтті етіп көрсетуге тырысты. Ономастикалық комиссияның ойластырылмаған, "атқа мінерлік" жұмысы да бүлдіргіштік үлесін қосты. Көшелердің, елді мекендер мен тіпті ірі қалалардың да жаппай аттарын өзгерту біржақты сипат алды, қоғамдық пікір, халықтың этнографиялық құрамы, ал кейде ғасырлар бойғы дәстүрлері және ең бастысы – бұқаралық сананың психологиясы ескерілмей қалды.

Біздің аса көрнекті ақынымыз Мұқағали Мақатаевтың есімін мәңгі есте қалдыру үшін астананың тарихынан Луи Пастердің есімін өшіріп тастаудың міндетті болмағанымен келісетін шығарсыздар деп ойлаймын. "Қайта өзгертушілер" жиырмасыншы жылдары Қазақстанға тырысқақ індетімен күресу үшін француз медиктерінің бір тобы келгенін, олар өздерінің ұлы отандасының ашқан жаңалығы мен вакцинасын пайдалана отырып, осынау зор кесіп-сапаттан біздің құтылуымызға көмектескенін білгені жөн еді. Сөйтіп біздің қаламыздың риза болған тұрғындары Пастердің құрметіне осы көшені атаған болатын. Және бұл игілікті миссия осы көшеге орналасқан болатын. Ал суретші Николай Хлудов, этнограф Александр Затаевич, композитор Евгений Брусиловский тәрізді жарқын тұлғалардың және басқа да көптеген көрнекті адамдардың есімін лайықты сақтау үшін біз қолдан келгеннің бәрін жасадық па?

Тұрмыс деңгейінде ұдайы кездесетін ұлтшылдық тұрғыдағы кикілжіңдерге біз әлі күнге дейін қалай да мән бермей келеміз. Ал нақ осында бәлкі көп залал жатқан шығар. Ұшқыннан өрт шығатын нақ орта да осы болар.

Мұның өзі біздің қарым-қатынастардың қарапайым мәдениетіне, адамға деген қарапайым құрмет көрсетуге тәрбиелеумен шын мәнісінде шұғылданбайтындығымыздың айғағы. Бұл белгілі бір ұлтқа ғана тән емес, бұған бәрі де кінәлі. Өз қызметінде әрқилы мәселелер қойғанда көп ретте әдептілік пен ұстамдылық жасай алмайтын орыс қоғамдастықтарының өкілдеріне де кінә қоюға тиіспін. Қазір "ағалы" да, "інілі" де туысқандар жоқ екенін, бәрі заң мен өз ожданы алдында бірдей екенін мен талай рет айтқанмын.

Сол "тұрмыс деңгейіне" назар аударатын уақыт жетті деп есептеймін. Ұлттық белгісі бойынша қорлағаны үшін қатаң жазалау керек. Ең бастысы, ақыр соңында тәрбие жұмысын жолға қою балабақшасынан бастап, оны өндіріске дейін тоқтатпау керек. Бұған Білімнің барлық құрылымдары, депутаттар және, әсіресе, әкімшіліктер қосылуға тиіс. Үкіметке келсек, ол тиісті арнайы бағдарламаны әзірлеуге тиіс.

Бір жақтың да, екінші жақтың да ойластырылмаған іс-қимылдарының шынайы патриотизмнен шалғай жатқанын батыл айтқым келеді. Бір кезде Лев Толстой кейбір жағдайда патриотизм дегеніміз, есте ізгі сезім бола алмай қалады, деген болатын. Бұл кімде-кім бір халықтың екінші халықтан

артықшылығын өршелене жариялаған жағдайда мүмкін болады, деп көрсетті ұлы гуманист.

Қандай да бір ұлттың құқығын қорғауға идеялық ұмтылыстан, оны қалай кемсітілуін көрсетуге тырысу әрекетінен көп ретте ұлтшылдық лебі еседі. Осы негізде туған патриотизм тез арада патриоттық айғайға, ал содан кейін ұлтшыл-патриотизмге көшеді, одан фашизмге жарты қадам ғана қалады. Мұның бәрі дұшпанды, ең алдымен, басқа ұлт өкілдерінен іздестірумен ушығады. Ұлтаралық жанжалдың шығуы үшін негіз табылды деген міне осы. Енді істің ең азы ғана қалады, сылтау керек, оны әрдайым немесе қылмысты элемент, немесе люмпен-пролетариат "ұйымдастыра" алады.

Көші-қон проблемаларына қайта орала отырып, көптеген миллион адамдар үшін Қазақстан шын мәнісінде отанына айналғанын атап көрсеткім келеді. Мұның өзі бағалы адами капитал. Одан айырылу – еліміз үшін үлкен шығын. Республика дамуының экономикалық перспективасына келсек, көші-қонның күшеюі оған елеулі түрде әсер етпек: өйткені негізінен инженерлер, техниктер, мұғалімдер, дәрігерлер, білікті мамандар әдетте, белсенді еңбек қабілеті жасындағы адамдар көшіп кетіп жатыр.

Бізде мемлекет деңгейіндегі көші-қон проблемалары жөніндегі жұмыс бытыраңқы, оны тиісінше үйлестіру болмай отырғанын айтайын. Қазіргі жағдайдың өзі салмақты көзқарасты, ойластырған іс-қимылды, көші-қон департаментінің, Ішкі және сыртқы министрліктерінің, қоғамдық ұйымдардың білікті де тыңғылықты жұмыс атқаруын талап етіп отыр. Көші-қонның әлеуметтік-саяси, экономикалық зардаптарын ескере отырып, олардың стихиялық түрде ұлғаюын болғызбау үшін көші-қон тасқынын басқарудың пәрменді бағдарламасын жасаған жөн. Біріншіден, көші-қонды тұрақтандырудың халықты жұмысқа қамтумен байланысты бөлігінің заң жүзінде ынталандыруды жүзеге асырып, еңбек пен жұмысқа қамту бөлімдерінің жауапкершілігін арттыру керек. Өйткені олардың көмегімен жұмыссыздық проблемалары, демек еңбек ресурстарын бөлу ісі шешілетін болады. Қазақстанға қайтып оралған зейнеткерлерге зейнетақыны қайтарасың деуден артық әуре-сарсаңға жол бермеу үшін зейнеткерлік заңдарына тиісті түзетулер енгізіп, бұл мәселелерді ТМД-ның басқа мемлекеттерінің парламенттерімен келіскен жөн.

Бүгінде азаматтық туралы мәселе де өзінің көкейкестілігін жойған жоқ. Ескі парламентке бұл проблемалармен егжей-тегжейлі шұғылдануға уақыт жетпей қалды. Олқылықтарды тез арада түзетуге тура келді. Осы жылғы ақпанда Азаматтық туралы заңға елеулі өзгерістер енгізу туралы Президенттің Жарлығы шықты. Онда азаматтықты қабылдау рәсімі едәуір жеңілдетілді, азаматтық алу мерзімі қысқартылды, азаматтарды тіркеуге қатысты қағидалар баяндалды. Бұған қоса, Мәскеудегі наурыз сапарының барысында азаматтыққа қатысты Қазақстан мен Ресей арасындағы меморан-

думға қол қойылды. Осы мәселелерді одан әрі түзетудің барысы Қазақстан мен Ресей парламенттеріне байланысты болды.

Бізге таяу уақытта адамдарды тұрақты орындарына тіркеу мен оларды таңдауына әртүрлі заңсыз шектеулерді алу жөніндегі құқықтық кепілдіктердің тиімді жүйесін құру қажет. Біз заңды деңгейде жергілікті бюрократияның, ішкі істер бөлімдерінің, паспорт қызметінің жұмысындағы әртүрлі бұрмалаушылыққа тосқауыл қоюымыз керек. Отанына қайта оралған адамдардың ұлты бойынша бөлінбей, азаматтықты қолма-қол алуы туралы мәселе қарау керек деп ойлаймын.

Бұның қажеттілігі тағы да қайта келушілердің көбеюінен де туындап отыр. Көңіл-күйінің әсерімен кеткен адамдар өзіне лайықты іс таппай, кейде дұшпандықпен қарсы алынған және жаңа жерлерде өздеріне көзқарасқа риза болмағандар қайтып келіп жатыр. Кейде олар Қазақстанда адал еңбегімен тапқан барлық мүлкінен айырылып қайтады. Біз олардың жайғасуына көмектесуге тиіспіз.

Уақыт бізді асықтырады, өйткені адамдардың өзінің болашағына сенімсіздігі оларды қалу немесе кету мүмкіндігін таңдауға мәжбүр етеді. Көші-қон процестерін және оларды туғызу себептерін талдаудан мен біздің мемлекетіміздің шешуге күші бар немесе көршілерімен бірге шешуге болатын проблемаларға ғана тоқталдым.

Жоғарыда айтқандарды тұжырымдай келіп, Қазақстан бірегей және өзінің көп ұлттылығымен күшті екенін тағы да еске саламын. Ол көптеген тарихи себептермен қалыптасқан. Мұны біз аттап өте алмайтын ақиқат ретінде қабылдауға тиіспіз. Бұл жерде бірегей сан алуан мәдениет кеңістігі қалыптасты. Оның жетекшілері қос арна болып табылады.

Бірі қазақ мәдениетінің әрі оның құрамдас элементтерінің және, ең алдымен тілдің қайта түлеуінен көрініс береді. Жоғалтып алғанды қалпына келтірудің объективті процесі жүріп жатыр. Республикада өмір сүріп жатқан халықтардың барлығы мұны түсінуге және қабылдауға тиіс. Бұл орайда мұнда келген адамдардың барлығының, оның қалай ерікті немесе күштеумен болғанына қарамастан, осы жерден өз отандарын табуына қазақ халқының қолдан келгенінің бәрін жасағанын ұмытпауы керек. Ашықтық және жан ізгілігі, мұқтаж адамды жылытуға, онымен қолдағы барын бөлісуге даярлық қазақ халқының генетикалық қасиеті болып табылады. Ол ешкімге де және ешқашан жеккөрушілік немесе артықшылық танытқан сезіммен қараған емес, ешқашан да ұлтаралық жанжалдың шоғын маздатуға қызмет еткен жоқ.

Екінші тасқын – орыс тілді мәдениет, орыс халқының ежелден келе жатқан дәстүрі және сан ғасырлық даму барысында солар бойға сіңіргеннің бәрі бұған негіз болып табылады. Бұл мәдениет славяндардың ғана емес, сонымен бірге Қазақстанды мекендейтін барлық халықтардың игілігі, олар-

дың мәдени әлеуеті болып табылады. Мұны жоққа шығаруға әрекеттенгендер, оқшаулануға ұмтылғандар өзін жалпыәлемдік мәдениеттің жанды қайнарларынан бөліп тастамақ.

Біздің қазақтардың орыс мәдениеті мен әдебиетін мақтанышпен оқып-үйренетініміз әрі танитынымыз ешкімге де құпия емес, ал енді бір жағынан – біздің даламыздың рухы республикада тұратын әрі Қазақстан жүрегіне жақын әрбір адамға терең бойлаған. Сондықтан еліміздің барлық азаматтары үшін өзін-өзі теңестіру деген ортақ-айрықша ұғымның өмір сүріп отырғаны туралы айтуға болады. Біз ортақты сақтау мен дамыту үшін, біздің ортақ үйіміздегі бейбітшілік пен татулықты бұзуға ұмтылатын кез келген күшке қарсылық білдіре отырып, іс-қимыл жасауға міндеттіміз. Дербес өмір сүретін мәдени тасқындарды тану олардың бір-бірін өзара толықтыратынын, өзара байитынын жоққа шығармайды, мұның өзі ассимиляция дегенді де білдірмейді. Қазақстанның алуан мәдениеттілігі қоғамымыздың дамуында прогресшіл фактор болып табылатынына күдіктенуге болмайды. Және біз тарих табыс еткен мүмкіндікті толық дәрежеде пайдалануға тиіспіз. Біздің Еуразиялық тамырымыз шығыстық, азиялық, батыстық, еуропалық тасқындарды біріктіруге және алуан мәдениеттілікті дамытудың бірегей қазақстандық нұсқасын жасауға мүмкіндік береді.

Нақты жағдайға қарай біздің парламент әртүрлі ұлттық мәдениет тасқындарының өмір сүруін ескере отырып, мәдениетті дамытудың принципті жаңа базасын құруды қажет деп есептеймін. Заңдарға өзгертулер мен толықтырулар енгізу оның негізіне алынуға тиіс. Ал оның этникалық белгілер бойынша кемсітушіліктің кез келген формаларына жол бермеуге әрі Қазақстанның барлық азаматтары үшін тең мүмкіндіктер принципін толығынан жүзеге асыруды қамтамасыз етуге бағытталғаны жөн. Барлық этностардың мүдделерін және жалпыұлттық мүдделерді ескеретін заңдар пакетін қабылдамайынша, республикада ұлтаралық татулықты баянды етіп, азаматтық бітімді нығайта алмаймыз. Мен бұған терең сенемін.

Біздің ортақ үйіміздегі бітім мен татулықты қамтамасыз ету мақсатында барлық қоғамдық күштердің арасында бәтуаға қол жеткізу қажеттігін ескере отырып, және басқа шараларға баруға болар еді.

Еліміз үшін ең басты бұл міндеттерді шешудің менің ойымша, екі жолы бар:

1. Яки барлық саяси партиялар мен қозғалыстардың, бұқаралық ақпарат құралдарының арасында ерікті келісім жасау, олар әсіресе мына күрделі өтпелі кезеңде халықтардың сенімі мен достығын, республикада бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайтуды өз міндеттеріне алуға тиіс.

2. Яки азаматтардың, саяси және қоғамдық ұйымдардың, бұқаралық ақпарат құралдарының тарапынан қоғамдық-саяси тұрақтылыққа кез келген қол сұғушылығына қарсы заңдық тыйым салу мен қатаң санкция енгізу.

Мен біріншісін таңдар едім.

Жоғарғы Кеңес, депутаттар оларды сайлаған адамдардың еркін білдіре отырып, келісімде осындай қадамның инициаторлары бола алар еді. Оның үстіне мұның өзіміз көздеп отырған реформаларды жүргізу үшін өмірлік маңызы бар.

Құрметті депутаттар! Соңғы жылдар біз үшін сыртқы саясат саласында орасан зор жұмыстар уақыты болды. Ең алдымен Қазақстанның бұдан үш жыл бұрынғыдай мемлекет емес екенін атап өтемін. Біз әлемдік қауымдастыққа тең құқылы және тәуелсіз әріптес ретінде танылды. Президент ретінде менің елдің егемендігін қалыптастыру, оның қауіпсіздігін, аймақтық және халықаралық ұйымдардағы халықаралық беделін нығайту үшін біраз күш жұмсауыма тура келді. Қазақстанның сыртқы дүниемен өзара қарым-қатынасының шарттық-құқықтық базасы дамыды, жетекші ядролы державалар – АҚШ, ҚХР және Ресей тарапынан қауіпсіздік кепілдігі қамтамасыз етілді.

Қазақстанның Стратегиялық шабуыл қару-жарағын шектеу мен қысқарту туралы шартқа, Орта және таяу қашықтықтағы ракеталарды жою туралы шартқа, Еуропалық кәдімгі қару-жарақ күштері туралы шартқа қатысуы, сондай-ақ Жоғарғы Кеңестің 1993 жылғы желтоқсанда ядролық қаруды таратпау туралы шартты бекітуі – осының бәрі әлемде оң әсер туындатты. Әрі республиканың әлемдік қауымдастыққа тұтасуының жаңа мүмкіндіктерін ашты.

Бұл орайда бастаған жұмысты жалғастыра отырып, бізге сыртқы саясат бағытын тереңдете түсу керек. "Бүгінде өзімізді әлемдік саясатта қандай дәрежеде бөліп көріп отырғанымыздың" проблемаларын өзіміз ғана түсініп қою аздық етеді. "Халықаралық әріптестердің бізді қалай көріп отырғанын" білу және ескеру қажет. Дәлірек айтсақ – "жаңа әлемдік шаруашылық құрылымында қандай орынға ие бола алатынымызды" білуіміз керек.

Қандай қиын болмасын, тап биылғы жылы сіздермен бірге өзіміздің сыртқы саяси стратегиямызды ақырына дейін құрып, әлемдік геосаяси кеңістіктегі өз орнымызды айқындауға тиіспіз. Бүгін таңда Америкада, Еуропада, және Оңтүстік-Шығыс пен Орталық Азияда жаңа ғаламдық экономикалық аймақтар қалыптасып келеді. Өзінің аумағы, шикізат ресурстары және басқа факторлары жөнінен Қазақстан барлық Орталық Азия сияқты, біздің өзіміз үшін қызықты елеулі геосаяси және экономикалық проблемаларды шешуге сөзсіз тартылатын болады.

Ұрпақтарымызға қандай мемлекет қалдыратынымыз осы күрделі жағдайда сізбен қандай қадам жасайтынымызға байланысты. Тап осы аспект АҚШ-қа, Германияға, Францияға, Англияға, Жапонияға және Ресейге мемлекеттік сапарлар кезіндегі, сондай-ақ Қытай үкімет делегациясының бізге ресми сапарындағы келіссөздер сериясының ең басты өзегіне айналды.

Біздің ҚХР мен Қазақстан арасындағы шекараны заңдық рәсімдеу туралы шартқа қол жеткізуіміздің тарихи мәні бар.

Біздің сыртқы саясатымыздың ұзақ мерзімді аспектілерінің бірі бүгінде Азияда күш алып келе жатқан терең экономикалық процестерді қамтиды, ал құрлықтың саяси өмірінің жоғары қабатында ол, менің ойымша, осы ғасырдың аяғында ғана қылаң береді. Мен Азиялық құрлықта өріс алып келе жатқан экономикалық тұтасу процесін айтып отырмын. Ерте ме, кеш пе, бізде де, Азияда да бүкіл құрлықтың ауқымындағы үйлестіру және тұтастыру жөніндегі арнаулы жұмыстар туралы, бәлкім тіпті Азиялық ортақ нарық құру туралы мәселе қойылады. Біздің тарапымыздан Азиядағы өзара іс-қимыл мен сенім шаралары туралы кеңес ұйымдастыру жөніндегі жұмыс табандылықпен жалғастырылуы керек.

Және, әрине, біздің сыртқы саясатымыздың маңызды аспектілерінің бірі кеңестік кезеңге дейінгі елдермен қатынасы болып табылады, өйткені Қазақстандағы ішкі жағдай едәуір дәрежеде геосаяси факторлармен айқындалады, олардың неғұрлым маңыздылары республиканың ТМД-дағы айрықша жағдайы, Ресеймен, Орталық Азиядағы бауырлас мемлекеттермен өзара қарым-қатынасы болып табылады. Қазақстанның, Өзбекстанның және Қырғызстанның арасындағы бірыңғай экономикалық кеңістік туралы келісімді айрықша атап өткім келеді, ол өзінің оң нәтижелерін беріп те жатыр.

Биылғы жылдың наурыз айында Мәскеу қаласында болып өткен Қазақстан-Ресей келіссөздері мемлекетіміздің қарым-қатынасындағы жаңа маңызды кезең деп есептеуге болады. Ресей демократия мен нарықтық реформалық жолын таңдап алды, бұрынғы одақтың империялық әрекеттерінен үзілді-кесілді бас тартты. Және бұл қанағат сезіміне бөлейді. Ресеймен іс жүзіндегі стратегиялық игілікті қатынаста болу – халқымыздың мүддесіне сай келеді.

Қазір Достастықты барынша пәрменді, жұмыс істейтін бірлестікке реформалау қажеттігі айқын болып отыр. Оның үстіне ТМД елдерінің саяси ақсүйектер мен халықтарының ұмтылыстары арасында алшақтық орын алып отыр. Достастықта халықтың басым бөлігі интеграцияға қосылу ниетінде, ал осы кезде кейбір саяси топтар мемлекеттік оқшаулануды нығайтуға ғана бағдар ұстауда. Қысқасы, қалыптасып отырған жағдай интеграцияның ескі, ешнәрсеге міндеттемейтін формаларынан Достастықты дамытуда сапалық тұрғыдан жаңа кезеңге көшу қажеттігін талап етуде. Менің Еуразия одағын құру жөніндегі бастамам осыған бағытталған. Оны қалыптастырудың жобасы таяуда баспасөзде жарияланды және ТМД-ның барлық мемлекеттер басшыларына жолданды. Оның негізгі ережелерін біздің парламенттің үйлестіру кеңесіне одан бұрын баяндап бергенмін.

Басқа мемлекеттер сияқты Қазақстан да осы идеяларды жүзеге асыруға мүдделі екендігін ешкім де теріске шығара алмайды. Экономикалық тұрғыдан алғанда шаруашылық байланыстарының жаппай бүлінуінің зардаптарын жеңуге болады. ТМД-ның оңтүстік шептеріндегі тұрақсыздық аясында Еуразия одағын құру одаққа мүше барлық елдердің сыртқы қауіпсіздігін қамтамасыз етудің кепілі бола алар еді. Бұл әрбір мемлекеттің ішкі саяси тұрақтылығының қажетті шарттарының бірі. Соғыс қимылдарын тоқтатуды, экономикалық қоршауды және белгілі бір мемлекет тарапынан қуғын-сүргін әрекеттерін тоқтатуды ұсыну Еуразиялық одаққа кірудің міндетті шарттарының бірі болуы тегін емес. Мемлекеттердің қорғаныс кеңістігі шеңберіндегі бірлескен күш-жігері ықтимал мемлекетаралық және мемлекет ішіндегі жанжалдардың алдын алу және өшірудің пәрменді тетігін жасауға мүмкіндік берген болатын. Осы мақсатпен ұлттық Қарулы Күштерді сақтай отырып, мемлекетаралық бейбітшіл күштерді құру ұсынылады.

Интеграцияның жаңа деңгейі қас-қағым сәтте жаңа мемлекеттердің шекараларымен бөлініп қалған көптеген адамдардың күн сайынғы проблемаларын шешуге мүмкіндік береді. Әдеттегі адами байланыстарды қалпына келтіру, бір кездері бұрынғы елдің біртұтас кеңістігіндегі адамдардың өмірін жарасымды ету – осының бәрі сайып келгенде терең ізгілікті мақсатқа ие. Менің бастамамның басты мәні де осында.

Еуразиялық одақ идеясын оған енгізілетін ықтимал түзетулерді ескере отырып, жүзеге асыру кезінде біздің халықтарымыз жалпы әлемдік интеграциялық процестер арнасына табиғи түрде енер еді. Мұның өзі елдер мен халықтарды біріктірудің өркениетті жолы болар еді.

Еуразиялық одақ түрінде Совет Одағын қалпына келтіру әрекеті жасалып жүр-міс, деген өсек-аяң мүлдем негізсіз. КСРО екі өзекті жотада – жоспарлы экономика мен тоталитарлық жүйеде жасалған болатын. Қазір оның екеуі де талқандалды. Ал нарық пен демократия негізінде алпауыт-мемлекет, империя-мемлекет, ешқандай бой түзей алмақ емес. Ендеше осындай үрейлер мен күрсіністердің бәрі бос нәрсе.

ТМД-да болып жатқан нәрселерді ескере отырып, парламенттегілер мемлекетаралық қатынастар проблемаларынан шет қалмауға тиіс. Біздің парламент бұл міндеттің өз қызметіндегі өзекті бағыт болуын ойластыруы қажет.

Тағы да бір маңызды тақырыпқа тоқталғым келеді. Әңгіме Отанның қиын, тарихи бетбұрысты кезеңінде оның тағдыры үшін өкімет орындарының қандай қызмет атқарсақ та біздің әрқайсымыздың асқан жауапкершілігіміз жайында болып отыр. Ең алдымен бізде өкімет Конституцияға сәйкес – біреу екенін атап көрсетемін, оның заң шығарушы, атқарушы және сот билігі тармақтары бар екенін айқын түсінуге тиіспіз. Бұл, қазақтар айта-тындай: "Бәйгеге қосарыңа жүк артпа, жүк арттарыңды бәйгеге қоспа" дегенді білдірмейді. Әйтсе де осы ежелгі нақылда және халық кемеңгерлігінде өзінің терең мәні бар. Оны кей-кейде еске алып отыру артықтық етпейді.

Өкінішке қарай, кең тарап кеткен аксиома бойынша біз әлі күнге дейін өкімет билігін бірінші, екінші, үшінші, төртінші деп бөлумен келеміз. Осыдан келіп бұлдыр жауапкерлік, өзара өкпе-наз туып, кінәлілерді іздестіріп жатамыз, бұл ешқашан да жақсылыққа жеткізген емес. Сондықтан осындай "нөмірлі" қисынмен жүре беретін болсақ, онда қиыншылықтан арыла алмаймыз, оны барған сайын күрделілендіріп, халықты жаңа жоқшылықтарға душар етеміз. Тек бір мақсатқа қатаң бағдар ұстай отырып, барлық өкіметтік құрылымдардың іс-әрекеттерінің үйлесімділігін қамтамасыз ете отырып, біз алдымызға қойылған міндеттерді орындап шыға алатынымызға кәміл сенімдімін.

Президенттен бастайын. Бүкіл халық сайлаған мемлекет басшысы ретінде мен елде болып жатқан нәрселердің бәріне жауап беремін. Конституцияны сақтау кепілі бола отырып, азаматтардың онда көзделген құқықтары мен бостандықтарының кепілі бола отырып, мен бар күшімді өкімет билігінің барлық тармақтарының айқын өзара іс-қимылын қамтамасыз ету үшін жұмсап келемін және жұмсай беретін боламын. Өкімет билігінің барлық тармақтары өздеріне тапсырылған іс үшін халық алдында толық жауап беретіндей, істі осылай етіп қою ниетіндемін.

Бірақ менің елдің экономикалық өміріне қатысуым сапалық тұрғыдан жаңа нысандарда көрінетін болады. Ең алдымен Президенттің заң шығару бастамалары арқылы көрінеді. Бұл жылға ондай бастамалар айқындалды. Белгіленген график бойынша заң жобасының пакеттері әзірленіп жатыр. Жоғарғы Кеңес президенттік республика талаптарына қолайлы тұрақты жұмыс жасайтын кәсіби парламент тұжырымдамасын іс жүзіне асыруы қажет деп есептеймін. Қазақстанда жүргізіліп жатқан заң шығару саясатының мүдделеріне екі палаталы парламенттік құрылым барынша жауап береді деген үлкен сенімдемін. Бұл ведомстволық немесе аймақтық қызметке, ал кей жағдайда белгілі бір жоғары лауазымды чиновниктің мүддесіне арнап жазылған шикі піскен заңдарды қабылдаудың қатып, семген тәжірибесінен арылуға мүмкіндік береді. Әрине, мұнымен қатар заң шығару қызметінде популизм көріністері де тыйылады. Бұл жағдайда мемлекеттік те, аймақтық та мүдделер жарасымды үйлесім табатын жағдай туады деп айтуға толық негіз бар.

Екі палаталы парламент құрылымы кезінде белгілі бір дәрежеде бүкіл заң шығару процесінің қиындайтыны да сөзсіз. Алайда мұны жақсы фактор деп бағалаған жөн. Заңдарды қабылдаудың алдында міндетті түрде қоғамның жағдайы мен дамуы, басқа елдердің заң шығару тәжірибесі терең де салиқалы түрде талданады.

Бұл контексте кейбір мемлекеттік органдардың мәртебесі мен өкілетін түзету оларды құрумен бағыныштылық схемаларының мәселесі шығады. Белгілі бір дәрежеде Президенттің мемлекеттік билік тармақтарының өз іс-

әрекеттеріне жауапты және бұған қоса төрелік қызмет тапсырылған мемлекет басшысы ретіндегі консультациялық өкілетін нақтылау қажет болады. Сондықтан да Президент импичменті мен оның парламент қызметін тоқтату құқығы туралы мәселелерге қайта оралу дұрыс болар еді.

Мұнан әрі, іс жүзіндегі заңдар сындарлы түзетулерді қажет етіп отыр. Мұндағы айтылып отырған жағдай олардағы кереғарлықтар мен айқын анахронизмді жою. Практика біздің заңдарымызда экономикалық ортаға сәйкес емес, әдейі де, сондай-ақ де-факто кездесіп отырған қағидалар мен нормалар шектен тыс көп екенін ашып отыр. Бұл туралы көп айтылып жүр. Соның ішінде парламентте де көп айтылуда. Бұл проблеманы практикалық жұмыс арнасына қоятын кез жетті. Мемлекеттің құқықтық әрекетінің тиімділігін ғана емес, заң шығарушы өкіметтің беделін төмендететін заңдағы бүкіл жалған дәлелдеулерден арылуы қажет.

Және де, сайып келгенде, барлық заң шығару блогын реформалауға кешенді және өзара келісімді сипат беру керек, білім немесе денсаулық сақтау, кәсіпкерлік немесе халықты әлеуметтік қорғау заңдардың қайсысындағы болмасын қағидалар салықтық немесе банктік заңдарға сәйкес болуы керек. Мәселен ауылды, селоны және агроөнеркәсіп кешенін қолдау туралы заңға орындалуы мүмкін емес қаншама нәрсе енгізілген, сондықтан да заң түкке аспады. Біздің заңдарымызда жалпы былық өте көп. Бір заң кейде екінші заңмен үйлеспейтіні былай тұрсын, тіпті қайшы келіп жатады.

Осыған байланысты парламент заң шығару қызметінде реформаны жүргізу мен тереңдету жөніндегі жалпымемлекеттік стратегиядан туындайтын бағдарлы нысананы ұстануы тиіс деп есептеймін. Заң шығару процесінің нақты, тиімді технологиясын дайындау керек, қажет болған жағдайда міндетті түрде сақталуға тиісті қатаң регламент орнатылуы керек.

Заң актілерінің барлық жобаларын, Жоғарғы Кеңестің қарауына Министрлер кабинеті дайындап енгізетін тәртіп болуы керек. Бұл орайда заң шығару бастамашылдығының құқығы барлардан ол алынбайды. Жоғарғы Кеңес комитеттері сараптама жасап, сонан соң бұл актілерді сессияның қарауына береді.

Мұндай принцип бұрында болған дерсіздер. Иә, бірақ онда негізгісі болмаған еді. Ал бұл негізгінің сыры мынада: заң жобасына жан-жақты мұқият әзірленген барлық тұтқалары заңға қатысты актілер мен басқа да нормативтік құжаттардың жобалары, ұйымдық құрылым, құқықтық, экономикалық және осы заңды қорғайтын фискальдық шаралар мен тағы басқалар жөніндегі тұтқалар қоса көрсетілуі қажет.

Әрине, бұл үкіметке көп салмақ жүктейді және жұмысқа сан түрлі саладағы мамандарды тартуды қажет етеді. Бірақ бұл іс үшін қажет. Тек белгілі бір заңды қабылдап енгізгеннен кейін ғана оны орындайтын барлық мемле-

кеттік мәшине бірдей сәтте кешенді түрде іске қосылады, заңдар тоқтаусыз өз рөлі мен қызметін атқара бастайды.

Сот билігі бойынша. Үстіміздегі жылдың өзінде-ақ бізде оның бүтіндей және түбегейлі реформасын жүргізу қажет. Соттарды жалпы және арбитраждық деп бөлуден бас тартып, соттардың ауыстырылмау принципін заңды тұрғыдан бекіту және сонымен бірге оларды әділ қазылық жасауға қабілетсіз болған жағдайда қызметінен босату нормасын енгізу қажет. Сонымен бірге судьяның жоғары мәртебесімен сыйыспайтын іс-қимылдары үшін де босату нормасын енгізу керек. Бұл үшін, сондай-ақ соттарды ұйымдық жағынан нығайту үшін, біз Президенттің жанынан Жоғары сот кеңесін құруға келуге тиіспіз. Оның ұсынысы бойынша, атап айтқанда, судья қызметіне кірісудің процедурасы өтетін болады.

Атқару өкіметі хақында әңгіме ерекше. Үкімет алдында тұрған міндеттерге жеке-жеке тоқталудың қажеті жоқ деп ойлаймын. Жолдауда көзделген бағыттар мен шаралардың басым көпшілігін оның жүзеге асыруына тура келеді. Оған барлық жұмыстардың негізгі салмағы түседі. Бұл күнделікті ауыр және көп жағдайда алғысы жоқ істер. Қалай болғанда да бұл оның жүгі, сондықтан оны сүйреуі тиіс.

Ал, бүгін үкіметті сынауға қатысты мәселеде әсіресе, жалқаудан басқаларының бәрі қатысты. Сынның бүкіл сан-салалы ауқымына қарамастан, іс жүзінде ол бір ғана платформаға негізделді: ол атқарушы өкіметтің жүргізіп отырған бағыты қате-міс. Дұрыс бағыт таңдау жөніндегі ұсыныстар жағдайы мәз емес. Оның үстіне ұсыныстар да ой тереңдігімен, сындарлы идеялардың көптігімен ерекшелене қойған жоқ. Олардың мәні көп жағдайда өзіндік алмастыруларға келіп жатты: бағаның жіберілуі жаман, демек реттелетін баға қажет; теңгенің бағамы төмендеп кетті, демек оның өзгермелік бағамын тұрақтыға ауыстыру қажет. Тағы да сондай ұсыныстар.

Сондықтан үкімет менің тапсырмам бойынша дағдарысқа қарсы шаралардың жаңғыртылған бағдарламасын әзірледі, ол сіздерге баяндалады. Мен оны ең жуық арада бекітуім керек.

Үкімет өзінің бүкіл қызметін сындарлы түрде қайта құрғалы отыр, оған сену керек, оның жұмысына да қатаң да жүйелі бақылау қою керек, қажет болса іс барысында түзетіп, қажетті көмек көрсету керек.

Министрлер кабинеті аталған бағдарламаны талдап жасау кезінде құрылған пікірлестер командасы болуға тиіс. Бұл команда толығымен және оның экономикалық ұйытқысы бірінші кезекте өз идеяларының енгізілуіне жауапты. Ол Президенттен, парламенттен және халықтан, айталық 15 айға, өз бағдарламасын жүзеге асыру жөнінде "карт-бланш" алуы керек.

Ал осы уақыттың ішінде менің де, Парламенттің де, Министрлер кабинеті мүшелерінің де өз міндеттемелерін орындауға байланысты жауапкершілік тұтқалары мен шараларын әзірлеуге уақыты болар деп ойлаймын.

Біз оқиғалардың тосыннан белең алуын күтпей, жинақтап айтқанда, реформаларды жақтайтындардың коалициясын бірден құруға кірісуіміз керек дегенді қайталап айтпақпын. Одан мен үкіметтің барлық тармақтары мен сындарлы іс-қимылын жасап жатқан қоғамдық саяси күштерді көріп отырмын. Осылай, тек осылайша ғана біз Қазақстанды ХХІ ғасырдағы өркеніетті мемлекетке, әлемдік қоғамдастыққа, тең құқықты да лайықты серіктеске айналдырудың ұзақ мерзімді нысаналы бағдарламасын жүзеге асырудың тұрақты негізін құра аламыз.

Сөзімнің қорытындысында Президент Джон Кеннедидің кезінде Америка халқына айтқан: "Еліңіз сіз үшін не істей алады деп сұрамаңыз, одан да өзіңізден еліңіз үшін не істей алатыныңызды сұраңыз" – деген сөзін айтқым келеді.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ ЖОҒАРҒЫ КЕҢЕСКЕ ЖОЛДАУЫ*

Алматы, 9 маусым 1994 жыл

НАРЫҚТЫҚ ҚАЙТА ҚҰРУЛАРДЫ ЖЕДЕЛДЕТУ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫСТАН ШЫҒУ ШАРАЛАРЫ ТУРАЛЫ

Қазақстан Республикасы Конституциясының (10-бөлігінің 78-бабы) негізінде Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесіне осы Жолдауын жіберіп отыр.

Жолдауда елдің ішкі ахуалы мен Қазақстанның сыртқы саяси жағдайына, қайта құру процестерін жүзеге асыру, әлеуметтік-экономикалық реформалар жүргізу барысына, жоғары мемлекеттік өкімет органдарының нарықтық экономикалық, демократиялық мемлекет орнатудағы стратегиялық бағытты жүзеге асыру жөніндегі қызметіне саяси баға беріліп отыр.

Жолдауда экономикалық, әлеуметтік және қоғамдық өмірдің барлық аясында реформаларды дәйекті жүргізу, Қазақстанның мемлекеттігін және оны мекендейтін барлық халықтардың қоғамдық-саяси бірлігін нығайту саласындағы мемлекеттік саясаттың өзекті бағыттары айқындалған. Саяси және экономикалық мақсат тұжырымдалған, өкімет пен басқару органдарының алдына қайта құрудың келесі жаңа кезеңінде осы мақсатқа жету міндеттері қойылған.

Бұл Жолдау мемлекеттік биліктің барлық тармақтары мен қоғамның барлық күштерін топтастыруға, барлық саяси партиялардың, қозғалыстар мен бірлестіктердің күш-жігерін, мемлекеттің барша оңды әлеуетін ұлттың алдында тұрған басты міндетті – елді терең дағдарыстан шығару, реформаларды одан әрі тереңдете түсіп, демократияны қалыптастыру, Қазақстан Республикасының егемендігін нығайта беру міндетін шешуге жұмылдыруға бағытталып отыр.

* Назарбаев Н. Реформаларды түбегейлендіру, жалпыұлттық келісім арқылы – Жаңарған Қазақстанға. – Алматы: Қазақстан, 1994. - 64 бет.

I. РЕФОРМАЛАР БАРЫСЫНЫҢ ЖӘНЕ ЕЛДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНЫҢ БАҒАСЫ

1. Осыдан екі жылдан сәл астам уақыт бұрын ТМД-ның басқа елдері сияқты Қазақстан да экономикалық қатынастарды реформалаудың түбегейлі шараларын жүзеге асыруға кірісіп, өміршіл экономиканы нарықтық экономикаға айналдыру жолында едәуір ілгері басты. Ескі жүйенің негіздері қазірдің өзінде бөлшектелді, ал қайта құру процесі шын мәнінде кері кетпейтін сипатқа ие болды.

Мәжбүр ету құрылымы мен өндірісті ұйымдастыру, ресурстарды, материалдық игілік пен еңбекті орталықтандырып бөлу жүйесі бөлшектелді.

Бағаны пәрменмен белгілеуден едәуір дәрежеде нарықтың сұранысын бейнелейтін еркін түзілетін баға жүйесіне көшу, негізінен, жүзеге асырылды. Әлеуметтік маңызды тауарлар мен көрсетілетін қызметтің шағын тізбесі ғана мемлекеттік тұрғыдан тікелей реттеліп отыр. Мұның өзі сақталатын болады.

Материалдық өндіріс пен қызмет көрсету салаларында еңбекақы мөлшеріне мемлекеттік шектеу алынды.

Сыртқы саудадағы "темір перде" жойылды, ол едәуір деңгейде монополиясыздандырылды. Елдің экономикасына қосылып жатқан шетел инвестициялары ұдайы өсіп келеді.

Өркениетті стандарттарға жуықтату мақсатында бюджет пен банк жүйесінің түбірлі реформасы одан әрі жүргізілуде.

Валюта мен несиелік капитал нарығы жедел қалыптасып келеді, еңбек пен тұрғын үй нарығы да өзі ауқымын кеңейте түсуде.

Меншік қатынастарының реформасы да одан әрі жалғастырылып келеді. Қазіргі кезде мемлекет иелігінен алу процесі қауырт жүріп жатыр және мемлекет кәсіпорындарын одан әрі жекешелендіруге қажет жағдайлар әзірленуде.

Жеке меншік институты да барған сайын өзінің нақтылы бейнесін тауып, экономикалық қатынастар саласында және қоғамдық салада күннен-күнге мемлекеттік меншікпен бірдей тең құқықтар алып отыр.

Еліміздің заңдары да нарықтық экономика мен демократия принциптерін орнықтыру бағытында айтарлықтай өзгерістерге ұшырады.

Экономикадағы және қоғамдағы түбегейлі қайта түлеулер уақыты жағынан егемендік алуымызбен, мемлекеттігіміздің қалыптасуымен, өкімет пен басқаруды реформалаумен тұспа-тұс келді.

Елдің жаңа жағдайын парықтау, стратегиялық пайымды қалыптастыру, ұлттық мүдделер мен мемлекеттік басымдықтарды түйсіну процесі жүріп жатыр. Жалпыодақтық мүліктің бөлісі іс жүзінде аяқталды, Қазақстанның ұлттық байлығының ауқымы айқындалды, өзіміздің алтын-валюта резервтерімізді жинақтау процесі жүріп жатыр.

Ұлттық валюта – теңгенің енгізілуі арқылы еліміздің экономикалық тәуелсіздігіне қол жеткізу, оның қаржы-кредит жүйесін реформалаудағы неғайбылдықты жою бағытында аса ірі қадам жасалды. Дәл осы сәттен бастап үкімет пен Ұлттық банктің экономикадағы істің жайы үшін дербестігі мен жауапкершілігі туралы әңгіме қозғауға болады.

Атқарушы билік жүйесі түбірінен өзгерді. Мемлекет тарихында тұңғыш рет президенттік институт құрылды. Үкіметте нарықтық реформаларды жүзеге асыруға қажет жаңа мемлекеттік басқару органдары құрылды. Керісінше, қажеті болмай қалған, тіпті кей кезде түлеу процестерін тежейтін құрылымдар таратылды.

Мемлекеттік қалыптасу мен нарықтық реформаларды Жоғарғы Кеңес заңдық тұрғыдан қамтамасыз етті, оның құрылымы мен қызметі де принциптік тұрғыдан жаңа сипатқа ие болды.

Сот жүйесі де елеулі өзгерістерге ұшырады, оны реформалаусыз мемлекеттің жаңа заңдарының сақталуы мен орындалуын қамтамасыз ету, құқықтық қоғам құру мүмкін емес.

Елдің жаңа Конституциясының қабылдануы қоғамның өзгерістерге, азаматтардың саяси және экономикалық бостандығына деген ерік-жігерін түпкілікті құқықтық тиянақтауды паш етті.

Бүгінгі күні Қазақстан бұрынғыдай халықаралық қатынастардың жасқаншақ, көпшілікке беймәлім субъектісі емес. Біздің жас мемлекетіміз әлемдік қауымдастыққа өзінің геосаяси жағдайына, аса бай ресурстық әлеуетіне, ұлы державалар мен көршілігіне және білім деңгейі биік халқының сан түрлі этникалық құрамына сәйкес тұрақты орын алу үшін серпінді жұмыс істеуде.

Халықтың, шаруашылық жүргізуші субъектілер мен мемлекеттік институттардың нарық жағдайындағы тіршілікке бейімделуі жүріп жатыр, адамдардың санасы мен сезім жүйесінде терең өзгерістер болып, игіліктер қайта бағалануда.

2. Қазіргі кезде Қазақстан өзінің ауыртпалығы жағынан айрықша тарихи кезеңді бастан кешіруде. Оның айрықшалығы мынада болып отыр, біз қилы себепті объективті сипаты бар аса ауыр экономикалық және әлеуметтік дағдарысқа тап болдық.

Біріншіден, дағдарыс – нарықтық экономикамен біте қайнасып жатқан құбылыс. Дамудың нарықтық үлгісіндегі барлық дамыған елдер әлсін-әлі және қазірдің өзінде де дағдарыстың қандай да бір нысандарын бастан кешіріп отырады. Оның ауыртпалығын жеңілдетуге және зардаптарын азайтуға, одан шығудың қарқынын жеделдетуге болады, бірақ әзірге дағдарыстан олардың ешқайсысы құтылған емес. Біз өзіміздің экономикалық жолымыздың басын, өкінішке орай, дағдарыстық сәттен бастадық.

Екіншіден, Қазақстан экономиканы басқарудың түгесіліп біткен әкімгерлік әдістерінің дерттері асқындырған дағдарысты ауыр көріністері айқын біліне бастаған кезде егемендікке ие болып, дербес дамуға бағыт алған еді.

Үшіншіден, біз басымыздан көшіріп отырған дағдарыс бұрынғы экономикалық жүйенің ыдырауының және сапалық тұрғыдан жаңа жүйені қалыптастыру қажеттігінің тумасы.

Мемлекеттің өндіріс, өнімді бөлу мен тұтыну процестерінің бәріне әкімгершілік араласу міндеттерін атқарудан күрт бас тартуы бұрынғы экономиканың мейлінше дәрменсіздігін, оның жаңа құндылықтармен және тиімділік түсінігімен сыйыспайтындығын бірден айқын көрсетіп берді, әрі оның құрылымындағы рабайсыз үйлесімсіздіктерді бар бедерімен бейнеледі.

Жаңа экономика, оның нарыққа бағдарлануы Қазақстанның ұлттық мүддесін қамтамасыз ету үшін толып жатқан кәсіпорындар мен ірі өндірістердің керек еместігін бірден көрсетті. Тұтас салалар мен шағын салалар: жекелеген өндіруші, металлургия мен мәшине жасау өндірістері, химия мен мұнай-химия өнеркәсібі, құрылыс материалдары өнеркәсібі және басқалары экономикадағы баяғыдағы баянды әрі бұлжымастай көрінген орнынан айырылды.

Телекоммуникациялар жүйесінің әбден артта қалғаны, көлік пен байланыстың іс жүзінде барлық дерлік түрлерінің, сыртқы рынокқа шығатын сауда жолдарының, тауарлар, капитал мен жұмыс күшін әкелу мен әкетуге арналған арналардың тұралағаны да айқын білінді.

КСРО-ның ыдырауы экономикадағы дағдарыстың ушығуының негізгі себептерінің бірі болды. Егемендік алған кезде Қазақстанның экономикасы Одақтың тұтас та мызғымас экономикасының өзіне тән оқшау міндетін орындайтын бір "тілімі" ғана болатын.

Біз мұраға біртұтас жалпы одақтық халық шаруашылығы кешенінің бір бөлігін, шын мәнісін айтқанда, КСРО құрамындағы аймақтық еңбек бөлінісінің империялық коммунистік идеологиясын айқын бейнелейтін экономикалық "адуын абақтыны" алып қалдық. Оның құрамында мүлде далиған, дамыған өндіруші әрі аграрлық-шикізат секторы бар, құрылымы сансыратарлық, өз халқының мұқтажы мен қажетінен басқаның бәріне бағдарланған Қазақстан аталатын "арал да" бар еді. Өзі сияқты осындай "аралдардың" қажетін қамтамасыз ете отырып, Қазақстан болса, олардың есебінен орталықтың еркінің ығытымен өз сұранысының да басым бөлігін қанағаттандырып отырды.

Қазақстан экономикасы одақтық бюджеттен бөлінетін субвенциялар мен дотациялар түріндегі (КСРО өмір сүрген соңғы жылы бұлар республикамыздың бюджетінің 6,1 бөлегін құрады), сондай-ақ қаржы ресурстарының ведомстволық көздері сияқты бұрынғы қорек беруші ортадан айырыл-

ды. Әсіресе ведомстволық көздердің болмауы бұрын одақтық бағынастағылар деп аталып келген әрі республика өндірісінің жалпы көлемінің 90 процентінен астамын алып келген салалар мен кәсіпорындарға ауыр тиді. Оған қоса мемлекеттің индустриялық негізін құрап келген өндіруші өндірістердің бәрі капиталды барынша қажетсінетін өндірістер еді, олар шикізат базасын қолдау мен кеңейтуге, сондай-ақ бюджет-кредит жәрдеміне барынша ділгер болатын.

Жас мемлекетіміздің иініне мүлде теңдестірілмеген сауда балансы, әсіресе Ресеймен арадағы сауда балансы үлкен ауыртпалық салды. 1990 жылы республикаға 18 миллиард сомның (сол кезеңнің бағасы) өнімі әкелінсе, әкетілген өнім екі есе кем болды. Бұл теріс сальдо енді елдің мемлекеттік қарызына жатқызылып, мемлекеттік бюджеттің шығыстарын молайтып, ауырлата түсті.

Нарықтың ашықтығы және энергия көздері бағасының әлемдік бағаға жуықтауы жағдайында шиеленіскен қаржы ахуалы кезінде Қазақстанда өнімнің жекелеген түрлері: ет, фосфор, минерал тыңайтқыштары, тракторлар, цемент және басқа бірсыпыра тауарлар артық өндірілді.

Қазақстанның өнім өткізу рыногы ТМД кеңістігінде ғана шектеліп қалды, ал сыртқы тұтынушылар да, ішкі тұтынушылар да өнімнің саны мен сапалық көрсеткіштеріне де, бағасына да, басқа да сипаттамаларына да барынша талғампаздықпен қарап, іріктейтін болды. Бұрынғы стратегиялық маңызды кейбір өнім түрлерін өндіру көлемі елдің ішкі қажетінен едәуір артық. Ал Қазақстаннан тыс жерлерде сапалық сипаттамаларына байланысты, сондай-ақ сыртқы рынокта сауда жасаудың жинақталған тәжірибесінің болмауы себепті бұларға тұрақты әрі рентабельді сұраныс болмай отыр.

Нарықтық экономикада тезірек бағдарын тауып, қайта құрылуға қабілетті кәсіпорындар ғана өмір сүре алады. Егер өнімдеріне тұрақты да рентабельді сұраныс болмаса, карьерлер, шахталар, байыту фабрикалары мен зауыттар өз орындарын таба алмай, банкротқа ұшырайды.

Егер тиімсіз өндірістердің тұтас бір тобы жабылатын болса, бұдан елдің экономикасы мен халқы ештеңеден ұтылмайды. Басты назар адамдарды жұмысқа орналастыруға және олардың әлеуетін тиімді пайдалануға, олардың мемлекеттік бюджетке қарап қалмай, жаңа жұмыс орындарында өз игіліктерін өздерінің қамтамасыз етуіне аударылуға тиіс. Оған қоса, бұдан ұтарымыз да даусыз, өйткені бүгін көпе-көрінеу шығынмен жұмыс істеп отырған кәсіпорындардың тіршілігін жасанды түрде ұзартуға жеңілдікті кредит беру және оның мерзімін ұзарту, төмен тарифтер мен басқа да әртүрлі айлашарғы түрінде жұмсалып жатқан қыруар қаржы босайды.

Ауыл шаруашылығында қазір біз қажетті селекция жүргізбей, әрі қымбат жем жұмсап, тиімсіз мал шаруашылығын ұстап отырмыз. Еліміздің қажетінен артық көп мөлшерде астық өндірілетін жағдайда шыдамдылығы мей-

лінше төмен аса зор көлемде егістік жеріміз бар. Мұндай селолық экономиканың тыңайтқышқа, гербицидтерге, ауылшаруашылық машиналарына, егін жинауға, оны тасымалдауға және астықты ұқсатуға жыл сайын жалпы мөлшері 4 млрд. сомға жуық қаржы (1985 жылғы бағамен) және 100 млн. АҚШ доллары көлемінде орасан зор қаражат орталықтандырылып, жұмсалып отырған кезде Қазақстанда ғана өмір сүре алатын еді.

Қаржыландырудың дәстүрлі сыртқы көздерінен айырылған Қазақстан әуел бастан-ақ қатал қаржы дағдарысына ұшырады. Мұның өзі адамдарымыздың әлеуметтік қорғалуын әлсіретті.

Ақшаның құнсыздануымен, өндірістің құлдырауымен, теңгермешілік принциптерінен бас тартып, жеке меншік институтын орнықтыру жағдайында халықтың табысы жөнінен болмай қоймайтын жіктелуімен қабыса келіп, бұл тұтас алғанда, әсіресе кесімді табысы бар адамдардың тұрмыс деңгейінің төмендеуіне әкеліп соқтырады.

Мұндай ахуал барлық ТМД елдерінде орын алып отыр, өйткені олар жоғарыда аталып өткен негізгі себептерден туындаған осыған ұқсас дағдарыс процесін бастан кешіруде.

3. Еркіндік алған нарықтық күштер экономиканың іс жүзінде барлық арналары мен салаларында жаңа секторлар мен қызмет түрлерінің пайда болуын және олардың барған сайын белсене дамуын ынталандырды. Экономикалық өмірдің жаңа субъектілерінің пайда болуы және жедел өсуі, олардың бұрыннан бос тұрған "сөрелер" мен қуыстарды иеленіп алуы экономиканы жаңа игіліктер, тиімділік пен сұраныс талаптарына сәйкестендіре бастады.

Бастапқы кезеңде жедел өсіп келе жатқан кәсіпкерлік сектордың күшеюуі, негізінен, еркін нарықтық қатынастарға неғұрлым икемді әрі жеке бизнес үшін тиімді айналым саласына ұмтылады. Бұрын экономикада негізсіз тар шеңберде қалып келген сауда мен қызмет көрсету салалары қауырт дами бастады.

Мемлекеттік қаржы-кредит саласының meshеулігімен нарық жағдайында жұмыс істеуге әзір еместігін нарықтық күштер бірден айрықша сезіне білді. Мұның өзі жүйесіз болса да нарықтың жекеменшік банк, сақтандыру және басқа қаржы институттарының күрт дамуынан да көрініс тапты.

Экономиканың осындай және басқа кейбір салаларында нарықтық құрылымдардың серпінді түрде өнуі, олардың қызметінің түрлері мен ауқымының ұлғаюы барысында нарықтық экономиканың талаптарына сәйкес капитал мен жұмыс күшін қайта бөлісу, тауар ресурстарының неғұрлым еркін ауысу процесі басталды. Қазақстанның тұтыну нарығында сан жылдар бойы орын алып келген шиеленіс жағдай жойылды. Кәсіпкерлік сектор, бұрынғы "қаңыраған сөрелер экономикасының" олқылықтарын жойып, ішкі рыноктың кең көлемде тауарлармен және көрсетілетін қызмет түрлерімен молы-

ғуын қамтамасыз етті. Оның ішінде мемлекеттік кәсіпорындардың қызметін қайта құру және дағдарыстық факторлар салдарынан олардың қызмет аясынан шығып қалған, сондай-ақ экономикамыздың тұйықтығынан қазақстандық тұтынушылардың қолы жетпей келген түрлерімен молығуын қамтамасыз етті.

Қорлануына қарай қалыптасып жатқан сауда капиталы мемлекетті басқа салаларға, өндірістер мен кәсіпорындарға монопольді тапсырыс берушінің тұғырынан ығыстыра бастады, сөйтіп, экономиканың әртүрлі саласында құрылымдық өзгерістерді тікелей немесе жанама түрде болсын ынталандырды.

Ескі, тиімсіз өндірістер мен тұтас қызмет салалары дағдарыс бетіне шығып, жалпы ішкі өнімге өндірісі процесінен шеттетіліп, өмір сүруін тоқтатуда. Жаңалары мен тиімділері сонша қысқа мерзімде қалыптасып, экономикада өзіне лайық жағдайға ие болуға және орын алған ысырап пен шығысын өтеуге үлгере алмай жатыр.

Бізде барлық салаларда бәсекеге төтеп беруге қабілетті кәсіпорындар бар. Дегенмен қатаң бәсеке күресінде олардың дамуы мен төтеп беруі үшін ірі инвестициялар қажет. Тек сыртқы емес, сонымен қатар ішкі инвестициялар да керек. Алайда нендей бір ұзақ мерзімді шығын, егер инфляция тым болмаса 10 проценттен аспайтын деңгейде болған жағдайда ғана жасалуы мүмкін. Яғни мәселенің түйіні экономиканы жалпы қаржы жағынан сауықтыруда жатыр. Сонда ғана ішкі инвестиция жасау мүмкін болады, халықтың қорлануға деген ынтасы пайда болады, өндірістің өсуі мен жаңғыруы басталады. Бұл үшін, бәрімізге ауыр тигенімен, Ұлттық банктің қатаң қаржы саясаты қажет. Мұның басқадай баламасы жоқ.

4. Мемлекеттің нарықтық экономикаға көшу жөнінде жүргізіп отырған саясатының және іс жүзіндегі қызметінің тиімділігі, объективті тежеу факторларынан басқа, қолданылған шаралар мен қабылданған шешімдердің дәйексіздігі, ал жекелеген реттерде жете ойластырылмауы, іс-қимыл тактикасындағы ағаттықтардың салдарынан да төмен болып отыр.

Ескі жүйенің жекелеген элементтерінің әлі де бар екені, ал жаңа экономика өркендерінің әлсіздігі, бұлардың нарықтық кінәратсыз негіздеріне нәр бермейтін, қайта оларды уландыратын ескі негіздердің қираған орнында өзіне жол салуға тиіс екені ескерілмеді.

Мемлекеттік өкімет пен басқару органдары бағдарламалар мен ой-пікірлердің жүзеге асырылуын, іс-әрекеттің бірлігі мен қосарластығын, бағдарламалық міндеттердің дәйектілігін әрі толығымен жүзеге асырылуын әрдайым қамтамасыз ете алмады.

Тұрақты жұмыс істейтін парламент болмаған соң, бұрынғы заң шығарушы орган өтіп жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық процестің серпініне ілесе алмады. Қабылданған заңдар, ал олар үш жүзге жуық болды,

әрдайым бірдей сапалы болған жоқ, өйткені асығыс әзірленді және тиісті сынақтан өткізілмеді. Жаппай заң шығару белең алды, депутаттар көбінесе "дауыс беру мәшинесінің" міндетін атқарумен шектелді. Оның бер жағында мемлекеттік және экономикалық өмірдің кейбір көкейкесті проблемалары бойынша парламентке енгізілген заң актілерінің жобалары негізсіз қаралмай қала берді. Солардың қатарына парламенттің бекітуіне екі жыл бұрын ұсынылған құқықтық реформа бағдарламасын жатқызуға болады. Оның уақытылы қабылдануы осы уақыттың ішінде бұл салада едәуір ілгері басуымызға көмектесіп, конституциялық реформаға байланысты проблеманың бүгінгі таңдағы өткірлігіне, күрделілігіне жол бермеуге көмектескен болар еді.

Шындығына сайсақ, бұрынғы Жоғарғы Кеңес, бұл сөздің толық мәніндегі парламент бола алмады, өйткені оның бойында тарих пен жаңа өмір тегеуірініне шыдай алмай, өткенге кеткен бұрынғы кеңестердің толық билікті бірыңғай жүйесінің сызы жатқан еді.

Банк жүйесі жаңа жағдайларда жұмыс істеуге мүлде дайын болмай шықты. Іс жүзінде банк қызметінің реттеусіз кеңінен ырықтандырылуы, коммерциялық банктердің іс-қимылына шектеусіз еркіндік берілуі заңдық базаның жетік еместігімен және мемлекеттің бүкіл қаржы-кредит жүйесінің нарықтың принциптері мен шарттарына дайын болмауымен қосыла келіп, теріс нәтижелер басым болатын жағдайға әкеп соқтырды. Банк жүйесін реформалаудың артта қалуы өндірісті нарық жағдайында жұмыс істеуге бейімдеуді, оны көп сапалы етуді және тұтас алғанда нарықтық күштердің дамуын тежеп отыр.

Монополияға қарсы саясат пен бәсеке саясаты да біршама әлсіз әрі босаң болып отыр. Жеке кәсіпкерліктің күш-қуаты шындап ашылмаған қалпында қалып келеді. Мұнда да Ұлттық банкпен болған ахуал сияқты, тиісті мемлекеттік институттарды қалыптастырып, олардың мәртебесін белгілеудегі дәйексіздік әрі жаңадан құрылған органдарды заңдық тұрғыдан қамтамасыз етудегі кемшіліктер мен олардың жұмысының тиімділігінің төмендігі ықпал етпей қойған жоқ.

Үкімет реформаларды жүргізуге және экономиканы тұрақтандыруға объективті жағдайлар мен басқа да сыртқы факторлардың ықпалын әлсірету үшін мүмкін болғанның бәрін тіпті де істей алмады. Үкімет осы мақсаттарға, сондай-ақ нарықтық өзгерістерді неғұрлым белсенді әрі мақсаткерлікпен жүзеге асыру үшін өзіне берілген өкілеттікті нашар пайдаланды, мемлекеттік басқару органдарының келісілген жұмысын тиісті дәрежеде жолға қоя алмады.

Үкіметтің экономиканы реформалауда бір орнынан жылжи алмауы, көптеген көкейкесті және мерзімі өтіп кеткен проблемаларды шешуді кешіктіруі оның созылмалы науқасы болып отыр.

Өтем дағдарысына тепе-тең келерлік іс-әрекет жоқ. Кәсіпорындарды оңалту және банкроттық механизмі талдап жасалмаған, салық саясаты мен практикасы және басқалары жақсартуды талап етеді. Осылардың салдары ретінде микродеңгейдегі қаржы саясаты макроэкономика саясатынан көпе-көрінеу артта қалып келеді.

Үкімет бағалы қағаздар нарығын қалыптастыруды, сақтандыру ісін түбегейлі реформалауды, тұтас алғанда өркениетті нарықтық инфрақұрылымды жасау ісін кешіктіріп алды. Мемлекет иелігінен алу, мемлекет меншігі мен мемлекеттік кәсіпорындарды басқару мен оларда билік жүргізу практикасында жинақталып қалған елеулі проблемалар аз емес. Бұлар көп ретте өзінің білікті шешімін ала алған жоқ.

Өзірге агроөнеркәсіп кешенінің реформасында, білім беру, денсаулық сақтау мен өндірістік емес басқа да салаларда мемлекеттік емес секторды дамытуда серпінділік пен тиімді көзқарас жоқ. Кейде бұған қарсы әрекет те жасалады.

Әлі күнге дейін, әсіресе, кәсіпорындарды селекциялау, әрбір қосалқы сала мен ірі өндірісті дамытудың келешегін анықтау әдістеріне қатысты бөлігінде өнеркәсіп саясаты талдап жасалмаған.

Жаңа экономика үшін кадрлар даярлау мейлінше қанағаттанғысыз, ойластырылған бағдарламасыз әрі кең ауқымсыз жүргізілуде. Статистика мен есепті нарықтық жүйеге бейімдеу баяу жүргізілуде.

Қоғамның назарын биліктің заң шығарушы және атқарушы тармақтарының қызметіне шоғырландыру сот билігі қызметінің мәселесін негізсіз көлеңкейлеп жіберді. Ал шындығына келгенде, осы соттар азаматтардың құқығы мен бостандығын қорғау тетігінің аса маңызды буыны болып табылады. Қазақстанда сот билігі әлі де өзін көрсете алған жоқ, дамыған демократия елдеріндегідей беделге ие бола алмай келеді.

Қылмыстық істерді қарауда ондаған жылдар бойы үстем болып келген айыптаушылық бағыт өндігі жерде ақтаушы бағытпен алмастырыла бастады. Аса ауыр қылмыс бойынша соттардың көрінеу күлкі шақыратын үкім шығаратыны дағдылы құбылысқа айналды. Бұл әсте демократияның белгісі емес. Мемлекеттің күрделі дағдарыс кезеңінде азаматтардың құқығын қорғау мен қылмысқа қарсы күрес жөніндегі рөлі мен функциясының нашарлауы айқын білініп отыр. Азаматтық іс жүргізу, әсіресе төрелік істер жүргізу бойынша біртұтас практика жоқ.

Жоғарғы, жоғары төрелік және Конституциялық соттар арасындағы бой көрсетіп жүрген келіспеушіліктер сот билігінің беделін нығайтуға жәрдемдеспейді. Заң шығарушы, сондай-ақ атқарушы биліктің жекелеген шенеуніктерінің тарапынан соттарға қысым жасау қылмыстық және азаматтық істерді объективті түрде қарауға бөгет жасауда. Соттарды қалыптастыру мен судьяларды тағайындаудың қолданылып жүрген тәртібі де өзін ақтамауда, соның салдарынан сот жұмысына көп ретте кездейсоқ адамдар алынады.

Мемлекеттік өкімет пен басқару органдарының, оның барлық тармақтарының қызметіндегі елеулі проблема тәртіптің төмендігі болып отыр. Барлық деңгейлерде мемлекеттік саясатты жүзеге асырудың, мемлекет шешімдерін орындаудың маңызды тұтқасы ретінде мінсіз жұмыс істейтін атқарушы тетіктер талдап жасалмаған. Бүкіл мемлекеттік аппарат бұрынғы оралымсыз бюрократтық мәшиненің көптеген элементтерін сақтап қалған. Сөйте тұра жекелеген пайдалы жұмыс әдістері мен нысандары демократиялық алабұрту мен саяси әсіре сезімге берілу салдарынан оның арсеналынан негізсіз шығарылып тасталды.

5. Жіберілген ағаттықтар мен қателіктерді мойындай отырып, Қазақстан, оның саяси және мемлекеттік басшылығы бүкіл қоғаммен бірге принципті тұрғыда жаңа құбылыстарды танып-білу, игеру процесін бастан кешіріп, ғаламдық өзгерістерді сапар барысында жүзеге асырып жатқанын сезіну қажет. Егер қоғамдық-саяси жағдай тұрақсыз болса, еліміздегі жағдай бұдан анағұрлым нашар болатын еді. Әйтсе де саяси тұрлаулылықты ұстап тұру экономикадағы жағдайға тікелей байланысты. Сондықтан да экономикалық реформаны тереңдету қазірдің өзінде саяси проблемаға айналып отыр.

Осыған орай өткенге байыпты талдау жасап, баға беру ең алдымен өзара мін қойып айыптаусыз, кінәліні іздеп, саяси айдар тағусыз бұдан былайғы іс-әрекеттің сындарлы саясатын салиқалы да байсалды талдап жасауға бағытталған.

Бастан кешіріп отырған сәт бұрынғы экономикалық құрылыс тұтас жүйе болудан қалып, бірақ жаңаның өркендері әлі беки қоймауымен сипатталады. Оларды қолдап, экономиканы тұрақтандырудың бірден-бір жолы бар – ол қайта құру қарқынын еселей түсу. Бір орында тұра беруге әсте болмайды. Бұл жағдайды жеңілдетпейді, қайта қиыншылықты күшейтіп, ұзарта түседі – былтырғы жыл мен биылғы жылдың басталуы мұны айқын көрсетті. Өлбетте мұнсыз да жүрер жолымыздың үлкен әрі қиын бөлігін өтуге тиіспіз. Жинақталған тәжірибеден дұрыс сабақ алып, реформалар бағдарламасына түзетулер енгізу маңызды.

II. БАСТЫ ДӘЙЕКТЕМЕ

Бұдан былай не істеу керектігі және реформалардың негізгі бағдары жалпы алғанда белгілі. Бұл – мемлекет иелігінен алу мен жекешелендіру, инфляцияға қарсы тиімді саясат, бюджет тапшылығы мен төлем балансы тапшылығын мейлінше азайту, банкроттықтың, бағаны, сауданы ырықтандырудың, бәсекелік орта құрудың және т. б. қатаң тетіктері.

6. Елдің саяси басшылығының бүгінде алдында тұрған проблема, бұл:
а) қолда бар ресурстар мен мүмкіндіктерге қарай: яғни өз күшімізге ғана

арқа сүйеп, әрі барынша шектеулерге, ең алдымен әлеуметтік саладағы шектеулерге барып, осы күнге дейінгідей әрі сондай қарқынмен реформалау саясатын жүргізу;

б) жалпы жағдаятты ескере отырып, өзгеше нәрсені таңдап алу, реформаны неғұрлым серпінді жүзеге асыру мен оның аса тиімділігін қамтамасыз ету үшін ағымдағы саясатқа елеулі түзетулер енгізу.

Осы кезге дейін бюджет тапшылығын азайту мен инфляцияны төжеу мақсатында салық базасын ұлғайту мен шығындарды шектеу саясаты жүргізіліп келді. Мұндай қаржы саясаты нарықтық қатынастарды неғұрлым тез қалыптастыруға ықпал етті, сонымен бір мезгілде әлеуметтік салада дағдарыс туғызды. Үстіміздегі жылдың бас кезі бұл салаға жұмсалатын шығындарды қысқарту халық үшін мүлде қолайсыз шекке жеткенін көрсетті, ал мұның артында бірқатар салалардың құлдырауы мен ыдырауы тұр.

Оның қаржылық тұтқаларын ретке келтірудің баламасыз жүргізілген мониторингтік саясат мектеп құрылысын күрт қысқартуға әкеліп соқты. Мемлекеттік кәсіпорындардың балансында болған білім беру объектілерінің жабылу процесі басталды, қазірдің өзінде осындай 200-ден астам мектепке дейінгі балалар мекемелері жабылып отыр. Оқыту құралдары мен жабдықтарға арналған инвестициялар тоқтатылды. Мектеп асханаларында балаларға арналған тамақтандыру нормалары төмендеп кетті. Мұғалімдердің жалақысы нақтылы есептелуінде үздіксіз кеміп келеді, қазірдің өзінде мұғалімдердің 30 процентке жуығы өз жұмысын тастап кетті. Базалық білім беру жүйесінің жағдайы тұралау шегіне жетіп отыр.

Денсаулық сақтау ісінде де жағдай осындай. Оны қаржыландыру нақтылы есептелуінде 40 процентке кеміген. Оның үстіне коммуналдық қызмет көрсетуге, дәрі-дәрмек алуға шығындар өсе түсуде. Жұмсалатын материалдар, жабдықтар мен жөндеу жұмыстары жөнінде ауыр жағдай қалыптасып отыр. Осының салдарынан көптеген мекемелер тұралап қалды. Жалақының төмен болуы мамандықтың беделін түсіріп, еңбекке деген ықыласты азайтты.

Қысқасы, егер оны қаржыландыруды ұлғайтуды қолға алмаса, әлеуметтік саладағы күйреу процесі бой бермейтін сипат алуы мүмкін. Екінші жағынан, валютаны тұрақтандырудың, экономиканы өрге бастыру үшін жағдай туғызудың негізі ретінде реформалардың көздерін жалғастыру, экономиканың тұтас секторларын жаңғыртудың өте-мөте қажеттілігі, ел ішінде жаңа тауар нарықтарын, ең алдымен тұрғын үй нарығын қалыптастыру ісі мейлінше көп қаражат жұмсауды талап етеді.

Барлық болжамдар бойынша инфляцияны төмендетуге және ұлттық валютаны тұрақтандыруға бағытталған барынша қатал, тіпті теңдестірілген қаржылық-шектеу саясаты күтіліп отырған соң алға басу орнына керісінше нәтиже бермек.

Жалпы ішкі өнімнің белгіленген 4-6 процент шегінде бюджет тапшылығын ұстап тұру мен инфляцияны ырыққа көндіру туралы байыпты әңгіме қозғау үшін кәсіпорындардан салықтар алуды күрт көбейтуге және әлеуметтік бағдарламаларды да соншалық күрт сығымдауға тура келеді. Бірақ салық тегеурінін күшейту іскерлік белсенділікті тежеуге әкеліп соғады, кәсіпорындарды салық төлеуден жалтаруға итермелейді.

Балама ресурстардың болмауы төлем жасамау проблемасын ойдағыдай шешуге мүмкіндік бермейді. Инфляциялық процестерді басу үшін банкроттықтың ең қатал нұсқасын қолдануға тура келеді. Бірақ онда құлдырау мен жұмыссыздық күрт арта түседі, онсыз да әлсіз болып отырған тауар нарығы одан әрі төмендей береді, мұның өзі халықтың теңгеден бас тарту пиғылын күшейте түседі, оның бағамы одан сайын төмендей береді. Қаражаттың жоқтығы халық үшін стратегиялық тауар – тұрғын үйді нарыққа жатпай шығаруға мүмкіндік бермейді, ол халықтың табысын, соның ішінде болашақтағы табысын "матауға" жағдай жасар еді.

Жұмыссыздық, жалақы төлеудегі кідіріс, халықтың нақтылы табысының төмендеуі әлсін әлі әлеуметтік наразылықтарға әкеп соғатын болады, олардың қысымымен, сондай-ақ "арзан ақша" талап ететін салалық күш көрсетушілердің қысымымен үкімет көзделмеген үлкен шығындар жұмсауға және қосымша эмиссияға баруға мәжбүр болмақ. Сайып келгенде, өндірістің құлдырауына, жұмыссыздықтың артуына және теңге бағамының төмендеуіне қоса сөкірмелі рабайсыз инфляцияға тап боламыз, ал оның сөзсіз салдары ретінде – әлеуметтік бұлқыныс туады.

Сөйтіп, теңге енгізілген сәттен бастап оқиғалар осылайша дамып келеді. Осы бағытты одан әрі жалғастырған жағдайда өндірісті қайта жарактандыру туралы, жалпы экономикалық жағдайдың нашарлауын оңалтуға қабілетті экономиканың жеке секторының айтарлықтай қалыптасуы туралы, стратегиялық сипаттағы міндеттерді шешу туралы әңгіме ету мүмкін емес.

7. Түзетілген көзқарастың мәнісі салық төлемегені үшін жауапкершілікті мейлінше қатайтып, жанама салықтардың тетігін реттеу мен жөнге келтіру кезінде заңды және жеке тұлғаларға тікелей салықтың ауыртпалығын жеңілдетуге әкеліп саяды. Алғашқы кезде мұның өзі бюджет кірісін төмендетуге, алайда сонымен бір мезгілде іскерлік белсенділікті арттыруға және соңынан бюджетке жасалатын төлемдерді ұлғайтуға қол жеткізеді.

Сонымен тұспа-тұс мемлекеттің шығыс бөлігін реформалау қажет: мазмұны жағынан үкіметтік болып табылатын барлық шығыстар мемлекеттік бюджетке жатқызылып, ұлттық және коммерциялық банктердің, сондай-ақ кәсіпорындардың бюджеттерінен алынуға тиіс: экономиканың жекелеген әлеуметтік тұстары, кем дегенде, әсіресе медицина мен білім беруге арналған шығындар, одан әрі кемітілмеуге, азайтылмауға тиіс; үкімет мемсектордың "науқас" бөлігін оңалту, "сау" бөлігін жаңғырту мен қайта жаңарту жөнінен,

жеке секторды қолдау, қазіргі нарықтық инфрақұрылымдарды құру жөнінен шығындар жасауға тиіс; мемлекет тұрғын үй нарығын жеделдете қалыптастыру мен дамыту, жаппай жаңа білім алу үшін "бастапқы капиталды" қалыптастыруға тиіс.

Бюджеттің өскелең тапшылығы инфляциялық емес көздерден – ішкі және сыртқы займдар есебінен, ең бастысы кепілдік құқық негізінде қаржыландырылатындықтан мұндай көзқарастың инфляциялығы еңсеріледі. Сыртқы займдар алудың нақтылы перспективалары бар. Бұл баға біздің бай табиғи ресурстарымызға, негізгі жәрдемші елдердің Қазақстанға сеніммен қарайтынына, едәуір дәрежеде біздің қоғамдық-саяси тұрақтылығымызға, алыс шет елдерге біздің ресми және жұмыс сапарларымыздың нәтижесіне негізделген, әлбетте бұл жерде біз жаңалық ашып отырған жоқпыз – көптеген елдер өз экономикаларын реформалау кезінде ірі займдар алу жолымен жүрген.

Сараланған көзқарасты жүзеге асыру кезінде біздің мемлекетіміз бұрынғысынша негізгі міндеттердің қатарына – инфляцияны төмендету міндетін қояды. Бірақ бюджет тапшылығын арифметикалық жағынан ең төменгі қалпына келтіру есебінен ғана емес, бұған қоса оны қаржыландырудың инфляциялық емес көздерін пайдалану есебінен терең де икемді жүзеге асыру көзделеді.

Мұның өзі болашақ өрлеу тұғырын сақтап қалуға, стратегиялық проблемаларды шешу мен экономикалық өрлеуді қамтамасыз ету үшін іргетас қалауға мүмкіндік береді, өйткені мұндай жағдайда мемлекеттің шығындары мардымсыз шектеуіштермен лимиттелмейтін болады. Бірақ бұл ретте тиісінше аттап өтуге болмайтын, қарызға алынған қаражаттың нақтылы қайтарылуы ескерілетін қарыз міндеттемелерінің сатылары есепке алынатын болады.

8. Біз өз тарихымыздың ең қиын кезеңіне аяқ басып отырмыз. Жағдай былайша қалыптасып отыр: таяудағы 6-7 жыл ішінде, әсіресе алғашқы екі-үш жылда ел экономиканы реформалау мен жаңғыртуға қажет қаражатқа мейлінше ділгер болады. Оның бер жағында нақ осы жылдары ол мейлінше өткір қаржы тапшылығына тап болмақ. Бірақ түпкі қорытындысы көңілге сенім ұялатады: бағалау бойынша табиғи ресурстарды игеру және жасалып қойылған контрактыларды жүзеге асыру есебінен Қазақстан 7-8 жылдан кейін оң қаржы сальдосына шығатын болады.

Мұнай мен газдың барланған ресурстары бойынша біздің еліміз мемлекеттердің таңдаулы тобына кіреді. Теңіз мұнай мен газ кен орны және Қарашығанақ газ конденсаты кен орны өздерінің қор жағынан әлемдегі кен орындарының алғашқы ондығына кіреді, оларды игеруден мемлекет қазынасына түсетін жиынтықты қаражат 100 миллиард доллардан аспақ. Басқа минералдық ресурстар жөнінен де еліміздің экспорттық әлеуеті аса зор.

Өзінің табиғи бай қазынасына парасатты иелік етіп, сыртқы займдар арқылы болашақ кірістерді бүгінгі күннің мұқтажына пайдалана отырып, Қазақстанның уақытша қиыншылықтарды еңсеруге және интенсивті экономикалық өрлеу сатысына шығуға қабілеті жетеді.

9. Неғұрлым еркін әрі әлеуметтік жағынан неғұрлым қолайлы экономикалық саясаттың екінші нұсқасына бір сәтте көшу міндетін алға қою шындыққа жанаспас еді. Мұның өзі уақытты және ыждаһатты жұмысты қажет етеді.

Сондықтан да үкімет алдына экономиканы тұрақтандыру үшін халықаралық практикада қолданылатын нысандар мен шарттар бойынша ішкі және сыртқы зайымдарды тарту жөнінде қажетті шараларды қолдану және кейінгі он бес ай ішінде түзету енгізілген бағыт бойынша экономиканы дамытуды қамтамасыз етуге біртіндеп көшуді жүзеге асыру міндеті қойылды.

Қоғамдағы әлеуметтік шиеленіс жағдайынан арылудағы, инфляцияны ауыздықтау мен дағдарыстан шығудағы біздің жолымыз осыған саяды.

III. ДАҒДАРЫСТАН ШЫҒУ МЕН РЕФОРМАЛАРДЫ ОДАН ӘРІ ТЕРЕҢДЕТУ ЖӨНІНДЕГІ ШАРАЛАР

Дағдарыстан шығу мен экономиканы тұрақтандырудың басты бағыты – нарықтық қайта құруға серпін беру.

10. Әлеуметтік саясаттың қазіргі және орта мерзімді перспективадағы үстем мақсаты халықтың аз қамтылған топтарының және бір мезгілде өндірістік кәсіпорындарды сауықтыра отырып, кесімді табысы бар адамдардың тұрмыс деңгейінің одан әрі төмендеуіне жол бермеу болып табылады.

Бұған қоса жұмыспен қамтуды арттыру және уақытша жұмыс істемейтін адамдарға әлеуметтік жағынан бейімдеу шараларын қолдану, әлеуметтік сақтандыру жүйесін дамыту, сондай-ақ төлем жасаудың ең төменгі деңгейіне мемлекеттік кепілдікті және жоғары деңгейі бойынша шектеулерді біртіндеп алуды қамтамасыз ететін еңбекке ақы төлеу жүйесін реформалау оның басты міндеті болып қала береді. Ұжымдық шарттар мен тарифтік келісімдер арқылы жұмысшылар мен қызметшілер, жұмыс берушілер мен кәсіподақтар арасындағы еңбекке ақы төлеу деңгейін реттеудің шарттық принципі нормаға айналуға тиіс. Азаматтарға ең төменгі әлеуметтік норматив ретінде белгіленетін тұтыну деңгейіне мемлекеттік кепілдік беретін жағдайға жетуіміз қажет. Осыған сәйкес ең төменгі жалақы белгіленеді, бұл өзіндік құнға жатқызылатын еңбекке ақы төлеу қорының өлшемдерін белгілеуге негіз болады.

Әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруды орталықсыздандыру қажет. Мемлекеттік қолдаудың белгілі бір төменгі мөлшерін мемлекеттік

деңгейде белгілеп, ал аймақтық деңгейде – жергілікті бюджеттің мүмкіндігі шеңберінде аз қамтылған азаматтарға қосымша көмек көрсету мәселелерін шешкен жөн.

Жұмыспен қамтылмаған адамдарға қатысты мемлекеттің әлеуметтік саясаты жұмыспен қамтылмаған еңбекке қабілетті адамдарды шаруашылық қызметіне тарту үшін құқықтық және экономикалық жағдайларды жасау мен жетілдіруге бағытталуға тиіс. Ең алдымен зиян шегуші кәсіпорындар мен өндірістерді тарату мен олардың банкротқа ұшырауы салдарынан адамдардың жаппай жұмыстан босауы және оларды жұмысқа орналастыру процестері ерекше бақылауға алынуы қажет. Жастарды кәсіптік оқыту жүйесін экономиканың қажетіне сәйкес келтірген жөн.

Зейнетақымен қамтамасыз етудің қолданылып жүрген жүйесін жан-жақты талдау негізінде үкімет зейнеткерлік жеңілдіктерді реттеу, міндетті және ерікті зейнеткерлік сақтандыру жүйесін енгізу жөнінде жұмыс жүргізуге тиіс. Зейнетақымен қамтамасыз етудің үш сатылы жүйесін құруға бару қажет. Бірінші сатыға – мемлекет кепілдік берген ең төменгі зейнетақылар, екіншісіне – міндетті зейнеттік сақтандыру бойынша берілетін зейнетақылар, үшіншісіне – мемлекеттік емес зейнетақы қорлары есебінен берілетін зейнетақылар жатады.

Дағдарыстық-тұрақтандырушылық даму сатысында үкіметтің әлеуметтік саладағы күш-жігері әлеуметтік-мәдени және тұрмыс мақсатындағы мекемелердің, ең алдымен медициналық қызмет көрсету мен базалық білім берудің қалыптасқан жүйесін қолдау мен сақтауға бағытталуы керек. Болашақта халыққа медициналық қызмет көрсетудің негізгі нысандарының бірі медициналық сақтандыру болмақ. Бұл бағыттағы таяудағы міндеттер – тиісті заң шығару базасын жасау және медициналық сақтандыру жүйесін дамытудың мемлекеттік бағдарламасын әзірлеу болып табылады.

Тұрғын үй саясатын жүзеге асыруда үкімет жеке тұрғын үй құрылысына 30 жылға дейінгі мерзімге жеңілдетілген кредиттер беруге мүмкіндік табу үшін қаржы ресурстарын іздестіруге тиіс. Жоғарғы Кеңес осы мәселелер бойынша үкімет әзірлеп, енгізетін заң жобаларын қарап, қабылдауы қажет.

11. Үстіміздегі жылы атқарушы және заң шығарушы органдар инфляцияның қарқынын төмендету, оны реттелетін арнаға салу жөнінде тиімді шаралар қабылдауға тиіс. Инфляция дағдарыстың ең жойқын белгілерінің бірі болып табылады. Ол бейне тат сияқты экономиканың негізгі тіректерін бүлдіреді, кәсіпорындар мен халықтың жиған-тергенін құнсыздандырады, сөйтіп, экономиканың жандануына мүмкіндік бермей, ұлттық валютаны әлсіретеді. Бағаның тынымсыз өсуі адамдардың жүйкесін діңкелетіп, келер күнге сенімсіздігін күшейтіп, болашақты жоспарлаудың мүмкіндігінен айырады.

Үкімет Ұлттық банкпен бірлесіп, инфляцияға қарсы қатаң қаржы-кредит саясатын жүзеге асыруды кәсіпорындардың салық ауыртпалығын төмендету және нарықтық қайта құруды жүзеге асыруға арналған мемлекеттің шығынын инфляциясыз арттыру бағытына біртіндеп көшуді ескере отырып, жалғастыруға тиіс.

12. Кәсіпорындардың басым көпшілігі осы күнге дейін нарықтық экономика жағдайындағы жұмысқа және қатаң қаржы – кредиттік шектеулерге икемделе алмай отыр. Көптеген директорлар жақсы технологтар әрі инженерлер болғанымен, ұйымдастырушылар мен менеджерлер бола алмай жүр. Олар бұрынғыдай жалпы түсім, тонна-километр машығымен ойлаудан арыла алмай отыр. Өндірілген өнімді өткізу проблемасы әлі күнге дейін екінші кезекте тұр, ал нарықтық жағдайда ол алдыңғы қатарда тұруға әрі нысаналы болуға тиіс. Егер объективті тұрғыдан қарасақ, төлем жасалмаудағы, өндірістің құлдырауындағы жағдай көбінесе шаруашылық жүргізушілердің икемсіздігіне, оларда нарықтық көзқарас пен әрекеттің жоқтығына байланысты.

Үкімет мемлекеттік кәсіпорындардың басшыларына қаржының жай-күйі үшін қатаң талап қоюға тиіс. Бір жағынан кәсіпорын өнім шығару, адамдардың жұмыспен қамтылуын сақтау, әлеуметтік сала объектілерін ұстау жөніндегі әртүрлі міндеттемелерге үнемі байланып қалмауға тиіс.

Мемлекеттік кәсіпорынның өндірістің рентабельділігін арттыруды көздейтін менеджерлерін ынталандырудың тетігін тез арада табу қажет. Бүгінде басшылыққа қолында кәсіпорынды тиімді жұмыс істеуге бастайтын бағдарламасы бар, маркетингті және өндірісті жаңарту құралын таба білетін адамдар келуге тиіс.

13. Қазақстанның егемендігін әрі нарықтық экономиканың нақтылы талаптарын ескере келгенде, ақша-кредит және банк жүйесіне реформа жасау мәселесі пісіп-жетілді.

Ұлттық валютаны нығайту және инфляцияға қарсы тиімді саясатты жүзеге асыру жөніндегі шараларды жүргізумен дербес әрі өзінің жауапкершілігіне алып шұғылдану үшін Ұлттық банк атқарушы, сондай-ақ шығарушы биліктен, қарсы әрекеттен тәуелсіз болуға тиіс. Бюджетті қаржыландыру және ақша эмиссиясын жүзеге асыру саласында ол сондай-ақ резервтік жүйенің қызметін атқаруға тиіс. Бұл Конституцияға түзетулер енгізуді талап етеді.

Үкіметтің, Ұлттық және коммерциялық банктер мен кәсіпорындардың активі мен міндеттемелерінің ара-жігін айқын ажыратуды жүзеге асыру қажет. Бұл оңай міндет емес, оны шешу өзара төлемдердің жасалмауымен шырмалып әрі таяуда кәсіпорындардың қарыздарын өзара есепке алуды жүргізу барысындағы еңбекке ақы төлеуге кредит берумен қиындай түскен еді.

Үкіметтің талабы бойынша берілген орталықтандырылған кредит ресурстары жөніндегі барлық міндеттемелер, сондай-ақ үкіметтің қысымымен Ұлттық банк берген кредиттердің мерзімін ұзартуға байланысты барлық

қаржы міндеттемелері банк жүйесінен алынып, бюджетке берілуге тиіс. Осылайша үкімет бюджеті коммерциялық банктердің жүйесі арқылы нысаналы жүзеге асырылатын үкіметтің көпілдік кредиттері жөніндегі жауапкершілікті мойнына алуға тиіс. Бұл үкіметтің селоға және мемлекеттік кәсіпорындарға жеңілдікті кредит бөлуге деген ынтасын бәсеңсітіп, оларды реформалауға шындап кірісуге мәжбүр етеді.

Үкімет барлық қажетті шарттарды дайындап болған соң, мемлекеттік кәсіпорындардың әлеуметтік объектілерді пайдалануға арналған шығынын өзіне алуға тиіс. Мұнан кейін ол сол объектілерді жекешелендіруге немесе шарт бойынша жалға беруге құқылы.

Ұлттық банктің коммерциялық банктер мен мемлекеттік кәсіпорындардың баланстарын үкімет "жүгінен" арылтқаннан кейін Ұлттық банктің кредиттері бойынша төлемдердің мерзімін ұзарту практикасын доғарып, банкротқа ұшыраушының төлем жасауға қабілетті тұлғаға айналуына жол бермейтін банкроттықтың қатаң тетігін енгізе отырып, берешекті өндіріп алу жөніндегі талапты едәуір қатайту қажет.

Капиталдың толыққанды нарығын қалыптастыру мақсатында Ұлттық банк қарыз процентінің ставкасын репрезентативтік кредит аукционы арқылы несиелік проценттер шамасын айқындауды бекемдей түсуі керек. Орталықтандырылған кредит ресурстарының қалған бөлігі үкіметтің өзінің шешімі бойынша ғана өндіріске жіберілуге тиіс. Мұны былай қойғанда, кредиттік жоспарлар тоқсан сайынғыларын қоса, үкіметтің басымдықпен қатысуы арқылы қалыптастырылуға тиіс. Бұл ретте шығынды әрі тиімділігі төмен өндірістерге кредит беруге заң жүзінде тыйым салынуы қажет.

Кең тұрғыдан көз салсақ, банкроттық, көпілдеме және лизингі, соларға байланысты процедуралар жөнінде жаңа заңдар қабылдау, Ұлттық банк пен коммерциялық банктер туралы заңдарды нақтылай түсу қажет. Әңгіме дивидендтер, бақылау, қаржы нәтижелері, басқару, басқарушыны тағайындау мен орнынан алу және басқалары туралы болсын, мемлекет пен мемлекеттік кәсіпорын арасындағы барлық қатынастарды нақтылы негіздеу керек. Мұны мемлекеттік кәсіпорындар туралы заңды қабылдай отырып, осымен бір мезгілде кәсіпорындар туралы заңның күшін жоя отырып жасаған жөн.

14. Кәсіпорындарды "науқас" пен "сауға" жіктеу тетігін енгізбейінше, төлемдер жасамау дағдарысын еңсеру мүмкін емес. Әлсіздердің қатарындағы экономикалық жағынан оңалып, қайта қалпына келуге жарамды кәсіпорындар ғана "ем" қолдануға, сауықтырылуға ілігеді, ал қалғандары – банкротқа ұшырағандар ретінде жойылып кетеді. Олардың ауыртпалығын ешкім де – үкімет те, қызмет көрсетуші банктер де мойнына ала алмайды. Әбден сенімнен шыққан борышкерлерден арылу банк тәуекелін төмендетіп, банктердің есеп ставкаларын азайту үшін алғышарттар жасайды.

Сауықтыру қызметі мен шығынды кәсіпорындардың банкрот болуы жөніндегі міндетін жүзеге асыру үшін банк немесе қалпына келтіру жөніндегі агенттік арқылы арнаулы құрылымын жасақтау туралы мәселені пысықтау қажет, бұл керек болған жағдайда жеке жоспар бойынша шығынды кәсіпорындарды қаржылай сауықтырумен шұғылданатын болады.

Бұл процестің түп тәртібі мынадай: құлдыраған кәсіпорындар, ең алдымен осындай ірі кәсіпорын ерікті түрде немесе өкілетті органдардың шешімі бойынша аталған банктің (агенттіктің) қамқорлығына алынады да, оған осы сәттен бастап меншікке уақытша иелік ету құқы беріледі әрі ол осындай кәсіпорынның жаңа бақылаушы кеңесін құрады.

Егер банк (агенттік) кәсіпорын қайта көтерілуге бейімдеген тұжырымға келсе, ол кәсіпорынның қарызын құрылымдық жағынан қайта құру арқылы оны сауықтыру мен жекешелендіруді жүргізеді, менеджерлердің құрамын алмастырады, ұсақ кәсіпорындарға бөліп, мүлктік активтерді сату, сауықтыруға қажетті басқа да шараларды жүзеге асырады. Шағын және орта кәсіпорындар бойынша ем жасау негізінен банк (агенттік) тарапынан консультация беру, қайта жаңарту жоспарына көмек көрсету, ал жекелеген жағдайда қаржылай көмек жасау сипатында жүргізіледі.

15. Кәсіпорындарды реформалауда кейіннен жекешелендіруге ұласатын мемлекет иелігінен алудың бұрынғысынша өзекті мәні болады.

Бұл процесті негізінен үстіміздегі жылы аяқтауды еске ала отырып, шағын жекешелендіруді өткізудегі кейіндеуді жою қажет. Жаппай жекешелендіру екі негізгі міндетті шешуге тиіс:

а) әлеуетті меншік иелері құрылады. Чектік жекешелендірудің неғұрлым айқын тетігін жасау қажет, өйткені қолданылып келген тетіктік бірқатар елеулі кемшіліктері мен қарама-қайшылықтарының беті ашылды, оны халықтың басым көпшілігі қабылдамай отыр. Жаңа тетікте әрбір азаматқа өзіне бөлінген ұлттық байлықтың бір бөлігін пайдаланудың қажетті нысанын таңдап алуына, сондай-ақ оның мүддесінің қорғалуына жағдай жасалуға тиіс. Олардың дамуы үшін барлық жауапкершіліктің жаңа меншік иелеріне жүктелетінін, ал мемлекеттің орта заң нормалары мен ережелері шеңберінде оларды қызметіне жанама бақылау мен реттеу құқығын өзіне қалдыратынын есте ұстай отырып, аукциондық саудаға жіберілген мемлекеттік кәсіпорындар мен объектілерді нақты жекешелендіруді қамтамасыз ету керек. "Ойын тәртібін" ойластырмай өзгертудің салдарынан тұрғын үй купондарының төңірегінде қалыптасқан жағдайдан шығудың үкімет қабылдауға болатын жолдарын табуға тиіс;

ә) бағалы қағаздардың нарығын және оның инфрақұрылымын қалыптастыруға, ондағы қолданып жүрген шарттар мен тәртіпке табиғи түрде кірісуге қажетті алғышарттар жасайды. Сонда тиімді әрі өзін-өзі реттеуші организм болып табылатын бағалы қағаздар нарығы, өз кезегінде, рефор-

маланатын кәсіпорынға, шетелдікін қоса, инвестициялар тартуға, олардың қызметін құрылымдандыруға әрі ұтымды ете түсуге мүмкіндік туғызады.

Жекешелендіру, холдингтерді басқару мәселелері жөніндегі қолданылып жүрген актілер, кәсіпорындар, акционерлік қоғамдар және шаруашылық серіктестіктері туралы заңдар қарама-қайшылықтарды, басқарудың көпсатылылығын жою, ескірген ережелердің күшін жою мен қолданылып жүрген нормалардың біркелкі қабылдануын қамтамасыз ету мақсатында түгендеп жүргізуді қажет етеді.

Үкімет жинақталған практиканы және экономикада болып жатқан процестердің серпінділігін ескеріп, ұлттық бағдарламаға түзету енгізуге тиіс. Жекешелендірудің кешенді әрі сан қырлы проблема екенін ескере келіп, оны шешумен Меммүліккомы ғана емес, Экономмині, Қаржымині, басқа да мемлекеттік басқару органдары нақтылы шұғылдануға тиіс. Әрбір министрліктің және ведомствоның меншік қатынастарын қалыптастыру мен оны басқару мәселелеріндегі, жекешелендіруден кейінгі процестегі құзыретін нақтылай түсу қажет.

Жұмыс істеп тұрған компанияларды және басқа сондай құрылымдарды нақтылы монополиясыздандыру мен шағын етіп бөлшектеу жөнінде шаралар қолдану қажет, ол үшін Монополияға қарсы комитет тарапынан оларды сараптан өткізу әрі қайта тіркеуді жүзеге асыру керек. Бұл құрылымдардың басшыларына еңбекақы төлеу өзгертілуге әрі алынған пайдаға тәуелді етілуге, ал олардың құқықтары мен жауапкершіліктері айқын белгіленуге әрі нақтылануға тиіс. Байқаушы кеңестердің міндеттерін нақтылап, жауапкершілігін күшейту, олардың құрамын нығайту қажет.

16. Үстіміздегі жылдан бастап экономиканың жеке секторына және отандық кәсіпкерлер тобын белсенді түрде қалыптастыруға кең ауқымдағы мемлекеттік қолдау көрсету міндеті ашықтан-ашық қойылып әрі шешілуге тиіс.

Тек сол ғана өзіне және қоғамға қажетті стратегиялық бағытта елді жаңартуға қабілетті, өйткені экономиканың, экология мен қауіпсіздік проблемаларын етене қабылдай біледі. Өз елінің шынайы патриоттары бола отырып кәсіпкерлер ғана ұлттың, елді мекендейтін ұлыстардың рухани түлеуін қамтамасыз етуге, өндірістік емес салаларды жаңа технологиялық негізге қоюға бейілді.

Үкімет көрегендік танытып, ешбір қысылмастан, экономиканың осы бір тиімді секторына тікелей және ашықтан-ашық жанашырлық қолдау көрсетуге тиіс. Отандық жеке капиталдың қуаты әлі әлсіз, сондықтан оған қолдау көрсетілуге, жекешелендіруге басым жол ашуға, ол банк саласы мен өндірісте қорғалуға тиіс. Үкімет өзінің ішкі және сыртқы экономикалық саясатында отандық кәсіпкерлердің мүддесін ескеріп нығайтуға, олардың мемлекеттік, экономикалық секторына шынайы бәсекелес болуына көмектесуге міндетті. Алайда бұл арада өндірістік кәсіпкерлікті қолдау бағытын нақтылы айқындап алуға және осы бағыттан таймауға тиіс.

Мемлекеттің жеке меншік құқығын ойдағыдай қорғауы мемлекеттік саясаттағы басты буын болуға тиіс. Әзірше сақшылық құрылымдар, бұрынғысынша "социалистік" меншік күзетінде тұр, сөйтіп жеке меншікті қорғауда енжарлық танытып, көбінесе өздері де оған қол сұғып отыр. Соттар да негізінен сыңаржақ көзқараста, олар да жаңа меншік иелерінің қамын ойлар емес. Бұл ескі тәртіпке тән пайым мен пиғыл. Заңдарды қажетті өзгерістермен толықтыра келіп, сот реформасын жүргізу барысында бұлардан кідіріссіз арылуы керек.

Кәсіпкер топтарды қауырт қалыптастыру жөніндегі негізгі шаралар Қазақстан Президенті бекіткен кәсіпкерлікті қолдау мен дамытуға бағытталып әзірленген мемлекеттік бағдарламада қарастырылған.

17. Мемлекеттік жанама реттеу тетігін пысықтай келіп, бағаны ырықтандыру мен тауар нарықтары саласындағы саясатты одан әрі жетілдірудің нарықтық қатынастарын тереңдету. Бұл ретте бүкіл өтпелі кезеңде халық үшін өмірлік маңызы бар өнімдердің бағасын бақылаудың мүмкіндігі мен тұқалары сақталуға тиіс.

Мемлекеттік мұқтаждық үшін сатып алуды мемлекеттік сатып алумен алмастыра отырып, мемлекеттік және облыстық тапсырыстар жүйесін түпкілікті жоюға кірісу керек. Бұл орайда мемлекет нарықта тең құқылы, мәжбүр етпейтін субъект ретінде көрінуге тиіс.

Үкімет Жоғарғы Кеңестің бекітуіне тиісті заң жобасын енгізуі керек, сонымен бір мезгілде осы міндетті жүзеге асырудың шаралары мен тетіктерінің жүйесін әзірлеуге тиіс.

Ауылшаруашылық өнімдерінің, оның ішінде ең алдымен астықтың бағасы жөніндегі мәселенің ақырына дейін басын ашып алу қажет. Қуат көздеріне арналған әр алуан жеңілдікті кредиттер мен тарифтер, банк несиелері бойынша берешекті ұдайы кейінге қалдырып отыру, көтеріңкі әлеуметтік жеңілдіктер, өзіндік құннан аударылатын қаржының ерекше жүйесі және тағы басқалары астық өндіруге кететін шығындарды біліп болмайтындай етіп бұрмалап жіберді. Ал мәжбүрлі мемлекеттік тапсырыстар, қолдан таңылатын сатып алу бағалары, астықты бұрынғы Қазастықөнімнің билеп-төстеп ұқсатуы, толып жатқан аралық буындар өндірушілердің өздері мен делдалдарға тиесілі пайданың құралуының объективтік негіздерін біржолата шайқалтты.

Үкімет байыппен, бірақ ұзаққа созбай, астық сатудың жалпыға ортақ қалыптасқан жүйесіне көшуге тиіс. Бұл ретте келешек егіннің астығының едәуір бөлігін тауар биржалары арқылы сатуға көшу көзделіп отыр. Халықаралық практикада іс-тәжірибе тезінен өткен бұл схема ауылшаруашылық өндірісінің маусымдық сипатына сәйкес келіп қана қоймайды, бұл орайда қармап қалуды көздейтін, бүгінгі кредит процентінің есебінен шешіліп отырған алдын ала төлем жасаудың діңкелетіп отырған мәселелерін жояды.

Басқа ауылшаруашылық өнімдерінің де бағалары бұрмаланып отыр. Мұның өзі еліміздің экономикалық әлеуетінің 40 процентке жуығын құрайтын агроөнеркәсіп кешені осы уақытқа дейін ең төмен деңгейде реформаланып отыр, әрі заң шығарушы, әрі атқарушы органдардың ерекше назар аударуын талап етеді деген сөз.

Село мен тұтынушы арасында қалыптасқан монополиялық құрылымдар айрықша қауіпті болып табылады. Республика бойынша еттің, сүттің, жұмыртқаның халық сатып алатын орташа бағасының сатып алу бағасынан 5-7 есе жоғары болуына ендігі жерде жол беруге болмайды. Осы учаскелерде қатаң бәсекелестік орта құрып, оған жекеменшік сектор мен биржалық желі күштерін тарту қажет.

Үкімет келесі ауылшаруашылық жылына дейін бұл жолдағы барлық кедергілер мен тосқауылдарды аршып, қысқа дейін барлық қажетті заңдық және нормативтік негіздерді өзірлеуге міндетті.

Еліміздің екінші бір стратегиялық нарығы – мұнай және мұнай өнімдерінің нарығы да рабайсыз күйінде отыр. Ел ішінде және елден тысқары жерлерде төлемдердің жасалмауынан, басқа елдермен сауда жасаудағы Қазақстанға қатысты кемсітушіліктен және дамыған әрі қолайлы көлік коммуникацияларының жоқтығы салдарынан саудада баламаның болмауынан мейлінше бұрмалануда. Бұған мұнай және мұнай өнімдеріне салынатын салық пен акциздер жүйесі, "өз" мұнайымыз бен "бөтен" мұнай бағаларының арасындағы айырмашылық та салқынын тигізіп отыр.

Еліміздің осынау басты байлығын барлау, өндіру мен экспорттау саласындағы бытыраңқылық пен қосарластықта біршама келеңсіздіктерге ұрындырып отыр. Сондықтан осы салада жұмыс істеп келген барлық құрылымдарды жоя отырып, жеке министрлік құруға барған жөн: Мұнай өнімдеріне салық салуды түбірінен қайта қарау да қажет.

Президент заң шығару бастамашылығы ретінде парламенттің қарауына мұнай және мұнай операциялары туралы заң жобасын енгізбек ниетте. Болашақ Салық кодексінде осыған байланысты тиісті бөлім көзделуге тиіс.

Бүгінгі таңда қолданылып отырған сыртқы сауда режимі баға түзу еркіндігі мен сыртқы нарықтағы бәсеке бағытында елеулі өзгеріс енгізуді талап етеді.

Өнім экспортына квота бөлу мен лицензиялаудың экономиканың қалыпты даму қажетіне сай келетін ұтымды жүйесін қалыптастыру қажет. Бұл ретте мемлекет тарапынан осы құқық берілетін субъектілерді біржақты айқын анықтап алған жөн.

Облыстардың лицензиялар беру құқығын, сондай-ақ жергілікті монополиялар үшін жасалған мамыражай жағдайды жойып, Сырт-экономбайланыс министрлігінен мемлекеттік сырт сауда компанияларын бөліп, олардан монополиялық сауда жасау құқығын алу қажет.

Үстіміздегі жылдың ішінде барлық лицензиялар мен квоталарды аукциондарда сатуға кезең-кезеңімен көшу керек. Мұның өзі рентаның бір бөлігін мемлекет қазынасына алуға, қандай болсын меншік нысанындағы кез келген кәсіпорынның лицензиялар мен квоталарға ашық және бәсекелесті түрде қол жеткізуіне мүмкіндік береді. Бұл бағыттағы алғашқы қадамдар жасалды, оларды дамыта беру керек. Экспорттық салалар мен өндірістердің дамуын жетілдіре беру мен ынталандыру мақсатында экспорттық салық салу жүйесіне байсалды талдау жасау қажет.

Осы қадамдардың барлығы қолданылып жүрген заңдарға нақтылаулар мен түзетулер енгізу арқылы бекітілуге тиіс.

Бағаны монополияға қарсы реттеуді тұжырымдамалық тұрғыдан қайта қарайтын кез келді. Монополист кәсіпорындардың қолданылып отырған бағаларды келісу практикасынан жоғары табыс табу үшін монополиялы түрде асыра қойылған бағалардың қолданылуына қадағалау мен бақылау жасау тетіктерін енгізуге көшу керек. Бұған қоса, облыстық нарық дейтін ұғымының өзі жойылуға тиіс, ал монополияға қарсы комитеттің өз күшін республикалық деңгейде жұмылдырып, өз жұмысының нәтижелік деңгейін көтеру, жұмыс істеп тұрған монополияларды күйретіп, әкімшілік жолымен берілген монополияға қарсы құқықты жою және тұтынушы құқығын қорғау мәселелерімен көбірек шұғылданғаны жөн.

Монополияға қарсы заңның адал бәсекелестік тетіктерін қалыптастырып жасауға, қандай болсын алалаушылықты жоюға, монополизмді шектеп, тыйым салуға, тұтынушылар құқығын қорғауға бағытталған жаңа редакциясын жасау қажет.

18. Қазақстанда және әлемдік экономикада жүріп жатқан қазіргі процестерді парықтайтын нарықтық пайымы бар кадрлардың жетіспеушілігі қайта құрудың қарқыны мен тереңдігін төжейтін елеулі фактор болып отыр.

Экономикалық реформалардың табысы ғана емес, еліміздің болашағы да жастарға, олардың біліміне, ғылыми және жалпы мәдениетінің деңгейіне байланысты. Сондықтан жыл сайын президенттік стипендиялар шеңберінде шет елдерде одан әрі оқыту үшін (жоғары оқу орындарының 3000 түлегіне дейінгі шамада) конкурстар мен іріктеулер өткізілетін болады. Бұл орайда оқушылар тарапынан өздерінің алған білімін Қазақстанда іске асыратынына қойылар кепілдіктер жүйесі жасалуға тиіс. Келешекте қоғамның экономикалық, рухани және интеллектуалдық дамуына деген қамқорлықты қолдарына алатын, ел басқаратын таңдаулы тұлғаларды қалыптастырып, тәрбиелеуге бағытталған мемлекеттік саясат қажет.

Үкімет осы мақсат үшін еліміздің келер ғасырдағы интеллектуалдық іргетасы боларлық дарынды және мейлінше қабілетті жастарды әзірлеу мен іріктеп алу жөнінде жан-жақты ойластырылған және нәтижелі технологиялық желіні жолға қоюға міндетті. Бұл жұмыс айқын құрылымдарға бөлініп,

қоғамның барлық күштерін, мемлекеттік емес секторды, отандық кәсіпкерлерді тарта отырып үйлестірілуге тиіс.

19. Жемқорлық пен қылмысқа қарсы күрес те мемлекеттің басты міндеттерінің тізбесінде орын алады.

Ауқымды көлемде орын алған жемқорлық пен қылмыс мемлекетті де, экономиканы да басқаруға іс жүзінде дес бермей, қоғамдық және ұлтаралық тайталастар қатерінің ықтимал көзіне айналып отыр. Мұндай жағдайда қандай да бір экономикалық саясатты іске асыру жөнінде сөз қозғау шындыққа жанаспас еді. Экономикалық және әлеуметтік дағдарыс, мемлекет позициялары уақытша әлсіреген кезеңде белең алған бұлар нарықтың жұмыс істеуіне күшті теріс әсерін тигізуде, сауда жасау және кәсіпкерлік қызмет бостандығына нұқсан келтіруде, бағаны бұрмалап, тиімді шешімдер қабылдауға кедергі болуда.

Осы құбылыстарға қарсы күрес Қазақстан Республикасының Президенті бекіткен бағдарламалық құжаттарға: "Қылмыстың ұйымдасқан нысандары мен жемқорлыққа қарсы күресті күшейту жөніндегі шаралар туралы" 1992 жылғы 17 наурыздағы Жарлыққа, "Мемлекеттік басқару органдары лауазымды адамдарының жауапкершілігін арттыру туралы" 1992 жылғы 4 желтоқсандағы қаулыға, сондай-ақ қылмысқа қарсы күрес жөніндегі арнаулы бағдарламаға сәйкес жүргізілуде. Қолданылған шаралар жемқорлықтың мейлінше тұрпайы көріністерін жоюға, мемлекеттік қызмет пен кәсіпкерлік арасында қатаң шек қоюға, ұйымдасқан қылмыстық құрылымдарға қарсы шабуылды қатайта түсуге, тұтасынан алғанда қылмыстық ахуалды ауыздықтауға мүмкіндік берді. Аталған шаралар халық тарапынан түсіністік пен қолдауға ие болып отыр.

Алайда жүргізілген жұмыс әлі түбегейлі бетбұрысқа, жемқорлықты жоюға қол жеткізген жоқ. Қоғамға да, билік құрылымдарына да, Президентке де түбегейлі тыншу сезімін әкелмеді.

Жинақталған тәжірибе қылмыстың салдарымен емес, себептеріне қарсы күрес жүргізу қажеттігі туралы пікірдің дұрыстығын дәлелдеп берді. Жемқорлықтың объективтік себептері, оның экономикалық негіздері қандай да болсын белгілі бір іс-қимылды жүзеге асыру үшін бөлісу мен рұқсат ету процедуралары қолданылып келе жатқан тұстарға шоғырланған. Осы орайда қандай да бір қызмет аясының ырықтандырылуы жемқорлық деңгейінің төмендеуіне, оның экономикалық негіздерінің жойылуына мүмкіндік туғызады. Қылмысқа қарсы күресті одан әрі күшейту үшін құқық қорғау органдары жұмысының пәрменділігін арттырумен бірге сот жүйесін соттар қызметінің пәрменділігін арттыру бағытында түбегейлі реформалау, сондай-ақ заң шығарушылық базасын жетілдіріп, бүгінгі ахуал талаптарына сәйкестендіру қажет.

20. Жоғарыда баяндалған шаралардың бүкіл жиынтығының мазмұны іс жүзінде жаңа бюджет саясатын құрайды.

Өзінің табысқа қатысты бөлігінде ол салықты жалаң ұлғайтуды емес, керісінше оларды оңайлатуды және оның ынталандырушы рөлін көтеруді көздейді. Заңды тұлғалардан алынатын салықтар мен алымдардың жиынтық үлесі кәсіпорындар пайдасының 40-45 процентінен аспайтын деңгейге келтірілуге тиіс. Бұл ретте өнімнің өзіндік құнынан аударылатын қаржы ұтымды болуға әрі мейлінше төмен көрсеткішке келтірілуге, ал соңынан мүлде жойылуға тиіс, сондай-ақ жанама салық қайта қаралып, реттелуге тиіс. Пайдаға салынатын салық ренталық төлемдер, жанама салық салу басты орын алуға тиіс. Жергілікті салықтар мен алымдардың тізбесі мен олардың рұқсат етілетін шегін заң жүзінде әрі ұзақ мерзімге белгілеп алу қажет.

Бұл шаралар жеке меншік секторы кәсіпорындарының үлкен бөлігінің "қалтарыстан шығуына" мүмкіндік туғызады, меншіктің барлық нысандарындағы кәсіпорындардың іскерлік белсенділігін арттырып, олардың дамуын жеделдетеді, мемлекеттік қазынаға аударылатын қаржының бірқатар азаю кезеңінен кейін арта түсуіне қозғау салады. Іскерлік белсенділікті ынталандыру үшін жеке тұлғаларға арналған салық салу шкаласын, оны 40 проценттік деңгеймен шектей отырып, төмендетілуін көздеген жөн, бұл ретте "босаған" ақшаның кері инвестициялармен, бағалы қағаздар және тұрғын үй нарығымен байланыста болатындығын ескерген орынды.

Салықты толық жинау мақсатында салық төлемегендігі үшін жауапкершілікті одан әрі күшейте түскен жөн, оны жинау жөніндегі міндетті жергілікті әкімшіліктерге жүктей отырып, оларды мүдделі ету үшін жалпыреспубликалық салықтан жергілікті бюджеттерге аударылатын қаржының ұзақ мерзімді нормативтерін белгілеу қажет.

Осы өзгерістердің бәрі үстіміздегі жылы парламентке енгізілетін жаңа Салық кодексінің жобасында келтірілуге тиіс.

Экономикалық саясаттың түзетілген бағытын жүзеге асыру бюджеттік шығыстардың едәуір ұлғаюын талап етеді.

Бұдан бұрын аталған қосымша шығындардан басқа, жеке меншік секторды қаржылай қолдауға және өркениетті деңгейдегі нарықтық инфрақұрылымды жасауға едәуір қаражат қажет. Зейнетақы қорының тапшылығын жабуға арналған шығыстардың болуы да ықтимал.

Үкімет көпілдік құқығын кеңінен пайдалана отырып, бюджет тапшылығын инфляциялық емес қаржыландыру үшін заемдар (несиелер) іздестіруге тиіс. Алайда оған, егер қажетті қаражат табылмаған жағдайда, нақ қандай да бір қосымша бағдарламаны қаржыландыруды тоқтата тұру, сондай-ақ бөлінген қаржы тиімсіз пайдаланылған жағдайда оны кері қайтарып алу құқығын беру қажет.

Реформалар кезінде біз оңайға түспеген үлкен жолдан өттік. Алайда тиімді экономика құру үшін алдағы уақытта көп іс тындыруға тиіспіз. Көптеген ауыртпалықты да бастан кешу керек. Енді қайтар жол жоқ, қайта құрулар кері кетпес сипат алды. Бір орында тұралап қалу, жасқаншақтық жасау үлкен саяси-әлеуметтік құн төлеуді талап етпек. Тұйықтан шығар жол біреу ғана – ол тек ілгері басу. Реформаларды үдете іске асыру. Оны неғұрлым серпінді де кешенді жүргізу. Бүгін экономиканы реформалау мен оны сауықтырып, тұрақтандыру бағыты әр алуан міндет емес екені түсінікті. Экономиканы сауықтырудың бір ғана жолы – реформалар мен оларды тереңдету жолы.

Жағдайдың түзелетін кезі алыс емес, бірақ ол өздігінен келмейді. Сауығу жолында жанға батарлық амалдар мен ем қолдану қажет, оларды кейінге қалдыруға немесе ескермеуге болмайды. Экономиканың бүгінгі жай-күйінің өзі қалыптасқан және өзгеріп отырған ахуалға сәйкес кідіріссіз іс-қимыл жасауды талап етіп отыр.

Биліктің барлық тармағының бекем саяси жігері, іс-қимыл бірлігі мен келісілген жұмысы қажет.

Жоғарғы Кеңес тұрақты жұмыс істейтін парламент есебінде өзінің айқын бейнеленген міндеттері мен функциясын атқаруға тиіс. Мұның негізгі бағыты жүргізіліп жатқан институтционалдық, экономикалық және әлеуметтік қайта құрудың бәрінің заңдық іргесін, сот жүйесінің реформасын сапалық тұрғыдан жетілдіру, сондай-ақ заң шығару процесінің өзін ретке келтіру мен елеулі түрде жақсарту. Қолданылып жүрген заңдарда орын алып отырған керағарлықты кейбір нормалардағы басы артық жалаң сөздіктің және келесі ірі нормалардағы қажетсіз "нұсқаулық-әдістемелік" ежіктеудің алынып тасталуын қамтамасыз ету керек. Барлық заң актілерінің уақтылы, өркениетті әрі сындарлы талқылануына оларды заңдық, экономикалық, криминологиялық және басқа мұқият әрі жан-жақты сараптама жүргізілуіне қол жеткізу қажет.

Парламент халықтың ресми өкілі ретінде заң қызметі арқылы, әсіресе заңдардың орындалуына бақылаудың ойластырылған, икемді жүйесі арқылы халықтың мүддесін бейнелейтін әрі қорғайтын тиімді тетікті әзірлеуге міндетті. Азаматтардың әртүрлі мемлекеттік органдарға өтініштері мен арыздарын қараудың тәртібі мен жөн-жосығын заң тұрғысынан реттеу қажет, бұлар болса, қазіргі кезде қолданып жүрген заңдарға кемістіктерді пайдаланып, көп жағдайда сырғытпа жауап берумен ғана шұғылдануда. Мұның әсіресе жергілікті өкімет органдарына қатысы бар. Осыған орай азаматтардың өтініштерін, шағымдары мен арыздарын сот арқылы және соттан тыс қараудың тәртібі туралы арнаулы заң қабылдау қажеттігі әлдеқашан-ақ пісіп-жетілді.

Әлеуметтік шиеленісті болдырмау мен қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз ету – парламент жұмысының маңызды көрсеткіші, өйткені тыныштық пен бейбітшілікті сақтау халықтың түбегейлі мүддесі.

Әлемдік тәжірибеде танылған қағидаларды негізге ала отырып, әділ сот тиімділігін, судьялардың кәсіпқойлығы мен мамандануын арттыру мақсатында биыл толымды сот реформасын жүргізу қажет. Күшті де қабілетті сот билігін құру мүддесі үшін оларды ұйымдық тұрғыдан нығайту керек. Оларды жалпы және төрелік соттарға бөлуден бас тарту қажет. Судьялардың ауыспаушылық, сондай-ақ Жоғарғы сот кеңесінің ұсынысы бойынша судьяларды мемлекет басшысының тағайындау принциптерін әділ сот жүргізу кезіндегі олардың шынайы тәуелсіздігінің кепілі ретінде заң жүзінде бекіту керек. Әділ сотты іске асыруға қабілетсіз және судьяның биік мәртебесімен сыйыспайтын әрекетке жол берген адамдарды лауазымынан босатудың айқын заңдық негіздері мен кепілін әзірлеу қажет. Сот жүйесін реформалау Конституция нормаларында ғана емес, сонымен қатар ағымдағы заңдарда да көрініс табуға тиіс. Әңгіме сот құрылысы, соттар мен судьялар мәртебесі туралы, жаңа заңдар қабылдау туралы болып отыр.

Прокуратура органдарының мәртебесіне де елеулі, түбегейлі өзгерістер енгізу талап етіледі. Қолданылып жүрген Конституция прокуратураның құқықтық табиғаты мен мәртебесі туралы мәселені шешкен жоқ. Соның салдарынан ол мемлекеттік билік тармақтарының арасында қалғандай әсер туады, сөйтіп, оның "төртінші билікке" айналуына бейімдігі байқалады. Мұның өзі президенттік республика жағдайындағы билік бөлінісі принциптерімен де, құқықтық мемлекет принциптерімен де сыйыспайды. Болашақта көзделіп отырған прокуратура мәртебесін өзгерту мемлекет басшысының тарапынан ықпалды күшейтуге байланысты, мұның өзі еліміздегі заңдылық тәртібін күшейтуге жағдай жасайды. Бұл ретте мемлекет басшысының алдындағы жауапты органға айналып отырған прокуратура жүйесінің кадрлық және құрылымдық аса маңызды мәселелерін шешу өкілеттігін Президентке беру сындарлы қадам болмақ.

Экономикадағы шешуші іс-қимылдардың басталып отырған кезеңі мемлекеттік биліктің барлық органдарының жұмысында күрт ілгері қадамдар жасауға міндеттейді. Ең алдымен бұл үкіметті, құрамына осы заманға лайық еркін пайымдайтын идея түзіп қана қоймай, қара жұмыстың өзін де жүйелі әрі тыңғылықты орындай алатын жаңа білікті адамдарды енгізу арқылы жұмысын ширата түсуді міндеттейді.

Осы мақсатта бағыты жаңа үкімет құру міндеті алға қойылып отыр. Ахуалдың жаңа сапалық өзгерісі оны құрудың және Президентпен қимыл бірлігінің принциптері мен тетіктері туралы мәселені алға қояды.

Реформалардың бастапқы кезеңінде күрделі және жаңа міндеттерді шешу, іс үстінде мемлекеттік басқарудың жаңа міндеттерін игеру, Мәскеудің

өмірін дағдылы қайталау психологиясын еңсеру қажет болған кезде аяғын тең басып тұруға машықтану үшін алғашқы кезеңде үкімет Президент бөделінің "қалқасында" онымен бірлесіп бір құрылымда жұмыс істеп, жетістікті, көбінесе сәтсіздіктерді тең бөлісті.

Алайда мұндай тізбектегі жұмыс іркілістерге жол бере бастады. Бұған қоса Президент тікелей атқару мен экономиканы тікелей басқаруға барған сайын көбірек қосыла берді. Мұндай жағдайда ол еріксізден үкіметтің көптеген ісі үшін жауапкершілікті мойнына алып, оның жұмысына объективті әрі қалтқысыз бағасын бере алмас еді. Халықты әлеуметтік қорғау кепілдігін қолдан шығарып алу қаупі төнді.

Ендігі жерде мұны тоқтату керек. Ахуалдың өзі де, барлық билік органдары да бір мақсатқа бастайтын ортақ жолында әркім өз учаскесінде дербес жұмыс істейтіндей дәрежеге жетті.

Бұл бағытта алғашқы қадам да жасалды. Президент толығымен Конституцияның кепілі, мемлекет басшысы міндетін, осы тұрғыда қоғам атынан дағдарыстан шығудың тактикалық шаралары мен іс-қимыл бағдарламасын әзірлеуге тапсырыс беруді, экономиканы тұрақтандыру мен жүргізіліп жатқан реформаны әрі қарай тереңдетуді өз қолына алады.

Осы сәттен бастап үкімет өзгеше, командалық принцип бойынша құрылуға тиіс: оның экономикалық топтамасын қалыптастыру жоғарыда аталған мақсаттарды жүзеге асыра алатын бағдарлама ұсынып, оның шындыққа сәйкестігін, орындалатынын және алға қойылған міндеттерге сай тиімділігін дәлелдеген адамға тапсырылады.

Бүгінгі үкімет пен облыс әкімдері, оларды тағайындау жөнінде Премьер-министрдің ұсыныс енгізгеніне қарамастан, бірегей команда болмай отыр. Министрлер кабинеті өз алдына, облыстар өз алдына қызмет атқарып жатыр, ал оларға үкімет тарапынан ықпал ету мүмкіндігі конституциялық тұрғыда шектелген. Үкіметтің өзі өзіндік ұйымдасуына қарай және кабинет мүшелерін командалық принциппен емес, дербес іріктеуге байланысты бірнеше блокқа бөлініп отыр. Макроэкономикалық, сыртқы экономикалық, әлеуметтік және салалық блоктар арасындағы ауыз бірліктің жоқтығы айқын көрінуде. Экономикалық блоктың өз ішінде де бірлік жоқ. Бұған қоса туындаған проблемалар бойынша келіспеушіліктің ұдайы орын алуы – бұл ең бір келеңсіз ғана көрініс емес. Тіпті кей учаскелерде бір команданың мүшелері болып саналатын олар бір-бірін ашықтан-ашық жақтырмау мен тайталасқа баруға көшті.

Үкіметтің командалық принциппен құрылу тетігінің ерекшелігі мынада: Премьер-министр әзірлеу жүріп жатқан кезеңде – өз пікірлестерінің командасын іріктеп, Президентке алдағы іс-шаралар бағдарламасын ұсынады. Ол мақұлданған жағдайда бұл команда өз идеяларын жүзеге асыруға жауап беретін Министрлер кабинеті болады.

Президенттің тапсыруы бойынша үкімет ғылыми жұртшылықтың, саяси күштер мен іскер топтардың барлық тілек білдіруші топтарын тарта отырып, реформаларды тереңдету мен экономикалық дағдарыстан шығу жөніндегі шаралардың бағдарламасын нақтылайды. Мұның өзі өткен жылы наурыз айында қабылданған дағдарысқа қарсы бағдарламаның заңды дамытылуы, кеңейтілуі мен толықтырылуы болып табылады және көп кешікпей өз ұсыныстарын депутаттардың қарауына ұсынады.

Егер парламент Президент баян еткен бағытқа келісімін берсе, Президент осы бағытқа сәйкес келетін бағдарламаны бекітуге әзір. Министрлер кабинеті алқа болып та, жекелей де оны іс жүзіне асыратындығын қуаттайды. Оның мүшелері Президент пен Премьер-министрдің алдында реформа бағытына адал екендігіне, бағдарламаны сөзсіз қолдайтындығына, оны жүзеге асыру жөнінде бірлесіп қимыл жасайтынына ант берген іспетті міндеттеме алуға тиіс.

Облыс басшыларымен де осылай істеу керек, сондай-ақ оларды лауазымға тағайындау мен босатуға қатысу жөнінде үкіметке неғұрлым кең құқық беру керек.

Үкіметтің халық алдындағы, Президент пен парламент алдындағы жауапкершілігін күшейту, атқарушы биліктің қызметін бақылау мақсатында Президент пен Министрлер кабинетінің аппараты бөлінді. Мемлекет басшысы үкіметтен және ағымдық сипаттағы мәселелерді қараудан алшақтай бастады. Назарымды Конституцияға кепіл болу міндетін орындауға шоғырландыра отырып, мен бар күш-жігерімді Қазақстандағы саяси тұрақтылықты сақтау жөнінде қоғамды топтастыруға жұмсайтын боламын.

Осы мақсат үшін, атап айтқанда, Президенттің заң шығарушылық бастамашылығының шеңбері кеңейтілді. Биылғы жылы мен Жоғары Кеңестің қарауына ішінде алты жаңа кодексті, конституциялық және сот-құқықтық реформалар мәселелері бойынша маңызды заңдарды қамтитын 20-ға жуық заң жобасын енгізгелі отырмын.

ВЫСТУПЛЕНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА НА СЕССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН*

Алматы, 9 июня 1994 года

"К ОБНОВЛЕННОМУ КАЗАХСТАНУ – ЧЕРЕЗ УГЛУБЛЕНИЕ РЕФОРМ И ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ"

**Уважаемые депутаты Верховного Совета!
Уважаемый председатель!**

От начала работы нового профессионального Парламента нашей страны до нынешнего дня, если учесть стремительность темпов происходящих в нашей жизни процессов, прошло уже немало времени. Считаю, что его было более чем достаточно для формирования парламентских структур и рабочих органов, завершения всех подготовительных дел и начала активной законотворческой работы. И сегодня у меня есть все основания, чтобы, как было обусловлено ранее, обратиться к вам с президентским Посланием.

Опираясь на предоставленные мне Конституцией права, исходя из анализа современной ситуации, я излагаю в нем свое видение узловых направлений укрепления государственности Казахстана, нашей внутренней и внешней политики на ближайшее будущее и более отдаленную перспективу. Хочу подчеркнуть, что это – политический документ, который не нуждается, как бывало раньше, во "всеобщем одобрении" или голосовании, а подлежит осмыслению и реализации в практической деятельности не только Верховного Совета, а всех институтов государственной власти и управления.

В Послании не ставлю своей целью высказаться по всем текущим вопросам или конкретным проблемам регионов и отраслей экономики. Свою задачу вижу несколько шире – призвать всех, кто представляет высшие эшелоны государственной власти, кому народ доверил свою судьбу, свое будущее, а также политические партии и общественные движения реально взглянуть на вещи, непредвзято оценить создавшееся положение, сделать правильные выводы и начать, наконец, слаженно, конструктивно работать.

* Назарбаев Н. А. Избранные речи. Том II. 1991–1995 гг. – Астана: ИД "Сарыарка", 2009. 582 с.

Полагаю, что у нас нет принципиальных расхождений в оценках положения в республике. Оно характеризуется в основном негативными процессами и неустойчивыми явлениями. Кризис и его крайние проявления в виде спада, растущей инфляции сводят на нет многие наши усилия по стабилизации экономики, тяжким бременем ложатся на плечи граждан. Это действительно так, и никто не будет отрицать данный факт.

Однако, как выясняется, у нас еще до сих пор многие путают причину и следствие, цели и средства их достижения. Находятся силы, которые пытаются в полемическом угаре доказывать, что причины кризиса заложены в самих реформах, что сделана ошибка в выборе курса. Предлагается сменить его, а заодно и Правительство, якобы повинное в мыслимых и немыслимых бедах. Не обходят вниманием и Президента, и Верховный Совет, как бывший, так и нынешний.

К великому сожалению, мало кто из наших политиков, государственных мужей или ученых из мирно дремлющей экономической науки берется проанализировать весь спектр причин кризиса и уникальности переживаемого нами периода.

Для начала давайте правильно сформулируем для себя несколько вопросов. Где же истоки нынешнего кризиса, в чем его первопричины? Он вызван реформами, которые проводит Правительство, или иными факторами? И, наконец, есть ли пути выхода из ситуации, в которой мы сегодня оказались?

Сразу же однозначно скажу: не реформы привели к кризису, а, наоборот, доставшийся нам в наследство от развалившегося Союза кризис заставил искать пути выхода из него, заставил встать на путь реформ. Вспомним: на момент, когда мы обрели суверенитет, наша экономика уже была поражена метастазами разложения. С 1986 года началось резкое ухудшение экономики СССР и всех республик по всем ключевым показателям. Но наше сознание тогда еще не воспринимало всей остроты этого. Мы жили масштабами единого государства, в столице которого все знают, все делают и все, что надо, дадут. И давали, но и забирали с лихвой. А в последние годы львиную долю того, что давали, стали зачислять как внешний долг. Падение валового национального продукта в Казахстане составило тогда 7%. Но это был лишь первый звонок.

Объявленная перестройка, по сути, так и не началась, поскольку даже в Кремле не знали, в какую же сторону перестраиваться, каким образом и в какие сроки. Весь народ был обречен на неопределенность, что имело самые негативные последствия. Начавшиеся эксперименты в экономике и политике лишь ускорили падение прогнившей системы, привели к осознанию необходимости и смены общественно-политического строя, и реформирования экономики. После распада супердержавы начавшая уже рас-

кручиваться сжатая пружина всеобщего кризиса вообще сорвалась со стержня и обрушила на нас и на все бывшие союзные республики нарастающий шквал острейших проблем. Только сейчас, на третий год независимости, мы в полной мере начинаем ощущать, как говорится, на собственной шкуре всю тяжесть последствий нашего одностороннего развития в качестве сырьевой колонии бывшей империи.

Хочу напомнить, что, уже просчитывая возможные варианты развития событий, особенно в последние годы, руководство Казахстана не раз ставило перед Москвой вопросы о создании, например, в нашей металлургической промышленности третьего и четвертого переделов, о снижении поставок сельхозпродукции в общесоюзные фонды, расширении самостоятельности в других отраслях и сферах. Но ни один из них не находил положительного решения. Да и не мог найти: нас выгодно было держать в прежнем качестве, а последствия никого не волновали.

Рухнул тоталитарный партийно-политический строй, рассыпалась держава, разжался "кулак", который держал всю конструкцию. Но вместе с этим мы лишились и подпитки в виде достаточно мощных материальных, финансовых и инвестиционных потоков. Были по живому перерезаны артерии, питавшие производство нужной для Союза продукции, в обмен на которую мы получали кое-что из нужных нам товаров.

Но давайте посмотрим на это и по-другому, уже с высоты сегодня. Ведь то был мощнейший инструмент подавления всякой инициативы и воспитания иждивенчества высшей пробы, проявлениями которого пестрит наша нынешняя жизнь. Вспоминаю в этой связи резолюцию первомайского митинга в Усть-Каменогорске. В ней изложено требование возврата к идеологии и практике социализма, восстановления СССР и так далее. Однако, если чуть внимательнее вникнуть в суть, проблема окажется вот в чем. Все последние годы город развивался за счет промышленных гигантов, работающих на нужды таких союзных монстров, как Минсредмаш и Минцветмет. Они давали работу людям и жизнь городу. Теперь их нет, но нет и заказов на нужную им продукцию. У республики потребности производить ее в таком объеме сейчас не существует. Можно вспомнить и то, что производство бериллия на Ульбинском металлургическом заводе было закрыто по требованию граждан из-за повышенной экологической опасности.

Но основными инициаторами подобных митингов являются другие силы, предпочитающие нередко оставаться в тени. Преимущественно это бывшие и нынешние руководители, общественные "лидеры", которые, прикрывая собственную бездеятельность и пользуясь сложной ситуацией, не имея за душой никаких идей по переориентации своих производств, просто заморочили многим людям головы. Правда, зерна подобных, хоть и небольших, но все же провокаций, падают пока на благодатную почву того же взле-

леянного иждивенчества. Слишком уж велика у нас привычка получать твердую зарплату, даже ничего не производя или выпуская продукцию, не пользующуюся спросом.

Зададим себе и такой вопрос: к какому же социализму нас пытаются вернуть эти "народные радетели" – к сталинскому концлагерному или брежневскому всеобщей уравниловки, когда все брали в долг у будущих поколений, просто-напросто грабили страну и республики? Или же к горбачевскому "с человеческим лицом", когда и грабить-то уже было нечего, а раздавались только пустые обещания?

Но ведь каждому ясно, что возврата к прошлому нет. Да и не было этого социализма у нас и в помине. Не может быть и повторения истории. Как известно, если это и случается, то в первый раз в виде трагедии, второй – в виде фарса. Ни то, ни другое нам не подходит. Мы осознанно и всенародно выбрали путь создания рыночной экономики и демократического общества. Он продиктован всем ходом развития человеческой цивилизации, и идти по нему надо осознанно. Это наше будущее.

Вместе с тем, встав на этот путь, мы должны знать и быть готовыми к тому, чтобы пройти через его объективные закономерности, неизбежные трудности и действовать по правилам мирового развития. К таковым относятся и кризисные явления с их болезненными атрибутами, которых не избежала ни одна страна мира. Великие депрессии и спады пережили Америка, Франция, Великобритания, Турция, Германия, Индия и другие страны. Разной лишь была сила потрясений. Некоторые страны относительно мягко прошли все "риффы" становления рынка, например, так называемые "тигры" Юго-Восточной Азии. В отдельных странах не обошлось без военных переворотов и гражданских войн, как это было в Латинской Америке и происходит сейчас в некоторых других регионах планеты.

Преодолевая свой кризис, мы должны грамотно использовать опыт других. Но при этом надо учесть, что не может быть и речи о механическом перенесении чужой практики. Совершенно определено, что наш переходный период имеет свои особенности, связанные прежде всего с более зависимой от внешних факторов экономикой и достаточно слабым уровнем ее развития, что характерно для всех республик бывшего Союза. Однако хорошо знать и анализировать происходящие в мировой экономике процессы нужно обязательно.

Исходя из конкретной ситуации, важно не только правильно выбрать направления движения, грамотно определить этапы, выстроить тактику, но и вовремя запустить нужные механизмы. Об этом, собственно, и говорится в Послании. С тем чтобы четко и осознанно представить их многообразие и сложность, я все же назову важнейшие направления оптимального, как мне видится, варианта развития.

В центре этой работы будет проведение денежно-кредитной и банковской реформы с реальным, а не формальным учетом требований суверенного государства и рыночной экономики. Ее ключевая задача – преодоление галопирующей инфляции и укрепление национальной валюты. В конце прошлого года мы совершили серьезный, исторический поворот в своем развитии, осуществив ввод национальной валюты. Тем самым мы обрели право иметь собственные и реальные рычаги проведения реформ. И за полгода в этом направлении сделали немало. Приняли программу всеобъемлющей приватизации, провели широкую либерализацию торговли, сократили государственное вмешательство в экономику, более решительно стала проводиться финансово-кредитная политика. Словом, прошли непростой путь. С самого начала эти меры стали давать положительные результаты.

Но настало время делать следующий решительный шаг. Он должен быть не просто нацелен на укрепление тенге, стабилизацию его курса и обуздание инфляции. Он должен обеспечить действительное достижение этой задачи.

Надо самым решительным образом идти на укрепление финансовой дисциплины как в области бюджета, так и в сфере деятельности банков и предприятий.

Нам надо обуздать инфляцию и укреплять национальную валюту.

Иначе мы не добьемся оздоровления экономики, не остановим роста инфляции, не будем иметь средств для инвестиций, кредитных ресурсов. Тогда будет обесцениваться все, вплоть до нравственных категорий, которые и так сильно пошатнулись в наше тяжелое время. Еще больше ухудшится жизнь людей. Наступит гиперинфляция – последний порог существования любой экономической системы, полный крах наших надежд.

Как бы ни было трудно, настало время со всей ответственностью сказать нашим гражданам: у нас остается единственный путь финансовой стабилизации – сократить все расходы государства, кроме самых жизненно необходимых. А именно – ассигнований на выплату заработной платы, пенсий и пособий по социальной защите населения.

Это значит, прекратить любые, как прямые, так и скрытые дотации предприятиям. Им должно быть отказано в получении бюджетных средств, а кредиты должны выдаваться в ограниченных размерах под реальные и эффективные программы и проекты. Убыточные предприятия в самое ближайшее время надо подвергнуть процедуре банкротства. Ликвидировать все льготы в отношении налогов и пошлин. Государство в лице Правительства не должно нести никакой ответственности по погашению сомнительных долгов или неплатежей предприятий и банков. Сократить расходы на содержание государственных органов – представительной, судебной и исполнительной власти.

С другой стороны, необходимо ускорить реализацию принятых решений по привлечению крупных иностранных инвесторов для участия в реформации ключевых отраслей, таких как телекоммуникации, транспорт, энергетика и другие. Надо провести по ним международные тендеры. Провести со знанием дела, толково и с высокой эффективностью.

Отпустить цены на все виды товаров и услуг. Освободив цены на хлеб, необходимо выплатить малоимущим разницу. И сделать это надо не "топорно", а грамотно и четко, чтобы люди поняли и восприняли этот механизм. Вообще от Правительства я потребую жесткого контроля за расходами и доходами бюджета. А наше Министерство финансов слишком слабое в формировании доходов и чрезвычайно доброе, когда речь идет о расходах. При всех изменениях ситуации бюджет должен быть жестким по исполнению. Всякое давление или лоббирование в пользу отдельных отраслей или сфер экономики надо решительно прекратить. Бюджет – инструмент государственной политики, и хватит его расстаскивать в угоду корпоративным, региональным и прочим интересам.

Самым решительным образом надо менять положение по Национальному банку. Мы достаточно времени манипулировали им для разных целей, но только не для главной. На первых порах подчиняли его Верховному Совету. Что из этого вышло? Не подчинялся же он непосредственно сессии Парламента! Руководил им Комитет по экономической реформе, где не было ни одного банковского специалиста. Произошла лишь вполне логическая для новой бюрократии метаморфоза – развенчанное в краткий период гласности "телефонное право" партаппарата перешло в аппарат Парламента.

Сейчас ввели в правление Национального банка руководителей Правительства. Но эффекта это тоже не дало. Нацбанк надо вывести из-под всякого подчинения и опеки как представительных, так и исполнительных органов, и жестко потребовать с него настоящей работы по стабилизации тенге.

Знаю, что и мне, и вам тяжело принять такие решения и утвердить именно такой бюджет. Знаю, что будет тяжело всем. Остановятся предприятия, появится много безработных, будут недовольные, найдутся призывающие опять к митингам и т. д. Будут обвинять во всех грехах прежде всего меня, естественно, и вас. Надо выдержать и это. Будут призывы об отставке не только Правительства, но и Парламента, Президента. Можно отправить. Но закономерности перехода к рыночной экономике и тяготы, связанные с этим, останутся. Их никому не обойти, не обмануть. Будет лишь потеря драгоценного времени.

Если мы настоящие патриоты своей Родины, если по-настоящему хотим выйти из кризиса и через это дать народу лучшую жизнь, мы должны пойти на эти трудности и выдержать их. 50 лет назад, в период войны про-

тив нацистской Германии, премьер-министр Великобритании Уинстон Черчилль в обращении к своему народу сказал: "Это будет тяжелая и трудная война, в которой ото всех потребуются жертвы, но у нас нет другого выбора". Он не стал скрывать от народа, что для победы в этой войне будет необходимо пережить боль и страдания. Казахстан обрел политическую независимость. Но теперь мы боремся, буквально воюем за свою экономическую самостоятельность. Поэтому я буду с вами откровенен и скажу, что потребуются значительные усилия буквально от каждого гражданина Казахстана, и от нас с вами в первую очередь.

К этому наиважнейшему и наипервейшему направлению радикализации всей экономической реформы вплотную, органически тесно примыкают новые задачи в области приватизации, интенсивного развития частного сектора и конкуренции, создания мощных стимулов производства и труда, формирования эффективного механизма социальной защиты. Необходимы серьезные изменения налоговой политики, в банковской системе.

Особым, крупным блоком стоит задача проведения правовой реформы. Она должна не только, как говорится, "подписать" экономический блок реформ, но и выполнять роль своего рода локомотива для ее динамичного проведения.

Решение всех этих задач обеспечивает преемственность стратегического курса. В то же время каждый блок, каждая грань предлагаемой политики наполнена качественно новым содержанием. Как по постановке целей, так и по методам их достижения. Безусловно, их реализация будет нелегкой и может быть сопряжена с определенными издержками.

Отсюда вытекает высокая значимость глубокой проработки мероприятий и высокая ответственность за их выполнение. Все действия и возможные результаты должны быть тщательно просчитаны, заранее проанализированы их последствия.

Важным для нас фактором является и усиливающееся стремление населения участвовать в реформах. В психологии людей, хотя и постепенно, но все же происходит качественный перелом. Они все в большей степени адаптируются к рыночным отношениям. По последним данным опросов, около 70% населения поддерживает курс на рыночные преобразования. А ведь на начальном этапе вступления Казахстана на путь реформирования таких сторонников у нас было лишь 20%.

Такой перелом в сознании людей дает нам прочную базу для того, чтобы целеустремленно и последовательно идти выбранным курсом.

Несколько более подробно я хотел бы остановиться на одном из вопросов, имеющем, на мой взгляд, ключевое значение в решении тех задач, которые мы сегодня перед собой ставим. Это – духовное состояние общества, атмосфера стабильности в республике, национальное и гражданское

согласие. Именно это я имел в виду, когда более года назад выдвинул идею общенациональной консолидации казахстанского общества на базе его прогресса и продвижения к процветанию. Эта идея, как показало время, поддерживается всем населением Казахстана.

Скажу больше: каждый политик, каждая партия, каждое общественное движение, каждый гражданин Казахстана должны четко осознавать, что если мы не сохраним и не упрочим существующего у нас согласия, особенно национального, то впереди у нас неминуемая пропасть. Придется навсегда распрощаться с суверенитетом, делом реформ и всякими мечтами о будущем для себя и своих детей. И мы обязаны поставить дело таким образом, чтобы те, кто пытается разжечь страсти, подорвать гражданский мир и национальное согласие, несли самую суровую ответственность по всей строгости законов нашей страны.

История бывшего СССР и наша современная история должны были научить всех нас тому, что подобные действия заканчиваются трагедиями целых народов. Руководителям, проводящим курс реформ, необходимо помнить, что никогда еще на практике не удавалось осуществить намеченное в расколотом обществе.

Трудности переходного периода, обострение противоречий в совокупности с кризисными явлениями делают сложную социально-экономическую обстановку потенциально взрывоопасной. Спичкой, которая может поджечь бочку с порохом, способен стать любой конфликт между людьми. Особенно, если он произойдет на межнациональной почве. Вернее, сами межнациональные отношения будут только поводом. В основе всех этих конфликтов лежат уголовные преступления. Именно с этого начался карабахский конфликт. Тогда в Агдаме произошло убийство двух азербайджанцев. В отместку в Сумгаите от рук погромщиков погибли 32 армянина. Дальше в конфликт с обеих сторон вмешались политики, которым, по сути, было наплевать на судьбы и жизнь десятков, затем сотен, а потом уже и тысяч людей. Сейчас, сделав свое черное дело, они ушли с политической арены, а между Арменией и Азербайджаном идет гражданская война. Вместо того чтобы поднимать экономику своих государств, создавать нормальные жизненные условия для себя и своих детей, люди продолжают убивать друг друга.

Вспомните прошлогодний инцидент у нас в Усть-Каменогорске, когда возбужденная убийством двух казахов толпа бросилась громить поселок, где проживало чеченское население. Тогда сумели убедить, не допустить погрома и удержать ситуацию. А как сегодня и завтра? Так и будем держать наготове ОМОН и войска?

Кропотливой повседневной работой нам удастся сохранять равновесие, спокойствие и стабильность в стране. Не скрою, для этого придется прилагать большие усилия, держать практически повседневный контроль

над ситуацией. Но это позволяет нам продвигаться вперед, привлекает наших партнеров из-за рубежа и, главное, вносит спокойствие в нашу внутреннюю жизнь.

Но давайте честно ответим сами себе на вопрос: все ли мы учитываем и все ли делаем так, чтобы максимально успокоить людей, снять и с них, и с себя груз все-таки существующей тревоги за будущее? Я не могу ответить на этот вопрос утвердительно. Более того, считаю, что здесь немало не просто недоработок, но и ошибок.

Возьмем очень большой для меня и чрезвычайно важный для республики вопрос миграции. Не кажется ли вам, что мы несколько упрощенно смотрим на эту проблему, успокаивая себя тем, что, мол, это процесс естественный? Разумеется, у людей всегда существовала возможность реализовать свое право на выбор места жительства, как в своей стране, так и с выездом за ее пределы. Но меня возмущают попытки сгустить краски вокруг этой проблемы, стремление подлакировать действительность и делать при этом вид, будто ничего особенного не происходит.

Взглянем на статистику. На протяжении последней четверти века Казахстан принадлежал к числу регионов, в которых количество выезжающих превышало количество прибывающих. Начиная с конца 1960-х годов это превышение составляло порядка 20 тысяч человек. А в 1980-е годы – до 80 тысяч человек. Однако в последнее время миграционная убыль населения резко увеличилась и достигла в прошлом году 222,1 тысячи человек. Если раньше население стабильно росло, то в прошлом году впервые зафиксировано его уменьшение. И до сих пор это никого не обеспокоило, не заставило задуматься над причинами?

Понятно, что они самые разные – семейные обстоятельства, перемена места работы, поступление на учебу, желание переехать на историческую родину и др. В структуре мигрантов значителен удельный вес военных. Немало уезжающих из тех, кто попросту приехал к нам поработать по так называемому оргнабору на "стройки века".

Однако нельзя закрывать глаза на то, что очень многие люди, сначала и не помышлявшие об этом, выезжают только потому, что в определенный момент стали ощущать психологический дискомфорт. Он складывается из суммы многих факторов, связанных прежде всего с перегибами, забеганием вперед в реализации сложнейших социально-культурных программ. И не надо воспринимать все то, что я говорю, как уступку чьему-то давлению. Это для того, чтобы исправить допущенные ошибки, взвешенно и цивилизованно подойти к сложившейся ситуации.

В первую очередь это касается языковой политики и статуса государственного языка. Принятая несколько лет назад прошлым составом Правительства под идеологическим руководством ЦК программа развития ка-

захского и других языков сразу же взбудоражила общество из-за допущенных перегибов в отношении порядка и сроков внедрения казахского языка. Причем она поставила в тупик и многих казахов. Полагаю, что она нуждается в незамедлительном пересмотре. Необходимо, не затягивая, принять новый закон о языках и снять всякую дискриминацию русского языка, который казахам и другим народам не менее необходим для развития, чем самому русскоязычному населению. Там же нужно определить реальные меры по развитию казахского языка и его изучению всем населением.

А разве секрет, что стараниями местных, да и столичных чиновников был допущен перекос в кадровой политике как в ту, так и в другую стороны? Например, в Комитете по языкам кроме 30 казахов работают всего 3 русских, 2 уйгура и 1 азербайджанец. А ведь это ведомство призвано заниматься развитием и проблемами всех языков. Зато в высшем ареопаге по управлению агропромышленным комплексом казахи представлены только тремя руководителями из пятнадцати. Такие перекосы допущены и в центре и на местах. Безусловно, это надо исправлять.

Кстати, о чиновниках. Чтобы исключить нерадивость, преградить дорогу к власти неспособным, повысить ответственность руководителей всех рангов, предлагаю в законе о госслужащих предусмотреть принесение ими, а также членами Правительства присяги на верность Отечеству и его интересам. В него следует также заложить соответствующие административные и уголовные меры и санкции за нарушение присяги.

Был допущен дисбаланс в приеме абитуриентов в высшие и средние специальные учебные заведения. Хотя здесь тоже некоторые пытались нарисовать вполне благополучную картину. Непродуманная, "кавалерийская" работа ономастической комиссии также внесла свою деструктивную лепту. Массовые переименования улиц, населенных пунктов и даже крупных городов носили односторонний характер, не учитывали общественного мнения, этнографического состава населения, а иногда и вековых традиций и главное – психологии массового сознания.

Я думаю, вы со мной согласитесь, что для увековечивания памяти нашего выдающегося поэта Мукагали Макатаева не обязательно было вычеркивать из истории столицы имя Луи Пастера. "Переименователям" следовало бы знать, что в 1920-е годы на борьбу с эпидемией холеры в Казахстан прибыла группа французских медиков, которая, используя вакцину, созданную их великим соотечественником, помогла нам избавиться от этого страшного бедствия. И благодарные жители нашего города называли в честь Пастера улицу, на которой базировалась эта благородная миссия.

А все ли нами сделано для достойного сохранения памяти о таких ярких личностях, как художник Николай Хлудов, этнограф Александр Затаевич, композитор Евгений Брусиловский и многих-многих других?

Мы как-то до сих пор не придаем значения трениям на национальной почве, сплошь и рядом встречающимся на бытовом уровне. А ведь именно здесь, может быть, и кроется наибольшее зло. Это именно та среда, где пролетевшая искра способна разжечь пожар.

И говорит это о том, что мы еще толком не занимаемся воспитанием элементарной культуры взаимоотношений, простого уважения к личности. Замечу, что это не присуще какой-то определенной нации, грешны в этом все без исключения. Должен высказать свой упрек и представителям русских общин, которые порой не отличаются деликатностью и корректностью в постановке тех или иных вопросов своей деятельности. Я уже не раз говорил, что нет сейчас ни "старших", ни "младших" братьев – все равны перед законом и своей совестью.

Считаю, что настало время обратить внимание на этот самый "бытовой уровень". За оскорбление по национальному признаку нужно сурово наказывать. Но главное – наладить, наконец, воспитательную работу, начиная с детского сада и не прекращая ее вплоть до производства. К этому должны подключиться все структуры Министерства образования, депутаты и особенно администрации. Что касается Правительства, то оно должно подготовить соответствующую специальную программу.

Возьму на себя смелость утверждать, что непродуманные действия как с одной, так и с другой стороны далеки от подлинного патриотизма. Еще Лев Толстой говорил, что патриотизм в определенных условиях может становиться вовсе не благородным чувством. Это случается, отмечал великий гуманист, когда кто-то начинает утверждать превосходство одного народа над другим.

В идейной устремленности защитить права какой-то одной нации, попытка выставить ее в чем-то ущемленной чаще всего сквозит душок национализма. Возникающий на этой почве патриотизм быстро переходит сначала в ура-патриотизм, а затем в национал-патриотизм, от которого полшага до фашизма. Все это подогревается поиском врага, главным образом в лице представителей другой национальности. Вот и найдена почва для возникновения межнационального конфликта. Теперь дело за малым: нужен лишь повод, который всегда "организует" или уголовный элемент, или маргинал.

Возвращаясь к проблемам миграции, хотел бы подчеркнуть, что для многих миллионов людей Казахстан в подлинном смысле слова стал Родиной. Это – ценнейший человеческий капитал. Утрата его – большая потеря для страны. Что же касается экономических перспектив развития республики, то усиление миграции может серьезно на них отразиться: ведь выезжают, главным образом, инженеры, техники, учителя, врачи, квалифицированные специалисты, как правило, люди активного трудоспособного возраста.

Скажу, что работа по проблемам миграции на государственном уровне у нас разобщена, отсутствует должная ее координация. Сама нынешняя ситуация диктует необходимость взвешенных подходов, обдуманных действий, квалифицированной слаженной работы департамента по миграции, министерств внутренних и иностранных дел, общественных организаций. Учитывая социально-политические, экономические последствия миграции, нам следует отработать действенную программу управления миграционными потоками, чтобы предотвратить их стихийное нарастание. Во-первых, нужно осуществить законодательное стимулирование миграционной стабилизации в той части, которая связана с занятостью населения, повысить ответственность отделов по труду и занятости, так как с их помощью будут решаться проблемы безработицы, а значит, и перераспределения трудовых ресурсов. Чтобы избежать лишней волокиты при переоформлении пенсий людям, вернувшимся на место жительства в Казахстан, следует внести соответствующие коррективы и в пенсионное законодательство, согласовать эти вопросы с парламентами других государств СНГ.

Сегодня не потерял своей актуальности и вопрос о гражданстве. Пржнему Парламенту не хватило времени досконально заняться этими проблемами. Недоработки пришлось исправлять в срочном порядке. В феврале этого года вышел указ Президента о внесении существенных изменений в закон о гражданстве. В нем значительно упрощена процедура принятия гражданства, сокращены сроки его получения, изложены положения, касающиеся процедуры прописки граждан. Кроме того, в ходе мартовского визита в Москву между Казахстаном и Россией подписан меморандум по вопросу о гражданстве. Дальнейший ход корректировки этих вопросов будет зависеть от парламентов Казахстана и России.

Нам необходимо в ближайшее время создать эффективную систему правовых гарантий по снятию всяких незаконных ограничений в прописке и выборе людьми места постоянного жительства. Думается, надо на законодательном уровне поставить заслон разного рода нарушениям в деятельности местной бюрократии, отделов внутренних дел, паспортных служб, рассмотреть вопрос об автоматическом предоставлении гражданства всем вернувшимся на родину людям без разделения по национальностям.

Необходимость этого диктуется еще и тем, что увеличивается число реэмигрантов. Выехавшие лишь на волне эмоций люди, не найдя себе дело по душе, а иногда даже враждебно встреченные и недовольные отношением к ним на новых местах, начали возвращаться. Нередко они приезжают, лишившись своего имущества, честно нажитого в Казахстане. И мы должны им помочь в обустройстве.

Время нас торопит, поскольку неуверенность людей в своем будущем заставляет их выбирать между возможностью остаться или уехать. Из

анализа миграционных процессов и причин, их вызывающих, я остановился лишь на тех проблемах, которые по силам решить нашему государству или сделать все, чтобы их решить с соседями.

Обобщая сказанное, я хочу еще раз напомнить, что Казахстан уникален и силен своей многонациональностью. Она сложилась по многим историческим причинам. И мы должны принять это как данность, от которой нам не уйти. На этой земле сформировалось уникальное поликультурное пространство, в котором ведущими являются два потока.

Один "отражает возрождение казахской культуры и ее составных элементов, и в первую очередь языка. Идет объективный процесс восстановления утраченного. Все проживающие в республике народы должны понять и принять это. И надо помнить: именно казахский народ сделал все возможное, чтобы все приехавшие сюда люди, независимо как это происходило – добровольно или насильно – обрели здесь свою родину. Генетическими чертами казахского народа являются открытость и доброта души, готовность обогреть, поделиться всем, что имеет, с нуждающимися. Ни к кому и никогда он не испытывал и не проявлял чувства неприязни или превосходства, никогда не служил источником межнациональных конфликтов.

Другой поток – русскоязычная культура, основой которой являются исконные традиции русского народа и все то, что они впитали в себя в ходе многовекового развития. Эта культура является достоянием не только славян, но и всех народов, населяющих Казахстан, их культурным потенциалом. Те, кто пытается отрицать это, стремятся к самоизоляции, обрекают себя на отторжение от живительных родников общемировой культуры.

Ни для кого не секрет, что мы, казахи, с восхищением изучаем и познаем русскую культуру и литературу, а с другой стороны – дух наших степей глубоко проникает в каждого, кто здесь живет и сердцем привязан к Казахстану. Поэтому можно говорить о существовании особенной – общей для всех граждан нашей республики самоидентификации. Мы просто обязаны действовать так, чтобы эту общность сохранять и развивать, давая отпор любым силам, которые стремятся нарушить мир и согласие в нашем едином для всех доме.

Признание самостоятельно существующих культурных потоков не отрицает их взаимодополняемости и взаимообогащаемости, что никак не означает ассимиляции. Вне всякого сомнения, поликультурность Казахстана – это прогрессивный фактор развития нашего общества. И мы в полной мере должны использовать предоставленные нам историей возможности. Наши евразийские корни позволяют соединить восточные, азиатские, западные, европейские потоки и создать уникальный казахстанский вариант развития поликультурности.

Считаю, что исходя из существующих реалий, нашему Парламенту необходимо разработать принципиально новую законодательную базу развития культуры с учетом существования различных национальных культурных потоков. В ее основе должны быть изменения и дополнения в законодательстве, которые были бы направлены на то, чтобы не допускать в любой форме дискриминации по этническому признаку и обеспечить полную реализацию принципа равных возможностей для всех граждан Казахстана. Без принятия пакета законов, учитывающих интересы всех этносов и общенациональные интересы, нельзя строить и укреплять межнациональное согласие и гражданский мир в республике. Это мое глубокое убеждение.

Для обеспечения мира и согласия в нашем общем доме можно было бы пойти и на другие меры, учитывая необходимость достижения консенсуса между всеми общественными силами.

Есть, на мой взгляд, два пути решения этой важнейшей для нашей страны задачи.

Первый – заключение добровольного соглашения между всеми политическими партиями и движениями, средствами массовой информации, которые должны взять на себя обязательство крепить доверие и дружбу народов, мир и стабильность в республике, особенно в этот сложный переходный период.

Второй – введение законодательного запрета и жестких санкций против любых посягательств на общественно-политическую стабильность со стороны граждан, политических и общественных организаций, средств массовой информации.

Я бы выбрал первый.

Верховный Совет, депутаты, выполняя волю избравших их людей, могли бы стать инициаторами такого шага к согласию. Это к тому же жизненно важно для проведения намеченных нами реформ.

Уважаемые депутаты!

Последние годы стали для нас временем огромной работы во внешне-политической сфере. Прежде всего замечу, что Казахстан – это уже не то государство, каким оно было 3 года назад. Мы признаны равноправным и независимым партнером в мировом сообществе. Как Президенту мне пришлось приложить немало сил для становления суверенитета страны, укрепления ее безопасности, международного авторитета в региональных и международных организациях. Получила развитие договорно-правовая база взаимоотношений Казахстана с внешним миром, обеспечены гарантии безопасности со стороны ведущих ядерных держав – США, КНР и России.

Участие Казахстана в договорах об ограничении и сокращении стратегических наступательных вооружений, о ликвидации ракет средней и меньшей дальности, об обычных вооруженных силах в Европе, а также ратификация Верховным Советом республики в декабре 1993 года Договора о нераспространении ядерного оружия – все это вызвало позитивный резонанс в мире и открыло новые возможности интеграции Казахстана в мировое сообщество.

При этом нам предстоит, продолжая начатую работу, углублять внешнеполитический курс. Только собственного понимания проблемы, какими мы видим себя в мировой политике, сегодня уже недостаточно. Необходимо знать и учитывать то, какими нас видят международные партнеры. А еще точнее: какое место мы сможем занять в новом мирохозяйственном построении?

Как бы трудно ни было, но именно в этом году мы вместе с вами должны будем выстроить до конца свою внешнеполитическую стратегию и определить свое место в мировом геополитическом пространстве. Сегодня формируются новые глобальные экономические зоны в Америке, Европе, Юго-Восточной и Центральной Азии. Из-за своей территории, сырьевых ресурсов и других факторов Казахстан, как и вся Центральная Азия, неизбежно будет втянут в решение серьезных геополитических и геоэкономических проблем, которые интересны и нам самим.

От того, какие шаги в этой сложной ситуации мы с вами сможем предпринять, будет зависеть, каким мы оставим наше государство потомкам. Именно этот аспект являлся главным стержнем в серии переговоров во время государственных визитов в США, Германию Францию, Великобританию, Японию и Россию, а также официального визита к нам правительственной делегации Китая. Историческое значение имеет достигнутый нами договор о юридическом оформлении границ между КНР и Казахстаном.

Один из важных аспектов нашей внешней политики касается глубинных экономических процессов, которые набирают силу в Азии, а на поверхности политической жизни континента выплеснутся, на мой взгляд, только к концу этого века. Я имею в виду зарождающиеся процессы экономической интеграции на азиатском континенте. Рано или поздно и у нас в Азии встанет вопрос о работе по координации и интеграции в рамках всего континента, а может быть даже и о создании Азиатского общего рынка. С нашей стороны должна быть продолжена настойчивая работа в плане организации Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА).

Также важнейшим аспектом нашей внешней политики являются отношения с постсоветскими странами, поскольку внутренняя ситуация в Казахстане в значительной степени определяется геополитическими факторами, наиболее важный из которых – особое положение республики в СНГ,

а также нашими взаимоотношениями с Россией, братскими государствами Центральной Азии. Особо хотелось бы отметить соглашение между Казахстаном, Узбекистаном и Кыргызстаном о едином экономическом пространстве, которое уже дает положительные результаты.

Казахстанско-российские переговоры, состоявшиеся в Москве в марте этого года, можно считать новым важным этапом отношений наших государств. Россия выбрала путь демократии и рыночных реформ, окончательно отказалась от имперских притязаний бывшего Союза. И это вызывает удовлетворение. На деле строить стратегические добрые отношения с Россией – это в интересах нашего народа.

Сейчас стало ясной необходимость реформирования Содружества в более действенное, работающее объединение. Тем более что существует расхождение между устремлениями политических элит и народов стран СНГ. В Содружестве основная часть населения настроена на интеграцию, в то время как некоторые политические круги ориентируются только на укрепление государственной обособленности. Словом, сложившиеся условия диктуют необходимость перехода от старых, ни к чему не обязывающих форм интеграции, к качественно новому этапу в развитии Содружества. На это направлена моя инициатива по созданию Евразийского союза. На днях проект его формирования опубликован в печати и направлен всем главам государств СНГ. Еще раньше я изложил его основные положения Координационному совету нашего Парламента.

Никто не может отрицать, что Казахстан, как и другие государства, заинтересован в реализации этой идеи. В экономическом аспекте могут быть преодолены последствия обвального разрушения хозяйственных связей. На фоне нестабильности на южных рубежах СНГ создание ЕАС явилось бы гарантом обеспечения внешней безопасности всех государств – членов Союза. Это одно из необходимых условий внутривнутриполитической стабильности каждого. Не случайно одним из обязательных условий вхождения в ЕАС предложено прекращение военных действий, экономической блокады и других репрессивных действий со стороны того или иного государства. Совместные усилия в рамках оборонного пространства государств позволили бы создать эффективный механизм предотвращения и погашения возможных меж- и внутригосударственных конфликтов. С этой целью предлагается создание межгосударственных миротворческих сил при сохранении национальных Вооруженных сил.

Новый уровень интеграции позволит решить повседневные проблемы многих людей, в одночасье оказавшихся разделенными границами новых государств. Восстановление обычных человеческих связей, гармонизация жизни людей на некогда едином пространстве – все это, в конечном счете, имеет глубоко гуманистическую направленность. В этом главная суть моей инициативы.

При реализации идеи ЕАС с возможными ее корректировками наши народы органично вошли бы в русло общемировых интеграционных процессов. Это был бы цивилизованный путь объединения стран и людей.

Измышления же о попытках якобы восстановить под видом ЕАС Советский Союз элементарно несостоятельны. СССР ведь был сотворен на двух стеновых хребтах – плановой экономике и тоталитарной политической системе. И то, и другое разрушено, а на основе рынка и демократии государство-монстр, государство-империя возродиться никак не сможет. Так что все эти страхи и вздохи напрасные.

Учитывая происходящее в СНГ, парламентарии не должны оставаться в стороне от проблем межгосударственных отношений. Нашему Парламенту нужно продумать, чтобы эта задача была одна из ключевых в его деятельности.

Не могу не остановиться и на еще одной важной теме. Речь идет о высочайшей ответственности власти, каждого из нас, какие бы посты мы ни занимали, за судьбу Отечества в его трудный, переломный период. Прежде всего мы должны четко уяснить, что власть у нас, в соответствии с Конституцией, одна и, подчеркиваю, есть ее ветви: законодательная, исполнительная и судебная. Это не значит, что "Богу – богово, а кесарю – кесарево", или, как говорят казахи: "Бәйгеге қосарыңа жүк артпа, жүк артарыңды бәйгеге қоспа". Хотя и в этом древнем изречении, и в народной мудрости есть свой глубокий смысл, о котором не мешает иной раз задуматься.

К сожалению, по расхожему стереотипу мы все еще делим власть на первую, вторую, третью, четвертую и т. д. Отсюда и размытая ответственность, взаимные претензии, поиски виновных, что никогда не доводило до добра. И пока будем следовать такой "номерной" логике, из трудностей не выберемся, будем их еще более усугублять, обрекая народ на новые лишения. Глубоко убежден, что, только строго следуя к единой цели, обеспечивая согласованность действий всех властных структур, мы сможем выполнить поставленные перед нами задачи.

Начну с Президента. Как всенародно избранный Глава государства, я несу ответственность за все, что происходит в стране. Являясь гарантом соблюдения Конституции, предусмотренных ею прав и свобод граждан, я прилагаю и буду прилагать все силы к тому, чтобы обеспечить четкое взаимодействие всех ветвей власти.

Намерен поставить дело так, чтобы сполна несли ответственность перед народом за вверенное ей дело каждая ветвь власти.

Мое участие в экономической жизни страны будет проявляться в качественно новых формах. Прежде всего через законодательные инициативы Президента. На этот год они определены. По установленному графику ведется подготовка пакета законопроектов.

Считаю необходимым, чтобы наш Верховный Совет на практике реализовал концепцию постоянно действующего профессионального Парламента применительно к условиям президентской республики. По моему глубокому убеждению, в наибольшей мере интересам проводимой в Казахстане законодательной политики отвечает двухпалатная структура Парламента. Она позволит изжить порочную практику принятия скороспелых законов, написанных зачастую в угоду какого-либо ведомственного или регионального лобби, а то и вовсе под какого-то определенного высокопоставленного чиновника. Естественно, что тогда будет покончено и с проявлениями популизма в законодательной деятельности. Есть все основания полагать, что будет создана ситуация, при которой гармонично будут сочетаться и государственные, и региональные интересы.

Безусловно, при двухпалатной структуре Парламента в определенной мере будет усложнен весь законодательный процесс. Но это следует расценивать как положительный фактор, поскольку принятию законов будет в обязательном порядке предшествовать кропотливый и беспристрастный анализ состояния и развития общества, опыта законодательства других стран.

В этом контексте встают вопросы корректировки статуса и полномочий некоторых государственных органов, порядка их формирования и схемы подчиненности. Потребуется определенное уточнение конституционных полномочий Президента, как Главы государства, ответственного за взаимодействие различных ветвей государственной власти и в силу этого наделенного арбитражными функциями. Поэтому было бы правильным вновь вернуться и к вопросу об импичменте Президента и о его праве на роспуск Парламента.

Далее, в серьезной коррекции нуждается действующее законодательство. Имеется в виду устранение в нем противоречий и явных анахронизмов. Практика выявила в наших законах огромное множество положений и норм, которые как заведомо, так и "де-факто" не соответствуют экономической среде. Об этом много говорится, в том числе и в стенах Парламента. Пора постановку проблемы перевести в русло практических дел. Надо избавиться от всей юридической казуистики, которая не только снижает эффективность правовых действий государства, но и авторитет законодательной власти.

И, наконец, всему законодательному блоку реформ надо придать комплексность и взаимосогласованность. Нормы, которые закладываются, скажем, в законы об образовании или здравоохранении, о предпринимательстве или социальной поддержке населения, должны соответствовать налоговому или банковскому законодательству. Надо исключить факты, когда, например, в закон о поддержке аула, села и АПК в целом было за-

ложено столько невыполнимых вещей, что он попросту был сведен на нет. У нас в законах вообще чехарда. Один с другим порой не то что не согласуется, а даже противоречит. А о стабильности законов не приходится говорить вообще.

В связи с этим я считаю, что законотворческая деятельность Парламента должна иметь целевую направленность, вытекающую из общей государственной стратегии по проведению и углублению реформ. Необходимо отработать очень четкую и эффективную технологию всего законотворческого процесса, если хотите – установить жесткий регламент, который должен неукоснительно соблюдаться.

Должен быть порядок, по которому все проекты законодательных актов готовятся и вносятся на рассмотрение Верховного Совета Кабинетом Министров. При этом не снимается право законодательной инициативы с тех, кто ее имеет. Комитеты Верховного Совета проводят экспертизу, а затем представляют эти акты уже на рассмотрение сессии.

Вы скажете, что такой принцип действовал и раньше. Да, но в нем не было главного. А это главное заключается в том, что к проекту закона должен быть приложен разработанный не менее всесторонне и тщательно весь механизм его реализации: проекты подзаконных актов и других нормативных документов, предложения по организационным структурам, правовые, экономические и фискальные меры, защищающие этот закон, и др.

Безусловно, это создаст дополнительную нагрузку на Правительство, потребует привлечения к данной работе более широкого круга специалистов самого различного профиля. Но это нужно для дела. Ведь тогда, после принятия и введения в действие того или иного закона, вся государственная машина по его исполнению запускается одномоментно и комплексно. Законы без задержек начинают выполнять свои функции и роль.

По судебной власти. Уже в текущем году нам необходимо провести ее целостную и коренную реформу. Нужно отказаться от деления судов на общие и арбитражные, законодательно закрепить принципы несменяемости судей и в то же время ввести нормы освобождения их от должности в случае неспособности вершить правосудие. В том числе за действия, несовместимые с высоким статусом судьи. Для этого, а также организационного укрепления судов мы должны прийти к созданию при Президенте Высшего судебного совета, по рекомендации которого, в частности, будет проходить процедура посвящения в судьи.

Об исполнительной власти разговор особый. Я думаю, нет необходимости детально останавливаться на задачах, стоящих перед Правительством. Подавляющую часть предусмотренных в Послании направлений и мер реализовать придется ему. На него ложится основная тяжесть всей работы. Работы повседневной, черновой и во многом неблагодарной. Что же, это его крест, и нести его надо.

А что касается критики Правительства, то в ней сегодня не участвовали разве что самые ленивые. И несмотря на весь ее широчайший спектр, она базировалась, по сути дела, на одной платформе: мол, проводимый исполнительной властью курс ошибочен. Похуже обстоит дело с предложениями по выбору правильного курса. Да и сами предложения не отличались глубиной мысли и богатством конструктивных идей. Их смысл сводился порой к своеобразной рокировке: плохо при либерализованных ценах – значит, необходимы регулируемые; падает курс тенге – значит, надо заменить его плавающий курс на фиксированный. И так далее.

Поэтому Правительство по моему поручению подготовило обновленную программу антикризисных мер, она будет вам доложена. Я ее должен утвердить в самое ближайшее время.

Правительство намерено кардинальным образом перестроить всю свою деятельность. Надо ему это доверить, установить за его работой жесткий и системный контроль, если нужно – на ходу поправлять и корректировать, оказывать требуемую помощь.

Кабинет Министров должен стать командой единомышленников, сформированной на стадии разработки указанной программы. И эта команда целиком и в первую очередь ее экономическое ядро отвечает за реализацию своей же идеи. Она должна получить у Президента, Парламента и народа "карт-бланш", скажем, на 15 месяцев на реализацию своей программы.

А в течение этого времени у меня и у Парламента, думаю, будет время выработать механизм и меры ответственности членов Кабинета Министров за выполнение своих обязательств.

Хочу повторить: нам нельзя ждать непредвиденного развития событий, надо немедленно приступить к созданию, обобщенно говоря, коалиции сторонников реформ, в которой я вижу все ветви власти и все конструктивно действующие общественно-политические силы. Так и только так мы сможем создать устойчивую базу для реализации долговременной целенаправленной программы преобразования Казахстана в цивилизованное государство XXI века, полноправного и достойного партнера в мировом сообществе.

В завершение я хотел бы обратиться к вам со словами, которые в свое время сказал американскому народу Президент Джон Кеннеди: "Не спрашивайте, что ваша страна может сделать для вас, а спросите себя, что вы можете сделать для своей страны?".

**ПОСЛАНИЕ
ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА
К ВЕРХОВНОМУ СОВЕТУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН***

Алматы, 9 июня 1994 года

**ОБ УСКОРЕНИИ РЫНОЧНЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ
И МЕРАХ ВЫХОДА ИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА**

На основании Конституции Республики Казахстан (статья 78, пункт 10) Президент Республики Казахстан обращается к Верховному Совету Республики Казахстан с настоящим посланием.

Послание содержит политическую оценку внутренней ситуации в стране и внешне-политического положения Казахстана, хода осуществления преобразовательных процессов, проведения социально-экономических реформ, деятельности высших органов государственной власти по реализации стратегического курса построения демократического государства с рыночной экономикой.

В послании определены ключевые направления государственной политики в области последовательного проведения реформ во всех сферах экономической, социальной и общественной жизни, укрепления государственности Казахстана и общественно-политического единства населяющих его народов. Сформулированы политические и экономические цели, поставлены соответствующие задачи перед органами власти и управления по их достижению на предстоящем новом этапе преобразований.

Послание направлено на консолидацию всех ветвей государственной власти и всех сил общества, концентрацию усилий всех политических партий, движений и объединений, всего здорового потенциала государства на решение главной национальной задачи – вывод страны из глубокого кризиса, дальнейшего углубления реформ и становления, демократии, укрепления суверенитета Республики Казахстан.

* Назарбаев Н. К обновленному Казахстану – через углубление реформ, общенациональное согласие. – Алматы: Казахстан, 1994. – 64 с.

I. ОЦЕНКА ХОДА РЕФОРМ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ СТРАНЫ

1. Два с небольшим года назад Казахстан, как и другие страны СНГ, приступил к реализации радикальных мер по реформированию экономических отношений и заметно продвинулся на пути трансформации командной экономики в рыночную. Основы старой системы уже демонтированы, а процессы преобразований, по сути, приобрели необратимый характер.

Демонтирована система принудительной структуры и организации производства, централизованного распределения ресурсов, материальных благ и труда.

В основном осуществлен переход от директивного ценообразования к системе свободно образующихся цен, в значительной мере отражающих конъюнктуру рынка. Прямому государственному регулированию подлежит лишь узкий перечень социально значимых товаров и услуг. И он будет сохранен.

Сняты государственные ограничения размеров заработной платы в отраслях материального производства и услуг.

Ликвидирован "железный занавес" во внешней торговле, осуществлена ее серьезная демонополизация. Неуклонно нарастает приток иностранных инвестиций в экономику страны.

Продолжается коренная реформа бюджетной и банковской систем с целью их приближения к цивилизованным стандартам.

Ускоренно формируются рынки валюты и ссудного капитала, расширяют свои масштабы рынки труда и жилья.

Продолжается реформа отношений собственности. В настоящее время интенсивно идут процессы разгосударствления и подготавливаются условия для дальнейшей приватизации государственных предприятий.

Приобретает реальные контуры институт частной собственности, который получает все более равные права наряду с государственной в области экономических отношений и общественном сознании.

Существенные изменения претерпело законодательство страны в направлении утверждения принципов рыночной экономики и демократии.

Радикальные преобразования экономики и общества совпали по времени с достижением суверенитета, становлением государственности, реформой власти и управления.

Происходит процесс осмысления нового положения страны, формирования стратегического мышления, осознания национальных интересов и государственных приоритетов. Практически завершен раздел общесоюзного имущества, детерминировано национальное богатство Казахстана, идет процесс накопления собственных золотовалютных резервов.

С введением национальной валюты – тенге – сделан крупнейший шаг по пути достижения экономической независимости страны, ликвидации неопределенности в реформировании ее финансово-кредитной системы. Именно с этого момента можно говорить о самостоятельности и ответственности Правительства и Национального банка за состояние дел в экономике.

Коренным образом изменена система исполнительной власти. Впервые в истории государства образован институт президентства. В Правительстве созданы новые органы государственного управления, необходимые для реализации рыночных реформ. Напротив, упразднены структуры, ставшие ненужными, а то и просто тормозящие преобразовательные процессы.

Становление государственности и рыночные реформы законодательно обеспечивались Верховным Советом, структура и деятельность которого приобрели принципиально новый характер.

Серьезным изменениям подвергается судебная система, без реформы которой немыслимо соблюдение и исполнение новых законов государства, создание правового общества.

Принятие новой Конституции страны ознаменовало окончательное правовое закрепление воли общества к переменам, политической и экономической свободе граждан.

В настоящее время Казахстан уже не робкий, малоизвестный субъект международных отношений. Наше молодое государство динамично работает, чтобы занять достойное место в мировом сообществе, адекватное его геополитическому положению, богатейшему ресурсному потенциалу, соседству с великими державами и полиэтническому составу населения с высоким образовательным уровнем.

Продолжается адаптация населения, хозяйствующих субъектов и государственных институтов к жизни в условиях рынка, происходят глубинные изменения в сознании и психологии людей, переоценка ценностей.

2. В настоящее время Казахстан переживает уникальный по своей тяжести исторический период. Его уникальность заключается в том, что мы столкнулись с тяжелейшим экономическим и социальным кризисом, имеющим объективный многофакторный характер.

Во-первых, кризис – органически присущее рыночной экономике явление. Все развитые страны с рыночным типом развития периодически проходили, да и сейчас проходят те или иные формы кризиса. Можно уменьшить его тяжесть и сминимизировать последствия, ускорить темпы выхода, но избежать кризиса еще никому не удавалось. Мы начали свой экономический цикл, к сожалению, с фазы кризиса.

Во-вторых, Казахстан приобрел суверенность и взял курс на самостоятельное развитие в момент, когда уже налицо имелись тяжелые кризисные

проявления, порожденные пороками исчерпавших себя административных методов управления экономикой.

В-третьих, переживаемый нами кризис порожден распадом прежней экономической системы и необходимостью становления качественно новой.

Резкий отход государства от выполнения функций административного вмешательства во все процессы производства, распределения и потребления продукта быстро и ярко высветил всю несостоятельность прежней экономики, ее несовместимость с новыми ценностями и понятием эффективности, проявил огромные диспропорции в ее структуре.

Новая экономика, ее рыночная переориентация резко показали ненужность большого числа предприятий и крупных производств для обеспечения национальных интересов Казахстана. Утратили свое ранее прочное и, казалось бы, незыблемое место в экономике целые отрасли и подотрасли; отдельные добывающие, металлургические и машиностроительные производства химическая и нефтехимическая промышленность, промышленность строительных материалов и другие.

Четко проявилась глубокая отсталость системы телекоммуникаций, неразвитость практически всех видов транспорта и связи, торговых путей для выхода на внешний рынок, каналов для ввоза и вывоза товаров, капитала и рабочей силы.

Одной из основных причин усугубления кризиса в экономике послужил распад СССР. Экономика Казахстана на момент приобретения суверенитета представляла собой "кусочек" цельной и монолитной экономики Союза, выполняющей свою локальную задачу.

Мы получили в наследство часть единого общесоюзного народнохозяйственного комплекса, а по сути дела – экономического ГУЛАГа, который четко отражал имперско-коммунистическую идеологию регионального разделения труда в составе СССР. В его составе казахстанский "остров", имея утяжеленную структуру с гипертрофированно развитым добывающим и аграрно-сырьевым сектором, был сориентирован на что угодно, кроме собственных нужд и потребностей своего населения. Обслуживая потребности других таких же "островов", Казахстан за счет их же, следуя воле центра, удовлетворял большую часть своих потребностей.

Экономика Казахстана лишилась прежней питательной среды в виде субвенций и дотаций из союзного бюджета (в последний год существования СССР они составили шестую часть бюджета нашей республики), а также ведомственных источников финансовых ресурсов. Последнее, особенно тяжело отразилось на отраслях и предприятиях, бывших ранее в так называемом союзном подчинении и занимавших свыше 90 процентов в общем объеме производства республики. К тому же все добывающие про-

изводства, составляющие индустриальную основу государства, носили весьма капиталоемкий характер и постоянно требовали поддержания и расширения сырьевой базы, а также различного рода бюджетно-кредитных инъекций.

Тяжким бременем легло на плечи нашего молодого государства и такое наследие, как крайне несбалансированный торговый баланс, прежде всего с Россией. В 1990 году при ввозе в республику продукции на 18 млрд. рублей (в ценах того периода) вывоз составил вдвое меньше. Это отрицательное сальдо теперь стало относиться на государственный долг страны, тем самым расширяя и утяжеляя расходы государственного бюджета.

При ужесточившейся финансовой ситуации, в условиях открытости рынка и приближения цен на энергоносители к мировым в Казахстане возникло перепроизводство отдельных видов продукции: мяса, фосфора, минеральных удобрений, тракторов, цемента и целого ряда других товаров. Рынок сбыта казахстанской продукции сужен пространством СНГ, а потребители, как внешние, так и внутренние, стали предельно разборчивы к ее выбору по всем количественным и качественным параметрам, ценовым и другим факторам. Объемы производства некоторых ранее стратегически важных видов продукции значительно превышают внутренние потребности страны. А за пределами Казахстана они не имеют устойчивого и рентабельного сбыта в силу своих качественных характеристик, а также из-за отсутствия наработанного опыта торговли на внешнем рынке.

В рыночной экономике выживут лишь те предприятия, которые быстрее сориентируются и перестроятся. Карьеры, шахты, обогащательные фабрики и заводы не найдут себе места и обанкротятся, если их продукция не имеет устойчивого и рентабельного спроса.

Экономика и население страны ничего не проиграют, если целый ряд неэффективных производств будет закрыт. Главное внимание должно быть направлено на трудоустройство людей и эффективное использование их потенциала, чтобы они не висели на государственном бюджете, а обеспечивали свое благополучие на новых рабочих местах. Более того, налицо явный выигрыш, поскольку высвободятся огромные средства, которые сегодня в виде льготных кредитов и их пролонгации, низких тарифов и других всяческих ухищрений расходуются на искусственное продление жизни подобных заведомо убыточных предприятий.

В сельском хозяйстве сегодня мы имеем неэффективное животноводство, без необходимой селекции и на дорогостоящем фураже. При чрезмерно больших объемах производства зерна, превышающих потребности страны, имеем несоизмеримо огромные посевные площади при крайне низкой урожайности. Такая сельская экономика могла существовать в Казахстане лишь в условиях, когда ежегодно централизованно дотировались ог-

ромные затраты на удобрения, гербициды, сельхозмашины, уборку, перевозку и переработку хлеба, мяса и молока – в общей сумме около 4 млрд. рублей (в ценах 1985 года) и 100 млн. долларов США.

Казахстан, лишившись традиционных внешних источников финансирования, с самого начала столкнулся с жестким финансовым кризисом, обусловившим ослабление социальной защищенности людей.

В совокупности с инфляцией, спадом производства, расслоением населения по доходам, что неизбежно при отходе от принципа уравнительности и утверждении института частной собственности, это в целом приводит к заметному снижению уровня жизни, и особенно лиц с фиксированными доходами.

Аналогичная ситуация имеет место во всех странах СНГ, поскольку они переживают сходные кризисные процессы, вызванные теми же основными причинами.

3. Выпущенные на свободу рыночные силы стимулировали зарождение и все более активное развитие новых секторов экономики и видов деятельности практически во всех ее сферах и отраслях. Появление и стремительный рост новых субъектов экономической жизни, занятие ими незаполненных ранее "ниш" и явных пустот стали приводить экономику в соответствие с требованиями новых ценностей, эффективности и спроса.

На первоначальном этапе энергия быстро растущего предпринимательского сектора устремилась главным образом в сферу обращения как наиболее восприимчивую к свободным рыночным отношениям и эффективную для частного бизнеса. Бурное развитие получили торговля и сфера услуг, занимавшие прежде неоправданно узкое место в экономике.

Столь же активно отреагировали рыночные силы на отсталость и неподготовленность к работе в рыночных условиях государственной финансово-кредитной сферы. Это также проявилось в не менее бурном, хотя и хаотичном развитии частного банковского, страхового и других финансовых институтов рынка.

В процессе динамичного проникновения рыночных структур в эти и некоторые другие сферы экономики, расширения спектра и увеличения масштабов их деятельности начался активный процесс перераспределения капитала и рабочей силы, более свободное передвижение товарных ресурсов в соответствии с требованиями рыночной экономики.

Снято многолетнее напряжение на потребительском рынке Казахстана. Предпринимательский сектор, ликвидируя прорехи прежней "экономики пустых прилавков", обеспечил наполнение внутреннего рынка широкой массой товаров и услуг. В том числе выпавшими из сферы деятельности государственных предприятий в результате преобразования их деятельности и кризисных факторов, а также ранее недоступных казахстанскому потребителю из-за закрытости нашей экономики.

По мере накопления формирующийся торговый капитал стал теснить государство с позиций монопольного заказчика для других отраслей, производств и предприятий, тем самым прямо или косвенно стимулируя структурные сдвиги в различных отраслях экономики.

Старые, неэффективные производства и целые сферы деятельности выталкиваются на поверхность кризиса, выбывают из процесса производства валового внутреннего продукта и отмирают. Новые и эффективные – не успевают за столь короткий срок сформироваться, занять подобающее положение в экономике и компенсировать допущенные потери и утраты.

У нас во всех отраслях есть предприятия, способные выдержать конкуренцию. Но для них, чтобы развиваться и удержаться в жесткой конкурентной борьбе, необходимы крупные инвестиции. Не только внешние, но и внутренние. Однако всякие долгосрочные затраты возможны при условии, если инфляция будет на уровне не выше хотя бы 10 процентов. То есть корень вопроса заключен в общем финансовом оздоровлении экономики. Тогда лишь станут возможными внутренние инвестиции, возникнут мотивы накопления у населения, начнутся рост и модернизация производства. Для этого нужна жесткая финансовая политика Национального банка, как бы это ни было всем больно. Здесь другой альтернативы нет.

4. Эффективность проводимой политики и практической деятельности государства по переходу к рыночной экономике, помимо объективных факторов торможения, также снижалась из-за непоследовательности, а в отдельных случаях непродуманности принимаемых мер и решений, просчетами в тактике действий.

Недостаточно учитывалось, что живы отдельные элементы старой системы, а ростки новой экономики еще слабы, они пробивают себе дорогу на развалинах старой – не питающей, а отравляющей здоровые рыночные начала.

Органы государственной власти и управления не всегда обеспечивали воплощение программ и замыслов в жизнь, достижение единства и синхронизированности действий, последовательности и полноты реализации программных задач.

Прежний законодательный орган, будучи непостоянно действующим Парламентом, не поспевал за динамикой происходящих политических и социально-экономических процессов. Принимаемые законы, а их было около трехсот, не всегда отличались качеством, поскольку разрабатывались наспех и не проходили должной апробации. Преобладал законотворческий "вал", а депутаты зачастую выполняли функцию "машины для голосования". В то же время внесенные в Парламент проекты законодательных актов по некоторым назревшим проблемам государственной и экономической жизни безосновательно оставались без рассмотрения. К их числу мож-

но отнести представленную на утверждение Парламента два года назад программу правовой реформы. Ее своевременное принятие помогло бы нам за это время существенно продвинуться в данной области, не допустить сегодняшней остроты проблемы с конституционной реформой.

По большому счету, прежний Верховный Совет не стал Парламентом в полном смысле слова, поскольку на нем лежала печать былой, единой системы полновластных Советов, которая под напором истории и новой жизни ушла в прошлое.

Совершенно не готовой к работе в новых условиях оказалась банковская система. Широкая и практически нерегулируемая либерализация банковской деятельности, неограниченная свобода действий коммерческих банков в совокупности с несовершенством законодательной базы и неподготовленностью всей финансово-кредитной системы государства к рыночным принципам и условиям дали общий эффект, в котором возобладают отрицательные результаты. Отставание с реформированием банковской системы тормозит адаптацию производства к работе в рыночных условиях, его диверсификацию и в целом развитие рыночных сил. Довольно слабой и вялой является антимонопольная и конкурентная политика. Остается по-настоящему нераскрытой энергия частного предпринимательства! Здесь так же, как в ситуации с Национальным банком, отразилась непоследовательность в формировании соответствующих государственных институтов и определении их статуса, недостатки в законодательном обеспечении и малоэффективная работа самих вновь созданных органов.

Далеко не все возможное сделало Правительство для ослабления воздействия на проведение реформ и стабилизацию экономики прессинга объективных обстоятельств и других негативных внешних факторов. Оно слабо использовало в этих целях, а также для более активного и целенаправленного осуществления рыночных преобразований предоставленные ему полномочия, не сумело должным образом наладить согласованную работу государственных органов управления.

Хронической болезнью Правительства в реформировании экономики становится топтание на месте, промедление с решением многих назревших и перезревших проблем.

Отсутствует адекватная реакция на кризис платежей, не выработан механизм санации и банкротства предприятий, оставляют желать лучшего налоговая политика и практика и многое другое. Как следствие, финансовая политика на микроуровне явно отстает от макроэкономической политики.

Правительство запоздало с формированием рынка ценных бумаг, коренной реформой страхового дела, в целом с созданием цивилизованной рыночной инфраструктуры. Немало серьезных проблем накопила практика

разгосударствления, управления и распоряжения государственной собственностью и госпредприятиями, которые зачастую не находили своего компетентного решения.

Пока нет динамизма и эффективных подходов в реформе агропромышленного комплекса, в развитии негосударственного сектора в образовании, здравоохранении и других отраслях непроизводственной сферы. Пороку этому оказывается противодействие.

До сих пор не выработана промышленная политика, особенно в части методов селекции предприятий, прояснения перспектив развития каждой подотрасли и крупного производства.

Подготовка кадров для новой экономики ведется крайне неудовлетворительно, без продуманной программы и размаха. Недопустимо медленно идет приспособление статистики и учета к рыночной системе.

Концентрация внимания общества на деятельности законодательной и исполнительной ветвей власти неоправданно увела в тень вопросы функционирования судебной власти. В то время как именно суды являются важнейшим звеном в механизме защиты прав и свобод граждан. В Казахстане судебная власть еще не заявила о себе, не приобрела авторитета, присущего ей в странах с развитой демократией.

В рассмотрении уголовных дел доминировавший долгие десятилетия обвинительный уклон сменился другой – оправдательной крайностью. Стало характерным явлением, когда суды выносят явно смехотворные приговоры по тяжким уголовным преступлениям. Это не есть признак демократии. Налицо явное ослабление роли и функций государства по охране прав граждан и борьбе с преступностью на сложном кризисном этапе. Нет единой практики в сфере гражданского судопроизводства, особенно по арбитражным делам.

Не способствуют укреплению авторитета судебной власти возникающие разногласия между Верховным, Высшим арбитражным и Конституционным судами. Объективному рассмотрению уголовных и гражданских дел мешает давление на суды со стороны отдельных чиновников как законодательной, так и исполнительной власти. Не оправдывает себя и существующий порядок формирования судов и назначения судей. В результате на судебскую работу зачастую попадают случайные люди.

В деятельности органов государственной власти и управления, всех ее ветвей серьезной проблемой стала низкая дисциплина. На всех уровнях не были выработаны четко действующие исполнительные механизмы в качестве важного рычага практической реализации государственной политики, выполнения государственных решений. Весь государственный аппарат сохранил в себе многие элементы старой и неразворотливой бюрократической машины. В то же время отдельные полезные методы и формы ра-

боты были необоснованно исключены из его арсенала в пылу демократических страстей и политических эмоций.

5. Признавая допущенные просчеты и ошибки, в то же время необходимо осознавать, что Казахстан, его политическое и государственное руководство вместе со всем обществом переживают процесс познания, освоения принципиально новых явлений, на ходу осуществляют глобальные преобразования. Положение в стране могло быть намного хуже, если бы произошла дестабилизация общественно-политической обстановки. В то же время поддержание политической устойчивости тесно связано с положением в экономике. Поэтому углубление экономической реформы становится уже и политической проблемой.

В связи с этим беспристрастный анализ и оценка пройденного нацелены прежде всего на то, чтобы трезво и взвешенно, без взаимных упреков и обвинений, поиска виновных и навешивания политических ярлыков вырабатывать конструктивную политику дальнейших действий.

Переживаемый момент показателен тем, что прежний экономический строй перестал быть целостной системой, но ростки нового еще не окрепли. Чтобы поддержать их и стабилизировать экономику, есть единственный путь – наращивать темпы преобразований. Ни в коем случае нельзя топтаться на месте. Это не облегчает положения, а лишь усиливает и удлиняет тяготы – прошлый и начало текущего года это отчетливо показали. И без того еще предстоит пройти большой и трудный участок пути. Важно извлечь правильные уроки из накопленного опыта и внести коррективы в программу реформ.

II. ГЛАВНАЯ КОРРЕКЦИЯ

Что дальше делать и общая направленность реформ в общем-то известны. Это разгосударствление и приватизация, эффективная антиинфляционная политика, минимизация бюджетного дефицита и дефицита платежного баланса, жесткие механизмы банкротства, либерализация цен, торговли, создание конкурентной среды и т. д.

6. Проблема, перед которой сегодня стоит политическое руководство страны, – это:

а) либо проводить политику реформ, как до сих пор и теми же темпами, исходя из имеющихся ресурсов и возможностей, то есть опираясь только на собственные силы и идя на максимальные ограничения, прежде всего в социальной сфере;

б) либо, с учетом общей ситуации, избрать что-то иное, внести в текущую политику существенные поправки, с тем чтобы обеспечить более динамичное осуществление и высокую эффективность реформ.

До настоящего момента с целью минимизации бюджетного дефицита и подавления инфляции проводилась политика увеличения налоговой базы и ограничения в расходах. Такая финансовая политика способствовала более быстрому формированию рыночных отношений, но одновременно создала кризис в социальной сфере. Начало текущего года показало, что сокращение расходов на эту сферу дошло до крайней, неприемлемой для населения черты, за которой стоит уже деградация и распад ряда отраслей.

Проводимая монетарная политика без адекватных ей финансовых рычагов регулирования привела к резкому сокращению строительства школ.

Начался процесс закрытия объектов образования, находящихся на балансе государственных предприятий, уже закрыто более 200 таких детских дошкольных учреждений. Прекращены инвестиции в средства обучения и оборудование. Снижены нормы питания для детей в школьных столовых. Непрерывно, в реальном исчислении уменьшается зарплата учителей, уже около 30 процентов учителей оставили свою работу. Положение в системе базового образования подошло к критической точке.

То же самое в здравоохранении. Его финансирование в реальном исчислении сократилось на 40 процентов. При этом возросли расходы на коммунальные услуги, оплату медикаментов. Складывается тяжелая ситуация с расходными материалами, оборудованием и ремонтными работами. В результате многие учреждения приходят в упадок. Низкая заработная плата снизила престиж профессии и мотивы к труду.

Словом, разрушительные процессы в социальной сфере могут приобрести необратимый характер, если не начать наращивать ее финансирование. С другой стороны, продолжение самих реформ, настоятельная необходимость модернизации целых секторов экономики, формирования новых товарных рынков внутри страны, прежде всего рынка жилья – как основы стабилизации валюты, создание условий для экономического роста требуют весьма значительных средств.

По всем прогнозам продолжение максимально жесткой, даже сбалансированной финансово-ограничительной политики, нацеленной на снижение инфляции и стабилизацию национальной валюты, приведет к обратным результатам против ожидаемых положительных сдвигов.

Чтобы удержать дефицит бюджета в пределах обусловленных 4–6 процентов к валовому внутреннему продукту и всерьез говорить об управляемой инфляции, потребуются пойти на резкое увеличение налогов с предприятий и столь же резкое сжатие социальных программ, но усиление налогового пресса послужит поводом к свертыванию деловой активности, подтолкнет предприятия к уклонению от уплаты налогов.

Отсутствие адекватных ресурсов не позволит найти удовлетворительного решения проблемы неплатежей. Для подавления инфляционных процессов придется пойти на крайне жесткий вариант банкротства. Но тогда резко возрастут спад и безработица, еще больше снизится и без того слабая насыщенность товарного рынка, что усилит тягу населения к избавлению от тенге, а его курс будет продолжать падать. Отсутствие средств не позволит сделать массовый выброс на рынок стратегического для населения товара – жилья, который мог бы "связать" доходы населения, в том числе будущее.

Безработица, задержки с выплатой заработной платы, снижение реальных доходов населения будут периодически приводить к социальным протестам, под давлением которых, так же как под давлением отраслевых лобби, требующих "дешевых денег", Правительство будет вынуждено идти на большие непредусмотренные затраты и дополнительную эмиссию. В конечном итоге, помимо еще большего спада производства, роста безработицы и падающего курса тенге, мы получим галопирующую гиперинфляцию, а как ее непреложное следствие – социальный взрыв.

Собственно, так шло развитие событий с момента введения тенге. В случае продолжения этого курса нельзя говорить о перевооружении производства, о серьезном становлении частного сектора экономики, способного нивелировать ухудшение общей экономической ситуации, о решении задач стратегического характера.

7. Скорректированный подход состоит в облегчении прямого налогового бремени на юридических и физических лиц при резком ужесточении ответственности за неуплату налогов, упорядочении и отлаживании механизма косвенных налогов. На первых порах это приведет к снижению доходов бюджета, но одновременно – к росту деловой активности и нарастанию платежей в бюджет в последующем.

Параллельно нужно реформировать расходную часть государства:

- все расходы, являющиеся по содержанию правительственными, должны быть отнесены на государственный бюджет и сняты с бюджетов Национального и коммерческих банков, а также предприятий;

- отдельные социальные параметры экономики не должны подвергаться, как минимум, дальнейшему снижению и ухудшению, особенно затраты на медицину и образование;

- Правительство должно произвести расходы по реабилитации "больной", модернизации и реконструкции "здоровой" части госсектора, по поддержанию частного сектора, созданию современной рыночной инфраструктуры;

- государство должно сформировать "первоначальный капитал" для форсированного становления и развития рынка жилья, массивированного получения новых знаний.

Инфляционность такого подхода преодолевается тем, что возросший дефицит бюджета будет профинансирован из неинфляционных источников – за счет внутренних и внешних займов, главным образом на основе залогового права. Перспективы получения внешних займов вполне реальны. Эта оценка базируется на наших богатых природных ресурсах, доверительном отношении к Казахстану основных стран-доноров, в немалой степени основанном на нашей общественно-политической стабильности, итогах наших официальных и рабочих визитов в страны дальнего зарубежья. И здесь мы не делаем открытия – многие страны в период реформации своих экономик шли по пути привлечения крупных займов.

При реализации откорректированного подхода наше государство по-прежнему ставит в числе основных задачу снижения инфляции. Но не исключительно за счет арифметической минимизации бюджетного дефицита, а глубже и гибче – за счет использования неинфляционных источников его финансирования.

Это позволит сохранить точки будущего роста, заложить фундамент для решения стратегических проблем и обеспечения экономического роста, поскольку в этом случае расходы государства не будут лимитироваться скудными ограничителями. Но при этом соответственно будет просчитываться порог долговых обязательств, учитывающий реальность, возврата заимствованных средств и который нельзя переступить.

8. Мы вступили в самый критический период своей истории. Обстоятельства сложились так, что в ближайшие 6–7 лет, особенно первые два-три года, страна будет испытывать наибольшую потребность в средствах для реформирования и модернизации экономики. Но в то же время именно в эти годы она столкнется с наиболее острым финансовым дефицитом. Но конечный итог оптимистичен: по оценкам, за счет освоения природных ресурсов и реализации уже заключенных контрактов Казахстан через 7–8 лет выходит на положительное финансовое сальдо.

По разведанным ресурсам нефти и газа наша страна входит в избранную группу государств. Тенгизское месторождение нефти и газа и Карачаганакское месторождение газоконденсата входят по своим запасам в первую десятку месторождений мира. Совокупные поступления в казну государства от их освоения составят более 100 млрд. долларов. Огромен экспортный потенциал страны и по многим другим минеральным ресурсам.

Разумно распорядившись своими природными кладовыми богатства – используя посредством внешних займов будущие доходы на нужды сегодняшнего дня, – Казахстан способен преодолеть временные трудности и вступить в стадию интенсивного экономического роста.

9. Было бы нереально ставить задачу одномоментного перехода на второй вариант экономической политики – более раскованный, более социально щадящий. Это требует времени и кропотливой работы.

Поэтому Правительству поставлена задача принять необходимые меры по привлечению внутренних и внешних займов для стабилизации экономики в форме и на условиях, принятых в международной практике, и в течение последующих пятнадцати месяцев осуществить постепенный переход на обеспечение развития экономики по скорректированному курсу.

В этом заключается наш выход из состояния социального напряжения в обществе, обуздания инфляции и преодоления кризиса.

III. МЕРЫ ПО ПРЕОДОЛЕНИЮ КРИЗИСА И ДАЛЬНЕЙШЕМУ УГЛУБЛЕНИЮ РЕФОРМ

Главное направление преодоления кризиса и стабилизации экономики – это придание динамизма рыночным преобразованиям.

10. Приоритетной целью социальной политики сейчас и в среднесрочной перспективе является недопущение дальнейшего падения уровня жизни малообеспеченных слоев населения и лиц с фиксированными доходами с одновременным оздоровлением производственных предприятий.

Кроме того, ее важными задачами остаются повышение занятости и обеспечение мер социальной адаптации временно незанятого населения, развитие системы социального страхования, а также реформирование системы оплаты труда, обеспечивающее государственную гарантию минимального уровня и последовательное снятие ограничений по верхнему уровню оплаты. Должен стать нормой договорной принцип регулирования уровня оплаты труда между рабочими и служащими, работодателями и профсоюзами посредством коллективных договоров и тарифных соглашений. Необходимо прийти к такому положению, что государство гарантирует гражданам тот уровень потребления, который будет определен в качестве минимального социального норматива. Исходя из этого, будет устанавливаться минимальная заработная плата, которая станет базой для определения параметров фонда оплаты труда, относимого на себестоимость.

Необходима децентрализация финансирования социальных программ. На государственном уровне следует устанавливать определенный минимум государственной поддержки, а на региональном – решать вопросы дополнительной помощи малообеспеченным гражданам в рамках возможностей местного бюджета.

Социальная политика государства в отношении незанятого населения должна быть направлена на создание и совершенствование правовых и экономических условий для вовлечения незанятого трудоспособного населения в хозяйственную деятельность. Необходимо взять под особый контроль процессы массового высвобождения людей и их трудоустройства,

прежде всего в результате ликвидации и банкротства убыточных предприятий и производств. Систему профессионального обучения молодежи следует привести в соответствие с потребностью экономики.

На основе всестороннего анализа действующей системы пенсионного обеспечения Правительству следует провести работу по упорядочению пенсионных льгот, внедрению систем обязательного и добровольного пенсионного страхования. Необходимо идти к созданию трехъярусной системы пенсионного обеспечения. На первом ярусе – гарантированные государством минимальные пенсии, на втором – пенсии, предоставляемые по обязательному пенсионному страхованию, на третьем – пенсии, предоставляемые за счет негосударственных пенсионных фондов.

На стадии кризисно-стабилизационного развития усилия Правительства в социальной сфере должны быть направлены на поддержку и сохранение сложившейся сети учреждений социально-культурного и бытового назначения, прежде всего медицинских услуг и базового образования. В перспективе одной из основных форм обеспечения населения медицинскими услугами станет страховая медицина. Ближайшие задачи в этом направлении – создание соответствующей законодательной базы и разработка государственной программы развития системы медицинского страхования.

В реализации жилищной политики Правительство должно изыскать финансовые ресурсы, чтобы иметь возможность предоставлять льготные кредиты сроком до 30 лет под индивидуальное жилищное строительство. Верховному Совету необходимо рассмотреть и принять законопроекты, которые по этим вопросам подготовит и внесет Правительство.

11. В текущем году исполнительные и законодательные органы должны принять эффективные меры по снижению темпов инфляции, приведению ее в регулируемое русло. Инфляция является самым разрушительным атрибутом кризиса. Она подобно ржавчине разъедает основные опоры экономики, обесценивает накопления предприятий и населения и тем самым делает невозможным модернизацию экономики, подтачивает национальную валюту. Непрерывный рост цен психологически изматывает людей, вызывая неуверенность в завтрашнем дне, делает невозможным планирование будущего.

Правительство совместно с Национальным банком должны продолжить реализацию жесткой антиинфляционной финансово-кредитной политики, но с учетом постепенного перехода на курс снижения налогового бремени с предприятий и неинфляционного увеличения затрат государства на осуществление рыночных преобразований.

12. Значительное число предприятий до сих пор так и не приспособилось к работе в условиях рыночной экономики и жестких финансово-кредитных ограничений. Многие директора являются хорошими технологами и

инженерами, но не организаторами и менеджерами. Над ними по-прежнему довлеет валовое, тонно-километровое мышление. До сих пор проблема реализации произведенного продукта стоит на второстепенном месте, тогда как в условиях рынка она должна быть первоочередной и целевой. Если смотреть объективно, то ситуация с неплатежами, со спадом производства во многом связана с немобильностью хозяйственников, отсутствием у них рыночных подходов и действий.

Правительству следует ужесточить спрос с руководителей государственных предприятий за состояние их финансов. С другой стороны, предприятия не должны оставаться постоянно связанными различного рода обязательствами по выпуску продукции, сохранению занятости людей, содержанию объектов социальной сферы.

Необходимо безотлагательно найти механизмы стимулирования менеджеров государственных предприятий, нацеливающих их на рост рентабельности производства. Сегодня к руководству должны приходить те, кто имеет программу вывода предприятий на эффективную работу, кто знает маркетинг и каким образом найти средства на модернизацию производства.

13. Назрела реформа денежно-кредитной и банковской системы с учетом суверенитета Казахстана и реальных требований рыночной экономики.

Национальный банк должен стать независимым как от исполнительной, так и от законодательной власти, освободиться от лоббирования, чтобы самостоятельно и под свою ответственность заняться осуществлением мер по укреплению национальной валюты и осуществлению эффективной антиинфляционной политики. В области финансирования бюджета и осуществления денежной эмиссии он также должен выполнять функции резервной системы. Это потребует внесения поправок в Конституцию.

Необходимо осуществить четкое разделение активов и обязательств Правительства, национального и коммерческих банков и предприятий. Это непростая задача, решение которой запутано взаимными неплатежами и осложнено кредитом под заработную плату в ходе проведения недавнего взаимозачета долгов предприятий.

Из банковской системы должны быть удалены и переданы на бюджет все обязательства по централизованным кредитным ресурсам, выданным по требованию Правительства, а также все финансовые обязательства, связанные с пролонгацией данных кредитов Национальным банком под давлением Правительства. Аналогично бюджет Правительства должен взять на себя ответственность по гарантированным Правительством кредитам, реализуемым адресно через систему коммерческих банков. Это поубавит жажду Правительства к выделению льготных кредитов селу и госпредприятиям и заставит всерьез приступить к их реформе.

Правительство должно, подготовив все необходимые условия, принять на себя расходы на эксплуатацию социальных объектов госпредприятий, после чего оно будет вправе приватизировать эти объекты либо сдавать их по договору в аренду.

После очищения балансов Национального банка, коммерческих банков и госпредприятий от правительственной "нагрузки" необходимо значительно ужесточить требования по взысканию задолженности, прекратив практику отсрочки выплат по кредитам Национального банка и введя жесткий механизм банкротства, не допускающий обращения банкрота в платежеспособное лицо.

В целях формирования полнокровного рынка капитала Национальному банку следует закрепить определение ставки ссудного процента через репрезентативные кредитные аукционы. Оставшаяся часть централизованных кредитных ресурсов должна идти в производство только по решению самого Правительства. Более того, кредитные планы, включая поквартальные, должны формироваться с приоритетным участием Правительства. При этом законодательно необходимо запретить кредитование убыточных и низкоэффективных производств.

Если смотреть шире, необходимо новое законодательство по банкротству, залогу и лизингу, связанным с ними процедурам, уточнение законов о Национальном банке и коммерческих банках. Нужно четко детерминировать все отношения между государством и госпредприятиями: идет ли речь о дивидендах, контроле, финансовых результатах, управлении, назначении и снятии управляющего и т. д. Это целесообразно сделать, приняв закон о госпредприятии, одновременно отменив закон о предприятии.

14. Преодоление кризиса неплатежей невозможно без включения механизмов разделения предприятий на "больные" и "здоровые". Из числа слабых, те предприятия, которые поддаются экономически окупаемой реанимации и реабилитации, будут подвергаться процедуре санации, оздоровлению, а остальные – "погибнут" как обанкротившиеся. Их бремя никто не в состоянии взять на себя – ни Правительство, ни обслуживающие банки.

Избавление от безнадежных должников снизит банковский иск и создаст предпосылки для снижения банками учетной ставки.

Для осуществления функций санации и банкротства убыточных предприятий необходимо проработать вопрос о создании специальной структуры в лице банка или агентства по реабилитации, которое в оправданных случаях займется финансовым оздоровлением убыточных предприятий по индивидуальному плану.

Алгоритм этого процесса следующий. Идущие ко дну предприятия, прежде всего крупные, добровольно или по решению полномочных органов поступают под попечительство указанного банка (агентства), которому с это-

го момента временно передаются права распоряжения собственностью и который формирует новый наблюдательный совет подобного предприятия.

Если банк (агентство) придет к выводу, что предприятие жизнеспособно, он проводит его санацию и приватизацию через реструктурирование долгов предприятия, меняет состав менеджеров, осуществляет разукрупнение, продажу имущественных активов и другие меры, необходимые для оздоровления. По малым и средним предприятиям лечение будет носить в основном характер консультаций со стороны банка (агентства), помощи в подготовке планов реконструкции, а в отдельных случаях – финансовой поддержки.

15. Стержневое значение в реформе предприятий по-прежнему будет иметь разгосударствление с последующей приватизацией.

Необходимо ликвидировать отставание в проведении малой приватизации, имея в виду в основном завершить этот процесс в текущем году. Массовая приватизация должна решить две основные задачи:

а) создать слой потенциальных собственников. Необходимо выработать более четкий механизм чековой приватизации, поскольку действующий обнаружил ряд серьезных недостатков и противоречий, не воспринимается большинством населения. В новом механизме должны быть обеспечены условия для выбора каждым гражданином приемлемой для него формы использования доли переданной ему части национального богатства, а также защиту его интересов. Нужно обеспечить реальную приватизацию выставляемых на аукционные торги государственных предприятий и объектов, имея в виду, что вся ответственность за их развитие перекладывается на новых собственников, а государство оставляет за собой право косвенного контроля и регулирования их деятельности в рамках общих законодательных норм и правил. Правительство должно найти приемлемый выход из ситуации, создавшейся с жилищными купонами вследствие непродуманного изменения "правил игры";

б) создать необходимые предпосылки для становления рынка ценных бумаг и его инфраструктуры, органически корреспондироваться с действующими на нем условиями и правилами. Тогда рынок ценных бумаг, являющийся эффективным и саморегулирующимся организмом, в свою очередь позволит привлечь в реформируемые предприятия инвестиции, включая иностранные, структурировать и рационализировать их деятельность.

Действующие акты по вопросам приватизации, управления холдингами, законы о предприятиях, акционерных обществах и хозяйственных товариществах нуждаются в инвентаризации с целью устранения противоречий, многоступенчатости управления, отмены устаревших положений и обеспечения однозначного прочтения действующих норм.

Правительство должно скорректировать национальную программу с учетом накопленной практики и динамизма происходящих в экономике процессов. Учитывая, что приватизация – проблема комплексная и многоплановая, ее решением должны предметно заниматься не только Госкомимущество, но и Минэкономики, Минфин, другие органы государственного управления. Необходимо уточнить компетенцию каждого министерства и ведомства в вопросах реформирования отношений собственности и управления ею, в постприватизационных процессах.

Необходимо принять меры по реальной демонополизации и разукрупнению действующих компаний и других подобных структур, для чего осуществить их экспертизу и перерегистрацию со стороны антимонопольного комитета. Оплата труда руководителей этих формирований должна быть изменена и поставлена в зависимость от получаемой прибыли, а их права и ответственность – четко очерчены и конкретизированы. Следует конкретизировать функции и усилить ответственность наблюдательных советов, укрепить их состав.

16. Начиная с текущего года должна быть открыто поставлена и решаться задача широкомасштабной государственной поддержки частного сектора экономики и активного формирования класса отечественных предпринимателей.

Только он способен модернизировать страну в стратегически необходимых ей и обществу направлениях, ибо принимает близко к сердцу проблемы экономики, экологии и безопасности. Будучи патриотами своей страны, именно предприниматели способны обеспечить духовное возрождение нации, проживающих в стране народностей, поставить на новую технологическую основу непроизводственные отрасли.

Правительство, проявляя дальновидность, должно без стеснения оказывать этому эффективному сектору экономики прямую и откровенную протекционистскую поддержку. Отечественный частный капитал еще маломощен, и он должен иметь поддержку, приоритетный доступ в приватизации, быть защищен в банковской сфере и в производстве. Правительство обязано в своей внутри- и внешнеэкономической политике учитывать и закреплять интересы отечественных предпринимателей, помогать созданию реального конкурента государственному сектору экономики. Но здесь необходимо четко определить направления приоритетной поддержки производственного предпринимательства и неуклонно его придерживаться.

Главным звеном государственной политики должна стать эффективная защита государством прав частной собственности. Пока же силовые структуры по-прежнему стоят на страже "социалистической" собственности, оставаясь безучастными к защите частной собственности, а зачастую и сами посягая на нее. Суды в основном также настроены односторонне, не в

пользу новых собственников. Это психология и менталитет старого режима. От них надо незамедлительно избавляться, подкрепляя необходимыми изменениями в законодательстве и при проведении судебной реформы.

Основные меры по интенсивному формированию предприимчивой прослойки предусмотрены разработанной государственной программой поддержки и развития предпринимательства, которая утверждена Президентом Казахстана.

17. Углубление рыночных отношений с дальнейшим совершенствованием политики в области либерализации цен и товарных рынков с отработкой механизма их косвенного государственного регулирования. При этом на весь переходный период должны быть сохранены возможности и рычаги контроля за ценами на жизненно важные продукты для населения.

Необходимо приступить к окончательной отмене системы государственных и областных заказов и закупок на государственные нужды с заменой ее государственными закупками, при которых государство должно выступать на рынке равноправным, непринуждающим субъектом.

Правительству нужно внести на утверждение Верховного Совета соответствующий законопроект, одновременно подготовить систему мер и механизмов реализации этой задачи.

Следует до конца разобраться с ценами на сельскохозяйственную продукцию, и прежде всего на зерно. Всевозможные льготные кредиты и тарифы на энергоносители, постоянные переносы задолженности по ссудам банков, повышенные социальные льготы, особая система отчислений от себестоимости и т. п. до неузнаваемости исказили затраты на производство зерна. А принудительные госзаказы, навязываемые закупочные цены, монопольная переработка в лице бывшего Казхлебопродукта, множество промежуточных звеньев окончательно подорвали объективные основы формирования прибыли самих производителей и посредников.

Правительство должно осторожно, но не затягивая, переходить на общепринятую систему торговли зерном. Имеется в виду перейти на реализацию значительной части зерна будущего урожая через товарные биржи. Эта апробированная мировой практикой схема не только соответствует сезонному характеру сельскохозяйственного производства, но снимает большие вопросы предоплаты, которые сегодня решаются за счет получаемых под грабительский, в данном случае процент кредитов.

Искаженными являются цены и на другую сельскохозяйственную продукцию. Это говорит о том, что агропромышленный комплекс, составляющий до 40 процентов экономического потенциала страны, до настоящего времени наименее реформирован и требует особого внимания законодательных и исполнительных органов.

Особую опасность представляют монопольные структуры, сложившиеся между селом и потребителем. Нельзя дальше мириться с тем, когда в среднем по республике цены на мясо, молоко, яйца, по которым их покупает население, в 5–7 раз выше закупочных.

На этих участках необходимо создавать жесткую конкурентную среду, вовлекать силы частного сектора и биржевой сети.

Правительство обязано разобрать до нового сельскохозяйственного года все препоны и завалы на этом пути, подготовить уже к началу зимы всю необходимую законодательную и нормативную базу.

Деформированным остается и другой стратегический рынок страны – рынок нефти и нефтепродуктов. Он сильно искажен неплатежами внутри и вне страны, дискриминационной по отношению к Казахстану торговлей с другими странами и отсутствием альтернатив в торговле, так как нет развитых и удобных транспортных коммуникаций. Искажающее воздействие оказывает система налогов и акцизов на нефть и нефтепродукты, разница между ценами на "свою" и "чужую" нефть.

Немало негативных моментов вносит раздробленность и параллелизм в области разведки, добычи и экспорта этого главного богатства страны. Поэтому целесообразно пойти на создание в этой отрасли отдельного министерства, с ликвидацией здесь всех действующих структур, в том числе разведочных. Необходимо в корне пересмотреть налогообложение нефтепродуктов.

Президент в порядке законодательной инициативы намерен внести на рассмотрение парламента проект закона о нефти и нефтяных операциях. Соответствующий раздел необходимо предусмотреть в будущем налоговом кодексе.

В направлении свободы ценообразования и конкуренции на внешнем рынке серьезного пересмотра требует действующий режим внешней торговли.

Необходимо отработать рациональную, отвечающую потребностям нормального развития экономики, систему квотирования и лицензирования продукции на экспорт. При этом следует четко и однозначно определить субъекты, которым государство делегирует это право.

Необходимо отменить права областей на выдачу лицензий, также как и тепличные условия, созданные для местных монополий, отделить от МВЭС государственные внешнеторговые компании, изъяв у них права монопольной торговли.

В течение текущего года нужно поэтапно перейти на продажу всех лицензий и квот с аукционов. Это позволит получить в казну государства часть ренты, сделать открытым и конкурентным доступ к лицензиям и квотам для любых предприятий любых форм собственности. Первые шаги в этом

направлении уже осуществлены, надо их развивать. Необходимо серьезно проанализировать систему экспортного налогообложения с целью совершенствования и стимулирования развития экспортных отраслей и производств.

Все эти шаги должны быть подкреплены уточнениями и поправками действующего законодательства.

Назрел концептуальный пересмотр антимонопольного регулирования цен. Вместо действующей практики согласования цен предприятиями-монополистами надо перейти к введению механизмов отслеживания и контроля использования монопольно завышенных цен для получения сверхдоходов. Кроме того, само понятие областных рынков должно быть изъято, а Антимонопольному комитету следует сосредоточиться на республиканском уровне, поднять уровень результативности своей работы, больше заниматься разрушением действующих монополий, вопросами отмены административно предоставленных антимонопольных прав и защиты прав потребителей.

Необходима новая редакция антимонопольного закона, направленная на формирование и создание механизмов добросовестной конкуренции, ликвидацию всякого рода предпочтении, ограничение и пресечение монополизма, защиту прав потребителей.

18. Серьезным фактором, сдерживающим темпы и глубину преобразований, остается нехватка кадров с рыночным мышлением, пониманием современных процессов, протекающих в Казахстане и мировой экономике.

Не только успех экономической реформы, но и будущее нашей страны зависит от молодых людей, от их уровня образования, научной и общей культуры. Поэтому будут проводиться ежегодные конкурсы и отборы (до 3000 выпускников вузов) для дальнейшего обучения за рубежом в рамках президентских стипендий. При этом должна быть выработана система гарантий со стороны обучающихся о приложении полученных ими знаний в Казахстане. Необходима государственная политика по формированию элиты, которая возьмет на себя в будущем заботы об экономическом, духовном и интеллектуальном развитии общества, станет у руководства страной.

Правительство обязано наладить продуманную и эффективную технологическую линию по подготовке и отбору для этой цели талантливой и наиболее способной молодежи – интеллектуальный фундамент страны в будущем веке. Эта работа должна быть четко структурирована и координироваться с привлечением всех сил общества, негосударственного сектора, отечественных предпринимателей.

19. В перечне центральных задач государства остается борьба с коррупцией и преступностью.

Проявляемые в больших масштабах, они делают практически невозможным управление как государством, так и экономикой, служат потенциальным источником опасности общественных и межнациональных конфликтов. В таких условиях нереально говорить о реализации какой-либо экономической политики. Усиливающиеся в период экономического и социального кризиса, временного ослабления позиций государства, они оказывают сильное отрицательное влияние на функционирование рынка, подрывают свободу торговли и предпринимательской деятельности, искажают цены, мешают принятию эффективных решений.

Борьба с этими явлениями ведется в соответствии с утвержденными Президентом Республики Казахстан программными документами: Указом от 17 марта 1992 года "О мерах по усилению борьбы с организованными формами преступности и коррупции", постановлением от 4 декабря 1992 года "О повышении ответственности должностных лиц органов государственного управления", а также специальной программой по борьбе с преступностью. Принимаемые меры позволили устранить наиболее одиозные проявления коррупции, провести жесткую грань между государственной службой и предпринимательством, ужесточить наступление на организованные преступные формирования, в целом стабилизировать криминогенную обстановку. Они находят понимание и поддержку у населения.

Но проводимая работа еще не внесла коренного перелома в борьбу с преступностью и ликвидацию коррупции, не дала окончательной успокоенности обществу, властным структурам и Президенту.

Накопленный опыт подтвердил правильность тезиса о необходимости борьбы не со следствием, а с причинами. Объективные причины коррупции, ее экономические основы заложены там, где продолжают действовать распределительные и разрешительные процедуры для осуществления каких-либо действий. В связи с этим любая либерализация той или иной сферы деятельности есть одновременно и снижение уровня коррупции, ликвидация ее экономических основ. Для дальнейшего усиления борьбы с преступностью, помимо повышения эффективности работы правоохранительных органов, необходимо глубокое реформирование судебной системы в направлении повышения эффективности деятельности судов, а также – совершенствование и приведение в соответствие с требованиями ситуации законодательной базы.

20. Содержание всей совокупности изложенных выше мер практически формирует новую бюджетную политику.

В своей доходной части она предусматривает не фискальное увеличение налогов, а их упрощение и повышение стимулирующей роли. Совокупная доля налогов и сборов с юридических лиц должна быть сведена к уровню, не превышающему 40–45 процентов от прибыли предприятий. При этом

должны быть рационализированы и сведены к минимуму, а впоследствии и вообще ликвидированы, все отчисления от себестоимости продукции, а также пересмотрены и упорядочены косвенные налоги. Центральное место должны занять налог на прибыль, рентные платежи, косвенное налогообложение. Перечень и допустимые пределы местных налогов и сборов необходимо зафиксировать законодательно, причем на долгое время.

Эти меры позволяют "выйти из тени" большей части предприятий частного сектора, повысят деловую активность и ускорят развитие предприятий всех форм собственности, вызовут, после некоторого периода уменьшения, рост отчислений в государственную казну. Для стимулирования деловой активности необходимо предусмотреть снижения шкалы налогообложения для физических лиц, ограничив ее уровнем в 40 процентов, имея в виду, что "высвободившиеся" деньги будут связаны reinвестициями, рынком ценных бумаг и жилья.

В целях полноты сбора налогов следует еще более ужесточить ответственность за неуплату налогов, возложив основные обязанности по их сбору на местные администрации, для заинтересованности которых необходимо установить долгосрочные нормативы отчислений в местные бюджеты от общереспубликанских налогов.

Все эти изменения должны быть представлены в проекте нового налогового кодекса, который намечено внести в Парламент в текущем году.

Реализация скорректированного курса экономической политики потребует существенного роста бюджетных расходов.

Помимо перечисленных ранее дополнительных затрат необходимы значительные средства на финансовую поддержку частного сектора и создания рыночной инфраструктуры цивилизованного уровня. Возможны и расходы на покрытие дефицита пенсионного фонда.

Правительство должно изыскивать займы, необходимые для неинфляционного финансирования бюджетного дефицита, широко используя залоговое право. Но ему надо предоставить право приостанавливать финансирование той или иной дополнительной программы, если необходимые средства не будут найдены, а также отзывать выделенные финансовые средства при их неэффективном использовании.

На пути реформ нами пройден большой и нелегкий путь. Но многое еще предстоит сделать, чтобы создать эффективную экономику. Через многие лишения предстоит еще пройти. Путь назад заказан, преобразования стали необратимыми. Топтание на месте, нерешительность потребуют высокую политическую и социальную цену. Выход состоит лишь в одном – идти вперед, форсировать реформы, проводить их более динамично и комплексно. Сегодня понятно, что реформирование экономики и ее оздоровление и стабилизация – это далеко не разнонаправленные задачи. Единственный путь к оздоровлению экономики – только через реформы, их углубление.

Улучшение ситуации не за горами, но оно не придет само по себе. Предстоит осуществить болезненные операции и процедуры на пути к выздоровлению, их просто нельзя откладывать или игнорировать. Само нынешнее состояние экономики требует безотлагательных действий, сообразуясь со сложившейся и меняющейся ситуацией.

Нужны сильная политическая воля, единство действий и согласованная работа всех ветвей власти.

Верховный Совет, уже как постоянно действующий Парламент, должен выполнять свои четко очерченные задачи и функции, целевая направленность которых – качественное совершенствование всей законодательной базы проводимых институциональных, экономических и социальных преобразований, реформы судебной системы, а также упорядочение и существенное улучшение самого законотворческого процесса. Необходимо обеспечить устранение в действующем законодательстве присутствующей противоречивости, неоправданно излишней декларативности одних и ненужной "инструктивно-методологической" детализации других норм. Следует добиться своевременного, цивилизованного и конструктивного обсуждения всех законопроектов, проведения их тщательной и всесторонней юридической, экономической, криминологической и других видов экспертизы.

Парламент как официальный представитель народа обязан отработать эффективный механизм отражения и защиты его интересов через законодательную деятельность и в большей степени через продуманную и гибкую систему контроля за исполнением законов. Необходимо законодательно отрегулировать порядок и процедуры рассмотрения заявлений и обращений граждан в различные государственные органы. Последние сегодня, во многих случаях пользуясь пробелами в действующем законодательстве, занимаются лишь отписками. Особенно это касается местных органов власти. В этой связи давно назрела необходимость принятия специального закона о порядке судебного и внесудебного рассмотрения обращений, жалоб и заявлений граждан.

Снятие социальной напряженности и обеспечение общественной стабильности – важнейший показатель работы парламента, поскольку сохранение спокойствия и мира – коренной интерес народа.

Следуя канонам признанной мировой практики, в целях повышения эффективности правосудия, профессионализма и специализации судей необходимо уже в текущем году провести целостную судебную реформу. Нужно укрепить суды организационно, в интересах создания сильной и дееспособной судебной власти отказаться от их деления на общие и арбитражные. Следует законодательно закрепить принципы несменяемости судей, а также производства в судьи Главой государства по рекомендации высшего судебного совета, как гарантии их подлинной независимости при

отправлении правосудия. Надо разработать четкие законодательные основания и механизм освобождения от занимаемой должности лиц, не способных вершить правосудие и совершающих действия, несовместимые с высоким статусом судьи. Реформа судебной системы должна найти отражение не только в нормах Конституции, но и в текущем законодательстве. Речь идет о принятии новых законов о судоустройстве, статусе судов и судей.

Серьезные и кардинальные изменения требуется внести в статус органов прокуратуры. Действующая Конституция не решила вопроса о правовой природе и статусе прокуратуры. В результате последняя как бы зависла между ветвями государственной власти, имеет тенденцию превращения в "четвертую власть", что несовместимо ни с принципом разделения властей в условиях президентской республики, ни с принципами правового государства. Предполагаемое изменение статуса прокуратуры связано с усилением влияния на прокуратуру со стороны Главы государства, что послужит укреплению режима законности в стране. В этом контексте логичным шагом видится наделение Президента полномочиями по решению важнейших кадровых и структурных вопросов в системе прокуратуры, которая становится органом, ответственным перед Главой государства.

Наступившая пора решительных действий в экономике обязывает резко прибавить оборотов в работе всех органов государственной власти. И прежде всего Правительству, в том числе за счет введения в его состав новых компетентных людей с независимым и современным мышлением, одновременно умеющих не только генерировать идеи, но и выполнять черновую работу системно и скрупулезно.

В этих целях предстоит сформировать Правительство нового курса. Качественное изменение ситуации по-новому ставит вопрос о принципах и механизмах его формирования и взаимодействия с Президентом.

На первоначальном этапе реформ, когда было необходимо решать сложнейшие и совершенно новые задачи, на марше осваивать новые функции государственного управления, перебороть психологию послушной ретрансляции московских команд, с тем чтобы освоиться и стать на ноги, правительство первое время "прикрывалось" авторитетом Президента, работая с ним в единой структуре, разделяя удачи, но больше неудачи.

Однако дальнейшая работа в таком тандеме стала давать сбои. Более того, Президент все более втягивался в прямое исполнение и конкретное управление экономикой. В таких условиях он невольно нес ответственность за многие действия Правительства, не мог объективно и беспристрастно оценивать его работу. Возникла опасность утраты гарантий социальной защиты населения.

С этим пора покончить. Ситуация и все органы власти созрели для того, чтобы каждому работать самостоятельно на своем участке на общем пути движения к единой цели.

И первый шаг в этом направлении уже сделан. Президент принимает на себя выполнение в полном объеме функций гаранта Конституции, Главы государства и в этом плане – заказчика от имени общества на разработку программы тактических мер и действий по преодолению кризиса, стабилизации экономики и неуклонного углубления проводимых реформ. Основные параметры новой программы, своего рода политический заказ, изложены в послании Президента Парламенту.

С этого момента Правительство должно формироваться по иному, командному принципу: формирование его экономического блока будет поручено тому, кто представит программу, реализующую вышеизложенные цели, и докажет ее реалистичность, выполнимость, соответствие поставленным задачам и эффективность.

Сегодняшнее Правительство и главы областных администраций, несмотря на то, что предложения по их назначению вносились Премьер-Министром, не представляют собой единой команды. Кабинет Министров действует сам по себе, области – сами по себе, а возможности воздействия на них со стороны Правительства конституционно ограничены. Само Правительство разбилось на несколько блоков в силу собственной организации и персонального, а не командного принципа подбора членов Кабинета. Отчетливо видны разногласия между макроэкономическим, внешнеэкономическим, социальным и отраслевыми блоками. Нет единства и внутри самого экономического блока. При этом постоянные разногласия по возникающим проблемам – это еще не самые худшие его проявления. На ряде участков они уже перешли в открытую личную неприязнь и противоборство членов, казалось бы, одной команды. Механизм командного принципа формирования Правительства состоит в том, что Премьер-Министр, желательно на стадии разработки, подбирает команду единомышленников и предлагает Президенту программу предстоящих действий. В случае ее одобрения эта команда становится Кабинетом Министров, отвечающим за реализацию своей же идеи.

По поручению Президента Правительство с привлечением всех желающих кругов научной общественности, политических сил и деловых кругов уточняет программу мер по углублению реформ и выходу из экономического кризиса, которая является логическим развитием, расширением и дополнением антикризисной программы, принятой в марте прошлого года, и в скором времени представит свои предложения на рассмотрение депутатов.

Если Парламент согласен с изложенным Президентом курсом, Президент готов утвердить соответствующую данному курсу программу. Кабинет

Министров должен как коллегиально, так и персонально подтвердить, что он берется ее реализовать. Его члены должны принять своего рода присягу перед Президентом и Премьер-Министром на верность курсу реформ, взять обязательства по безусловной поддержке программы, совместной работе по ее реализации.

Аналогично необходимо поступить и с главами областей, а также предоставить Правительству более широкие права по участию в их назначении и освобождении от должности.

В целях усиления ответственности Правительства перед народом, Президентом и Парламентом, контроля за деятельностью исполнительной власти проведено разделение аппарата Президента и Кабинета Министров. Происходит дистанцирование Главы государства как от Правительства, так и от рассмотрения вопросов текущего характера. Концентрируя внимание на выполнении функций гаранта Конституции, свои усилия я буду направлять на консолидацию всего общества по сохранению в Казахстане политической стабильности.

В этих целях, в частности, расширен круг законодательных президентских инициатив. В текущем году я намерен внести на рассмотрение Верховного Совета около 20 законопроектов, включающих шесть новых кодексов, целый ряд важнейших законов по вопросам конституционной и судебно-правовой реформ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "НЕЗАВИСИМАЯ" ГАЗЕТІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ *

Алматы, 11 маусым 1994 жыл

"ЖОҚТЫ ІЗДЕП, ӘУРЕ БОЛМАУ КЕРЕК"

Виталий ПОРТНИКОВ:

– Нұрсұлтан Әбішұлы, Сіздің Еуразия одағын құру жобаңыздың толық тексті жарияланды. Осы құжатқа алғашқы пікір білдірушілер бар ма, және жалпы алғанда, сіздің бастамаңызға қазірдің өзінде үн қосып отырғандар барын білгендіктен, қандай қолдауларды күтіп отырсыз?

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ:

– Менің ұсынысыма Ресейдегі халықаралық демократиялық қозғалыс көңіл аударды. Ұйымдастыру комитетінің төрағасы Смирнов мырза айдың 18-і күні осы бастаманы қолдау жөнінде арнайы форум өткізілетінін айтып, маған жеделхат жіберді. Бүгін Сергей Шахрай телефон соғып құттықтады. "Независимая газета" жариялаған жобаның толық тексін оқып шыққанын айтты, бұл үшін газетке рахмет. Ол жобаны толық мақұлдайды әрі айдың 14-інде Ресейдің басты саясатшылары, оның ішінде федералдық мәжілістің басшылары қатысатын арнайы конференция өткізуді ұсынды. Оған менің аппаратымның басшысының орынбасары мен Премьер-министрдің осы проблемалармен айналысатын орынбасары барады. Осының алдында мен өзім осы құжатты қолдаған Эдуард Шеварднадземен сөйлескен болатыным. Жобаны ол да қолдайтынын мәлімдеді. Әзірше осы ғана, алайда бастама жасағалы көп уақыт өткен жоқ. Біреулер мұны менің бір кезде Мәскеуде, Мәскеу университетінде бас редакторлардың алдында сөйлегенде экспромтпен айтқан сөзі деп ойлады. Алайда, бұл – менің өзім көптен бері ойластырып жүрген ісім. Қазіргі біздің ТМД ешкімді де қанағаттандыра алмайды. Орындалмай жатқан құжаттардың өзі төрт жүзге жетіпті. Мен бұл жерде ТМД өзінің рөлін атқарып отырған жоқ, сондықтан оны тарату керек дегелі отырғаным жоқ. Сірә, оның барлығы да жоқтан гөрі тәуір болар. Бірақ, ТМД

* "Егемен Қазақстан" газеті, 16 маусым 1994 жыл.

бір бағытпен, өмір басқа бағытпен кетіп барады. Мынаған қараңыз, Ресей мен Қазақстан арасындағы шекарада кеденнен гөрі шекаралық өткізу пункттеріне қатты ұқсайтын 65 пункт тұр. Ал, мен болсам, Ресейге қарай өтетін кедендік кедергілерді өз жарлығыммен біржақты түрде алып тастағым келеді. Мен ұлттан тыс тұратын қалыпты, үйлестіруші органдарымызды құруды ұсынамын. Бұдан ешкім де егемендік жоғалады деп, тағы басқа күдікті ойлап қорықпай-ақ қойсын. Ортақ егемендік әрбір мемлекеттің жеке, бөлек егемендігінен жоғары тұрады, сондай егемендік неғұрлым пайдалы деп есептеледі. Егер бізде құжаттарымыздың орындалуын бақылауға өкілеттілік берілген Еуразия одағының атқару комитеті болса, егер шарттарды орындамағаны үшін санкциялар енгізетін орган болса, егер біз кедендік кедергілерді алып тастасақ, онда ұлтаралық компаниялар, біріккен кәсіпорындар құрылады, тауар өндірушілер өз жолын өзі тауып алады. Тек бұған апаратын жолды жаппауымыз керек.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– *Сіз өз ұсыныстарыңызды Ресей басшылары саяси инициативаны алып қоюға жасалған әрекет ретінде қабылдайды деп қорықпайсыз ба?*

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ:

– Саяси инициативаны тартып алу туралы ешқашан ойлаған емеспін, өйткені менде қандай да бір лауазымды алудың қамын күйттейтін ешқандай шамшылдық жоқ. Маған тағдырым өзіме лайығын берді деп санаймын. Алайда, 15 мемлекеттің, тіпті Қазақстанның өзінің аумағында қалған өз достарынан қол үзген адамдардың жақсылыққа деген үміті бар. Біздің селоларымызда отбасыларының 22 проценті аралас некелілерден құралған. Ал Қазақстанның қалаларында мұндай некелер 26 процент. Осындай адамдарды қайтуымыз керек? Егер, таза қазақстандық көзқарас тұрғысынан келсек, мені маған дауыс берген өз азаматтарым, қазақстандық отандастарым алаңдатады. Олар Қазақстанды тастап кетерде қайда және қалай орналасар екен, деп мазасызданамын. Өйткені, Қазақстаннан кеткен көптеген адамдар қазір қайта оралуда, біреулері ол жақта орналаса алмаған, енді біреулерін үйреншікті жерінен кетуге алдап көндірген. Қазіргі басты міндет – оларды өзімізге кедергісіз қабылдап, орналастыру және тіркелімге алу. Міне, әңгіме не жайында болып отыр. Мен мұны адал көңілден, бәрінен де бұрын адамдар тынышталсын, ешқандай қақтығыстар мен қантөгістер болмасын деген ниетпен айтып отырмын.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– *Қазір Қазақстандағы орыс тілді халықтың проблемалары жөнінде Ресейдің бұқаралық ақпарат құралдары өрістеткен науқанды – Ресей*

саяси ақсүйектерінің Қазақстанды шынайы мемлекет емес деп санауының теріс көрінісі деп ойламайсыз ба? Қалай дегенмен, Қазақстан өз пікірі, өз бастамалары, өз өкілеттіктері бар шынайы мемлекеттік құрылым ретінде қалыптасады деген сенім бола қойған жоқ. Ал, мұның өзі нақты шындыққа айналғаннан кейін, бәлкім, ұлттық валютаны енгізгеннен кейін, бұған дейінгі ниеті дұрыс әріптестердің аздап ашуына тиген болар...

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ:

– Мен Ресей қоғамында да бәрі біркелкі емес деп ойлаймын. Түрлі саяси ағымдар, саяси күштер бар және өздері өкімет билігіне жету үшін ғана күресетін саясатшысымақ элементтер де бар. Қазақстан, Өзбекстан туралы, Украина жайында үстемсініп сөйлеу нағыз ұлтшылдық, шовинизмнің өзі болып шығады, бұдан фашизмге дейінгі жол да алыс емес. Мұның бәріне тарих өз бағасын береді, дегенмен мұндай сұрақ қойылғаннан кейін, Қазақстанда түрік қағанаты Колумб Американы ашардан да бұрын болғанын айту керек. Ендеше, бізге тарихты қазбалай берудің не қажеті бар? Одан да қазір жақсы, игі істерімізді еске алайық. Әлде Ресейге қазіргі аумағы аздық етіп отыр ма? Немесе жер жетпей ме? Ал сол жақтан шығып жатқан мұндай ашулы мінез көрсетулер, сол жақтан шығып жатқан мұндай үстемсініп сөйлеулер қазақтардың, өзбектердің және Ресейдің өзінде тұратын 20 миллион түркі мұсылмандарының теріс көзқарасын тудырғаннан басқа ештеңе бермейді. Түптеп келгенде бұл бір адамның – Назарбаевтың ғана мәселесі емес. Бүгін ол Президент, ертең басқа адам Президент болады, ал халық сол күйінде қалады. Сондықтан 10 миллион қазақ халқымен бүгін таңда, ақылы дұрыс адамның бірде-біреуінің санаспауға құқы жоқ деп ойлаймын. Қазір ұлттық патриоттық қозғалыстар мен партиялар бізде де бар, олар мені Ресейді сүйеді, орысшыл деп айыптайды, ол аз десеңіз Еуразия одағы жақсылық әкелмейді, космодромды бермеу керек еді, тіпті олардың бәрін бұл жерден қуып жіберу керек дейді... Ресейде құқықсыз қалып отырған түркі мұсылмандарының өзін қорғау керек дейтін қоғамдар да бар. Олардың тілі, мәдениеті жоғалуда. Сондықтан өз саясатында 50 миллиондық халқы бар Орталық Азиямен санаспау – дұрыс болмайды. Ең жақсы, өркениетті жол – достыққа негізделген, қалыпты мемлекетаралық қатынастар орнату.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– *Сіздің Ашғабатта Украина Президенті Леонид Кравчукпен кездесуіңізден, содан соң Киевке жасаған ресми сапарыңыздан кейін, нақ сол Ашғабаттың өзінде Эдуард Шеварднадземен кездесуіңізден, онымен жасаған байланыстарыңыздан кейін Мәскеудің бірқатар байқаушыларында, саяси қайраткерлерінде Ресейдің күннен-күнге өсіп келе жатқан ықпалы мен қысымына біршама өзін қарсы қоя алатын елдердің жаңа бір белдеуі*

құрылуда деген ой пайда болды. Оның үстіне, сіздің өзіңіздің Орталық Азиялық әріптестеріңізбен байланысыңыз да осындай ойға жетеледі. Мұндағы аймақтық интеграция да Ресейде ТМД мен Ресейдің төңірегінде болып жатқан процестерге қандай да бір балама ретінде қабылданады. Осылайша сезінудің дұрыс-бұрыстығын сіз қалай пайымдайсыз?

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ:

– Мен мұндай өңгімелер туралы хабардармын. Бір кезде Балтық – Қара теңіз белдеуі туралы мәселе көпирте сөз етілді. Мен Қазақстанның Ресейге қарсы әлдебір шаруаны бастамайтынын және бастауға да тиісті емес екенін айтқым келеді. Бұл тарихи және стратегиялық мүдделерге сәйкес келмейді. Мүдделілік дегеніміздің өзі Қазақстанның Ресеймен достыққа, өзара жақындық пен сенімге негізделген қатынастар орнатуында болып отыр. Міне, бұл – стратегиялық мақсат. Алайда, мысалы, Борис Ельцин Польшамен, Германиямен ынтымақтастық жолында жұмыс істей бастаса, біздің ешқайсымыз онда әлдебір белдеу құрылып жатыр демейміз ғой. Ал қазір біздің Өзбекстанмен, Қырғызстанмен бірыңғай нарықтық кеңістік орнатып жатқанымыз, барлық кедендік кедергілерді ашқанымыз (адамдар бізге осының өзі үшін де ризалық білдіруде) – өзгелерге оңды өнеге болуға тиіс. Ешқандай басы артық сөз болмауы үшін, бір-біріміз әлдебір белдеулер құрып жатырмыз деген күдік тумауы үшін, келіңіздер, Еуразия одағын құру идеясын қабылдайық. Бұл – ашық және адал ұсыныс.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– *Сіздер Украинамен жақсы байланыстасыздар, алайда ол Еуразия одағына мүлде кандидат емес.*

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ:

– Егер әлдекім Еуразия одағына енбей қалса, бұл біздің онымен нашар қатынаста болуымыз керек деген сөз емес. Біздің Украинамен ауқымды экономикалық байланыстарымыз бар. Біздің онда үлкен экономикалық мүддеміз бар. Олардың да Қазақстанда үлкен мүдделері болып отыр. Ендеше, осындай мүдделілік бола тұра біздің Иранмен сауда-саттық жасасуымыз, Түркиямен сауда жедел өсіп келе жатқаны, ал Қытаймен сауда екі жарым жыл ішінде 250 есеге артқаны неліктен? Сондықтан, менің бұл жөнінде бір мәнді ғана айтарым: Назарбаев, Қазақстан Ресейге онша достықпен қарамайтын әлдебір ізденісті, әлдебір блокты бастап отыр деген нәрсе – бос сөз. Бұлай болмайды, жоқты іздеп, әуре болмау керек.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– *Сіз және Президент Ельцин, сондай-ақ Президент Кравчук үшеуіңіз бірдей жағдайға тап болдыңыз делік: парламент сайлауында Президенттерді қолдауға тікелей мүдделі емес күштер жеңіп шықты екен делік.*

Президенттер өз өкілеттігін мүлде өткізгісі келмейтін мұндай жағдайдан шығудың жолы қайсы?

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ:

– Біздің парламент өзін-өзі таратқан кезде, біздің сайлаушылар: Назарбаев өзін ғана қолдайтын парламент жасап алды, десті. Алайда олай болмай шықты. Мұның өзі де оңды құбылыс. Бұл бір. Екіншіден, мен бәрібір, қандай жағдайда болсын, коммунистік партияның кезінде сайланған парламентті демократиялық жолмен сайланған парламентке ауыстыруды дұрыс деп есептеймін. Қазір бұл парламенттен Қазақстанда бар саяси күштердің бәрі де іс жүзінде өз орындарын алып отыр. Мысалға айтар болсақ, бұрынғы парламентте "Орыс қоғамы" сияқты қоғамдар мандатқа ие бола аларма еді. Қазақтардың өкілдеріне де орын тимес еді. Социалистік партия, Халықтық конгресс, Социал-демократиялық партия, Қазақстанның халық бірлігі одағы сияқты ұйымдар туралы да осыны айту керек. Ал қазір бұлардың бәрі де парламентте бар. Ашық пікір таластыруға, өз көзқарасы үшін күресуге, тағы басқадай құқықтарға бәрі бірдей ие. Ал парламенттің үкімет жеткілікті дәрежеде жұмыс істей алмай отыр дейтіні ше? Иә, оның жұмысындағы кемшіліктерді бәріміз де көріп отырмыз. Әйтсе де, қазіргідей күрделі кезеңде үкіметті ауыстыру оңды жол емес. Ауыстырар болсақ оның бағдарламасын және осы бағдарламаны іске асыратын адамдарды, яғни осы командаға кіретін адамдардың бәрін ауыстырған жөн. Ал, егер мұндай команда жоқ болса, бар адамдардың өзімен жұмыс істеу керек.

ИНТЕРВЬЮ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА ГАЗЕТЕ "НЕЗАВИСИМАЯ"*

Алматы, 11 июня 1994 года

"НЕ НАДО ИСКАТЬ ТОГО, ЧЕГО НЕТ"

Виталий ПОРТНИКОВ:

– Нурсултан Абишевич, опубликован полный текст Вашего проекта о создании Евразийского союза. Есть ли какие-то первые отклики на этот документ и вообще на какие отклики Вы рассчитываете, зная о той реакции, которая уже была на Вашу инициативу?

Нурсултан НАЗАРБАЕВ:

– Реакция была международного демократического движения в России. Господин Смирнов, председатель оргкомитета, дал телеграмму, что 18-го числа проводится специальный форум в поддержку этого начинания. Сегодня был звонок Сергея Шахрая, который поздравил меня, сказал, что прочитал в "Независимой газете" полный текст, спасибо "НГ" за это. Текст этого проекта он полностью одобряет и предложил 14-го числа провести специальную конференцию, где примут участие ведущие политики России, в том числе руководители Федерального собрания. Поедет мой зам. руководителя аппарата и поедет зам. Премьера, который занимается этими проблемами. Перед этим был разговор с Эдуардом Шеварднадзе, которому я выслал этот документ, и он заявил о своей поддержке. Вот пока все, но времени прошло мало, кое-кто думал, что я просто высказался когда-то в Москве в Московском университете перед главными редакторами, и высказался экспромтом. Но это дело, мной давно задуманное. Никого не может удовлетворить то СНГ, который мы сегодня имеем. Четыреста невыполняющихся документов. Я не хочу сказать, что СНГ вообще не исполняет своей роли и что его надо распустить. Наверно, хорошо, чтобы вместо ничего было что-то. Но СНГ идет в одном направлении, а жизнь – в другом. Вот на границе между Россией и Казахстаном стоят 65 пунктов, очень похожих на пограничные пропускные пункты, а не таможни, а я хочу своим ука-

* Газета "Казахстанская правда", 16 июня 1994 года.

зом в одностороннем порядке снять все таможенные барьеры, в сторону России. Я предлагаю иметь нормальные наднациональные координирующие органы. Пусть не боятся, что потеряется суверенитет и так далее. Считается, что общий суверенитет – это выше, чем отдельный частный суверенитет каждого государства, он более полезен, если будет исполнительный комитет Евразийского союза, наделенный полномочиями контролировать исполнение наших документов, если будет орган, который будет выносить санкции за невыполнение договоренности, если будет настоящее общезкономическое пространство, если мы снимем таможенные барьеры, то возникнут транснациональные компании, совместные предприятия, сами товаропроизводители найдут себе дорогу. Только не надо нам перекрывать эту дорогу.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– Вы не боитесь, что российские руководители воспримут Ваши предложения прежде всего как перехват политической инициативы?

Нурсултан НАЗАРБАЕВ:

– Никогда не задумывался над перехватом политических инициатив, потому что у меня нет никаких амбиций в смысле занимания каких-то должностей. Я считаю, что все судьба мне моя дала. Но есть надежды людей, которые оказались в пределах границ 15 государств, оторвались от друзей, даже если взять Казахстан. В селе у нас 22 процента смешанных браков. В городах Казахстана 26 процентов таких браков. Что теперь с этими людьми делать? Если подойти чисто с казахстанской точки зрения, меня беспокоят мои граждане, мои соотечественники-казахстанцы, которые за меня голосовали. И когда они покидают Казахстан, меня беспокоит, как же они устраиваются, когда уезжают отсюда. А ведь многие сейчас возвращаются, одни просто не устроились, а других просто обманом сорвали с этих мест. Сейчас главная задача – беспрепятственно здесь их принимать, устраивать и прописывать. Вот о чем речь. Я делаю это искренне, прежде всего ради того, чтобы люди успокоились, чтобы не случилось никаких столкновений и кровопролитий.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– Не думаете ли Вы, что кампания, которая сейчас развернулась в российских средствах массовой информации по поводу проблемы русскоязычного населения в Казахстане, – это обратная сторона видения российской политической элитой Казахстана как ненастоящего государства? Не было все-таки уверенности, что Казахстан будет подлинной государственной структурой со своим мнением, со своими иници-

циативами, со своими полномочиями, и когда это стало обретать плоть и реальность – возможно, после введения национальной валюты, – просто возникло легкое раздражение доброжелательных партнеров...

Нурсултан НАЗАРБАЕВ:

– Я считаю, что и российское общество неоднородно. Есть различные политические течения, отдельные политические силы, политиканствующие элементы, стремящиеся только к вершинам власти. Говорить о Казахстане, Узбекистане, Украине пренебрежительно и свысока – это явный показатель истинного национализма, шовинизма. Откуда недалеко и до фашизма. История даст всему этому свою объективную оценку, однако, коль вопрос поставлен, надо смело сказать о том, что в Казахстане существовал Тюркский каганат задолго до открытия Колумбом Америки.

Так, к чему ворошить историю? Лучше вспомним наши хорошие и благие дела. Или для России сегодня мало территории? Земли не хватает?

К тому же такое проявленное высокомерие и надменность с российской стороны приведет только к тому, что это вызовет у казахов, узбеков и 20 миллионов мусульман-тюрков, проживающих в России, только негативное отношение к ней. В конце концов это вопрос не одного человека – Назарбаева. Он сегодня президент, завтра будет другой президент, а народ остается, и с 10-миллионным казахским народом не считаться, я думаю, сегодня никто не должен вообще, если он разумный человек. У нас тоже национально-патриотические движения и партии, которые сейчас обвиняют меня в любви к России, русофильстве и вообще говорят, что Евразийский союз – плохо, что космодром не надо было отдавать и вообще их надо всех отсюда выгонять... Есть общества, которые говорят, что надо защищать тюрко-мусульман в самой России, оказавшихся бесправными. У них теряются язык, культура. Поэтому не считаться в своей политике с 50-миллионной Центральной Азией – это неправильно. Лучший цивилизованный путь – строить нормальные, дружеские межгосударственные отношения.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– Скажите, после Вашей встречи в Ашгабате с президентом Украины Леонидом Кравчуком и затем после Вашего официального визита в Киев, после встречи там же, в Ашгабате, с Эдуардом Шеварднадзе, после Ваших контактов с ним, в Москве у некоторых наблюдателей, у политических деятелей возникло такое ощущение, что создается новая, если угодно, ось стран, несколько противопоставляющих себя все более нарастающему влиянию и давлению России. С другой стороны, Ваши контакты с Вашими центральноазиатскими коллегами. Региональная интеграция здесь тоже воспринимается в России как некая альтерна-

тива тем процессам, которые происходят в СНГ и вокруг России. Как Вы думаете, насколько верно это ощущение?

Нурсултан НАЗАРБАЕВ:

– Я знаю об этих разговорах. Одно время очень сильно муссировался вопрос о балтико-черноморском поясе. Я хочу сказать, что Казахстан никогда не должен и не будет что-то такое затевать против России. Это не отвечает историческим и стратегическим интересам. Интересы же заключаются в том, чтобы Казахстану быть с Россией в дружбе, близких, доверительных отношениях. Вот это стратегическая цель. Но никто же из нас не говорит, когда начинает, допустим, работать Борис Ельцин с Польшей, Германией, и там создается какой-то пояс. А то, что мы с Узбекистаном, Кыргызстаном создаем сейчас единое рыночное пространство, открыли все таможенные барьеры (нас люди только за это благодарят) – этим мы подаем добрый пример, а чтобы не было никаких разговоров, что мы создаем какой-то пояс, давайте принимать Евразийский союз. Это предложение открытое и честное.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– *У Вас неплохие контакты с Украиной, а между тем она явно не кандидат в Евразийский союз...*

Нурсултан НАЗАРБАЕВ:

– Если кто-то не попадет в Евразийский союз, это не означает, что с тем мы должны находиться в плохих отношениях. У нас с Украиной очень большие экономические контакты. У нас есть большой экономический интерес. И у них в Казахстане большой интерес. Если есть такой интерес, почему мы с Ираном торгуем, с Турцией очень растет торговля, с Китаем в 250 раз выросла торговля за два с половиной... Поэтому я однозначно могу сказать: такого нет, что Назарбаев, Казахстан затевают какой-то поиск, какой-то блок, настроенный не очень дружелюбно к России. Не будет этого, не надо искать того, чего нет.

Виталий ПОРТНИКОВ:

– *Допустим, у Вас и у президента Ельцина, и у президента Кравчука одна и та же ситуация: на выборах в парламент побеждают не те силы, которые напрямую заинтересованы в поддержке президентов. Какой выход из этой ситуации, в то время как президенты явно не хотят сдавать своих полномочий?*

Нурсултан НАЗАРБАЕВ:

– Когда наш парламент самораспустился, наши избиратели сказали: Назарбаев карманный парламент себе сделал. Как выяснилось – не кар-

манный все же. Это уже хорошо. Это во-первых. Во-вторых, все равно в любом случае я считаю правильной замену того парламента, который был избран при коммунистической партии, при разнарядке – на демократически избранный парламент, в котором сегодня фактически представлены все, кто есть в Казахстане, все политические силы. "Русское общество"... Такого в прошлом парламенте быть не могло. Представителей казаков тоже быть не могло. Организаций таких, как Социалистическая партия, Народный конгресс, Социал-демократическая партия, Союз народного единства Казахстана, быть не могло. А теперь все это есть в этом парламенте. Можно открыто полемизировать, отстаивать свои точки зрения и так далее. А то, что парламент говорит о том, что правительство недорабатывает? Так все мы видим, что недорабатывает. Но не лучший вариант в это сложное время менять правительство. Если менять, то под программу, под людей, которые берутся эту программу выполнять, то есть под команду. Если нет этой команды, надо работать с тем, что есть.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ
Н. Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ "ҚАЗАҚСТАН ТЕЛЕДИДАРЫ МЕН
РАДИОСЫ" КОРПОРАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІК
АҚПАРАТ АГЕНТТІГІ ТІЛШІЛЕРІНЕ БЕРГЕН СҰХБАТЫ***

Алматы, 21 маусым 1994 жыл

Тілші:

– Жуырда сіз парламентте сөз сөйлеп, оған өз жолдауыңызды табыс еттіңіз. Бұл құжаттарда сіз мемлекетіміз тап болып отырған проблемаларды бүкпесіз баяндап бердіңіз, сондай-ақ республикадағы экономикалық реформаны тереңдетудің және қоғамдық-саяси өмірді тұрақтандырудың жолдарына өз көзқарасыңызды ортаға салдыңыз. Сіздің сөз сөйлеуіңізден бергі уақытта өткен қысқа мерзімнің ішінде өкімет органдары құрылымында елеулі өзгерістер жасалып, кадрлар ауыстырылды. Осыған байланысты теледидар мен радиоға, бұқаралық ақпарат құралдарына көптеген сұрақтар келіп түсуде. Сіз жағдайға қысқаша ғана түсінік беріп кете алмас па екенсіз?

Н. Назарбаев:

– Баяндаманы және Жоғарғы Кеңеске арналған жолдауды әзірлеу жұмысымен бір мезгілде мен парламентте хабарлаған ірі шараларды жүзеге асыру үшін қажетті практикалық қадамдар қатар дайындалып жатты. Өйткені, адамдарды біздің айтқанымыз емес, қайта белгіленген шараларды жүзеге асыру үшін не істеп жатқанымыз қызықтыруға тиіс қой деп ойлаймын. Сондықтан кейінгі кезде үкімет іс-әрекеттерінің бағдарламасын пысықтады, ол Жоғарғы Кеңеске ұсынылатын болады. Егер бағдарламаны талқылау кезінде депутаттар сындарлы ұсыныстар айтатын болса, олар жобаны түпкілікті жетілдіру кезінде ескерілуі керек. Оны, конституцияға сәйкес, мемлекет басшысы бекітуге тиіс.

Жаңа бағдарлама бойынша үкімет оны бірлесіп орындайтын команданы құрады. Бұл үшін оған он бес айға карт-бланш берілетіні белгілі. Осы қатаң ақиқат шындықты басшылыққа ала отырып, үкімет өз құрамында өзгерістер жасауды ұсынды. Мен оны қабыл алдым. Осылайша, жаңадан тағайындалған министрлер мен ведомстволар басшылары арасында негізінен бағдарламаны әзірлеуге тікелей ат салысқан адамдар пайда болды.

* "Егемен Қазақстан" газеті, 23 маусым 1994 жыл.

Бағдарламамен олардың әрқайсысы толығымен келісіп отыр және, әлбетте, белгіленген шараларды практикада жүзеге асыру үшін тиісінше жұмыс істеуге әзір.

Әрине, мен басшылыққа жаңа, жас қызметкерлердің, бизнесті, банк жүйесін, бүгінгі реформаның барлық қыр-сырына жақсы қанық білікті қызметкерлердің келуін қамтамасыз етуге тырыстым. Осыған байланысты, сіздер шамасы, министрлер мен әкімдер қызметіне негізінен жас адамдардың жоғарылатылғанын байқаған боларсыздар. Мәселен, Семей облысының әкімі Ғалымжан Жақиянов 32-ге толмаған. Коммерциялық, жеке меншік құрылымдарынан шыққан Қозыкөрпеш Есенберлин, басқа да тағайындалғандар туралы көпшілік, тегінде білетін болса керек.

Бұған қоса үкімет ұсынған бағдарламаның жүзеге асырылуына бүгінде үкімет аппаратынан бөлінген Президент аппараты тарапынан жіті бақылау қойылады. Бағдарламамен бірге маған белгіленген жоспарларды орындаудың графигі ұсынылды, онда атқарылатын жұмыс әр ай бойынша тікелей орындаушылар мен жауапты адамдарға дейін көрсетілген. Президент нақ осы мерзімдерде өз қадағалауын жүргізіп, жүзеге асырылып жатқан шаралардың орындалу барысы туралы есеп талап ететін болады.

Бұл арада таң қалатын ештеңе жоқ: өркениетті демократиялық мемлекеттердің бәрінде әрбір үкімет белгілі бір бағдарламамен келіп, оны жұртшылыққа ұсынады. Халық оны қабылдап, белгіленген нәрселердің жүзеге асырылуына уақыт береді. Осындай бағдарламаның тағдырымен бірге үкіметтің тағдыры да шешіледі. Егер ол істі атқара алса, дұрыс болғаны. Егер уәдесін орындай алмаса, үкімет орнынан түсуге тиіс.

Облыстардың әкімдері, сондай-ақ басқа деңгейдегі барлық басшылар да үкіметтің жаңа бағдарламасын жүзеге асырудан сырт қала алмайтынын атап көрсетемін. Атқарушы өкімет билігінің бірлігі болуға тиіс. Сонымен, менің Жоғарғы Кеңесте айтқандарым қазірдің өзінде іс жүзіне асырыла бастады.

ИНТЕРВЬЮ

ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Н. А. НАЗАРБАЕВА

КОРРЕСПОНДЕНТАМ КОРПОРАЦИИ "ТЕЛЕВИДЕНИЕ И РАДИО КАЗАХСТАНА" И АГЕНТСТВА КАЗТАГ*

Алматы, 21 июня 1994 года

Корреспондент:

– Недавно Вы выступили в Парламенте и передали ему свое послание. В этих документах Вы откровенно наложили проблемы, с которыми сталкивается наше государство, поделились также своим видением пути углубления экономической реформы и стабилизации общественно-политической жизни в республике. За короткий период, прошедший после Вашего выступления, произошли серьезные выступления в структуре органов власти и кадровые перемены. В связи с этим на телевидение и радио, в средства массовой информации поступает множество вопросов, не могли бы Вы кратко прокомментировать ситуацию

Н. Назарбаев:

– Одновременно с работой над докладом и посланием Верховному Совету готовились практические шаги, которые были необходимы для осуществления тех крупных мер, о которых я сообщил в Парламенте. Ведь, думаю, людей прежде всего должны интересовать не то, что мы говорим, а как мы действуем, чтобы реализовать намеченное. Поэтому в последнее время Правительство отработывало программу своих действий, которая будет представлена Верховному Совету. И если при обсуждении программы депутатами прозвучат конструктивные предложения, их нужно учесть при окончательной шлифовке проекта, который, согласно Конституции, должен утвердить Глава государства.

Под новую программу Правительство составляет команду, вместе с которой собирается ее выполнять. Известно, что на это дается карт-бланш на пятнадцать месяцев. Исходя из данной жесткой реальности Правительство предложило изменения в своем составе. Мною они приняты. Так, в числе вновь назначенных министров и руководителей ведомств и появились в основном те люди, которые принимали непосредственное участие в

* Газета "Казахстанская правда", 23 июня 1994 года.

подготовке программы. С нею каждый из них согласен полностью и, разумеется, готов работать должным образом над практической реализацией намеченного.

Конечно, я старался обеспечить, чтобы к руководству пришли новые, свежие работники, компетентные, которые хорошо знают, что такое бизнес, банковская система, все нюансы сегодняшней реформы. И в связи с этим вы, наверное, заметили, что пошло в основном выдвижение молодых людей на должности министров и глав администраций. Например, главе Семипалатинской областной администрации Галымжану Жакиянову 32-й год. Многие, очевидно, знают и о Козыкорпеше Есенберлине, являющемся выходцем из коммерческих, частных структур, ряде других назначенцев.

К тому же за реализацией программы, предложенной Правительством, со стороны аппарата Президента, который теперь отделен от аппарата Правительства, будет установлен взыскательный контроль. Вместе с программой мне предложен график исполнения намеченного, четко расписанный по месяцам с указанием непосредственных исполнителей и ответственных лиц. Именно в эти сроки Президент будет осуществлять свой надзор и требовать отчет о ходе выполнения претворяемых мероприятий.

И удивляться здесь нечему: во всех цивилизованных демократических государствах каждое правительство приходит с определенной программой, которую представляет обществу. Народ ее принимает и дает время на выполнение намеченного. Вместе с судьбой такой программы решается и судьба правительства. Если оно справится с делом, это нормально. Если не выполнит обещаний, правительство должно уйти в отставку. Подчеркну, что главы областных администраций, да и руководители всех других уровней не могут оставаться в стороне от реализации новой программы Правительства. Должно быть единство исполнительной власти. Так что сейчас уже начато практическое осуществление сказанного мною в Верховном Совете.

Новогоднее поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева к народу Казахстана Алматы, 1 января 1994 года	5
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на совещании Глав государств СНГ по решению аральской проблемы Нукус, 11 января 1994 года	9
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың жаңа Жоғарғы Кеңестің депутаттығына сайланатын үміткерлермен кездесу кезінде сөйлеген сөзі Алматы, 20 қаңтар 1994 жыл	12
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Казахстанская правда" газетіне берген сұхбаты Алматы, қаңтар 1994 жыл	14
Интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Казахстанская правда" Алматы, 22 января 1994 года	36
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Давостағы Дүниежүзілік экономикалық форумда сөйлеген сөзі Давос, 31 қаңтар 1994 жыл	54
Из интервью Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на Всемирном экономическом форуме в Давосе Давос, 31 января 1994 года	56
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Ұлттық ғылым академиясы жалпы жиынының сессиясында сөйлеген сөзі Алматы, 2 ақпан 1994 жыл	57

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на сессии общего собрания Национальной академии наук Алматы, 2 февраля 1994 года	61
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Комсомольская правда" газетіне берген сұхбаты Алматы, 9 ақпан 1994 жыл	65
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Республиканың Тұтынушылар қоғамы одағының XVI съезінде сөйлеген сөзі Алматы, 11 ақпан 1994 жыл	73
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на XVI съезде Союза потребительских обществ республики Алматы, 11 февраля 1994 года	79
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Колумбия университетінде сөйлеген сөзі Нью-Йорк, 16 ақпан 1994 жыл	85
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в Колумбийском университете Нью-Йорк, 16 февраля 1994 года	91
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пресс-конференции в штаб-квартире ООН Нью-Йорк, 16 февраля 1994 года	97
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Егемен Қазақстан" газетінің Бас редакторы Нұрлан Оразалинге берген сұхбаты Алматы, ақпан 1994 жыл	99
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева герою олимпиады Владимиру Смирнову Алматы, 22 февраля 1994 года	102
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на пресс-конференции для иностраных и отечественных журналистов о итогах двух официальных визитов в США и Францию Алматы, 21 февраля 1994 года	103
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Тың және тыңайған жерлерді игерудің 40 жылдығына арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзі Ақмола, 25 ақпан 1994 жыл	105

Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на торжественном собрании по случаю 40-летия освоения целинных и залежных земель в Казахстане <i>Акмолы, 25 февраля 1994 года</i>	118
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Қазақ" теледидары арқылы сайлаушыларға үндеуі <i>Алматы, 1 наурыз 1994 жыл</i>	134
Обращение Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева к избирателям по Казахскому телевидению <i>Алматы, 1 марта 1994 года</i>	141
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың 8 Наурыз халықаралық әйелдер күнімен Қазақстан әйелдерін құттықтауы <i>Алматы, 6 наурыз 1994 жыл</i>	148
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева женщинам Казахстана в связи с Днем 8 Марта <i>Алматы, 6 марта 1994 года</i>	150
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақ мемлекеттік ақпарат агенттігінде сайлаудың қорытындысы жөнінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, наурыз 1994 жыл</i>	152
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в Казахском государственном информационном агентстве об итогах выборов <i>Алматы, март 1994 года</i>	154
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече со студентами КазГУ имени аль-Фараби <i>Алматы, 11 марта 1994 года</i>	156
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқын наурыз мейрамымен құттықтауы <i>Алматы, 20 наурыз 1994 жыл</i>	158
Поздравление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева с праздником Наурыз мейрамы <i>Алматы, 20 марта 1994 года</i>	159
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева в Московском государственном университете имени М. В. Ломоносова <i>Москва, 29 марта 1994 года</i>	160

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың олимпиадашылармен кездесуіндегі құттықтау сөзі <i>Алматы, 1 сәуір 1994 жыл</i>	165
Приветственное слово Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с олимпийцами <i>Алматы, 1 апреля 1994 года</i>	166
Приветствие Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева фронтовикам и труженикам тыла – творцам Великой Победы над фашизмом <i>Алматы, 7 мая 1994 года</i>	167
Из выступления Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на встрече с работниками коллективного швейного предприятия "Ажар" в Талдыкоргане <i>Талдыкорган, 21 мая 1994 года</i>	169
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жоғарғы кеңестің он үшінші шақырылуында сөйлеген сөзі <i>Алматы, 3 маусым 1994 жыл</i>	171
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на заседании Координационного совета Верховного Совета Республики Казахстан тринадцатого созыва <i>Алматы, 3 июня 1994 года</i>	180
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жоғарғы Кеңестің мәжілісінде сөйлеген сөзі <i>Алматы, 9 маусым 1994 жыл</i>	188
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Жоғарғы кеңеске жолдауы <i>Алматы, 9 маусым 1994 жыл</i>	209
Выступление Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева на сессии Верховного Совета Республики Казахстан <i>Алматы, 9 июня 1994 года</i>	237
Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева к Верховному Совету Республики Казахстан <i>Алматы, 9 июня 1994 года</i>	257
Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Независимая" газетіне берген сұхбаты <i>Алматы, 11 маусым 1994 жыл</i>	285

Интервью

Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева газете "Независимая"	
Алматы, 11 июня 1994 года	290

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың "Қазақстан теледидары мен радиосы" корпорациясы және Қазақ мемлекеттік ақпарат агенттігі тілшілеріне берген сұхбаты

Алматы, 21 маусым 1994 жыл	295
----------------------------------	-----

Интервью

Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева корреспондентам корпорации "Телевидение и радио Казахстана" и агентства КазТАГ

Алматы, 21 июня 1994 года	297
---------------------------------	-----

ISBN 9965-642-98-2

9 789965 642982

Нұрсұлтан Назарбаев

ЕЛМЕН СЫРЛАСУ

VII том

Кітаптың шығуына жауапты

А. Жолдасбекова

Жалпы редакциясын басқарған

Ш. Қойлыбаев

Жауапты шығарушылар

А. Хамитова, Р. Әлімбаев, Д. Қауменов

Көркемдеуші редактор

Б. Жапаров

Техникалық редактор

С. Жапарова

Дизайнерлер

А. Байзакова, А. Кенжина

Корректорлар

А. Елешева, Б. Шаяхметова

ИБ №120

Басуға 20.04. 2011. қол қойылды. Пішімі 70x100/16. Офсеттік басылым. Қағазы офсеттік.

Баспа табағы 19,0. Шартты баспа табағы 24,51.

Шартты бояулы беттаңбасы 20,40. Есептік баспа табағы 18,5.

Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 266

Тапсырыс берушінің файлдарынан

«Dostar media group» ЖШС-нде басылды.

050063, Алматы қаласы, Яссауи көшесі, 16